

Liahona

Ngaahi Lea 'o e Konifelenisi Lahí

**A'u e Tokolahi 'o e Memipasipi
e Siasí ki he 15 Milioná**

**Vave e A'u 'a e Tokolahi
'o e Kau Faifekau Taimi
Kakató ki he Toko
80,000 Tupu**

THE ANGALEI'A E MUSUMIE HISTORIA 'O E SASI

Lolo Faito'o 'i Kiliati, tā 'e Annie Henrie

“Ikai 'oku ai 'a e lolo faito'o 'i Kiliati?” Selemaia 8:22. . . . Ko e 'ofā 'a e lolo 'okú ne fakamo'ui 'a e laumāliē. . . . Na'e hanga 'e he 'Aló, 'a ia ko e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi, 'o foaki 'Ene mo'ui ka tau lava 'o ma'u e mo'ui ta'engatā 'i He'ene 'ofa lahi ki He'ene Tama'i mo kitautolu foki” (Thomas S. Monson, “A Doorway Called Love,” Ensign, Nov. 1987, 66).

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI TOKONAKÍ

- 4 Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisi
Palesitēni Thomas S. Monson
- 6 Konifelenisi Lahí: Ko e Fakamālohia 'o e Tuí mo e Fakamo'oni
'Eletā Robert D. Hales
- 9 Angamalū mo Loto-Fakatōkilalo
'Eletā Ulisses Soares
- 12 'Oku tau 'Ilo Nai 'a e Me'a 'Oku Tau Ma'ú?
Carole M. Stephens
- 15 Sio Ki Mu'a pea Tuí
'Eletā Edward Dube
- 17 Ko e Ngaahi Matapā 'o e Langi
'Eletā David A. Bednar
- 21 Ha'u 'o Kau mo Kimautolu
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ TOKONAKÍ

- 25 Ko Hono Hikinima 'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí
Palesitēni Henry B. Eyring
- 26 Ko e Kī ki he Malu 'i Fakalaumālié
Palesitēni Boyd K. Packer
- 29 Ko e Mālohi Fakaihia 'o e Kakai Fēfiné
'Eletā D. Todd Christofferson
- 33 Ko Hono Fakavave 'i e Palani Va'inga 'a e 'Eikí!
'Eletā S. Gifford Nielsen
- 35 Fanga Kí 'i Me'a liki mo Faingofua
'Eletā Arnulfo Valenzuela
- 37 Ko ho Lotó Ke ke Mo'ui?
'Eletā Timothy J. Dyches
- 40 Hangē ha Ipu Kuo Maumā
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 43 Falala ki he 'Eikí
'Eletā M. Russell Ballard

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

- 46 Ko e Ngaahi Tokāteline mo e Ngaahi Tefito 'i Mo'oni 'oku Ma'u 'i he Ngaahi Tefito 'o e Tuí
'Eletā L. Tom Perry
- 49 'Oku 'Ikai Ko Ha Kau Muli Kimoutolu
Pisope Gary E. Stevenson
- 52 Kuó Ne Ui Au ke Malanga'aki 'Ene Folofolá
'Eletā Randy D. Funk

- 55 Te Ke Lava 'o Fai ia He Taimí Ni!
Palesitēni Dieter F. Uchtdorf
- 58 Faito'o Honau Ngaahi Kafó
Palesitēni Henry B. Eyring
- 61 Kau Tauhisipi Mo'oni
Palesitēni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ

- 69 Kí Hoku Makapuná
Palesitēni Henry B. Eyring
- 72 'Ikai mo ha Toe 'Otuá Kehe
'Eletā Dallin H. Oaks
- 76 Ke ke Ului
Bonnie L. Oscarson
- 79 Ko e Mālohi ke Fa'a Kātaki
'Eletā Richard J. Maynes
- 82 Mālohi Fakatāutaha 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí
'Eletā Richard G. Scott
- 85 "'E 'Ikai Te u Fakatukutuku 'i Koe, pe Li'aki Koe"
Palesitēni Thomas S. Monson

FAKATAHA 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ

- 88 Ko e Tangilaulau 'a Selemaiá: Tokanga Telia e Nofu Pōpulá
'Eletā Quentin L. Cook
- 92 Mālohi 'i he Lakanga Fakataula'eikí
'Eletā Neil L. Andersen
- 96 Ko e Faiako 'aki e Mālohi mo e Mafai 'o e 'Otuá
David M. McConkie
- 99 Kei Pikitai Pē
'Eletā Kevin S. Hamilton
- 102 Hanga Hake
'Eletā Adrián Ochoa
- 104 'Unu ke Ofi Ange ki he 'Otuá
'Eletā Terence M. Vinson
- 106 Ngaahi Fili ki 'Itāniti
'Eletā Russell M. Nelson
- 110 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai
Palesitēni Thomas S. Monson

FAKATAHA LAHI 'A E FINE'OFÁ

- 111 Ko e Mālohi, Fiefia, mo e 'Ofa 'i Hono Tauhi 'o e Fuakavá
Linda K. Burton
- 115 'Oku 'i Ai Ha 'UHINGA Ma'ongo'onga ke Tau Fiefia Ai
Carole M. Stephens
- 118 Ma'u e Ngaahi Tāpuaki Ho'o Fuakavá
Linda S. Reeves
- 121 'Oku 'Ikai 'Aupito ke Tau Tuenoa
Palesitēni Thomas S. Monson
- 64 Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 124 Kau Palesitenisi Lahí 'o e Ngaahi Houalotú
- 125 Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisi
- 126 Ongongo 'o e Siasí

Fakamatala Fakanounou 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 183

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI TOKONAKI, 5 'OKATOPA 2013

Pule'i: Palesitani Thomas S. Monson. Tatakí: Palesitani Henry B. Eyring. Fua Lotú: 'Eletā Kent F. Richards. Lotu Tukú: Matthew O. Richardson. Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; Hivá 'i hono tatakí 'e Mack Wilberg mo Ryan Murphy, tā 'ōkani 'a Andrew Unsworth mo Clay Christiansen: "How Wondrous and Great," *Hymns*, no. 267; "E Kāinga Tau Loto Fiemālie," *Ngaahi Himi*, fika 3; "Isileli, 'Isileli, 'Oku Ui 'a e 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 67, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki ai pulusi; "Lolotonga 'Eku Nofó," *Ngaahi Himi*, fika 133; "Tauhi 'a e Ngaahi Fekau," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 68-69, fokotu'utu'u 'e Murphy, te'eki pulusi; "Mou Ha'u Hoku Kakai," *Ngaahi Himi*, fika 40, fokotu'utu'u 'a Wilberg, pulusi 'e he Oxford.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ TOKONAKI, 5 'OKATOPA 2013

Pule'i: Palesitani Thomas S. Monson. Tatakí: Palesitani Dieter F. Uchtdorf. Fua Lotú: 'Eletā Paul V. Johnson. Lotu Tukú: Carol F. McConkie. Hivá ne fai 'e ha kuaea fakafā-mili mei he ngaahi siteiki 'i Uloi, Keinisivila, Hupa, mo Uesi Heiveni, 'Iutā; Hivá 'i hono tatakí 'e Jane Fjeldsted; tā 'ōkani 'a Linda Margetts: "On This Day of Joy and Gladness," *Hymns*, no. 64, fokotu'utu'u 'e Fjeldsted/Margetts, te'eki pulusi; "Oku ou 'Ilo 'Oku 'Ofa Hoku Fakamo'u 'Iate Au," Polokalama Sākalamēniti 'a e Fānaú 2010, fai 'e Bell mo Creamer, fokotu'utu'u 'e Fjeldsted/Margetts, te'eki ai pulusi; "Tau Laka Atu he Tui Kia Kalaisi," *Ngaahi Himi*, fika 35; "Ofa 'i 'Api," *Ngaahi Himi*, fika 187, fokotu'utu'u 'e Fjeldsted/Margetts, te'eki ai pulusi.

FAKATAHA LAKANGA FAKATAULA'EIKI 'O E EFAIFI TOKONAKI, 5 'OKATOPA 2013

Pule'i: Palesitani Thomas S. Monson. Tatakí: Palesitani Henry B. Eyring. Fua Lotú: 'Eletā Paul E. Koelliker. Lotu Tukú: 'Eletā Walter F. González. Hivá ne fai 'e he kuaea 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Eloné mei he ngaahi siteiki 'i Malei, 'Iutā; Hivá 'i hono tatakí 'e Kelly DeHaan; tā 'ōkani 'a Richard Elliott: "Sing Praise to Him," *Hymns*, no. 70, fokotu'utu'u 'e Kempton, te'eki ai pulusi; "Like Ten Thousand Legions Marching," *Hymns*, no. 253, fokotu'utu'u 'e Elliott, te'eki ai pulusi; "Faitotonu Neongo 'a e Luma,"

Ngaahi Himi, fika 145; "'Otua 'o 'Emau Ngaahi Tamai," *Ngaahi Himi*, fika 34, fokotu'utu'u 'e Huff, te'eki ai pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E PONGIPONGI SĀPATÉ, 6 'OKATOPA 2013

Pule'i: Palesitani Thomas S. Monson. Tatakí: Palesitani Dieter F. Uchtdorf. Fua Lotú: Cheryl A. Esplin. Lotu Tukú: 'Eletā Francisco J. Viñas. Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; Hivá 'i hono tatakí 'e Mack Wilberg; tā 'ōkani 'a Clay Christiansen mo Richard Elliot: "E 'Otua ko Homau Tu'i," *Ngaahi Himi*, fika 77; "Fiefia ko e 'Eiki ko e Tu'i!" *Ngaahi Himi*, fika 31; "Na'e Tala pē 'e Sisū," *Ngaahi Himi*, fika 51, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki ai pulusi; "E 'Aonga ki Māmani ha Kau Ngāue Lelei," *Ngaahi Himi*, fika 155; "O Divine Redeemer," 'a Gounod; "Fakamālō ki he 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 10, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'O E HO'ATĀ SĀPATÉ, 6 'OKATOPA 2013

Pule'i: Palesitani Thomas S. Monson. Tatakí: Palesitani Henry B. Eyring. Fua Lotú: David L. Beck. Lotu Tukú: 'Eletā Claudio R. M. Costa. Hivá ne fai 'e he Kuaea Tāpanekalé; Hivá 'i hono tatakí 'e Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ōkani ko Bonnie Goodliffe: "They, the Builders of the Nation," *Hymns*, no. 36, fokotu'utu'u 'e Wilberg, pulusi 'e Jackman; "O Ka Ne Ka Toe Ha'ū," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 46-47, fokotu'utu'u 'e Murphy, te'eki ai pulusi; "Fanongo ko e 'Eiki 'Oku Ui," *Ngaahi Himi*, fika 153; "Afe Mai Kuo Po'uli," *Ngaahi Himi*, fika 86, fokotu'utu'u 'e Wilberg, te'eki pulusi.

FAKATAHA LAHI 'A E FINE'OFĀ 'I HE EFAIFI TOKONAKI, 28 SEPTEMA 2013

Pule'i: Palesitani Thomas S. Monson. Tatakí: Linda K. Burton. Fua Lotú: Laraine Swenson. Lotu Tukú: Ana De Agostini. Hivá ne fai 'e ha kuaea Fine'ofa mei he Senitā Ako'anga Fakafaifekau 'i Polovó; Hivá 'i hono tatakí 'e Emily Wadley; tā 'ōkani 'a Bonnie Goodliffe: "Huhu 'i 'o 'Isileli," *Ngaahi Himi*, fika 5; "Laka he Tui pea Fakahā," *Ngaahi Himi*, fika 162; "Kau Fefine 'o Saioné," *Ngaahi Himi*, fika 201, fokotu'utu'u 'e Sally DeFord, te'eki ai pulusi; "Te u Fai Ho Finangaló," *Ngaahi Himi*, fika 171, fokotu'utu'u e fasí 'e Wadley, te'eki ai pulusi; "Fakatapu 'i Au," *Ngaahi Himi*, fika 64, fokotu'utu'u 'e Lyon, pulusi 'e Jackman.

MA'U ATU 'O E NGAahi LEA KONIFELENISI

Ke ma'u e ngaahi lea 'i he konifelenisi lahi 'i he 'Initaneti 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi, hū ki he conference.lds.org. Fili leva ha lea fakafonua. Ko e angamaheni, 'e lava ke ma'u atu 'a e lea kuo hiki tepi mei he ngaahi tufaki'anga nāunā 'i loto 'i ha māhina 'e ua hili e konifelenisi.

NGAahi PŌPOAKI 'O E FAIAKO FAKA'API MO E FAIAKO 'A'AHÍ

Ko e ongo pōpoaki ki he faiako faka'api mo e faiako 'a'ahí, kātaki 'o fili ha lea te ne feau lelei taha e fie ma'u 'a e ni'ihi 'oku mou 'a'ahi ki af.

'I HE TAKAFÍ

'I Mu'á: Faitā 'a Cody Bell.
'I Muí: Faitā 'a Cody Bell.

FAITĀ 'I HE KONIFELENISI

Ngaahi 'ata 'o e konifelenisi lahi 'i Sōleki Sití 'i he faitā 'a Welden C. Andersen, Cody Bell, Randy Collier, Weston Colton, Scott Davis, Craig Dimond, Lloyd Eldredge, Collin King, John Luke, Leslie Nilsson, Matthew Reier, Christina Smith, mo Byron Warner; 'i 'Alaseni, Panamā, 'a Josué Peña; 'i Palāsiliá, Palasila, 'a Tomé Siqueira; 'i Kavite, 'Otu Filipaini, 'a Danilo Soleta; 'i Kolivile, Tekisisi, USA, 'a Mark Mabry; 'i Fosi to 'Ikasū, Palāsila, 'a Lincoln Parmezan de Melo; 'i Kwatemala Siti, Kwatemala, 'a Don Searle; 'i Lima, Pelū, 'a Stephanie Navarette; 'i Lonitoni, 'Ingilani, 'a Preston Judy; 'i Lioni, Falanisē, 'a Carolyn Carter; 'i Panamā Siti, Panamā, 'a Josué Peña; 'i Loma, 'Itali, 'a Massimo Criscione; pea 'i Sanitiako, Silei, 'a Cristian F. Castro Marin.

**NÖVEMA 2013 VOLUME 37 FIKA 11
LIAHONA 10791 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Mervyn B. Arnold, Shayne M. Bowen, Stanley G. Ellis, Christoffel Golden Jr.

Talēkita Pule: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pule: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pule: Ryan Carr, LaRene Porter Gaunt

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita 'i: Susan Barrett, Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, Jennifer Grace Jones, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu 'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu 'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā: 'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Vika Taukolo

Kaunga 'Ētita Siale Hōla

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi Liahona he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'ū 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahē mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lids.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lids.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'apule'anga 'i he lea faka-Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kempipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Fililani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsiā, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalanā, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. ('Oku hekeheke pe 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'ū 'a e ngaahi tonotu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatāta 'i he Liahonā ke faka'aonga 'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiale pe faka'aonga 'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'a 'i atu ai hano fakatapatupai, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala 'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehu'iki ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: November 2013 Vol. 37 No. 11. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

**FAKAKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA 'O E KAU
LEA**

- Andersen, Neil L., 92
- Ballard, M. Russell, 43
- Bednar, David A., 17
- Burton, Linda K., 111
- Caussé, Gérard, 49
- Christofferson, D. Todd, 29
- Cook, Quentin L., 88
- Dube, Edward, 15
- Dyches, Timothy J., 37
- Eyring, Henry B., 25, 58, 69
- Funk, Randy D., 52
- Hales, Robert D., 6
- Hamilton, Kevin S., 99
- Holland, Jeffrey R., 40
- Maynes, Richard J., 79
- McConkie, David M., 96
- Monson, Thomas S., 4, 61, 85, 110, 121
- Nelson, Russell M., 106
- Nielsen, S. Gifford, 33
- Oaks, Dallin H., 72
- Ochoa, Adrián, 102
- Oscarson, Bonnie L., 76
- Packer, Boyd K., 26
- Perry, L. Tom, 46
- Reeves, Linda S., 118
- Sikoti, Lisiate G., 82
- Soares, Ulisses, 9
- Stephens, Carole M., 12, 115
- Uchtdorf, Dieter F., 21, 55
- Valenzuela, Arnulfo, 35
- Vinson, Terence M., 104

**FAKAKOHOKO
FAKAMOTU'ALEA 'O E TEFITÓ**

- Ako folofolá, 46, 96, 121
- Akonakí, 96
- Angama'á, 29, 72
- Angamā'oni'oní, 79
- Angavaivaí, 9
- Faiaiko faka'apí, 61
- Faingata'á, 40, 55, 79, 85, 104, 118, 121
- Fakafeohí, 21, 49
- Fakalelei 'a Sisū Kalaisi, 52, 55, 69, 82, 118
- Fakamālohiá, 12, 21, 35
- Fakamolemolé, 37
- Fakamo'oní, 76, 79, 102
- Fakamo'ui mahakí, 37
- Fakatomalá, 26, 52, 55, 82, 118
- Fakauluí, 76
- Fale 'o 'Isilēli, 88
- Fāmili, 29, 69, 72, 88, 106
- Feilaulau, 76
- Fiefiá, 69, 85
- Hou'eiki fafiné, 29
- Hounga'ia, 85
- Kātakí, 40, 79, 85, 99
- Kau faifekau, 33
- Kau palōfitá, 6
- Kau taki 'o e Siasi, 25
- Konifelenisi lahi, 6, 110
- Kulukia tamakí, 40
- Lakanga fakataula'eikí, 46, 58, 92, 115
- Laumālie Mā'oni'oní, 96
- Lotú, 121
- Mālohí, 92, 96
- Manava'ofa, 40
- Mapule'i kitá, 9
- Mitiá, 102
- Ngaahi 'aho faka'osí, 26
- Ngaahi fakataha 'a e Siasi, 15, 99

- Ngaahi fatongia faka-Siasi, 15, 69
- Ngaahi fekau, 72
- Ngaahi Folofolá, 26
- Ngaahi Fuakava, 12, 82, 90, 111, 115, 118
- Ngaahi maná, 43
- Ngaahi ouau, 92, 115
- Ngaahi tāpuakí, 17
- Ngaahi Tefito 'o e Tuí, 46
- Nga'oto'otá, 21
- Ngāue fakafaifekau, 4, 33, 35, 43, 52
- Ngāue tokoní, 12, 58, 61, 82, 96, 111
- Nofomalí, 69, 72, 106
- Nofo Pōpula, 88
- Nongá, 26
- 'Ofá, 12, 35, 43, 49, 69, 104, 111, 121
- 'Ofa faka-Kalaisi, 58
- Palani 'o e fakamo'ui, 72
- Sākalamēnití, 99, 118
- Sāpaté, 99
- Sini fakamatieli, 106
- Siosefa Sāmīta, 96, 102
- Sisū Kalaisi, 9, 15, 37, 82, 102, 111
- Tamai Hēvaní, 69
- Tau'atāina fakalotú, 88
- Tau'atāina ke Filí, 106
- Temipalé, 17, 115, 118
- Teuteú, 102
- Tohi 'a Molomoná, 82
- Tuí, 15, 21, 43, 104
- Tupu 'a e Siasi, 4
- Tu'unga fakafa'eé, 29, 72
- Ue'i fakalaumālie, 6, 58
- Uouangatahá, 15, 49
- Vaehongofulú, 17

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Talitali Lelei Kimoutolu ki he Konifelenisí

Ko 'eku lotú ke fakafonu kitautolu 'aki e Laumālie 'o e 'Eikí 'i he 'etau fanongo mo akó

S i'i kāinga 'ofeina, me'a fakafiefia mo'oni ke tau toe fakataha mai. Kuo laka hake he ta'u 'e 183 mei hono fokotu'u 'o e Siasí 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmītā, 'o fakatahu mo e fakahinohino 'a e 'Eikí. 'I he fakataha ko iá he 'aho 6 'o 'Epeleli 1830, na'e kau ki ai ha kāingalotu 'e toko ono 'o e Siasí.¹

'Oku ou fiefia ke fanongonongo atu ne a'u e tokolahi 'o e Siasí he uike 'e ua kuohilí ki he toko 15 milioná. 'Oku kei hokohoko atu pē 'a e tupulaki e Siasí mo e lahi ange ngaahi mo'ui 'okú ne liliú he ta'u takitaha. 'Oku mafola atu ia 'i he funga 'o e māmaní 'i he kumi ko ia 'etau kau faifekau ki he ni'ihí 'oku fekumi ki he mo'oni.

Kuo te'eki ai ke a'u 'o ta'u 'e taha hono fanongonongo atu e tukuhifo e ta'u ngāue fakafaifekau. Talu mei ai mo e tupu e tokolahi 'o e kau faifekau taimi kakató mei he toko 58,500 'i 'Okatopa 2012 ki he toko 80,333 he 'ahó ni. Ko ha me'a fakafo mo laumālie mo'oni ia kuo tau mātā.

'Oku 'ikai ha fanongonongo he folofolá 'e 'aonga ange, 'ikai ha fatongia 'e mafatukituki ange pe

fakahinohino 'e fakahangatonu ange ka ko ia na'e fai 'e he 'Eiki toetu'ú 'i Kāleli ki he kau ākongā 'e toko hongofulu mā tahá. Na'á Ne folofola, "Ko ia ke 'alu 'a kimoutolu 'o fakalotu 'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa p1e, 'o papitaiso 'a kinautolu 'i he huafa 'o e Tamaí mo e 'Aló pea mo e Laumālie Mā'oni'oni."² Na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmītā, "Hili kotoa e me'a kuo lea 'akí, ko e fatongia ma'ongo'onga taha mo mahuinga tahá ko hono malanga 'aki 'o e Ongongoleléi."³ 'E manatu 'i 'e hamou ni'ihí heni he 'ahó ni 'a e kupu 'i lea ma'ongo'onga 'a Palesiteni Tēvita O. Makei, "Ko e mēmipa kotoa pē ko ha faifekau!"⁴

'Oku ou fie tēnaki atu ki he'e-nau ngaahi leá. Ko e taimi 'eni ki he kāingalotú mo e kau faifekau ke nauu ngāue fakataha 'i he ngoue vaine 'a e 'Eikí ke 'omi e ngaahi laumālié ki ate Ia. Kuó Ne teuteu 'a e founga ke tau vahevahe atu ai e ongoongoleléi 'i ha ngaahi founga lahi, pea te Ne tokoni 'i he 'etau ngāué 'o kapau te tau ngāue 'i he lototui ke fai 'Ene ngāué.

Ke tokoni ke tauhi e fakautuutu e tokolahi 'etau kau faifekau, kuó u kole

ai ki hotau kāingalotu he kuohilí ke nau tokoni, kapau te nau lava, ki he'e-nau pa'anga faifekau fakauōtí pe ki he Pa'anga Ngāue Fakafaifekau Fakalūkufua 'a e Siasí. 'Oku fakafiefia 'aupito 'a hono tali 'o e kole ko ia ne fai atú pea kuo tokoni ia ki ha kau faifekau 'e lauiafe 'oku 'ikai si'i lava 'e honau tūkungá ke nau tokoni 'i pē kinautolú.

‘Oku ou fakamālō atu ‘i ho‘omou tokoni ‘ofā. ‘Oku kei hokohoko atu pē ‘a e fie ma‘u tokoní ke tau lava ‘o tokoni ki he ní‘ihi ‘oku fie ngāué ka ‘oku ‘ikai ke nau si‘i lava ‘o fuesia ia ‘iate kinautolu peé.

‘E kāinga, kuo tau omi ki heni ke fakahinohino‘i mo tataki fakalaumālie kitautolu. ‘Oku lahi ‘a e ngaahi pōpoakí

mo e ngaahi tefito ‘o e ongoongoleléi ‘e fai ki ai ha lea ‘i he ongo ‘aho ‘e ua ka hokó. Ko e kau tangata mo fafine ko ia ‘e lea atu kiate kimoutolú, kuo nau fekumi ke ma‘u ha tokoni fakalangi ‘i he pōpoaki ke nau ‘oatú.

‘Oku ou lotua ‘e fakafonu kitautolu ‘aki e Laumālie ‘o e ‘Eikí ‘i he ‘etau fakafanongo mo akó. ‘I he huafa

‘o hotau Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Neongo na‘e tokolahi e kakai ne ‘i ai he ‘aho ne fokotu‘u ai e Siasí, ka ko e toko ono pē ne hiki he lekōtí ko e kau mēmipa ne nau fokotu‘ú.
2. Mātiu 28:19.
3. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 330.
4. David O. McKay, in Conference Report, Apr. 1959, 122.

Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Konifelenisi Lahí: Ko e Fakamālohia 'o e Tuí mo e Fakamo'óní

'Oku tau fu'u fie ma'u mo'oni e konifelenisi lahí! 'Oku fakamālohia 'etau tuí pea fakaloloto 'etau fakamo'óní i he konifelenisi.

Fakamālō atu Palesitēni Monisoni, 'i ho'o akonakí mo e sīpinga 'o e ngāue tokoni faka-Kalaisí mo e fekau 'i kimautilu ke hoko ko ha kau faifekau. 'Oku mau lotua ma'u pē koe.

'I hotau kuongá, na'e ui 'e he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí e fakataha'anga 'a e Kāingalotú ko "eku konifelenisi lahí."¹

Neongo pe ko e fē e feitu'u 'i māmani 'oku tau ma'u ai e fakamāfola 'o e konifelenisi lahí ni, 'oku ou fakamo'oni atu 'oku tau fakataha mai ki He'ene konifelenisi. 'Oku ou toe fakamo'oni te tau fanongo ki He'ene folofolá, he na'á Ne folofola 'o pehē, "Neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio-'eikí, 'oku tatau ai pē."²

Ne hoko ma'u pē 'a e konifelenisi ko ha kongá 'o e Siasí mo'oni 'o Sisū Kalaisí. Ne fakataha 'i 'e 'Ātama hono hakó mo kikite 'i e ngaahi me'a 'e hokó. Na'e tñnaki 'e Mōsese e fñnau 'a 'Isilelí 'o ako'i kiate kinautilu e

ngaahi fekau na'á ne ma'ú. Na'e ako'i 'e he Fakamo'ui ha kakai tokolahi ne fakataha hake 'i he Fonua Tapú pea mo e konitinēniti 'o 'Ameliká fakatou-'osi. Ne fakataha 'i 'e Pita e kakai tui 'i Selusalema. Na'e fakahoko e fuofua konifelenisi lahí 'i he ngaahi 'aho kimui ní hili pē ha māhina 'e ua mei hono fokotu'u 'o e Siasí pea hoko-hoko mai ai pē e ngaahi konifelenisi ki he 'ahó ni.

'Oku fakahoko ma'u pē 'a e ngaahi konifelenisi ni 'o fakatata ki he fakahinohino 'a e 'Eikí, pea tataki 'e Hono Laumālié.³ 'Oku 'ikai ke vahe mai kiate kimautilu ha kaveinga pau. 'Oku mau tatali ki he 'Eikí 'i ha ngaahi uike mo e māhina pea 'i ai ha ngaahi pō 'oku 'ikai lava ha mohe. Ka 'i he 'aukai, lotu, ako, mo e fakalaululoto, 'oku mau 'ilo'i ai e pōpoaki 'okú Ne finangalo ke mau fakahoko atú.

Mahalo 'e 'eke 'e ha ní'ihi, "Ko e hā 'oku 'ikai ke hoko vave mo faingofua ange ai e ue'i fakalaumālié?" Na'e ako'i 'e he 'Eikí 'a 'Ōliva Kautele 'o pehē,

"Kuo pau ke ke fakakaukau 'i ia 'i ho 'atamaí; pea kuo pau ke ke toki fehu 'i mai kiate au pe 'oku totonu ia."⁴ 'Oku mau ma'u e ngaahi pōpoaki ki he konifelenisi hili ha lotu lahi, 'o fakafou mai he Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku mo'oni e tefito 'i mo'oni ko 'ení ki he kāingalotu kotoa 'o e Siasí 'i he 'etau teuteu ke kau atu 'i he ngaahi konifelenisi fakauooti, fakasiteiki, mo e konifelenisi lahí. 'Oku tau fakakaukau 'i 'i hotau 'atamaí e me'a 'oku tau fie ma'u mo faka'amua mei he Tamai Hēvaní, pea 'oku mau lotua ke mahino mo mo'ui 'aki e me'a 'oku ako'i maí. 'I he ofi ki he taimi konifelenisi, 'oku tau feilaulau 'i e ngaahi 'ekitiviti kehē pea, "li'aki [he taimí ni] 'a e ngaahi me'a 'o e māmaní, [ke] fekumi ki he ngaahi me'a 'o ha maama lelei ange."⁵ Pea fakataha 'i mai leva hotau fāmili ke fanongo ki he folofola 'a e 'Eikí, 'o hangē ko ia ne fai 'e he kakai 'o e Tu'i ko Penisimani.⁶

'Oku loto e fānau mo e to'u tupú ke nau kau 'i he konifelenisi. Ko ha fehalaaki lahi ia kapau 'oku tau fakakaukau he 'ikai lava ke mahino fakatamaí mo fakalaumālie e konifelenisi kiate kinautilu. Ki he kāingalotu kei talavou 'o e Siasí, 'oku ou palōmesi atu kapau te ke fakafanongo, te ke ongo 'i mo'oni e Laumālié. 'E fakahā atu 'e he 'Eikí Hono finangalo ki ho'o mo'ui.

Te tau lava ke ma'u e folofola 'a e 'Otuá 'i he konifelenisi na'e fakataumu'a pē ma'atautilu. Ne fakamo'oni ha mēmipa 'e taha 'o pehē: "Ne u ofo 'i he'eku fanongo ki ho'o leá. . . . Ko ho'o leá ko ha fakahā fakatāutaha fakahangatonu mei 'Eikí ki hoku fāmili. 'Oku te'eki ai ke u a'usia ha fakahā malohi pehē 'o e Laumālié 'i he'eku mo'ui 'o hangē ko e taimi ko ia ne lea fakahangatonu mai ai e Laumālie Mā'oni'oni kiate au."

Ne pehē mai 'e ha tokotaha kehe, "Kuo te'eki ai ke u ongo 'i ha lea mālohi pehē kiate au kimu'a."

'Oku malava 'ení koe'uhí he 'oku 'omi 'e he Laumālie Mā'oni'oni e folofola 'a e 'Eikí ki hotau lotó 'i ha founa 'oku lava ke mahino lelei ai kiate kinautilu.⁷ 'I he'eku hiki e ngaahi fakamatala he konifelenisi, 'oku 'ikai

ke u tohi 'a e me'a totonu 'oku lea 'aki 'e he tokotaha leá; 'oku ou hiki e fakahinohino fakatāutaha 'oku fai mai 'e he Laumālié kiate aú.

'Oku 'ikai ke mahu'inga fēfē e me'a 'oku lea 'akí 'o tatau mo e me'a 'oku tau fanongoa mo ongo'í.⁸ Ko e 'uhinga ia 'oku tau feinga ai ke kau ki he konifelenisí 'i ha 'ātakai 'oku lava ke fanongoa, ongo'i mo mahino lelei ai e kihi'i le'o sí'i 'o e Laumālié.

'Oku tau fu'u fie ma'u mo'oni e konifelenisí lahí! 'Oku fakamālohia 'etau tuí mo fakaloloto'i 'etau ngaahi fakamo'oní 'i he konifelenisí lahí. 'I he taimi 'oku tau ului aí, 'oku tau fefakamālohia'aki ke lava 'o matu'uaki e ngaahi ngahau vela 'a e filí he ngaahi 'aho faka'osí ni.⁹

'I he ngaahi ta'u kimui ní, ne te'eki ke a'usia 'e he konga lahi 'o e Siasí e ngaahi feta'emahino'aki mo e fakatanga lalahi ne foua 'e he Kāingalotú 'i he kamata'angá. He 'ikai ke pehē ma'u pē. 'Oku toe vave mo mama'o ange e mavahe fakalaumālie 'a e kakai 'o e māmaní mei he 'Eikí 'i ha toe taimi kimu'a. Kuo faka'aonga'i 'e he filí hono mālohí mo e ivi tākiekiná 'i he māmaní. 'Oku tau mamata, fanongo, lau, ako mo vahevahe e ngaahi lea 'a e kau palōfítá ko ha fakatokanga mo ha malu'anga. Hangē ko 'ení, Ne fuoloa hono 'omi e "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" kimu'a pea tau a'usia e ngaahi faingata'a 'oku fehengahangai mo e fāmilí he taimi ní. Na'e teuteu'i e "Ko e Kalaisi Mo'uí: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló" kimu'a 'i he taimi te tau fie ma'u lahi taha aí.

Mahalo he 'ikai ke tau 'ilo kotoa e 'uhinga 'oku lea mai ai e kau palōfítá mo e kau lea he konifelenisí kiate kitautolu 'i he ngaahi kaveinga pau he konifelenisí, ka 'oku 'afio'i ia 'e he 'Eikí. Na'e ako'i 'e Palesitani Hāloti B. Lī 'o pehē: "Ko e malu'i pē 'oku tau ma'u ko e kāingalotu 'o e siasí ni ko 'etau . . . tokanga ki he ngaahi folofola pea mo e ngaahi fekau 'e tuku mai 'e he 'Eikí 'o fakafou mai 'i He'ene palōfítá. . . 'E 'i ai 'a e ngaahi me'a 'e ní'ihí 'e fie ma'u ki ai 'a e kātakí mo e tuí. Mahalo he 'ikai te ke sai'ia koe 'i he me'a 'oku 'omai mei he ma'u

mafai 'o e Siasí. Mahalo 'e fepaki ia mo ho'omou ngaahi fakakaukau [fakatāutaha]. Mahalo 'e fepaki ia mo ho'omou ngaahi fakakaukau fakasōsialé. Mahalo 'e 'ikai ke lelei ia ki ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a 'i ho'omou mo'ui fakasōsialé. Ka 'o kapau te mou fakafanongo ki he ngaahi me'a ko 'ení, 'i he fa'a kātaki mo e tui 'o hangē pē ko ha lea ia mei he fofonga 'o e 'Eikí, 'oku 'i ai 'a e tala'ofa "e 'ikai ikuna 'a kimoutolu 'e he ngaahi matapā 'o helí; . . . pea 'e fakamovetevetea atu 'e he 'Eiki ko e 'Otuá 'a e ngaahi mālohi 'o e fakapo'ulí kimu'a 'iate kimoutolu, pea pule ke ngalululu 'a e ngaahi langí koe'uhí ko ho'omou lelei, pea mo e lāngilangi 'o hono huafá' (T&F 21:6)."¹⁰

Na'e 'ilo'i fēfē 'e Palesitani Lī e me'a te tau fehengahangai mo ia 'i hotau kuongá? Na'á ne 'ilo'i ia koe'uhí he na'á ne hoko ko ha palōfita, tangata kikite, mo ha tangata ma'u fakahā. Pea kapau te tau fakafanongo mo talangofua ki he kau palōfítá he taimí ni, kau ai 'a kinautolu 'e lea 'i he konifelenisí ni, 'e fakamālohia mo malu'i kitautolu.

'Oku tau ma'u e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'o e konifelenisí lahí hili e konifelenisí. Manatu'i e sīpinga ne toutou lekooti 'i he folofolá: 'oku tau fakataha maí ke fanongo ki he ngaahi folofola 'a e 'Eikí, pea

tau foki ki hotau 'apí 'o mo'ui 'aki kinautolu.

Hili hono ako'i 'e he Tu'i ko Penisi-maní hono kakaí, "na'á ne tukuange 'a e kakaí, pea na'a nau foki ko e tangata takitaha, 'o fakatau ki honau fāmilí, ki honau ngaahi fale 'onautolú."¹¹ Na'e fai 'e he Tu'i ko Limihaí mo e me'a tatau 'i hono kuongá.¹² Hili hono ako'i mo tauhi e kakaí 'i he tempale 'i Mahú, na'e kole 'a e Fakamo'uí ki he kakaí, "Mou foki atu ki homou ngaahi 'apí, pea fakalaululoto ki he ngaahi me'a 'a ia kuó u lea'akí, pea kole ki he Tamaí, 'i hoku hingoá, koe'uhí ke mahino kiate kimoutolu, pea teuteu homou 'atamaí ki he 'apongipongí, pea te u toe ha'u kiate kimoutolu."¹³

'Oku tau tali e fakaafe 'a e Fakamo'uí he taimi 'oku tau fakalaululoto mo lotua ai ke mahino e me'a ne ako'í pea 'unu ki mu'a 'o fai Hono finangaló. Manatu'i e ngaahi lea 'a Palesitani Sipenisá W. Kimipoló: "Kuó u fakapapau'i 'i hoku 'atamaí he taimi te u foki ai ki 'api mei he konifelenisí [lahi] ko 'ení . . . 'oku lahi ha ngaahi me'a 'i he'eku mo'ui te u lava 'o fakalelei'i. Kuó u lisi kinautolu 'i hoku 'atamaí, pea te u fai ha ngāue ki ai he vave tahá hili 'a e konifelenisí ni."¹⁴ Na'e toki pehē 'e Palesitani Monisoni kimu'i ni: "Oku ou pou pou'i kimoutolu ke mou toe lau e ngaahi leá pea fakalaululoto ki hono ngaahi pōpoakí. Kuó u fakatokanga'i 'oku lahi ha ngaahi me'a 'oku ou ako mei he ngaahi malanga fakalaumālie ko 'ení he taimi 'oku ou ako fakamātoato ange ai kinautolú."¹⁵

'Oku finangalo e Tamai Hēvaní ke tānaki atu ki hono fakaafe'i kitautolu ke ako fakatāutaha mo fakafāmilí e folofolá, ha'atau ako ma'u pē mo faka'aonga'i e me'a ne tau ako 'i he konifelenisí. 'Oku ou fakamo'oni atu ko kinautolu 'oku tuku 'enau falalá 'i he 'Eikí mo talangofua ki he enginakí ni te nau ma'u ha mālohi lahi ke tāpuekina kinautolu mo honau fāmilí 'i he ngaahi to'u tangata lahi he kaha'ú.

Kuo 'omi 'e he Tamai Hēvaní e fongá. 'I he konifelenisí ni, 'oku lava e peseti 'e 97 'o e Siasí 'o fanongo ki he ngaahi pōpoakí ni 'i he'enu lea fakafonuá. 'Oku lauimiliona e

kāingalotu 'i he fonua 'e 197 te nau mamata 'i he konifelenisí ni 'i he lea fakafonua 'e 95. 'I ha 'aho 'e ua pe tolu 'e 'asi atu e ngaahi pōpoakí 'i he LDS.org 'i he lea faka-Pilitāniá, pea 'i ha uike 'e taha 'e kamata ke ma'u kinautolu 'i ha lea fakafonua 'e 52. 'Oku tau ma'u he taimí ni e ngaahi makasini 'a e Siasí kuo paaki 'i loto he uike pē 'e tolu mei he konifelenisi lahi. 'Oku 'ikai ke tau toe tali 'i ha ngaahi māhina ke ma'u e leá 'i he meilí. Te tau lava 'o lau, fanongo, mamata, mo vahevahe e ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá 'i ha komipiuta, telefoni, pe me'angāue faka'ilekitulōnika kehe. 'E lava ke fakalahi 'etau 'iló, fakamālohia 'etau tuí mo e fakamo'oni, malu'i hotau fāmilí, mo tatakí lelei kinautolu ki 'api 'i ha fa'ahinga taimi pe fa'ahinga feitu'u pē.

'E fakakau e ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi ni 'i he nāunau fakalēsoni 'a e to'u tupú 'i he 'initaneti. 'E mātu'a, te mou lava ke ma'u e ngaahi lēsoni 'a e to'u tupú 'i he LDS.org. 'Ilo'i e me'a 'oku ako ki ai ho'o fānaú, pea 'ai ke hoko ia ko e taumu'a ho'omou akó, fealea'aki fakafāmilí, efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, fakataha alēlea fakafāmilí, mo e 'initaviu fakatāutaha mo ho'o fānaú takitaha kau ki he me'a 'oku totonu ke ako'i fakafā'ituitui kiate kinautolú.

'Oku ou poupu'i e kāingalotu kotoa pē ke nau faka'aonga'i e ngaahi ma'u'anga tokoni 'a e Siasí 'i he uepisaití mo e ngaahi polokalama

fakakomipiutá. 'Oku hokohoko pē honau fakalelei'i koe'uhí ke faingofua ange hono faka'aonga'i kinautolú mo toe 'aonga ange ki he'etau mo'uí. Te ke ma'u 'i he LDS.org ha ngaahi ma'u'anga tokoni 'e tokoni ki ho'o ako e ongoongolelei, fakamālohia ho 'apí mo e fāmilí, mo fua ho ngaahi fatongia. Te ke lava foki 'o kumi e ngaahi kui 'oku fie ma'u ke fai ki ai ha ouau fakatemipalé mo e ngaahi ma'u'anga tokoni ke tokoni'i koe 'i he ngāue 'o e fakamo'uí, kau ai hono vahevahe atu 'o e ongoongolelei. 'E lava ke takimu'a e mātu'a 'i hono teuteu'i 'enau fānau ki he papitaisó, lakanga fakataula'eikí, ngāue faka-faifekau taimi kakató mo e temipalé. Te nau lava ke tokoni'i kitautolu ke tau fakalalakaka ai ki hono ma'u o e ngaahi ouau fakatemipalé mo e ngaahi fuakavá mo taau ki he ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'engata.

Ko Seisoni 'i hono "teunga tau 'o e 'Otuá."

'I he konifelenisi 'o 'Epeleli kuo'osi 'i he fakataha lahi 'o e lakanga fakataula'eikí, ne u talanoa 'o kau ki hono tā he'eku tangata'eikí ha fakatāta 'o ha naite 'oku teunga tau ke ako'i au 'o kau ki hono tui 'o e teunga tau 'a e 'Otuá mo e malu'i fakalaumālie 'oku ma'u mei aí.

Hili 'a e fakataha ko iá, ne lipooti 'e ha tamai ki hono fāmilí e me'a na'á ne akó. Ne ue'i fakalaumālie ai hona foha kei talavou ko Seisoni ke ne fekumi he LDS.org ke fanongo tonu pē ki he pōpoakí. Hili ha ngaahi 'aho si'i mei ai na'á ne 'i he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí ke vahevahe e lēsoni mo hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné. Ko ia eni 'oku 'asi atú.

Ko ha pōpoaki konifelenisi fai-ngofua, ne ue'i fakalaumālie 'e he 'Eikí, pea ma'u 'e ha ki'i tamasi'i, 'o ako'i ki ha fāmilí 'i ha founa fakatāutaha mo mālohi. 'Oku ou sai'ia 'i hono sifa-fatafata 'o e mā'oni'oni. 'Oku ou sai'ia he'ene pā 'o e tuí ke ta'ofi e ngaahi ngahau vela 'a e filí. Ko e ngaahi tāpuaki 'eni 'o e konifelenisi.

Si'oku kāinga, 'oku ou fai atu 'eku fakamo'oni makehe 'oku mo'ui e 'Eiki ko Sisū Kalaisi pea ko e 'ulu Ia 'o e Siasí ni. Ko 'Ene konifelenisi lahi 'eni. 'Oku ou palōmesi atu 'i Hono huafá kapau te ke lotu 'aki ha holi fakamātoato ke fanongo ki he le'o ho'o Tamai Hēvaní 'i he ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi ni, te ke 'ilo na'á Ne folofola atu kiate koe ke tokoni'i koe, ke fakamālohia koe, mo tatakí koe ki 'api ki Hono 'aó. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:88; tānaki atu hono fakamamafa'i.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:38.
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:2.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:8.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:10.
6. Vakai, Mosaia 2:5.
7. Vakai, 2 Nifai 33:1.
8. Vakai, Spencer W. Kimball, 'i he Conference Report, Tonga Area Conference 1976, 27.
9. Vakai, Luke 22:31-32.
10. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Hāloti B. Li* (2000), 100.
11. Mosaia 6:3.
12. Vakai, Mosaia 8:4.
13. 3 Nifai 17:3.
14. Spencer W. Kimball, "Spoken from Their Hearts," *Ensign*, Nov. 1975, 111.
15. Thomas S. Monson, "Ke 'Iate Kimoutolu 'a e 'Otuá Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai," *Liahona*, Nōvema 2012, 110.

Fai 'e 'Eletā Ulisses Soares
 'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulū

Angamalū mo Loto-Fakatōkilalo

'Oku 'ikai ko ha vaivai e angamaluū, ka 'oku 'uhinga ia ke angalelei mo anga'ofa.

Ne ako'i 'e Molomona, "e 'ikai [ma'u 'e ha tangata] 'a e tu'i mo e 'amanakí, kapau 'oku 'ikai te ne angamalū mo loto-fakatōkilalo."¹ Na'á ne tñnaki atu 'o pehē, 'i he 'ikai ha 'ulungaanga peheé, "oku ta'e'ao-nga 'ene tu'i mo e 'amanaki lelei, he 'oku 'ikai ha taha 'oku hōifua ki ai 'a e 'Otuá, ka ko e angamaluū mo e loto-fakatōkilalo."²

Ko e angamaluū ko e 'ulungaanga ia 'o kinautolu 'oku "manavahē ki he 'Otuá, mā'oni'oni, loto-fakatōkilalo, ako'ingofua mo fa'a kātaki 'i he taimi 'o e faingata'á."³ Ko kinautolu 'oku nau ma'u e 'ulungaanga ko 'ení 'oku nau loto fiemālie ke muimui 'ia Sisū Kalaisi pea 'oku nau angavaivai, fakakaume'a, anga mokomoko, fakalongolongo, anga fakafaingofua mo anga vaivai.

Ne akonaki e 'Aposetolo ko Paulá ko e angamaluū ko ha fua ia 'o e Lau-mālié.⁴ Ko ia ai, 'e faingofua 'a hono ma'ú kapau te tau "mo'ui 'i he Lau-mālié."⁵ Ke mo'ui 'i he Lau-mālié, 'oku totonu ke fisi ki tu'a mei he'etau mo'uí e angamā'oni'oni 'i he 'ao 'o e 'Eikí.

'I he'etau to'o kiate kitautolu e huafa 'o Kalaisí, 'oku fie ma'u ke tau feinga ke fakahaa'i Hono 'ulungāngā pea liliu 'etau tō'ongá ke hoko 'o tatau

ange mo ia he 'aho takitaha. 'I he fakatōkanga 'a e Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá, na'á Ne pehē, "Ke haohaoa 'a kimoutolu he 'oku haohaoa 'a ho'o-mou Tamai 'oku ['i] he langí."⁶ Kapau te tau "ha'u kia Kalaisi, . . . fakafisi ['a kitautolu] mei he anga ta'e-mā'oni'oni kotoa pē; . . . pea 'ofa ki he 'Otuá," pea 'i he 'alo'ofa 'a Kalaisí 'e hoko 'a e 'aho te tau haohaoa ai 'iate Iá."⁷

"Ko e ngaahi 'ulungaanga faka-Kalaisí ko ha ngaahi me'afuaki ia mei he 'Otuá. 'Oku ma'u ['a e ngaahi 'ulungaanga ko 'ení] 'i [he'etau] faka'aonga'i 'i he mā'oni'oni 'a [etau] tau'atāina ke filí. . . . [Kuo pau ke tau] 'ilo'i [hotau] ngaahi vaivai pea [tau] loto fie mālie mo tokanga lahi ke [tau] fakalalakaka ki mu'a 'i he loto holi ke fakahōifua ki he 'Otuá."⁸

'Oku mahu'inga 'a e angamaluū ke tau hoko 'o anga faka-Kalaisi angé. Ka 'ikai e angamaluū, he 'ikai ke tau lava 'o fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga mahu'inga kehé. 'Oku 'ikai ko ha vaivai e angamaluū, ka 'oku 'uhinga ia ke angalelei mo anga'ofa, fakahaa'i e mālohí, nongá, mahu'inga'ia 'iate kitá, pea mapule'i kitá.

Ko e angamaluū e taha 'o e ngaahi tō'onga ne lahi taha 'i he mo'ui 'a e

Fakamo'uí. Na'á Ne ako'i tonu 'Ene kau ākongá, "Ako 'iate au; he 'oku ou angavaivai mo angamalū."⁹

'Oku tāpuekina kitautolu ke fā'e'le'i mo e angamaluū 'i hotau lotó. 'Oku fie ma'u ke mahino kiate kitautolu 'oku 'ikai malava ke fakatupulaki mo fakalalakaka ia 'i ha kemo pē ka 'i ha vaha'ataimi. 'Oku kole mai 'a Kalaisi kiate kitautolu ke "to'o hake [etau] 'akau mafasiá he 'aho kotoa pē,"¹⁰ 'o 'uhingá 'oku pau ke tokanga mo holi ma'u pē ki ai.

Ne ako'i 'e Palesiteni Lolenisou Sinou, ko e palōfita hono nima 'o e kuonga fakakosipelí ni 'o pehē, "Ko hotau fatongá ke feinga ke haohaoa, . . . ke fakalalakaka he 'aho kotoa pea vakai ki he tu'unga ne tau 'i ai he uike kuo 'osí pea 'ai ke lelei ange e uiké ni; 'ai ke lelei ange he 'ahó ni 'i he 'aneafí."¹¹ Ko e fuofua sitepu ki he angamaluū ko e fakalalakaka 'i he 'aho ki he 'aho mo e uike ki he uike. 'Oku fie ma'u ke tau feinga he 'aho kotoa ke lelei ange 'i he'etau laka ki mu'a he founga ko 'ení.

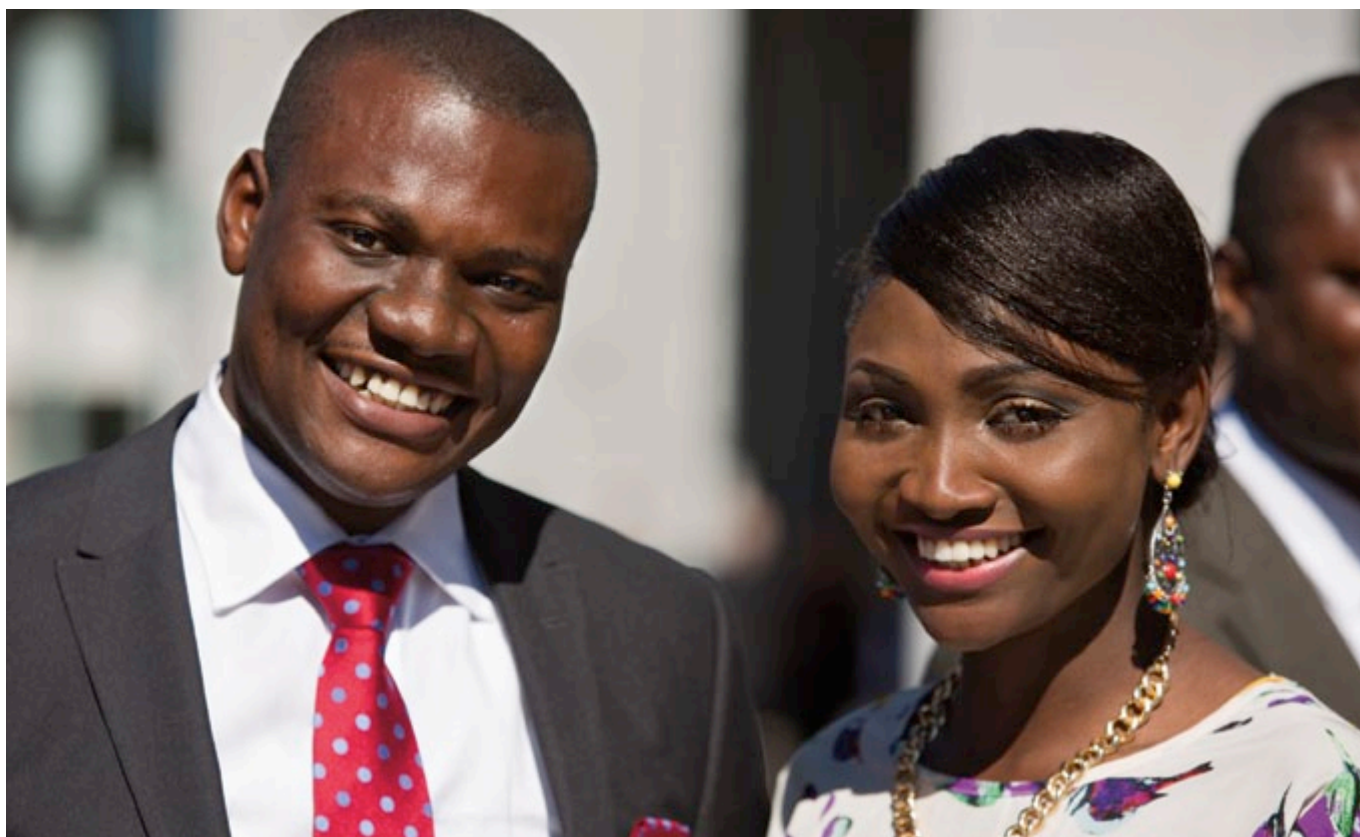
Na'e toe pēhe 'a Palesiteni Sinou:

"Oku tau takitāuhi pē 'a e tōnou-nou mo hotau ngaahi vaivai; 'oku totonu ke tau feinga ke ikuna'i kinautolu he vave tahá pea 'oku totonu ke . . . fakatōkakano e ngaahi ongo ko 'ení 'i he loto 'o 'etau fānaú . . . ke nau ako ke 'ulungaanga tau 'i Hono 'aó 'i he ngaahi tūkunga kotoa pē.

"Kapau 'e a'u 'o 'aho 'e taha ha nofo ta'e kē ha husepāniti mo hono uai'í pe te na ta'e feangakovi'aki pe ta'e faka'ita'i e Laumālie 'o e 'Otuá . . . ; 'okú ne haohaoa ai. Ka te ne feinga 'i he 'aho hokó ke fai e me'a tatau pē. Ka 'o kapau he 'ikai ke ne lava 'o fai ia he 'aho hono hokó, 'oku 'ikai ko ha 'uhinga lelei ia ke ne ta'e-lava 'o fakahoko lelei ia he 'aho hono tolú."¹²

'I hono fakahaa'i 'etau mateakí mo e kātaki, 'e foaki mai 'e he 'Eikí e me'a 'oku 'ikai lava ke tau ma'u koe'uhí ko e 'ikai ke tau haohaoá mo e ngaahi vaivai fakaetangatá.

Ko e sitepu mahu'inga 'e taha ke hoko 'o angamaluū ko e ako ke mapule'i 'etau 'itá. Koe'uhí 'oku nofo'ia kitautolu 'e he tangata

fakaekakanó pea koe'uhí 'oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku fonu faingata'a, mahalo 'e hoko hono mapule'i 'etau 'itá ko ha taha 'o e ngaahi pole 'i he'etau mo'uí. Fakakaukau 'i ha ki'i taimi pe te ke tali ha 'ikai fai 'e ha taha ho lotó 'i he taimi 'okú ke fie ma'u aí. Fefē e taimi 'oku 'ikai tali ai 'e he kakaí ho'o fakakaukau, neongo 'okú ke 'ilo pau ko e me'a lelei taha pē ia ke fakalelei'i 'aki ha palopalema? Ko e hā ho'o me'a 'e fai 'i ha faka'ita'i koe 'e ha taha, fakanga'i ho'o ngāué pe ta'e 'ofa koe'uhí ko ha'ane 'ita? 'I he ngaahi taimi ko 'ení mo e ngaahi tūkunga faingata'a kehé, kuo pau ke tau ako ke mapule'i 'etau 'itá pea fakahaa'i 'etau ongó 'i he fa'a kātaki mo e feifeinga'i. 'Oku mahu'inga 'aupito 'eni 'i hotau 'apí pea 'i hotau vā fetu'utaki mo hotau hoa ta'engatá. Lolotonga e ta'u 'e 31 'o 'eku mali mo hoku 'ofa'angá, kuó ne toutou fakamanatu mai 'eni 'i he taimi 'okú ma fehanganagai ai mo e ngaahi faingata'a ta'e pau 'o e mo'uí.

Ne pehē 'e he 'Aposetolo ko Paulá, 'i he ngaahi fakahinohino 'oku hā he'ene Tohi Hono Ua kia Tīmoté:

“Pea 'oku 'ikai lelei ke fakakikihi 'a e tamaio'eiki 'a e 'Eikí; ka ke angavaivai ia ki he kakai kotoa pē, 'o fa'a ako, mo fa'a kātaki,

“O akonekina 'i he angamalū 'a kinautolu 'oku angatu'ú; hei'ilo 'e foaki ai 'e he 'Otuá kiate kinautolu 'a e fakatomalá ke nau tui ki he mo'oní;

“Pea nau fakahaofia 'a kinautolu.”¹³

'I hono mapule'i 'etau tō'ongá, angavaivai mo angamokomoko, mo fakamama'o mei he fakakikihi, 'e kamata leva ke tau taau ki he me'afuaki 'o e angamaluú. Ne pehē 'e Palesitene Heneli B. Aealingi, “Ka 'i he taimi te tau mapule'i ai 'etau 'itá 'i he 'ofa pea ta'ota'ofi 'etau loto hikisiá, 'oku 'omi leva 'e he Laumālie Mā'oní'oní 'a 'ene fakangofuá pea hoko mo'oní leva e ngaahi palōmesí mo e fuakava toputapú.”¹⁴

Ko e sitepu 'e taha ke ma'u e angamaluú ko e hoko 'o loto-fakatōkilalo. Ne fakahinohino 'i 'e he 'Eikí 'a Tōmasi B. Maasi 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmítá 'o pehē, “Ke ke loto-fakatōkilalo; pea 'e tatakhi nima koe 'e he 'Eikí ko ho 'Otuá, pea 'e foaki kiate koe 'a e tali ki ho'o ngaahi lotú.”¹⁵

'E kāinga, 'oku ou tui ko kinautolu pē 'oku loto-fakatōkilaló te nau fakahaa'i pea ma'u e mahino ki he tali 'a e 'Eikí ki he'enu lotú. 'Oku ako'ingofua e loto-fakatōkilaló pea fakatokanga'i 'enu fakafalala ki he 'Otuá pea holi ke tukulolo ki Hono finangaló. Ko e loto-fakatōkilaló 'oku angamalū pea malava 'o takiekina e ni'ihhi kehé ke nau tatau. Ko e tala'ofa e 'Otuá ki he loto-fakatōkilaló te Ne tatakhi kinautolu. 'Oku ou tui mo'oní he 'ikai te tau afe mei he hala totonú mo e mamahí 'i he'etau mo'uí kapau te tau fetakinima mo e 'Eikí.

Ko e taha 'o e ngaahi sippinga faka'ofa'ofa taha 'o e angamaluú 'oku ou 'ilo 'i onopōní ko e talanoa 'o hono fakaului 'o Misa Mōsesē Malungahú. Ne kamata hono fakaului 'i he 1964, 'i he'ene ma'u ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne sai'ia 'i hono lau e tohi ni, he'ene toki a'u ki he kongá kimu'a 'o e 70 tupú na'á ne sio ki ha papa hingoa 'o e Siasí 'i ha fale 'i Sohenesipeeki, 'i Saute 'Afilika, he'ene lue atu 'i ha hala. Na'e tohokhi 'i ai 'ene tokangá peá ne hū ki he falé ke 'ilo lahi ange ki he Siasí. Ne

talaange ki ai he 'ikai lava ke kau ki he ngaahi fakataha'angá pe papitaiso he na'e te'eki ai ke fakangofua ia he lao 'o e fonuá.

Ne tali 'e Misa Malungahu e tu'utu'uni ko iá 'i he angamalū, loto-fakatōkilalo pea 'ikai tāufehi'a, kae hokohoko atu 'i hono ma'u e holi lahi ke ako lahi ange ki he Siasí. Na'á ne kole ki he kau taki 'o e Siasí pe te nau lava 'o tuku fakaava ha luva 'e taha 'o e 'apisiasí lolotonga e ngaahi fakataha'anga 'o e Sāpaté kae lava ke ne tangutu 'i tu'a pea fanongo ki he ngaahi fakataha'angá. Ne 'alu ma'u pē e fāмили 'o Misa Malungahú mo e kaungāme'á 'i ha ngaahi ta'u ki he lotú "'o fakafanongo atu pē he luvá." 'I ha 'aho 'e taha he 1980 ne fakahā ange te nau lava 'o 'alu ki he lotú pea papitaiso. Ko ha 'aho nāunau'ia ia kia Misa Malungahu.

Ne fokotu'u 'e he Siasí kimui ha kolo 'i hono koló 'i Souetō. Ne malava pē 'ení koe'uhí ko e loto fakapapau, loto to'a, mo e faivelenga 'a e kakai hangē ko Misa Malungahú 'a ia ne faivelenga ma'u pē 'i ha ngaahi ta'u lahi 'i he ngaahi tūkunga faingata'a.

Ne toe fai mai 'e ha taha 'o e kaungāme'á 'o Misa Malungahú 'a ia ne kau ki he Siasí he taimi tatao e talanoa ko 'ení 'i he'eku 'a'ahi atu ki he siteiki Souetō. Hili 'ema talanoá, na'á ne fā'ofua mai. Kāinga, ne u ongo'i he taimi ko iá ne takatakai'i au 'e he to'ukupu 'ofa 'o e Fakamo'uí. Ne fisikitu'a e angamaluú mei he fofonga 'o e tangatá ni. Na'á ne kole mai 'i ha loto fonu 'i he 'ofa mo e hounga'ia mo'oni ke u fakahoko mu'a kia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni e hounga'ia 'okú ne ma'u mo e ni'ihī kehe tokolahi 'i hono ma'u 'o e ongoongolelei mo'oni 'i he'enau mo'uí. Ne takiekina mo'oni 'e he sīpinga angamalū 'a Misa Malungahu mo hono kaungāme'á ha mo'ui 'a ha tokolahi ki he leleí—tautautefito kiate au.

Kāinga, 'oku ou tui ko e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí 'a e sīpinga taupotu taha 'o e angamaluú. Ne a'u ki he momeniti faka'osi 'o 'Ene mo'ui fakamatelié, 'i hono tukuaki'i halá mo fakahala'í, mamahi'ia 'i hono fua Hono kolosí ki Kolokotá, manukia mo kape'i 'e Hono filí, si'aki 'e he tokolahi

ne nau 'ilo Iá mo mamata 'i He'ene maná, ne tutuki Ia ki he kolosí.

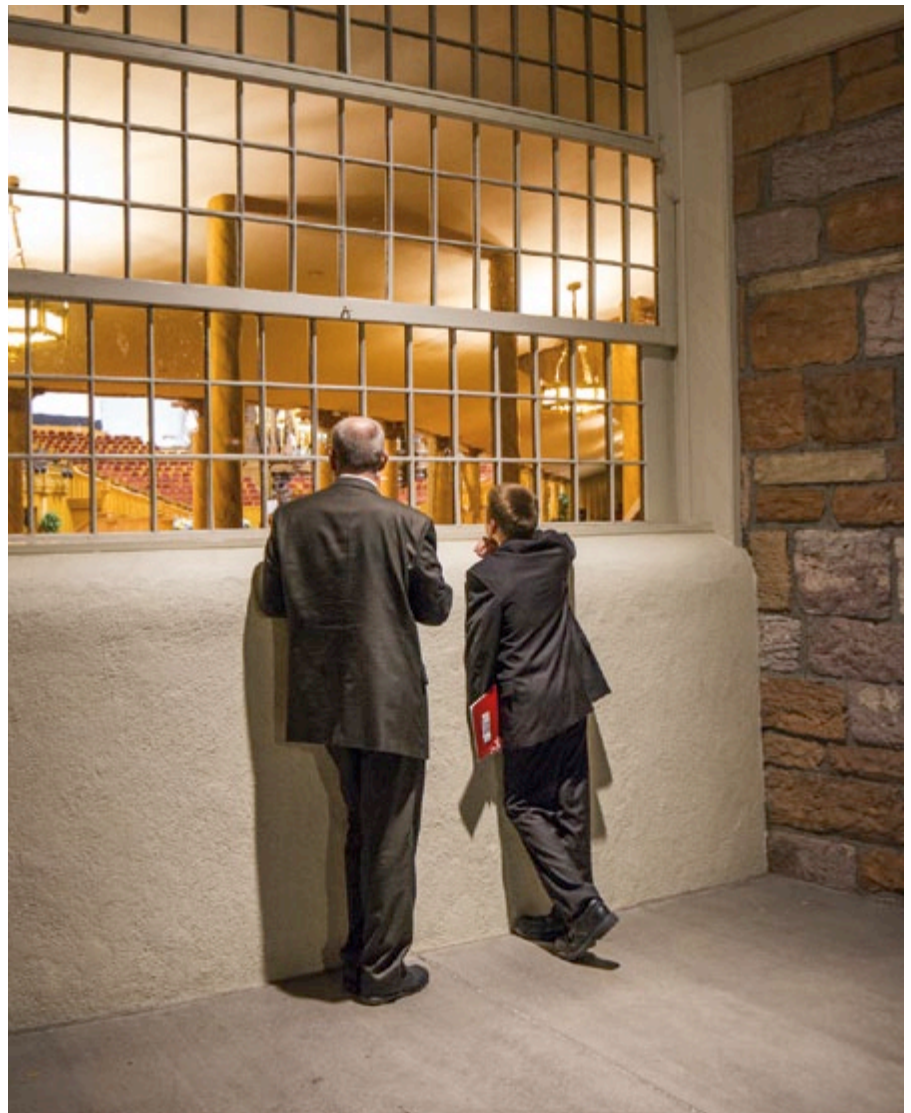
Ne a'u ki he fakamamahi fakaesino lahi tahá, ne tafoki e 'Eiki ki He'ene Tamaí pea folofola mei Hono loto angamalū mo fakatōkilaló: "'E Tamai, fakamolemole 'a kinautolu; he 'oku 'ikai te nau 'ilo 'a ia 'oku nau faí."¹⁶ Ne fehangaangai 'a Kalaisi mo ha fakamamahi lahi fakaesino mo fakalaumālie, 'o 'omai 'a e faingamālie ke liliu hotau 'ulungaanga fakalaumālié pea hoko 'o angamalū hangē ko Iá.

'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisi hotau Fakamo'uí. 'Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu pea fakamālō koe'uhí ko 'Ene 'ofá 'oku malava e liliú. 'Oku malava ke si'aki 'etau ngaahi vai-vai. 'Oku malava ke si'aki e ngaahi takiekina kovi 'a e tēvoló 'i he'etau mo'uí, mapule'i 'etau 'itá, hoko 'o angamalū pea fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga 'o hotau Fakamo'uí. Na'á Ne 'omi e fougá. Na'á Ne 'omai e sīpinga haohoa' pea fekau ke hoko

e tokotaha kotoa 'o hangē ko Iá. Ko 'Ene fakaafe kiate kitautolú ke muimui 'iate Ia, muimui 'i He'ene sīpingá pea hoko 'o hangē ko Iá. 'Oku ou fakamo'oni ki he ngaahi mo'oni ko 'ení 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Molonai 7:43.
2. Molonai 7:44.
3. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "Angamaluú," scriptures.lds.org.
4. Vakai, Kalētia 5:22–23.
5. Kalētia 5:25.
6. Mātiu 5:48.
7. Molonai 10:32.
8. *Malanga'aki Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino Ki he Ngāue Fakafaipekau* (2004), 138.
9. Mātiu 11:29.
10. Luke 9:23.
11. Lorenzo Snow, 'i he Conference Report, Apr. 1898, 13.
12. *Ngaahi Akonaki 'o e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou* (2012), 111–112.
13. 2 Timote 2:24–26.
14. Henry B. Eyring, "Ngaahi Fāмили Kuo Fakafuakava'í," *Liahona*, Mē 2012, 65.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:10.
16. Luke 23:34.

Fai 'e Carole M. Stephens

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofá

'Oku Tau 'Ilo Nai 'a e Me'a 'Oku Tau Ma'ú?

'Oku faka'atā kakato 'e he ngaahi ouau mo e fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí ke ma'ú e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'e he 'Otuá 'a ia 'oku malava 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí.

I he “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” 'oku fakamatala ai 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: “Ko e kakai kotoa pē—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e tokotaha fakafa'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea 'i he'ene peheé, 'oku ma'ú ai 'e he tokotaha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau.”¹ Ke ma'ú e iku'anga fakalangi ko 'ení, 'oku fie ma'ú 'e he foha mo e 'ofefine takitaha 'o e 'Otuá 'a e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku tau fie ma'ú e papitaisó. 'I he taimi 'oku fakauku ai kitautolu 'i he vai 'o e papitaisó, 'oku tau fuakava ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Kalaisí, manatu ma'ú ai pē kiate ia, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, pea tauhi Ma'ana 'o a'u ki he ngata'angá, koe'uhí ke 'iate kitautolu ma'ú ai pē Hono Laumālié.²

'Oku tau fie ma'ú e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní. Te tau lava 'o ma'ú e takaua 'o e Laumālié fakafou 'i he ouau ko íá. Na'e ako 'a Palesiteni Uilifooti Utalafi 'o pehē: “Ko e

tangata kotoa pē kuo faifaiangé pea hū ki he siasi 'o e 'Otuá pea papitaiso ki he fakamolemole 'o e angahalá, 'oku 'i ai 'ene totonu ki he fakahaá, ha totonu ki he Laumālie 'o e 'Otuá, ke tokoni kiate kinautolu 'i he'enu ngāué, 'i he'enu tokoni ki he'enu fānaú, 'i hono fale'i 'o 'enu fānaú pea mo kinautolu kuo ui ke nau tokanga'í. 'oku 'ikai fakangatangata 'a e Laumālie Mā'oni'oní ia ki he kakai tangatá pē, pe kau 'aposetoló pe kau palōfitá; 'oku 'a e tangata mo e fefine faitotonu kotoa pē ia, pea mo e fānau kotoa pē 'oku motu'a fe'unga ke ne ma'ú 'a e ongoongolelei 'o Kalaisí.”³

'Oku fie ma'ú ke tau ma'ú 'a e 'enitaumeni temipalé. Na'e pehē 'e 'Eletā M. Lasolo Pālati: “'I he taimi 'oku 'alu ai e kakai tangatá mo e hou'eiki fafiné ki he temipalé, 'oku fakatou fakakoloa'i kinautolu 'aki e mālohi tau, 'a ia ko hono 'uhingá ko e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. . . . Ko e 'uhinga mo'oni 'o e 'enitaumení ko ha me'afuaki 'o e mālohi.”⁴

'Oku tau fie ma'ú 'a e ouau 'o e silá, 'a ia 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá, “ko e me'a'ofa 'oku mahu'ingataha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē

'a e 'Otuá.”⁵ 'Oku toki ma'ú fakataha pē 'e ha tangata mo ha fefine 'a e ouau lakanga fakataula'eikí ko 'ení. Na'e ako 'i 'e 'Eletā Lasolo M. Nalesoni, “Kuo toe fakafoki mai 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ke lava 'o [sila'í] e ngaahi fāmilí ke ta'engata.”⁶

'Oku tau fie ma'ú 'a e faingamālie ke fakafa'ou 'etau ngaahi fuakavá 'i he uike takitaha 'i he'etau ma'ú 'a e sākalamēnití. Kuo ako 'i 'e he kau palōfita mo e 'aposetolo 'i he ngaahi 'aho kimui ní, 'i he'etau ma'ú ai e sākalamēnití 'i he mo'ui tāú, 'oku 'ikai ke ngata pē 'i he'etau fakafa'ou 'etau fuakava 'i he papitaisó ka “ko e kotoa e ngaahi fuakava kuo tau fai mo e 'Eikí.”⁷

'Oku 'omi 'e he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi fuakavá 'a e ma'ú'anga 'o e kakato 'o e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'e he 'Otuá ma'atautolú, 'a ia 'oku malava 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí. 'Oku nau fakamahafu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá 'aki 'a e mālohí, 'a e mālohi 'o e 'Otuá,⁸ mo 'omi ma'atautolu 'a e faingamālie ke ma'ú 'a e mo'ui ta'engatá—ke foki ki he 'ao 'o e 'Otuá 'o nofo mo Ia 'i Hono fāmilí ta'engatá.

Ne u toki 'alu mo e kau taki lakanga fakataula'eikí ke 'a'ahi ki he ngaahi 'api 'o e kau fefine 'e toko fā 'i Honitulasi. Na'e fu'u fie ma'ú 'e he ngaahi tokoua ko 'ení mo honau fāmilí ha ngaahi kī mo e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí, pea mo e mālohi mo e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ne mau 'a'ahi ki ha fefine na'e mali pea 'i ai mo ha'ane fānau faka'ofa'ofa 'e toko ua. 'Okú ne faivelenga mo mālohi 'i he Siasí pea 'okú ne ako 'i 'ene fānaú ke fili ki he totonú. 'Oku poupou 'i 'e hono husepānití 'ene mālohi 'i he Siasí, ka 'oku 'ikai ke ne Siasi. 'Oku mālohi hona fāmilí ka ke fiefia 'i ha mālohi lahi angé, 'oku nau fie ma'ú ha ngaahi tāpuaki lahi ange 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku nau loto ke ma'ú 'e he tamaí e ngaahi ouau 'o e papitaisó mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní pea ke foaki ange kiate ia 'a e lakanga fakataula'eikí, koe'uhí

ke nau fiefia 'i he mālohi 'oku lahi ange 'i honau 'apí mo e fāmilí. 'Oku nau fie ma'u 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'a ia 'oku lava ke ma'u 'i he 'enitaumení mo e silá.

Ko 'emau 'a'ahi hokó na'e fai ki ha 'apí 'o ha ongo fafine ta'e mali, ko e ongo fafine 'o e tui lahi. Ko e fefine 'e taha 'oku 'i ai hono foha 'oku teuteu ngāue fakafaifekau. Ko e fefine leva 'e tahá 'oku lolotonga faito'o kanisā. 'I he ngaahi taimi 'o e lotofó'i mo e loto mamahí, 'okú na manatu'i 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí pea 'okú na tui mo 'amanaki lelei 'aupito. 'Okú na fakatou fie ma'u ha toe ngaahi tāpuaki mo e mālohi 'i he ngaahi ouau fakatemipalé. Ne mau poupou'i kinua ke fakakau e faifekau 'i he kaha'ú 'i honau 'apí 'i he teuteu ke ma'u e ngaahi ouau ko iá.

Na'a mau 'a'ahi faka'osi ki ha 'apí 'o ha fefine ne toki mate hono husepānití 'i ha fakatu'utāmaki fakamamahi. Ko ha toki papi ului fo'ou ia ki he Siasí, pea kuo te'eki ke mahino kiate ia 'e lava ke ma'u hono 'enitaumení pea silá 'i ki hono husepānití. 'I he taimi ne mau ako'i ai ia 'e lava ke ne ma'u 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení mo hono husepāniti kuo mālōlō, na'e fonu hono lotó he 'amanaki lelei. Na'á ne ma'u 'a e tui mo e loto fakapapau ke fehangahangai mo e ngaahi 'ahi'ahi 'oku hanga mai mei mu'á, 'i he'ene 'ilo 'e lava ke silá 'i fakataha hono fāmilí 'o fakafou he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava he temipalé.

'Oku teuteu e foha 'o e uitoú ni ke ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka'Éloné. 'E hoko hono fakanofa iá ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ki he uitoú mo hono fāmilí. 'E 'i ai ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki 'i honau 'apí.

'I he'eku fe'iloaki mo e kau fafine faivelengá ni 'i Honitulasi, ne u mamata ki he'enu faifeinga ke tauhi honau fāmilí ke mālohi 'i he ongoongolelé. Na'a nau fakahaa'i 'enu hounga'ia ki he kāingalotu tauhi fuakava 'i he uōtí 'oku nau tokanga'i kinautolu 'i he 'ofa mo tokoni ke feau 'enu ngaahi fie ma'u fakatu'asino mo fakalaumalié. Neongo ia, ne 'i ai pē e ngaahi fie ma'u takitaha 'a e ngaahi tokoua ko 'ení kuo te'eki ke feau kakato.

'I he'emau 'a'ahi ki he ngaahi 'apí takitaha ko 'ení 'e tolú, ne fehu'i ange 'e ha taki lakanga fakataula'eiki poto ki he kau fafiné takitaha pe kuó ne ma'u ha tāpuaki lakanga fakataula'eikí. Ko e talí ko e 'ikai 'i he taimi takitaha. Ne kole 'e he kau fafiné takitaha e me'á ni pea nau ma'u ha tāpuaki lakanga fakataula'eiki he 'aho ko iá. Ne nau tangi takitaha 'i he'enu fakahaa'i 'enu hounga'ia he fakafiemalie'i, fakahinohino'i, fakalotolahi'i, pea mo e ue'i fakalaumalie mei he Tamai Hēvaní 'o fakafou mai 'i ha ma'u lakanga fakataula'eiki mo'ui taau.

Ne ue'i au 'e he ngaahi tokouá ni. Ne nau fakahaa'i ha 'apasia ki he 'Otuá mo Hono mālohí mo e mafai. Ne u hounga'ia foki ko e kau taki 'o e lakanga lakanga fakataula'eikí ne mau 'a'ahi ki he ngaahi 'apí ni. 'I he'emau mavahe mei he 'apí takitaha, ne mau

alēlea fakataha kau ki ha founa ke tokoni'i ai e ngaahi fāmilí ni ke nau ma'u 'a e ngaahi ouau na'a nau fie ma'u ke nau hokohoko atu 'i hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá mo fakamālohia honau 'apí.

'Oku 'i ai ha fie ma'u lahi he 'ahó ni ki he kakai tangatá mo e hou'eiki fafiné ke nau fetanumaki'aki e faka'apa'apá ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá pea 'apasia ki he'etau Tamai Hēvaní mo Hono lakanga fakataula'eikí—Hono mālohí mo e mafai.

'Oku 'i ai 'Ene palani ma'atautolu, pea 'i he'etau faka'aonga'i 'etau tui mo falala ki He'ene palaní, 'e fakamālohia 'etau 'apasia kiate Iá pea mo e mālohi mo e mafai 'o Hono lakanga fakataula'eikí.

'I he ako fakatakimu'a fakaemāmani lahi 'i he *Ki Hono Fakamālohia e Fāmilí mo e Siasí 'o Fakafou 'i he Lakanga Fakataula'eikí*, na'e ako'i ai kinautolu ko e kau fafine ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'i honau ngaahi 'apí 'oku fie ma'u ke 'oua te nau ongo'i tuenoa. 'Oku tāpuekina mo fakamālohia kinautolu 'i he ngaahi ouau kuo nau ma'ú mo e ngaahi fuakava 'oku nau tauhi. 'Oku totonu ke 'oua na'a nau momou ke tokoni 'i he taimi 'oku fie ma'u aí. Na'e akonaki mai 'a 'Eletá M. Lāsolo Pālatai 'oku fie ma'u ke 'ilo 'e he fefine kotoa pē 'i he Siasí 'oku 'i ai 'ene pīsope, palesiteni kaumātu'a, faiako faka'apí, mo ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki kehe te nau lava 'o 'alu atu ki honau 'apí 'o tokoni'i kinautolu pea hangē ko e tāmaki mai 'a Sīsītā Losemalia M. Uikisomí, ke "fai foaki ha tāpuaki."⁹

Na'e ako'i foki 'e 'Eletá Pālatai: "Oku foaki loto fiemalie 'e he Tamai Hēvaní Hono mālohí. 'Oku lava ke ma'u 'e he kakai tangatá mo e hou'eiki fafiné kotoa e mālohi ko 'ení ke tokoni 'i he'etau mo'uí. Ko kinautolu kotoa kuo nau fai ha fuakava toputapu mo e 'Eikí, pea nau tauhi 'a e ngaahi fuakava ko iá, 'oku nau taau ke ma'u ha fakahā fakatāutaha, mo tāpuekina 'i he tauhi mai 'a e kau 'āngeló, pea mo fefolofolai mo e 'Otuá."¹⁰

'Oku tau fie ma'u e tokoni 'a e ní'ihī kehé. 'Oku fie ma'u 'e he ngaahi foha 'o e 'Otuá 'a e ngaahi 'ofefine 'o e

‘Otuá pea fie ma’u ‘e he ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá e ngaahi foha ‘o e ‘Otuá.

‘Oku kehekehe hotau ngaahi me’a-foaki mo e ngaahi mālohingá. ‘Oku fakamamafa ‘i he ‘Uluaki Kolinitō vahe 12 ‘a e fie ma’u ke fakahoko ‘e he ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá, ‘a kitautolu takitaha, hotau ngaahi tufakanga mo e ngaahi fatongia fakafo’ituitui ‘o fakatatau mo e palani ‘a e ‘Eiki, ke tau lelei kotoa ai.¹¹

Ngaahi foha ‘o e ‘Otuá, ‘oku mou ‘ilo nai ko hai kimoutolu? ‘Oku mou ‘ilo nai e me’a ‘oku mou mā’ú? ‘Oku mou mo’ui taau nai ke faka’aonga ‘i ‘a e lakanga fakataula’eiki mo ma’u ‘a e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula’eiki? ‘Oku mou tali nai homou ngaahi tufakangá mo e ngaahi fatongia ke fakamālohia e ‘apí ‘i ho’omou hoko ko e tamai, kui, foha tokoua, mo e fa’ētangata? ‘Oku mou fakahaa ‘i nai ha faka’apa’apa ki he hou’eiki fafine, tu’unga fakaefefine, mo e tu’unga fakaefa’eé?

Ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá, ‘oku tau ‘ilo nai ko hai kitautolu? ‘Oku tau ‘ilo nai e me’a ‘oku tau mā’ú? ‘Oku tau mo’ui taau nai ke ma’u ‘a e mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula’eiki? ‘Oku tau ma’u nai ‘a

e ngaahi me’afoaki ne foaki mai kiate kitautolu mo e loto hounga’ia, ‘alo’ofa, mo e lāngilangi? ‘Oku tau tali nai ‘i hotau tufakangá mo e ngaahi fatongia ke fakamālohia e ‘apí ‘i he’etau hoko ko e fā’ē, kui fefine, ‘ofefine, tokoua, mo e mehikitangá? ‘Oku tau faka’apa’apa ‘i nai e hou’eiki tangatá, tu’unga fakaetangata, mo e tu’unga fakaetamaí?

‘I he’etau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e fuakavá, ‘oku tau tui nai ki he’etau Tamai Hēvaní mo ‘Ene palani ta’engata ma’atautolu? ‘Oku tau tui nai kia Sīsū Kalaisi mo ‘Ene Fakaleleí? ‘Oku tau tui nai ‘oku ‘i ai hatau natula mo hatau iku’anga fakalangi? Pea ‘i he’etau ngaahi feinga ke ma’u e iku’anga ko ‘ení mo ma’u kotoa ‘a ia ‘oku ‘a e Tamai,¹² ‘oku mahino nai kiate kitautolu e mahu’inga ‘o hono ma’u e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eiki mo hono fakahoko, tauhi mo fakafo’ou ‘etau ngaahi fuakava mo e ‘Eiki?

Ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘ofeina fakalaumālie kitautolu ‘o ha mātu’a fakahēvani, mo ha natula mo e taumu’a fakalangi. Na’e fe’unga e ‘ofa hotau Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisi ‘iate kitautolu ke foaki ‘Ene mo’ui ma’atautolu. ‘Oku ‘omi ‘e He’ene

Fakaleleí ‘a e founga ke tau fakalaka-laka ai ‘i he hala ki hotau ‘api fakalangi, ‘i he ngaahi fuakava toputapu ‘o e lakanga fakataula’eiki.

Kuo toe fakafoki mai ki he māmaní e ngaahi ouau mo e fuakava ‘o e lakanga fakataula’eiki ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, pea ‘oku ma’u ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni e ngaahi ki kotoa ‘o e lakanga fakataula’eiki ‘i he māmaní.

Na’e ako ‘i ‘e ‘Eletā D. Toti Kulisito-fasoni ‘o pehē: “Oku ma’u ‘i he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e mafai ‘o e lakanga fakataula’eiki ke fakahoko e ngaahi ouau ‘e lava ke tau fai ai ha ngaahi fuakava ‘oku tau feha’isia’aki ai mo ‘etau Tamai Hēvaní ‘i he huafa ‘o Hono ‘Alo Mā’oni’oni. . . . ‘E tauhi ‘e he ‘Otuá ‘Ene ngaahi tala’ofa kiate kimoutolu, ‘o kapau te mou tauhi ki ho’omou ngaahi fuakava mo Iá.”¹³

‘Oku ou fakamo’oni ki he ngaahi me’á ni ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. Vakai, Molonai 4:3; 6:3.
3. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Uilifooti Utafafi* (2004), 56.
4. M. Russell Ballard, “Let Us Think Straight” (Brigham Young University Education Week devotional, Aug. 20, 2013); speeches.byu.edu.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7; vakai foki Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:1–4.
6. Russell M. Nelson, “Nurturing Marriage,” *Liahona*, May 2006, 37; pe ‘i he *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule’angá: Ko e Hisiōlia mo e Ngāue ‘a e Fine’ofā* (2011), 156.
7. Delbert L. Stapley, in Conference Report, Oct. 1965, 14; hā ‘i he L. Tom Perry, “As Now We Take the Sacrament,” *Liahona*, May 2006, 41; vakai foki *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 561; *The Teachings of Spencer W. Kimball*, ed. Edward L. Kimball (1982), 220.
8. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:22.
9. Vakai, M. Russell Ballard and Rosemary M. Wixom, “Blessings of the Priesthood in Every Home,” ‘i he *Strengthening the Family and the Church through the Priesthood* (worldwide leadership training, 2013); lds.org/broadcasts.
10. M. Russell Ballard, “Let Us Think Straight”; speeches.byu.edu.
11. Vakai, foki Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:9, 12.
12. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
13. D. Todd Christofferson, “Ko e Mālohi ‘o e Ngaahi Fuakavá,” *Liahona*, Mē 2009, 22.

Fai 'e Eletā Edward Dube
'O e Kau Fitungofulu

Sio Ki Mu'a pea Tui

I he 'afio mai 'a e Eikí, 'oku 'ikai fu'u mahu'inga 'a e me'a kuo tau fai pe ko e feitu'u ne tau 'i ai ka 'oku mahu'inga ange 'a e feitu'u 'oku tau fie 'alu ki ai.

L olotonga ha'aku ngāue mo 'eku fa'éé 'i he ngoue'angá 'i he'eku kei tamasi'í, na'á ne ako'i kiате au e taha 'o e ngaahi lēsoni mahu'inga taha 'i he mo'uí. Ne ofi ki he ho'ataá, ne hopo hake e la'aá mo 'emau kei huo pē pea ne u fakakaukau kuo fu'u fuoloa. Ne u ki'i tu'u 'o sio ki mui ki he me'a kuo mau lava'í peá u pehē ange ki he'eku fa'éé, "Sio ki he me'a kuo tau fai!" Na'e 'ikai ke tali mai 'e he'eku fa'éé. 'I he'eku fakakaukau kuo te'eki ke ne ongo'í, ne u toe lea 'aki e me'a tatau kae ki'i le'o lahi ange. Na'e 'ikai pē ke ne tali mai. Ne u toe lea ange kae toe le'o lahi ange. Faifai peá ne tafoki 'o pehē mai, "Etuate, 'oua 'e sio ki muí. Sio ki mu'a ki he me'a 'oku kei toe ke tau fai."

'E hoku kāinga 'ofeina, ko e fua-kava ne tau fai mo e 'Eikí 'i he taimi ne tau papitaiso aí, ke "tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te [tau] 'i ai" (Mōsaia 18:9), ko ha tukupā ia 'i he kotoa 'o e mo'uí. Na'e akonaki 'a Palesiteni Tieta 'Ukitofa 'o pehē: "Ko kinautolu kuo nau 'osi 'alu hifo ki he vai 'o e papitaiso mo ma'u 'a e me'áfoaki 'o e Lau-mālie Mā'oni'oní kuo nau 'osi fokotu'u honau va'é 'i he hala 'o e tu'unga fakakākongá pea kuo nau liliu ke molomolo

muiva'e ma'u pē 'i hotau Fakamo'u" ("Kau Mā'oni'oni 'i he Taimi Kotoa Pē," *Liahona*, Sepitema 2013, 5)." 'Oku ui kitautolu 'e he 'Eikí 'o fakafou He'ene kau tamaio'eikí ke tau ngāue 'i he ngaahi fatongia kehekehe, 'a ia 'oku tau tali 'aki e tukupā kakato. 'I he taimi 'oku fai ai ha tukuange pea uiui'i ki ha fatongia kehe, 'oku tau tali loto fiefia ia 'o 'ilo'i, 'o hangē ko ia ne 'ilo'i 'e he'e-tau ngaahi kuí, "i he ngāue 'a e 'Eikí, ko e fongá 'oku [mahu'ingá] ka 'oku 'ikai ko e feitu'u 'okú ke ngāue ai" (J. Reuben Clark Jr., 'i he Conference Report, Apr. 1951, 154).

Ko ia ai ko e taimi 'oku tukuange ai ha palesiteni fakasiteiki pe ha pīsope, 'okú ne tali lelei hono tukuange iá, pea ko e taimi 'oku fakahoko mai ai ha uiui'i ke ne ngāue 'i ha fa'ahinga founa pē 'oku "'afio'i 'e he 'Eikí 'oku lelei ke ne fai" (Mōsaia 3:19), 'o fakafou He'ene kau tamaio'eikí, 'oku 'ikai ke takiekina ia 'e he me'a kuó ne a'usiá, pe 'okú ne toe sio ki mui mo fakakaukau kuo fe'unga 'ene ngāue. 'Oku 'ikai ke ne "fiu 'i he fai lelei," he 'okú ne 'ilo'i 'okú ne "'ai 'a e tu'unga 'o ha ngāue lahi" mo ha fakakaukau mahino 'oku tāpuekina 'e he ngaahi ngāue peheé 'a e ngaahi mo'ui ki he ta'engatá. Ko ia ai, "'oku tupu mei he ngaahi me'a ikí 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi" (T&F 64:33).

'Oku totonu ke tau "femo'uekina 'i he holi lahi 'i ha ngāue lelei, pea fai 'a e ngaahi me'a lahi ko ['etau] fili tau'atāina ['atautolu] pē, pea fakahoko 'a e mā'oni'oni lahi" (T&F 58:27).

Na'e akonaki 'a 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Ko e kuohilí ke ako mei ai kae 'oua 'e toe nofo ai. 'Oku tau vakai ki muí ke 'eke'i 'a e malala ulu 'o e me'a ne tau fouá kae 'ikai ko e efuefú. Pea ko e taimi kuo tau 'ilo ai 'a e me'a na'e fie ma'u ke tau ako mo 'omi 'a e lelei taha ne tau a'usiá, tau sio leva ki mu'a mo manatu'i ko e tui 'oku tuhu ma'u pē ki he kaha'ú" ("Ko e Lelei Tahá 'Oku Te'eki ke A'usia," *Liahona*, Sānuai 2010, 18).

Neongo na'e fakataumu'a e fakahinohino'i e lēsoni 'o e sio ki mu'a ki he fanga ki'i vao he ngoue'angá, ka na'e 'ikai ke kākunga ia ki he me'a ne foua 'e he fuofua Kāingalotu 'o e kuohilí. Na'e fakamatala'i lelei 'aupito 'e 'Eletā Siosefa B. Uefilini 'a e a'usia ko 'enī 'o pehē: "I he 1846, ne mavahe ha [kakai] 'e toko 10,000 tupu mei he kolo tu'umālie [ko Nāvuu] 'a ia kuo langa he ve'e Vaitafe Misisipí. Ne mavahe e fuofua kāingalotu ko ia 'o e Siasí mei honau 'Kolo Faka'ofa'ofá' 'aki 'enau tui ki honau kau taki fakapalōfitá 'o 'alu ki he maomaonganoa 'o e kau'āfonua 'o 'Ameliká. Na'e 'ikai ke nau 'ilo'i pau e feitu'u na'a nau ō ki ai, pe 'ilo'i pau ko e kilomita 'e fiha 'oku 'i mu'a, ko e hā hono lōloa 'o e fonongá, pe ko e hā 'oku fakatatali mai ma'anautolu 'i he kaha'ú. Ka na'a nau 'ilo na'e tatakiki kinautolu 'e he 'Eikí mo 'Ene kau tamaio'eikí" ("Faith of Our Fathers," *Ensign*, May 1996, 33).

Na'a nau 'ilo e founa ke sio ai ki mu'a mo tuí. Hili ha ta'u 'e hongofulu mo e kongá, na'e kei 'i ai e kāingalotu 'e ni'ihiki ko 'enī he taimi na'e ma'u ai ha fakahaá:

"He ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'oku monū ia ia 'okú ne tauhi 'eku ngaahi fekaú, neongo pe ko e fai ia 'i he mo'uí pe 'i he maté; pea ko ia ia 'okú ne faivelenga 'i he faingata'á, 'oku lahi ange 'a 'ene totongí 'i he pule'anga 'o e langí.

"Oku 'ikai te mou lava 'o mamata

‘aki homou mata fakanatulá, ‘i he taimí ni, ki he finangalo ‘o homou ‘Otuá ‘o kau ki he ngaahi me‘a ko ia ‘e hoko mai ‘amuí, pea mo e nāunau ‘e hoko mai hili ‘a e faingata‘a lahí” (T&F 58:2–3).

Te tau lava foki mo kitautolu ‘o sio ki mu‘a mo tui. ‘E lava ke tau tali ‘a e fakaafe hotau ‘Eikí, ‘a ia ‘oku mafao mai Hono ongo to‘ukupú ‘o fakaafé‘i kitautolu:

“Ha‘u kiate au ‘a kimoutolu kotoa pē ‘oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki ‘a e fiemālié kiate kimoutolu.

“To‘o ‘eku ha‘amongá kiate kimoutolu, pea mou ako ‘iate au; he ‘oku ou anga vaivai mo angamalū: pea te mou ‘ilo ai ‘a e fiemālié ki homou laumālié.

“He ‘oku faingofua pē ‘eku ha‘amongá, pea ‘oku ma‘ama‘a ‘eku kavengá” (Mātiu 11:28–30).

Kuo fakahoko mai ‘e hotau palōfita ‘ofeina ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní; hono ongo tokoní; mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ha fakaafe kiate kitautolu kotoa ke kau ‘i he ngāue ‘o e fakamo‘uí. ‘Oku fie ma‘u ke ha‘isia

tatau pē ‘a e kau ului fo‘ou, to‘u tupú, kakai lalahi kei talavouí, mo kinautolu kuo mālōlō mei he‘enau ngaahi ngāue ma‘u‘anga mo‘uí, mo e kau faifekau taimi kakatō ‘i hono fakavave‘i e ngāue ‘o e fakamo‘uí.

Na‘e ‘i ha fe‘auhi toho me‘a mamafa ‘a e fanga pulú ‘a Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘i ha taimi ‘e taha, ‘o ne ma‘u mei ai ha talanoa faktātā. Ko ‘ene fakamatala ‘eni ki he‘ene a‘usiá: “Na‘e fa‘o ‘i ha salioté ‘akau ha ngaahi fo‘i piliki sima: kilokalami ‘e 4,535—toni ‘e nima. . . . Ko e taumu‘á ke toho ‘e he pulú ‘a e salioté ‘i he fute ‘e tolu [91cm]. . . . Ne u fakatokanga ‘i ha ongo pulu lalahi ‘aupito, pulepule, lanu tukumisi hōhoa tatau . . . [ko e] ongo pulu lalahi.”

‘I he‘ene lea kau ki he ola ‘o e fe‘auhi na‘á ne pehē: “Ne fo‘i tahataha e ngaahi timí. . . . Ne ‘ikai ha tu‘unga ‘o e ongo pulu lalahí! Na‘e toho tu‘o tolu ‘a e salioté ‘e ha hoa ta‘e ‘iloa, na‘e ‘ikai ke tu‘otu‘otatau hona lalahí.”

Na‘á ne toki fai ha fakamatala ki he ola faka‘ohovalé ni: Na‘e lalahi, mālohi

mo lelei ange e tu‘otu‘otatau ‘a e lalahi ‘o e ongo pulu lanu tukumisi ia ‘i he timi ‘e tahá. Ka na‘e lelei ange ‘a e ngāue fakatimi mo e ngāue fakataha ‘a e ongo pulu íkí. Na‘á na toho fakataha ‘a e ha‘amongá. Na‘á na fakatou toho ki mu‘a he taimi tatau pea na‘e nga‘unu ‘a e kavengá ‘i he mālohi ko iá” (“Equally Yoked Together,” lea na‘e fai ‘i ha seminā ‘a e kau fakafofonga fakavahé, Apr. 3, 1975; ‘i he *Teaching Seminary: Preservice Readings* [2004], 30).

‘I he‘etau sio ki mu‘a mo tuí, ‘oku tau fie ma‘u ‘a e ngāue fakataha tatau ko ‘ení ‘i hono fakavave‘i e ngāue ‘o e fakamo‘uí ‘i he‘etau fakaafé‘i e ni‘ihi kehé ke ha‘u kia Kalaisí. ‘I he me‘a ‘oku tau malava fakafo‘ituituí, ‘oku fie ma‘u ke tau muimui ki he akonaki ‘a Palesiteni Tieta F. Ukitofá ke tau “tu‘u vāofi fakataha pea hiki‘i hake ‘a e feitu‘u ‘oku tau tu‘u aí” (“Hiki‘i Hake ‘a e Feitu‘u ‘Okú ke Tu‘u Aí,” *Liahona*, Nōvema 2008, 56). Te tau ‘ilo hotau ivi lavame‘a kakatō, hangē ko ia na‘e fakatokanga ‘i ‘e ‘Eletā L. Tomu Peuli ‘o e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā

Uá: “I he’eku fononga takai ‘i he Siasí ‘oku ou ofo ‘i he ngaahi me’a lelei kotoa ‘oku hoko aí. Ka ‘oku te’eki ke u ongo’i ‘oku tau mo’ui ‘aki e me’a ‘oku tau malavá. Ko ‘eku tuí ‘oku ‘ikai ke tau ngāue fakataha ma’u pē, he ‘oku tau kei tokanga lahi ki he ngaahi taumu’a ‘o e lāngilangí mo e lavame’a fakatāu-tahá, ‘o tau fakahaa’i ai ha ki’i tokanga si’isi’i ki he taumu’a fakalūkufua ‘o hono langa ‘o e pule’anga ‘o e ‘Otuá” (“United in Building the Kingdom of God,” *Ensign*, May 1987, 35).

Fakatauange te tau faaitaha kotoa ‘i ha taumu’a fakalūkufua “ke fakahoko ‘a e mo’ui ta’e-fa’a-mate mo e mo’ui ta’engata ‘a e tangatá” (Mōsese 1:39).

Na’e ‘afio’i lelei ‘e hotau Faka-mo’ui ko Sisū Kalaisí ‘a e hala te Ne foua ki Ketisemani mo Kolokotá he ‘okú Ne ‘afio’i ‘a e kamata’angá ki he ngata’angá, ‘i He’ene folofola ‘o pehē, “Oku ‘ikai ha taha kuo ‘ai hono nimá ki he huo tohó, kae sio ki mui, ‘e ‘aonga ki he pule’anga ‘o e ‘Otuá” (Luke 9:62). ‘I he ‘afio mai ‘a e ‘Eikí, ‘oku ‘ikai fu’u mahu’inga ‘a e me’a kuo tau faí pe ko e feitu’u kuo tau ‘i aí ka ‘oku mahu’inga ange ‘a e feitu’u ‘oku tau fie ‘alu ki aí.

Na’e ako’i kitautolu ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá fekau’aki mo e ngaahi tefito’i mo’oni ‘oku nau fakahinohino’i kitautolú: “Ko e ngaahi tefito’i mo’oni mahu’inga ‘o ‘etau tui fakalotú ko e fakamo’oni ko ia ‘a e kau ‘Aposetoló mo e kau Palōfítá ‘o fekau’aki mo Sisū Kalaisí, na’e pekia, pea telio, pea toe tu’u ‘i he ‘aho hono tolú, ‘o hā’ele hake ki he langí; pea ko hono toenga ‘o e ngaahi me’a kehe kotoa pē fekau’aki mo ‘etau tui fakalotú ko ha ngaahi tā-naki atu pē ki ai” (*Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita* [2007], 57).

‘Oku ou fakamo’oni ko e taimi ‘oku tau muimui ai ki he sīpinga hotau Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí, mo hiki hotau nimá ke sikuea ‘i hono pou pou’i hotau palōfita ‘ofeina ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, te tau ‘ilo ‘a e melinó, fiemalié, mo e fiefiá mo tau “kai ‘a e ngaahi me’a lelei ‘o e fonuá . . . ‘i he ngaahi ‘aho faka’osi ko ‘ení” (T&F 64:34). ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

Fai ‘e ‘Eletā David A. Bednar

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Ngaahi Matapā ‘o e Langí

‘Oku hoko mai ‘a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu’asinó ki he ‘etau mo’ui ‘i he ‘etau mo’ui ‘aki e fono ‘o e vahehongofulú.

‘Oku ou fie fakamatala’i ha lēsoni mahu’inga ‘e ua kuó u ako kau ki he fono ‘o e vahehongofulú. ‘Oku tokanga taha e lēsoni ‘uluakí ki he ngaahi tāpuaki ‘oku ma’u ‘e he fakafo’ituituí mo e ngaahi fāmilí ‘i he ‘enau talangofua faivelenga ki he fekau’ ni. ‘Oku fakamamafa ‘a e lēsoni hono uá ki he mahu’inga ‘o e vahehongofulú ‘i he tupulaki ‘o e Siasí ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he māmaní kotoa. ‘Oku ou lotua ke fakapapau’i mai ‘e he Laumālie Mā’oni’oní kiate kitautolu takitaha ‘a e mo’oni ‘o e ngaahi tefito’i mo’oni te u alea’í.

Lēsoni Fika 1—Ngaahi Tāpuaki Mahu’inga kae ‘Ikai Fakatokanga’i

Ko ha fefine faivelenga mo tauhi’api anga fakalaumālie ‘a e fa’ē ‘a Sisitā Petinaá. Mei he ngaahi fuofua ‘aho ‘o ‘ene nofomalí, kuó ne tokanga ‘o tauhi ‘a e ngaahi lekooti fakapa’anga ‘a e fāmilí. Kuó ne fakamatala faka’auliliki ‘i he ngaahi ta’u lahi ‘a e pa’anga hū mai mo e ngaahi fakamole ‘a e fāmilí ‘o ngāue ‘aki ha tohi fakatauhitohi faingofua. ‘Oku kakato mo ‘aonga ‘a e fakamatala kuó ne tēnaki ‘i he ngaahi ta’u lahi.

‘I he kei finemui ‘a Sisitā Petinaá, na’e faka’aonga ‘i ‘e he’ene fa’ēé ‘a e fakamatala ‘i he tohi fakatauhitohi ke fakamamafa’i’aki e ngaahi tefito’i mo’oni tefito ‘o e mo’ui fakapotopotó mo e pule’i lelei ‘o e ‘apí. ‘I ha ‘aho ‘e taha ‘i he’ene toe vakai’i fakataha mo ‘ene fa’ēé ‘a e kalasi kehekehe ‘o ‘enau ngaahi fakamolé, na’e fakatokanga’i ‘e he’ene fa’ēé ha me’a mahu’inga. Na’e fu’u si’isi’i ‘aupito ‘a e ngaahi totongi ke sio ki he toketaá mo e faito’ó ki honau fāmilí mei he me’a na’a nau ‘amanaki ki aí. Na’á ne fakafekau’aki ‘a e ‘ilo ko ‘ení ki he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí mo fakamatala’i ange ki he’ene tama fefiné ha mo’oni mālohi: ‘i he ‘etau mo’ui ‘aki e fono ‘o e vahehongofulú, ‘oku tau fa’a ma’u ma’u pē ha ngaahi tāpuaki mahu’inga kae ‘ikai ke fakatokanga’i ‘a ia ‘oku ‘ikai ko e me’a ma’u pē ia ‘oku tau ‘amanaki ki aí pea faingofua pē hono ta’e fakatokanga’í. Kuo ‘ikai ke ma’u fakafokifá ‘e he fāmilí ha toe pa’anga pe pau ke tēnaki ki he pa’anga hū mai ‘a e fāmilí. Ka kuo foaki mai ‘e he Tamai Hēvani ‘ofá ha ngaahi tāpuaki faingofua ‘i ha ngaahi founga angamaheni. Kuo manatu’i ma’u pē ‘e Sisitā Petinā ‘a e

lēsone mahu'inga ko 'eni mei he'ene fine'eikí kau ki he tokoni 'oku tau ma'u 'o fakafou mai 'i he ngaahi matapā 'o e langí, hangē ko e tala'ofa 'a Malakai 'i he Fuakava Motu'á (vakai, Malakai 3:10).

'Oku tau fakamamafa'i 'i he'etau ako'i mo fakamo'oni kau ki he fono 'o e vahehongofulú, 'a e ngaahi tāpuaki fakatu'asino vave, mahu'inga, mo faingofua hono fakatokanga'i 'a ē 'oku tau ma'ú. Pea ko e mo'oni 'oku 'omi 'a e ngaahi tāpuaki peheé. Neongo ia, 'oku tau ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kehekehe 'e ni'ihi 'i he'etau talangofua ki he fekaú ni 'a ia 'oku mahu'inga kae 'ikai ke fakatokanga'i. Ko e ngaahi tāpuaki peheé 'oku toki lava pē ke fakatokanga'i kapau 'oku tau fakatou tokanga mo 'ilo fakalaumālie (vakai, 1 Kolinitō 2:14).

'Oku fu'u fakamaama 'aupito 'a e 'imisi 'o e "matapā" 'o e langí 'a ia na'e faka'aonga'i 'e Malakai. 'Oku faka'atā 'e he matapaá 'a e maama fakanatulá ke hū ki ha fale. 'I he founga tatau pē, 'oku hua'i mai 'a e maama mo e fakakaukau fakalaumālie 'i he matapā 'o e langí pea ki he'etau mo'uí 'i he'etau tauhi e fono 'o e vahehongofulú.

Hangē ko 'ení, ko e tāpuaki 'oku 'ikai ke fakatokanga'i kae mahu'inga 'oku tau ma'ú ko e foaki fakalaumālie ia 'o e loto hounga'ia 'a ia 'oku malava ai 'e he'etau hounga'ia 'o fakangatangata e ngaahi me'a 'oku tau holi ki aí. 'Oku fonu 'a e tokotaha loto hounga'ia 'i he fiemālie. 'Oku mamahi 'a e tokotaha ta'e hounga'ia 'i he masivá mo e ta'e fiemālie 'oku 'ikai hano ngata'angá (vakai, Luke 12:15).

Mahalo te tau fie ma'u ha tokoni mo lotua ke ma'u ha ngāue ma'u'anga mo'uí fe'unga. 'Oku fie ma'u ha mata mo ha telinga 'o e tuí (vakai, 'Eta 12:19) neongo ia, ke fakatokanga'i 'a e me'afuaki fakalaumālie 'o e 'atamai 'ilo'ilo 'okú ne lava 'o fakaiviva kitautolu ke tau 'ilo'i 'a e ngaahi faingamālie ki he ngāue 'a ia 'e 'ikai fakatokanga'i 'e he kakai kehé—pe ko e tāpuaki 'o e loto fakapapau fakatāutaha lahi ange ke fekumi lahi ange mo lōloa ange ki ha tu'unga 'o laka ange ia 'i ha me'a 'e malava ke fie fai 'e ha kakai kehe. Mahalo te tau fie ma'u mo 'amanaki ke ma'u ha ngāue, ka

ko e tāpuaki 'oku tau ma'u 'o fakafou mai he matapā 'o e langí mahalo pē 'e lahi ange e me'a ke tau ngāue'i mo liliu hotau tūkungá kae 'ikai ko 'etau 'amanaki ke hanga 'e ha taha pe me'a kehe 'o liliu hotau tūkungá.

Mahalo te tau holi mo ngāue totonu ke hiki 'etau vahé 'i he'etau ngāue ma'u'anga mo'uí ke tau tokonaki lelei ange 'a e ngaahi fie ma'u 'o e mo'uí. 'Oku fie ma'u 'a e mata mo e telinga 'o e tuí, neongo ia, te tau fakatokanga'i 'iate kitautolu ha tupulaki fakalaumālie mo fakatu'asino (vakai, Luke 2:52) ke feau lelei ange 'etau ngaahi fie ma'u fakatu'asinó 'aki ha pa'anga si'isi'i, mo ha 'atamai vēkeveke ke fakamu'omu'a mo fakafaingofua'i, mo ha 'atamai lelei ke tokanga'i lelei 'a e ngaahi koloa kuo tau 'osi ma'ú. Mahalo pē te tau fie ma'u mo 'amanaki atu ki ha vahe lahi ange, ka ko e tāpuaki 'oku tau ma'u 'i he matapā 'o e langí mahalo pē 'e lahi ange 'ene malava ke liliu hotau tūkungá kae 'ikai ko 'etau 'amanaki ke hanga 'e ha taha pe me'a kehe 'o liliu hotau tūkungá.

Na'e lotua fakamātoato 'e he kau tau kei talavou 'i he Tohi 'a Molomoná (vakai, 'Alamā 53; 56–58) ke fakamālohia mo fakahaofi kinautolu 'e he 'Otuá mei he nima 'o honau ngaahi filí. Ko e me'a mālié, ko e tali ki he ngaahi lotu ko 'ení na'e 'ikai ke 'omi ha ngaahi me'atau lahi ange pe fakatokolahi e kongakaú. Ka, na'e tali 'e

he 'Otuá ki he kau tau kei talavou ko 'ení te Ne fakahaofi kinautolu, 'oange e fiemālié ki honau laumālié, mo e tui lahi mo e 'amanaki lelei ki honau fakahaofi 'iate Ia (vakai, 'Alamā 58:11). Ko ia ai, na'e ma'u 'e he ngaahi foha 'o Hilamaní ha lototo'a, loto fakapapau ke nau ikuna'i, pea nau 'alu atu 'aki honau mālohí kotoa ke tau'i e kau Leimaná (vakai, 'Alamā 58:12–13). Ngalingali na'e 'ikai ko e ngaahi tāpuaki 'o e loto fakapapaú, melinó, tuí, mo e 'amanaki lelei na'e fie ma'u 'e he kau taú, ka ko e ngaahi tāpuaki na'a nau fie ma'ú ke nau laka ki mu'a pea ikuna fakatu'asino mo fakalaumālie.

Taimi 'e ni'ihi mahalo te tau kole ki he 'Otuá ke tau lavame'a, peá Ne 'omi kiate kitautolu ha ivi fakatu'asino mo faka'atamai. Mahalo te tau kole ke tau tu'umālie, pea tau ma'u ha mahino lahi ange mo tupulaki e fa'a kātaki, pe ko 'etau kole ha tupulaki [fakalaumālie] pea tāpuaki'i kitautolu 'aki 'a e me'afuaki 'o e 'alo'ofá. Mahalo te Ne foaki mai ha tui mālohi mo ha loto falala 'i he'etau fāifeinga ke ikuna'i 'etau ngaahi taumu'a mahu'ingá. Pea 'i he taimi 'oku tau kole ai ha fakafiemālie mei he ngaahi faingata'a fakatu'asino, faka'atamai, mo fakalaumālie, mahalo te Ne fakatupulaki 'etau loto fakapapaú mo e kītaki.

'Oku ou palōmesi atu 'i he'etau talangofua mo tauhi e fono 'o e vahehongofulú, ko e mo'oni 'e fakaava 'a e matapā 'o e langí pea 'e lilingi mai 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino pea he 'ikai ha potu fe'unga ke hao ki ai (vakai, Malakai 3:10). Te tau manatu'i foki 'a e folofola 'a e 'Eikí:

"He 'oku pehē 'e [he 'Eikí] 'oku 'ikai ko ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku mahaló, pea 'oku 'ikai ko homou ngaahi halá 'a hoku ngaahi halá.

"He 'oku hangē 'oku mā'olunga hake 'a e ngaahi langí mei he māmaní, 'oku pehē hono mā'olunga 'o hoku ngaahi halá, pea mo 'eku mahaló 'i ho'omou ngaahi mahaló" ('Isaia 55:8–9).

'Oku ou fakamo'oni 'i he'etau tokanga mo 'ā'ā fakalaumālié, 'e tāpuaki'i kitautolu 'aki 'a e mata 'oku sio lelei ange mo e telinga 'oku fanongo tokanga ange pea mo ha

loto 'oku mahino kakato ange 'Ene ngaahi founhá, 'Ene ngaahi fakakaukaú, mo 'Ene ngaahi tāpuakí 'i he 'etau mo'uí 'a ia 'oku mahu'inga mo 'ikai ke fakatokanga'í.

Lēsoni Fika 2—ko hono Faingofua 'o e Founhá 'a e 'Eikí

Kimu'a ke ui au ke ngāue ko ha mē-mipa 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, ne u lau tu'o lahi 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá kau ki he fakataha alēlea 'oku fili ke tokanga'í mo vahevahe 'a e pa'anga vahehongofulu toputapú. Na'e fokotu'u 'a e Fakataha Alēlea ki Hono Faka'aonga'í 'o e Vahehongofulú 'i he fakahā pea 'oku kau ki ai 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí, Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, mo e Kau Pīsopekiki Pulé (vakai, T&F 120). 'I he'eku teuteu 'i Tīsema 'o e 2004 ke kau ki he'eku fuofua fakataha 'o e fakataha alēlea ko 'ení, ne u 'amanaki fiefia atu ai ki ha faingamālie ako makehe.

'Oku ou kei manatu'í pē e ngaahi me'a ne u a'usia mo ongo'í 'i he fakataha alēlea ko iá. Ne u ma'u ha loto hounga'ia lahi ange mo e ongo'í 'apasia ki he ngaahi fono 'a e 'Eikí ki he pa'angá ma'á e fakafo'ituituí, fāmilí, pea mo Hono Siasí. Ko e polokalama pa'anga tefito 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—ki he pa'anga hū maí mo e ngaahi fakamolé fakatou'osi—'oku fakamatala'í 'i he vahe 119 mo e 120 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. 'Oku ma'u ha fakamatala 'e ua 'i he ngaahi fakahaá ni 'okú na 'omi 'a e makatu'unga 'o e ngaahi me'a fakapa'anga 'a e Siasí.

'Oku fakamatala mahino 'e he vahe 119 'e "totongi [e he kāingalotu kotoa pē] 'a e vahehongofulu 'e taha 'o e tupu kotoa pē 'i he ta'u takitaha; pea 'e hoko 'eni ko ha fono tu'uma'u kiate kinautolu 'o ta'engata . . . 'oku folofola 'e he 'Eikí" (veesi 4).

Pea, fekau'aki mo e fakamole 'o e vahehongofulu kuo fakamafai'í, na'e folofola 'a e 'Eikí 'o pehē, "E tufaki atu ia 'e ha fakataha alēlea, 'a ia 'oku kau ai 'a e Kau Palesiteni 'Uluaki 'o hoku Siasí, pea mo e pīsope' mo 'ene fakataha alēlea, pea mo 'eku fakataha

alēlea mā'olungá; pea mo hoku le'o 'o'okú kiate kinautolu, 'oku folofola 'e he 'Eikí" (T&F 120:1). Ko e "pīsope' mo 'ene fakataha alēlea" pea "mo 'eku fakataha alēlea mā'olungá" 'oku 'uhinga ki ai 'i he fakahā ko 'ení 'oku 'iloa ia he 'ahó ni ko e Kau Pīsopekiki Pulé mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku faka'aonga'í 'a e pa'anga toputapú 'i ha siasí tupu vave ke tāpuekina fakalaumālie 'a e fakafo'ituituí mo e ngaahi fāmilí 'aki hono langa mo tauhi e ngaahi temipalé mo e ngaahi falelotú, tokoni ki he ngāue fakafaifekau, liliu mo paaki e ngaahi folofolá, poupu'í e fekumi ki he hisitōlia fakafāmilí, fakapa'anga e ngaahi 'apiakó mo e ako fakalotú, mo fakahoko 'aki e ngaahi taumu'a lahi kehe 'a e Siasí 'o hangē ko e fakahinohino 'a e kau tamaio'eiki kuo fakanofu 'a e 'Eikí.

'Oku ou ofo 'i he mahino mo e

nounou 'o e ongo fakahaá ni 'i hono fakafehoanaki ki he ngaahi fakahinohino fakapa'anga faingata'a mo e ngaahi founhá fakapule 'oku faka'aonga'í 'e he ngaahi kautaha lahi mo e ngaahi pule'anga 'i he māmaní. 'Oku lava fēfē 'o ngāue 'i he funga 'o e māmaní kotoa e ngaahi me'a fakatu'asino 'o ha kautaha lahi hangē ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'i hono faka'aonga'í ha ngaahi fakahinohino nounou? Kiate au, 'oku hangatonu 'a e talí: ko e ngāue 'eni 'a e 'Eikí, 'okú Ne lava 'o fai 'Ene ngāue 'A'aná (vakai, 2 Nifai 27:20), pea 'oku ue'í mo tataki fakalaumālie 'e he Fakamo'uí 'Ene kau tamaio'eikí 'i he'e-nau faka'aonga'í 'Ene ngaahi fakahinohino mo ngāue 'i He'ene taumu'a.

'I he 'uluaki fakataha alēlea ko iá, ne ongo mo'oni kiate au 'a e faingofua 'o e ngaahi tefito'í mo'oni na'a nau tataki 'emau ngaahi fakakaukaú mo e tu'utu'uní. 'I he ngaahi ngāue

fakapa'anga 'a e Siasí, 'oku faka'ao-nga'i 'a e tefito'i mo'oni tefito mo tu'uma'u 'e ua. 'Uluakí, 'oku mo'ui 'a e Siasí 'o fakatatau ki he me'a 'okú ne ma'ú pea 'oku 'ikai ke ne fakamole 'o laka he me'a 'oku ma'u maí. Uá, 'oku tuku fakatatali ha kongá 'o e pa'anga hū mai fakata'ú ko e talifaki ki ha ngaahi me'a fakavavevave mo ha ngaahi fie ma'u fakatu'upaké. Kuo ako'i 'e he Siasí hono kāingalotú 'i ha ngaahi ta'u lahi ki he tefito'i mo'oni 'o hono tauhi ha me'akai, lolo, mo e pa'anga ki ha ngaahi me'a fakavavevave 'e ala hoko. 'I he hoko 'a e Siasí ko ha potungāué 'okú ne muimui'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni tatau 'oku toutou ako'i ki he kāingalotú.

'I he hokohoko atu 'a e fakatahá, ne u faka'amu peheange mai na'e lava ke 'ilo 'e he kāingalotu kotoa 'o e Siasí 'a e faingofua, mahino, maau, ongo'i fie foaki, mo e mālohi 'o e founga 'a e 'Eikí (vakai, T&F 104:16) ki hono tokanga'i e ngaahi me'a fakatu'asino 'o Hono Siasí. Kuó u kau he taimí ni 'i he Fakataha Alélea ki Hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongofulú he ngaahi ta'u lahi. 'Oku ou hounga'ia mo 'apasía ki he tupulaki e founga 'a e 'Eikí 'i he ta'u takitaha, mo e ngaahi lēsoni kuo akó kuo nau hoko 'o loloto ange.

'Oku fonu hoku lotó he 'ofa mo e fiefia he faivelenga mo e talangofua 'a e kāingalotu 'o e Siasí mei he pule'anga kotoa pē, fa'ahinga, lea, mo e kakai. 'I he'eku fononga he māmaní, 'oku ou ako ai ki ho'omou ngaahi 'amanaki leleí mo ho'omou faka'ānauá, homou

ngaahi tūkunga mo e tu'unga mo'ui kehekehe, mo homou ngaahi fainga-ta'a'ia. Kuó u 'i ha ngaahi fakatahá'anga lotu fakataha mo kimoutolu mo 'a'ahi atu ki ha ni'ihí homou ngaahi 'apí. 'Oku hanga 'e ho'omou tuí 'o fakamālohía 'eku tuí. 'Oku hanga 'e ho'omou mo'ui mateakí 'o ngaohi ai au ke u mo'ui mateaki ange. Pea 'oku tokoni'i au 'e ho'omou loto fíemālie ke talangofua ki he fono 'o e vahehongofulú ke u hoko ko ha tangata, husepāniti, tamai mo ha taki lelei ange 'i he Siasí. 'Oku ou manatua mo fakakaukau atu kiate kimoutolu 'i he taimi kotoa pē 'oku ou kau ai ki he Fakataha Alélea ki hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongofulú. Fakamālō atu ki ho'omou fai leleí mo e faivelengá 'i ho'omou tauhi ho'omou ngaahi fuakavá.

'Oku ongo'i 'e he kau taki 'o e Siasí 'o e 'Eiki kuo toe fakafoki maí ha fu'u fatongia lahi ke tauhi fakalelei 'a e ngaahi foaki toputapu 'a e kāingalotu 'o e Siasí. 'Oku mau tokanga lahi ki he natula toputapu 'o e ki'i pa'anga 'a e utoú.

"Pea nofo 'a Sísū 'o hangatonu ki he fale tuku'anga koloá 'o ne vakai ki he lí 'e he kakai 'enau pa'angá ki he tuku'anga koloá: pea ko e tokolahi na'e koloa'ia ne nau lí ki ai 'a e me'a lahi.

"Pea ha'u 'a e fefine masiva kuo mate hono 'unohó, 'o ne lí ki ai 'a e kihí'i pa'anga 'e ua, 'a ia 'oku tatau mo e kōtani 'e taha.

"Peá ne ui 'ene kau ākongá, mo ne pehē kiate kinautolu, Ko e mo'oni 'oku ou talaatu kiate kimoutolu, ko e

fefine paeá ni kuó ne lí ki ai 'a e me'a lahi hake 'iate kinautolu fulipē, kuo nau lí ki he tuku'anga koloá.

"He na'a nau lí kotoa pē ki ai mei he'enu koloa lahí; ka ko ia, 'i he'ene masivá, kuó ne lí ki ai 'a ia kotoa pē ne ne ma'ú, 'io, 'a 'ene mo'uí kotoa pē" (Ma'ake 12:41–44).

'Oku ou 'ilo mei he a'usia fakatāutahá 'oku tokanga 'aupito 'a e Fakataha Alélea ki hono Faka'aonga'i 'o e Vahehongofulú ki hono malu'i 'o e ki'i pa'anga 'a e utoú. 'Oku ou fakahā 'eku fakamālō kia Palesiteni Monisoni mo hono ongo tokoni 'i honau tu'unga fakatakimu'a lelei 'i hono fakahoko e tu'unga tauhi mā'oni'oni ko 'ení. Pea 'oku ou 'ilo 'a e le'o (vakai, T&F 120:1) mo e to'ukupu 'o e 'Eikí 'okú Ne poupu'i 'Ene kau tamaio'eiki kuo fakanofó 'i hono fakahoko 'a e fatongiá ke fakafongia 'i Ia.

Ko ha Fakaafe mo ha Fakamo'oni

'Oku laka hake 'a e totongi totonu 'o e vahehongofulú 'i ha fatongia pē; ko ha sitepu mahu'inga ia 'i he ngāue 'o e fakahaohaoa 'i fakatāutahá. Kiate kimoutolu 'oku mou totongi ho'omou vahehongofulú, 'oku ou fakamālō atu.

Kiate kimoutolu 'oku 'ikai ke mou talangofua he taimí ni ki he fono 'o e vahehongofulú, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakakaukau 'i ho'omou angafái pea fakatomala. 'Oku ou fakamo'oni 'i ho'omou talangofua ki he fono 'a e 'Eikí, 'e fakaava 'a e matapā 'o e langí kiate kimoutolu. Kātaki 'o 'oua na'a mou toloi 'a e 'aho 'o ho'omou fakatomalá.

'Oku ou fakamo'oni 'oku hoko mai e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino ki he'etau mo'uí 'i he'etau mo'ui 'aki e fono 'o e vahehongofulú. 'Oku ou fakamo'oni 'oku fa'a mahu'inga 'a e ngaahi tāpuaki peheé kae 'ikai ke fakatokanga 'i. 'Oku ou fakahā foki 'i he hā mahino 'a e faingofua 'o e founga 'a e 'Eikí 'i he ngaahi me'a fakatu'asino 'a e Siasí 'okú ne 'omi ha sipinga te ne tatakí kitautolu fakafō'ituitui pea mo fakafamílí. 'Oku ou lotua ke tau takitaha ako mo ma'u ha lelei mei he ngaahi lēsoni mahu'ingá ni, 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sísū Kalaisí, 'emeni. ■

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ha'u 'o Kau mo Kimautolu

Tatau ai pē pe ko e hā ha tu'ungā, hisitōliā, pe mālohi ho'o fakamo'oni, 'oku 'i ai ha feitu'u mo'ou 'i he Siasí ni.

Tokua na'e 'i ai ha tangata na'e misí 'oku 'i ha fu'u fale lahi ne fakataha ai e ngaahi tui fakalotu 'o māmaní. Na'á ne fakatokanga 'i na'e lahi ha ngaahi me'a 'i he ngaahi tui fakalotu takitaha ne ngali fiema'ua mo mahu'inga.

Na'e fetaulaki ai mo ha ongo-me'a na'á na fakafofonga 'i e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní peá ne fehu 'i ange, "Ko e hā 'oku *mou* fie ma'u mei homou kāingalotú?"

Na'á na talaange, "Oku 'ikai ke *mau* fie ma'u ha me'a. Ka 'oku kole mai e 'Eikí ke mau fakatapui e me'a kotoa."

Ne hoko atu e ongome'á 'o faka-matala ki he ngaahi uiui 'i faka-Siasí, faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí, ngāue fakafaipekau taimi kakatō, efiaki fakafāmilí fakauike 'i 'apí, ngāue fakatemipalé, uelofeá mo e tokoni 'ofa fakaetangatá, mo e fatongia ke faiakó.

Ne 'eke ange 'e he tangatá, "Oku mou totongi e kaká 'i he ngāue kotoa 'oku nau faí?"

Ne fakamatala ange 'e he ongomā-tu'á, "Ikai, 'aupito. 'Oku foaki ta'e-totongi pē honau taimí."

Na'á na toe pehē, "Ikai ngata aí, 'i he māhina 'e ono kotoa pē, 'oku fakamoleki ai 'e he kāingalotu homau Siasí ha faka'osinga 'o e uike 'e taha ke ō pe mamata 'i he konifelenisi lahí 'i ha houa 'e 10."

Ne fifili e tangatá, "Houa 'e hongofulu e malanga 'a e kaká?"

"Kae fēfē ho'omou ngaahi houalotu fakauiké? Ko e hā honau lōlōá?"

"Houa 'e tolu, he Sāpate kotoa!"

Na'e pehē leva 'e he tangatá, "Tamani. 'Oku fai 'e he kāingalotu homou siasí e me'a kuó mo talama?"

"'Io pea toe lahi ange. 'Oku te'eki ke ma talanoa atu ki he hisitōlia fakafāmilí, kemi 'a e to'u tupú, ngaahi houalotú, ako folofolá, fakataha ako fakatakimu'á, 'ekitiviti 'a e to'u tupú, seminelí he pongipongí, tauhi 'o e ngaahi 'Apisiasí, pea 'oku 'i ai foki mo e fono 'a e 'Eikí ki he mo'ui leleí, 'aukai fakamāhina ke tokoni ki he masivá, mo e vahehongofulú."

Ne talaange 'e he tangatá, "Oku ou puputu'u he taimí ni. Ko e hā 'e fie kau ai ha taha ki ha fa'ahinga siasí pehē?"

Na'e malimali pē ongome'á mo pehē ange, "Ne ma 'amanaki pē te ke fehu 'i mai."

Ko e Hā 'e Fie Kau ai ha Taha ki ha Fa'ahinga Siasí Pehē?

'I ha taimi 'oku hōloa ai e tokolahi 'o e kāingalotu 'o ha ngaahi siasí lahi he māmaní, 'oku hoko e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní – neongo 'oku tokosí 'i 'i hono fakafehoanaki mo e ngaahi siasí kehé - ko e taha ia 'o e ngaahi siasí tupulaki vave taha he māmaní. 'I Sepitema 2013, 'oku toko 15 miliona tupu e kāingalotu he funga māmaní.

'Oku lahi e ngaahi 'uhinga ki hení, kae tuku mu'a ke u 'oatu ha ni'ihí?

Ko e Siasí 'o e Fakamo'ui

'Uluakí, na'e fakafoki mai e Siasí ni 'i hotau kuongá 'e Sisū Kalaisi tonu pē. Te ke ma'u heni 'a e mafai ke ngāue 'i Hono huafá—ke papitaiso ke fakamolemole ai 'a e angahalá, ke foaki 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea ke fakama'u 'i māmani pea 'i he langí.¹

'Oku 'ofa 'a kinautolu 'oku kau ki he Siasí 'i he Fakamo'ui, 'a Sisū Kalaisi pea faka'amu ke muimui 'iate Ia. 'Oku nau fiefia 'i he 'ilo kuo toe folofola 'a e 'Otuá ki he fa'ahinga 'o e tangatá. 'I he'enau ma'u e ngaahi ouau toputapu 'o e lakanga fakataula'eikí mo fai e ngaahi fuakava mo e 'Otuá, 'oku nau lava 'o ongo 'i Hono mālohí 'i he'enau mo'ui.² 'I he'enau hū ki he temipale mā'oni'oni, 'oku nau ongo 'i 'oku nau 'i Hono 'aó. 'I he'enau lau e folofola mā'oni'oni³ mo mo'ui 'aki e ngaahi akonaki 'a 'Ene kau palōfitá, 'oku nau ofi ange ki he Fakamo'ui 'oku nau 'ofa lahi á.

Ko ha Tui 'Oku Longomo'ui

Ko e 'uhinga 'e tahá he 'oku 'omi 'e he Siasí ha ngaahi faingamālie ke fai lelei.

'Oku mahu'inga e tui ki he 'Otuá, ka ko ha kakai tokolahi 'oku nau loto ke fai ha me'a lahi ange 'i he fanongo 'ata-atá pē ki he ngaahi malangá pe [faka'ā-naua ki [honau] ngaahi nofo'anga 'i langí.⁴ 'Oku nau loto ke faka'aonga 'i 'enau tuí. 'Oku nau loto ke laka atu 'o kau 'i he ngāue ma'ongo'ongá ni.

Ko e me'a ia 'oku hoko 'i he'enau kau mo kimautolú—'oku nau ma'u ha ngaahi faingamālie lahi ke liliu honau

ngaahi talēnitī, loto ‘ofā, mo honau taimī ki ha ngaahi ngāue lelei. Koe‘uhī ‘oku ‘ikai ha‘amau kau faifekau totongi ‘i homau ngaahi fai‘angalotu he funga ‘o e māmanī, ‘oku fakahoko leva ‘e homau kāingalotu e ngāué ‘e kinautolu pē. ‘Oku ui kinautolu ‘i he ue‘i fakalaumālie. ‘Oku mau pole he taimi ‘e ni‘ihi; pea taimi ‘e ni‘ihi ‘oku “fokotu‘u” kimautolu ki ai. ‘Oku ‘ikai ke mau lau ‘a e ngaahi ngāue ke faī ko ha kavenga ka ko e faingamālie ke fakahoko e ngaahi fuakava ne mau fakahoko fiefia ke tokoni ki he ‘Otuā mo ‘Ene fānaū.

Ngaahi Tāpuaki Mahu‘inga

Ko e ‘uhinga hono tolu ‘oku kau ai e kakaī ki he Siasī he ‘oku takiekina ‘e he fononga ‘i he tu‘unga fakaākongā ki ha ngaahi tāpuaki mahu‘inga.

‘Oku mau lau e papitaisó ko ha kamata‘anga ‘i he‘ema fononga fakaākongā. ‘Oku fakaiku ‘ema fononga faka‘aho mo Sīsū Kalaisī ki ha nonga mo ha taumu‘a ‘i he māmanī pea mo ha fiefia lahi mo e fakamo‘ui ta‘engata ‘i he maama kaha‘ú.

Kuo hao ‘a kinautolu ‘oku mui-mui faivelenga he hala ko ‘enī mei he ngaahi faingata‘a, mamahi, mo e ngaahi faka‘ise‘isa lahi ‘o e mo‘uí.

‘Oku ma‘u heni ‘e he angavaivai mo e loto tōnungā ha ngaahi koloa lahi ‘o e ‘iló.

‘Oku ma‘u ‘e kinautolu ‘oku faingata‘a‘ia pe loto mamahī ha fakamo‘ui.

‘Oku ma‘u ‘e kinautolu ‘oku mafasia ‘i he angahalā ha fakamolemole, tau‘atāina, mo ha nonga.

Kiate Kinatuolu ‘Oku Mavahe

Kuo taki ‘e he fekumi ki he mo‘onī ha lauimiliona ki he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘onī‘onī ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Nī. Neongo ia, ‘oku ‘i ai ha ni‘ihi ‘oku mavahe mei he Siasi ne nau ‘ofa aī.

Mahalo ‘e fehu‘i ‘e ha taha, “Kapau ‘oku sai e ongoongolelé, ko e hā ka toe ‘alu ai ha tahā?”

‘Oku tau fakamahalo he taimi ‘e ni‘ihi koe‘uhī he ne nau mamahi pe fakapikopiko pe faiangahala. Ka, ‘oku ‘ikai faingofua pehē. Ko hono mo‘onī, ‘oku ‘ikai taha pē ‘uhinga ki he ngaahi tūkunga kehekehe ko ‘enī.

‘Oku fefa‘uhi ta‘u lahi ha ni‘ihi hotau kāingalotu ‘ofeinā mo e fehu‘i pe te nau mavahe mei he Siasī.

‘I he Siasi ko ‘eni ‘oku faka‘apa‘apa‘i lahi ai e tau‘atāina ke filī ‘a ia ne toe fakafoki mai ‘e he talavou na‘á ne fai ha ngaahi fehu‘i pea fekumi ki ha talí, ‘oku tau faka‘apa‘apa‘i ai kinautolu ‘oku fekumi fakamātoato ki he mo‘onī. Mahalo ‘e mamahi hotau lotó ‘i he‘e-nau mavahe mei he Siasi ‘oku tau ‘ofa aī mo e mo‘onī kuo tau ma‘ú, ka ‘oku tau faka‘apa‘apa‘i ‘enau totonu ke lotu ki he ‘Otuā Māfīmafī ‘o fakatatau mo e fakahinohino honau konisēnisī, ‘o tau pē mo ‘etau totonu ki ha‘atautolú.⁵

Ngaahi Fehu‘i ‘Oku ‘Ikai Tali

‘Oku fefa‘uhi ha ni‘ihi mo ha ngaahi fehu‘i ‘oku ‘ikai tali fekau‘aki mo ha ngaahi me‘a ne fakahoko pe lea ‘aki ‘i he kuohilí. ‘Oku tau fakamahino ‘i he ta‘u ‘e meimei 200 ko ‘eni ‘i he hisitōlia ‘o e Siasī—fakataha mo e hokohoko ta‘e-tuku ‘o e ngaahi me‘a fakalaumālie, faka‘ei‘eiki, mo fakalangí—kuo ‘i ai ha ngaahi me‘a na‘e lea ‘aki mo fakahoko ‘oku nau lava ‘o fakatupu e kakaī ke nau fehu‘ia.

‘Oku tupu e ngaahi fehu‘i he taimi ‘e ni‘ihi koe‘uhī he ‘oku te‘eki ke tau ma‘u kotoa e fakamatalá pea fie ma‘u pē ke tau fa‘a kātaki ange. Ko e taimi ‘e ‘ilo kakato ai ‘a e mo‘onī, te tau fiemālie ‘i he ngaahi me‘a na‘e ‘ikai mahino kiate kitautolu kimu‘á.

Ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku ‘i ai e faikehekehe ‘i he fakakaukau ki he ‘uhinga mo‘onī ‘o e “mo‘onī.” ‘E lava ‘e ha fehu‘i ‘oku fakatupu veiveiua ki ha ni‘ihi ke langaki e tuí ‘i ha ni‘ihi, hili hano vakai‘i fakalelei.

Fehalaaki ‘a e Kakai Ta‘e-haohaoá

Ka ko hono mo‘onī, kuo ‘i ai ha ngaahi taimi kuo fakahoko ai ‘e he kāingalotú pe kau taki ‘i he Siasī ha ngaahi fehalaaki. Mahalo pē ne ‘i ai ha ngaahi me‘a ne lea ‘aki pe fai ‘oku ‘ikai fenāpasi mo homau tu‘unga ‘ulungāngā, tefito‘i mo‘onī mo e tokātelinē.

Te u pehē ‘e toki haohaoa pē Siasī kapau na‘e fakalele ‘e ha kakai ‘oku

haohaoa. 'Oku haoahoa e 'Otuá, pea 'oku haoahoa 'Ene tokäteliné. Ka 'oku fakahoko ngäue 'iate kitautolu—ko 'Ene fānau ta'e-haoahoa—pea 'oku fehalaaki e kakai ta'e-haoahoa.

'Oku tau lau 'i he peesi talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná, "Pea ko 'eni, kapau 'oku 'i ai ha ngaahi me'a hala, ko e ngaahi fehalaaki ia 'a e tangata; ko ia, 'oua na'a fakaanga'i 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, koe'uhí ke lau 'a kimoutolu 'oku mou ta'e-ha-mele 'i he fakamaau'anga 'a Kalaisí."⁶

Na'e anga peheni ma'u ai pē pea 'e pehē ai pē kae 'oua kuo hoko 'a e 'aho haoahoa 'e pule tonu ai 'a Kalaisi he funga 'o māmaní.

Ko e me'a pango ia si'i tükia 'a ha ni'ihí 'i he ngaahi fehalaaki ne fai 'e he tangatá. Ka neongo e me'á ni, 'oku 'ikai fakamele'i, holoki, pe faka'auha ai e ongoongolei kuo toe fakafoki mai 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku ou fakamo'oni fakamātoato 'i he'eku hoko ko e 'Aposetolo 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí mo e taha kuo sionu 'i he ngaahi fakataha alēléa mo e ngaahi ngäue 'o e Siasi ko 'ení 'oku 'ikai ha tu'utu'uni kau ki he Siasí pe ko hono kāingalotú 'e fai ta'e fekumi fakamātoato ki he ue'i, tataki mo hono fakangofua 'e he'etau Tamai Ta'engatá. Ko e Siasi 'eni 'o Sisū Kalaisí. 'E 'ikai faka'atā 'e he 'Otuá Hono Siasí ke hē mei hono halangá pe 'ikai lava ke fakahoko 'a hono taumu'a fakalangí.

'Oku 'i ai Ha Feitu'u Mo'ou

'Oku ou pehē kiata kimoutolu ko hoku kaungāme'a 'oku mavahe mei he Siasí 'oku kei 'i ai ha feitu'u mo'omoutolu 'i heni.

Mou omi 'o tānaki fakataha homou ngaahi talēnití, ngaahi me'āfoakí, mo homou iví mo kimautolu. Ko hono olá te tau lelei kotoa ange ai.

Mahalo 'e fehu 'i 'e ha ni'ihí, "Kae fēfē 'emaui veiveiuá?"

'Oku fakanatula pē ke 'i ai ha ngaahi fehu'i—kuo tāhuli e tenga 'o e fekumi mo'oni 'o hoko ko ha fu'u 'akau lahi 'o e mahinó. 'Oku tokosí'i pē ha kāingalotu 'o e Siasí, kuo te'eki ai ke nau fefa'uhi mo ha ngaahi fehu'i vivili pe pelepelengesi, 'i ha taimi. Ko

Kuatemala Siti, Guatemala

e taha e ngaahi taumu'a 'o e Siasí ke fafanga'i mo tanumaki 'a e tenga 'o e tuí—'o a'u ai pē he taimi 'e ni'ihí ki he kekeleke tou'one 'o e veiveiuá mo e ta'e-pau'ia. Ko e tuí ko e 'amanaki lelei ki ha ngaahi me'a 'oku 'ikai mamata ki ai ka 'oku mo'oni.⁷

Ko ia ai, 'e kāinga 'ofeina — mo hoku kaungāme'a 'ofeina, kātaki 'o tomu'a fakafehu'ia ho'o veiveiuá ka ke toki fakafehu'ia ho'o tuí.⁸ Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tuku e veiveiuá ke ne ha'isia mo ta'ofi kitautolu mei he 'ofa, nonga, mo e ngaahi me'āfoaki fakalangí 'oku ma'u 'i he tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

Mahalo 'e pehē 'e ha ni'ihí, "Oku 'ikai pē ke u fenāpasi au mo kimoutolu, kakai 'i he Siasí."

Kapau ne mou lava ke mamata ki homau lotó, mahalo ne ke mei 'ilo'i 'okú ke fe'unga lelei ange koe 'i he anga ho'o fakakaukau. Mahalo te ke 'ohovale ke 'ilo'i 'oku mau ma'u ha ngaahi faka'ānaua, faingata'a'ia mo ha ngaahi faka'amu tatau pē mo kimoutolu. Mahalo 'e kehe ho tupu'angá pe ko ho'o tupu haké mei he me'a 'okú ke fakatokanga'i 'i ha Kāingalotu tokolahi 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ka 'e ala hoko ia ko ha tāpuaki. Kāinga, kaungāme'a 'ofeina, 'oku mau fie ma'u homou ngaahi talēniti mo e ngaahi fakakaukau makehé. 'Oku hoko e

kehekehe 'o e kakai fakafu'ituituí mo e kakai he funga māmaní ko ha ivi 'o e Siasí ni.

Mahalo 'e pehē 'e ha ni'ihí, "Oku 'ikai ke u tui te u lava 'o mo'ui tatau mo ho'omou ngaahi tu'unga mo'ui."

Ko ha toe 'uhinga lahi ia ke ha'u ai! 'Oku fokotu'utu'u 'a e Siasí ke ne fafanga'i 'a e ta'e-haoahoa, 'a e faingata'a'ia, pea mo e ongosia. 'Oku fakafonu'aki ia ha kakai 'oku holi'aki honau lotó kotoa ke tauhi e ngaahi fekaú, neongo kapau 'oku te'eki ai ke nau lava 'i ia.

Mahalo 'e pehē 'e ha ni'ihí, "Oku ou 'ilo'i ha mēmipa 'o e Siasí ko ha taha māhualoi. He 'ikai ke u teitei lava au 'o kau ki ha siasi 'oku mēmipa ai ha taha pehē."

Kapau 'okú ke faka'uhinga'i 'a e māhualoi ko ha taha 'oku 'ikai ke lava 'o mo'ui haoahoa'aki e me'a 'oku tui ki aí, pea ta ko e kau māhualoi kotoa kitautolu. 'Oku hala ha taha 'iate kitautolu 'oku anga faka-Kalaisi hangē ko ia 'oku tau 'ilo 'oku totonu ke tau faí. Ka 'oku tau holi fakamātoato ke ikuna 'i 'etau ngaahi fehalaaki mo e fakahehema ke faiangahalá. 'Oku tau faka'amua 'aki hotau lotó mo hotau laumalié ke tau lelei ange 'i he tokoni 'a e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

Kapau ko ho'omou faka'amú 'eni, tā 'oku tatau ai pē pe ko e hā

ho tu'ungá, ho hisitōliá, pe mālohi ho'o fakamo'oní, 'oku 'i ai ha feitu'u mo 'ou i he Siasí ni. Ha'u, 'o kau mo kimautolu!

Ha'u 'o Kau mo Kimautolu!

Neongo hotau ngaahi vaivai faka-etangata, 'oku ou falala te mou ma'u 'i he lotolotonga 'o e kāingalotu 'o e Siasí ko 'eni ha tokolahi ko ha ngaahi laumālie lelei taha 'e ma'u he māmani. 'Oku hangē 'oku tohoaki'i mai 'e he Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'a e kakai manava-'ofa mo tokangá, 'a e faitotonú mo e ngāue mālohí.

Kapau 'okú ke 'amanaki ke ma'u ha kakai haohaoa heni, te ke loto mamahi. Ka, kapau te ke fekumi ki

he tokāteline haohaoa 'a Kalaisí, ki he folofola 'a e 'Otuá 'a ia "okú ne fakamo'ui 'a e laumālie kuo kafó," mo e ivi fakamā'oni'oni 'o e Laumālie Mā'oni'oní, pea ta ko 'eni te ke ma'u ai kinautolú. 'I he kuonga hōloa ko 'eni 'o e tuí—'i he kuonga ko 'eni 'oku ongo'i ai 'e ha tokolahi 'oku nau mama'o mei he 'ofa 'a e 'Otuá—te ke ma'u heni ha kakai 'oku nau faka'amu ke 'ilo mo ofi ange ki honau Faka-mo'uí 'aki 'enau tokoni ki he 'Otuá mo honau kāingá, 'o tatau mo kimautolu. Ha'u 'o kau mo kimautolu!

'E 'Alu mo Kimoutolu Foki?

'Oku ou manatu ki ha taimi 'i he mo'ui 'a e Fakamo'uí na'e li'aki ai Ia

'e ha tokolahi.¹⁰ Ne fehu'i ai 'e Sīsū ki He'ene kau ākonga 'e toko hongofulu mā uá:

"E 'alu mo kimoutolu foki?"

"Pea lea ange 'a Saimone Pita kiate ia, 'Eiki, te mau 'alú kia hai? 'oku 'iate koe 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá."¹¹

'Oku 'i ai e ngaahi taimi 'oku pau ai ke tau tali e fehu'i tatau. 'E 'alu mo kimoutolu foki? Pe te tau hangē ko Pitá, 'o pikitai ki he ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá?

Kapau 'okú ke fekumi ki he mo'oní, 'uhingá, mo ha founga ke liliu ai e tuí ke ngāue; kapau 'okú ke kumi ha feitu'u ke ke 'i ai: Ha'u 'o kau mo kimautolu!

Kapau kuó ke mavahe mei he tui na'á ke pukenimaá: Toe foki mai. Kau mo kimautolu!

Kapau 'oku 'ahí'ahi'i koe ke ke fo'i: Toe ki'i nofo atu. 'Oku 'i ai ha feitu'u heni mo'ou.

'Oku ou kōlenga ki he taha kotoa 'oku fanongo mo lau e ngaahi leá ni: Ha'u 'o kau mo kimautolu. Ha'u 'o tokanga ki he ui 'a Kalaisi angavaivaí. To'o ho 'akau mafasiá pea muimui 'iate Ia.¹²

Ha'u 'o kau mo kimautolu! He te ke ma'u heni 'a e me'a 'oku mahulu atu hono mahu'ingá.

'Oku ou fakamo'oni te ke ma'u heni 'a e ngaahi lea 'o e mo'ui ta'engatá, 'a e tala'ofa 'o e huhu'i monū'ia, mo e hala ki he nongá mo e fiefiá.

'Oku ou faka'amua mo'oni 'e fakatupu 'i ho lotó 'i ho'o fekumi ki he mo'oní ha holi ke ha'u 'o kau mo kimautolu. 'I he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mātiu 16:18–19; Hilamani 10:7.
2. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
3. Vakai, 2 Nifai 33:10.
4. Vakai, "Kuó u Fai ha Lelei?" *Ngaahi Himi*, fika 129.
5. Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:11.
6. Peesi 'ulu'i tohi 'o e Tohi 'a Molomoná; vakai, Molomona 8:17.
7. Vakai, Hepelū 11:1; 'Alamā 32:21.
8. Vakai, F. F. Bosworth, *Christ the Healer* (1924), 23.
9. Sēkope 2:8.
10. Vakai, Sione 6:66.
11. Sione 6:67–68.
12. Vakai, Mātiu 16:24.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí

Ko Hono Hikinima'i 'o e Kau 'Ōfisa 'o e Siasí

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Thomas Spencer Monson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā pea mo e Palesiteni 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Henry Bennion Eyring ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí; pea mo Dieter Friedrich Uchtdorf ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a Boyd Kenneth Packer ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea ko e kau mēmipa 'eni 'o e kōlomu ko iá: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, mo Neil L. Andersen.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita,

kau tangata kikite mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'e loto, pea fakahā mai he founga tatau pē.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a 'Eletā John B. Dickson, Paul E.

Koelliker, mo F. Michael Watson mei he'enua mēmipa he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungofulú pea fokotu'u kinautolu ko e Kau Taki Mā'olunga mālōlō.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a 'Eletā Kent D. Watson mei he'ene

hoko ko ha mēmipa he Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulú.

'Oku mau fakahāa'i foki 'emau hounga'ia koe'uhí ko 'Eletā César H. Hooker mo Craig T. Wright, 'a ia kuo tukuange mei he'ena hoko ko e Fitungofulu Faka'ēliá.

Ko kinautolu 'oku loto ke tau kau fakataha 'i hono fakahāa'i 'etau hounga'ia ki he Kau Takí ni, 'i he faifatongia fisifisimu'a ne nau fakahokó, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau hikinima'i e ní'ihí ko 'ení ko e Kau Fitungofulu Faka'ēlia: Julio A. Angulo, Peter F. Evans, mo Gennady N. Podvodov.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau hikinima'i 'a Randall L. Ridd ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisí lahi 'o e Kau Talavou.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i 'a e Kau Taki Mā'olunga, Kau Fitungofulu Faka'ēlia mo e kau palesitenisí lahi 'o e houalotu kotoa pē 'o hangē ko 'ene tu'u he lolotonga ní.

Ko kinautolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'E kāinga 'oku mau fakamālō atu 'i ho'omou hikinima 'o poupou' pea mo e hokohoko atu ho'omou tui mo e lotua kimautolú. ■

Fai 'e Palesitani Boyd K. Packer
Palesitani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Kī ki he Malu'i Fakalaumālié

'E lava ke nofo'ia 'e he melinó 'a e loto 'o e tokotaha takitaha 'oku kumi ki he folofolá pea fakaava mai e ngaahi tala'ofa 'o e malu'í mo e huhu'í.

Ne 'ikai fuoloa mei heni na'á ku sila'i ha ongame'a 'i he temipalé. Na'e mo'ui taau 'a e ongo me'á ni ke na a'usia 'a e 'aho faka'ofa'ofa 'oku mavahe ai ha foha mo ha 'ofefine mei hona 'api tupu-angá 'o hoko ko e husepāniti mo e uaifi. 'I he me'a toputapū ni, na'á na haohaoa mo ma'a. Te na kamata ohi hake ha'ana fānau 'i hono taimi totonu, 'o fenāpasi mo e sīpinga ne fokotu'u he 'etau Tamai 'i Hēvaní. 'Oku fakafalala 'ena fiefiá, mo e fiefia 'a e ngaahi to'utangata 'o e kaha'ú ki hono mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo-'ui ko ia ne fokotu'u 'e he Fakamo'uí mo fakahā mai 'i He'ene ngaahi folofolá.

'Oku fifili 'a e mātu'a 'o e 'aho ní pe 'oku 'i ai ha potu malu ke ohi hake ai e fānau. 'Oku 'i ai ha potu malu. 'Oku 'i he 'api ia 'oku uho 'aki e ongoongolelé. 'Oku tau tokanga ki he fāmīlī 'i he Siasí, pea 'oku tau fale'i e mātu'a he potu kotoa ke ohi hake 'enau fānau 'i he mā'oni'oni.

Na'e kikite mo fakatokanga e 'Aposetolo ko Paulá "'e hoko 'i he ngaahi 'aho fakamuí 'a e kuonga fakatu'utāmaki.

"Koe'uhí 'e 'ofa 'a e kau tangatá kiate kinautolu pē, 'o mānumanu, mo pōlepole, mo laukau, mo leakovi mo talangata'a ki he mātu'á, mo ta'e-fakafeta'i mo ta'e-mā'oni'oni,

"'O ta'e-ma'u 'a e 'ofa 'oku ngali mo e kāingá, 'o li'aki 'a e lea fakapapaú, ko e kau lohiaki, ko e kau holiaki, ko e kau angamālohi, ko e kau manuki kiate kinautolu 'oku lelé,

"Ko e kau lavaki, 'o anga 'ohonoa, mo loto fielahī, ko e kau 'ofa lahi hake ki he ngaahi mālie fakamāmá 'i he'e-nau 'ofa ki he 'Otuá;

"'Oku nau ma'u hono nge'esi 'o e lotú ka 'oku nau li'aki 'a hono mālohí: ke ke afe mei he kakai peheé."¹

Na'e toe kikite foki 'a Paula, "Ka ko e kau tangata angakoví mo e kau fakahalá, te nau tupulaki 'i he kovi ki he kovi, 'o fa'a kākāa'i: pea 'e kākā'ia 'a kinautolu."²

'Oku hoko e ngaahi vēsī ni ko ha fakatokanga, 'o fakahaa'i e sīpinga 'oku totonu ke faka'ehi'ehi mei aí. Kuo pau ke tau tokanga mo faivelenga ma'u ai pē. Te tau lava 'o fakamanatu fakatātaha e ngaahi kikitē ni mo faka'ilonga'i e tafa'aki 'oku tau 'i aí pea mo hoha'a ki ai 'i he māmani 'o e 'aho ní:

Taimi faingata'a—lolotongá ni. 'Oku tau mo'ui 'i ha kuongá mātu'aki fakatu'utāmaki.

Kau mānumanu, pōlepole, laukau—'oku nau 'i hotau lolotongá kotoa.

Kau leakovi, talangata'a ki he mātu'á, ta'e-fakafeta'i, ta'e-mā'oni'oni, ta'e-ma'u 'a e 'ofa 'oku ngali mo e kāingá—'oku lahi fau 'eni 'i māmani.

Kau li'aki 'o e fakapapaú, kau lohiaki, mo e hā fua—'e lava ke fakamo'oni'i 'oku nau hoko kotoa 'i hotau 'ātakaí 'iate kitautolu.

Na'e toe lea foki 'a Molonai ki he anghala hotau kuongá 'i he'ene fakatokanga:

"'O ka mou mamata ki he ha'u 'a e ngaahi me'á ni 'iate kimoutolú . . . ke mou 'ā hake 'o 'ilo ki ho'omou tu'utāmaki fakamanavaheé. . . .

"Ko ia, ko au Molonai, na'e fekau'i au ke hiki 'a e ngaahi me'á ni koe'uhí ke fakangata 'a e angahalá, koe'uhí ke hoko mai 'a e taimi 'a ia 'e 'ikai ke ma'u ai 'e Sētane ha mālohi ki he loto 'o e fānau 'a e tangatá, kae kehe ke lava 'o fakaloto'i 'a kinautolu ke failelei ma'u ai pē, ke nau ha'u ki he matavai 'o e mā'oni'oni kotoa pē pea mo'ui."³

'Oku mātu'aki tonu e fakamatala 'i 'e Paula mo Molonai hotau kuongá pea he 'ikai lava ke tukunoa'i. Mahalo 'e fakatupu uesia mo fakalotosi'i ki ha tokolahi. Ka, ko e taimi 'oku ou fakakaukau ai ki he kaha'ú, 'oku ou fōngia 'i he ngaahi ongo 'o e fakatu'amelié.

Makehe mei he lisi 'o e ngaahi faingata'a mo e ngaahi palopalema 'i he fakahā 'a Paulá, na'á ne toe talamai ai e me'a te tau lava 'o fai ke malu'í kitautolú:

"Ke tu'u ma'u pē 'a koe 'i he ngaahi me'a 'a ia kuo akonekina ai koé, pea kuó ke 'ilo pau ki aí, 'o ke 'ilo 'a ia kuó ke ma'u ia mei aí;

"Koe'uhí 'oku talu ho'o kei si'i, na'á ke 'ilo 'a e ngaahi tohi mā'oni'oni, 'a ia 'oku fa'a fakapoto koe ki he fakamo'ui 'i he tui 'a ia 'oku 'ia Kalaisi Sisuú."⁴

'Oku 'i he ngaahi folofolá 'a e ngaahi kī ki he malu'í fakalaumālié. 'Oku 'i ai 'a e tokāteline mo e ngaahi fono mo e ngaahi ouau te nau fakafoki mai e fānau takitaha 'a e 'Otuá

ki ha fakamo'oni kia Sisū Kalaisi ko e Fakamo'ui mo e Huhu'i.

Kuo fai ha ngāue lahi 'i he ngaahi ta'u 'o e teuteú, ke paaki e folofolá 'i he lea fakafonua kotoa 'o 'i ai e futinouti mo e ngaahi fefakamo'oni'aki. 'Oku tau feinga ke ma'u ia 'e kinautolu kotoa 'oku fie akó. 'Oku nau ako'i mai e feitu'u ke tau o ki a'i mo e me'a ke fa'i. 'Oku nau 'omai e 'amanaki lelei mo e 'ilo.

Na'e ako'i au 'i he ngaahi ta'u kuo hilí 'e 'Eletā S. Tiliuefi 'Iongi 'o e Kau Fitungofulú ki ha lēsoni fekau'aki mo hono lau 'o e folofolá. Na'e fefa'uhi ha siteiki 'i he feke'ike'i mo e faingata'a'ia 'a e kāingalotú, pea fie ma'u ke fai ha fale'i.

Na'á ku 'eke kia Palesiteni 'Iongi, "Ko e hā e me'a ke u lea 'akí."

Na'á ne talamai pē, "Tala ange ke nau lau e folofolá."

Peá u 'eke ange, "A e folofola fē?"

Na'á ne talamai, "Ha folofola pē. Hangē ko 'eni, talaange ke fakaava 'enua Tohi 'a Molomoná, pea kamata lau. He 'ikai hano taimi kuo hoko mai e ongo 'o e nongá pea ma'u ha ue'i fakalaumālié, pea 'e ha'u 'a e founa fakalelei'i 'iate ia pē."

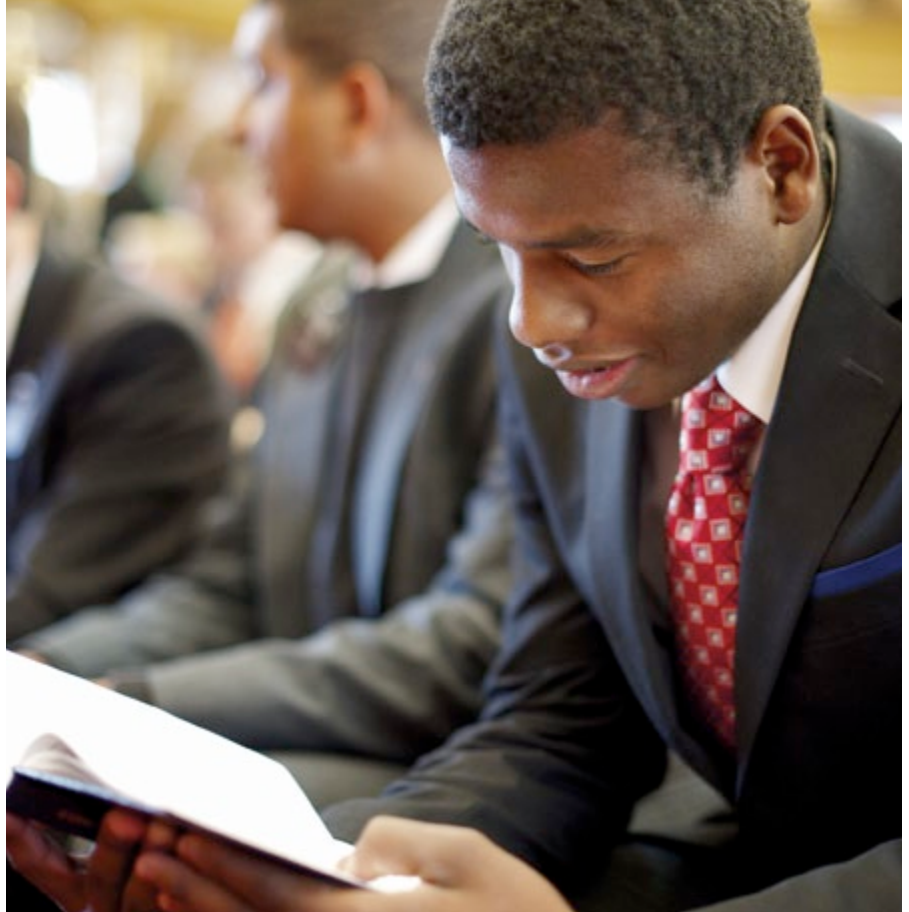
'Ai e lau folofolá ke hoko ko ha kongā ho'omou me'a angamaheni 'oku fa'i, pea 'e muiaki mai ai e ngaahi tāpuakí. 'Oku 'i he folofolá ha le'o 'o e fakatokanga, pea 'oku toe 'i ai foki mo ha ivi ma'ongo'onga.

Kapau 'oku fo'ou kiote koe he kamata'angá 'a e fakalea 'o e folofolá, lau pē. He 'ikai hano taimi kuó ke fakatokanga 'i 'a e faka'ofofa mo e mālohi 'oku 'i he ngaahi peesi ko iá.

Na'e pehē 'e Paula, "Oku foaki mai 'a e Tohi Tapu kotoa pē 'i he fakamānava 'a e 'Otuá, pea 'oku 'aonga ia ki he akonaki, mo e valoki, mo e fakatonutonu, mo e fakapoto ['i] he mā'oni'oni."⁵

Te ke lava pē 'e koe ke 'ahi'ahi'i e tala'ofa ko 'eni.

'Oku tau mo'ui 'i ha taimi fakatu'utāmaki; ka te tau lava mo hotau fāmilí 'o ma'u ha 'amanaki lelei mo ha nonga. Kuo pau ke 'oua na'a teitei loto fo'i 'a kinautolu 'oku nofo 'i he mamahí, 'o munomuna pe 'e lava 'o toe fakahaofi e fānaú mei he potu

kuo 'ave kinautolu ki ai 'e he māmaní. "Oua te ke manavahē, ka ke tui pē."⁶ 'Oku mālohi ange 'a e mā'oni'oni 'i he angahalá.

'E 'ilo he fānau na'e ako'i kei iiki ke mahino 'a e folofolá, 'a e hala 'oku totonu ke nau fou a'i pea te nau meimei fakahēhema lahi ke nofo 'i he hala ko iá. 'E malava 'a kinautolu 'oku he'e 'o toe foki, pea te nau 'ilo honau hala, 'o ka tokoni'i.

Na'e fakafepaki e ngaahi foha 'o Mōsaiá 'i ha taimi, ki he Siasí, ka na'a nau fakatomala kimui ange 'o foua ha fu'u liliu lahi. 'Oku tau lau 'ia 'Alamā, "[Ko e] ngaahi foha ko 'eni 'o Mōsaiá . . . kuo nau tupulaki 'o mālohi 'i he 'ilo' 'o e mo'oni; he ko e kau tangata fa'a fakakaukau lelei 'a kinautolu pea kuo nau fakatotolo faivelenga 'i he ngaahi folofolá, koe'uhí ke nau 'ilo' 'a e folofola 'a e 'Otuá."⁷

Na'e kei ta'u nima pē 'a Palesiteni Siosefa F. Sāmita, 'i he taimi ne fakapoongi ai 'ene tamai ko Hailamé, 'i he Fale Fakapōpula Kātesí. Na'e fononga kimui ange 'a Siosefa 'i he ngaahi toafa mohukú mo si'ene fa'e uitou.

Na'e ui ia 'i hono ta'u 15, ke ngāue fakafaifekau ki Hauai'i. Na'á ne ongo'i

tuēnoa mo ta'elata peá ne pehē: "Na'á ku mātu'aki mafasia. . . . Na'á ku ongo'i 'o hangē kuó u mātu'aki mā'ulalo 'i hoku tu'unga masivá, hala ha poto mo ha 'ilo, ko ha ki'i tamasi'i pē, 'oku faingata'a'ia ke fesiofaki mo ha taha."

Lolotonga e fakalaulauloto 'a Siosefa ki he tu'ungá ni 'i ha pō 'e taha, na'á ne misi 'okú ne fononga, 'o fakavavevave he vave taha na'á ne lavá. Na'á ne to'o ha ki'i kofukofu. Fāifai, pea a'u ki ha fale faka'ofofa, 'a ia ko e feitu'u ne fononga ki a'i. Na'á ne fakatokanga 'i 'i he'ene ofi atú, ha faka'ilonga 'oku pehē, "Kaukau." Na'e fakavavevave atu leva ki loto 'o kaukau. Na'á ne fakaava leva 'a e kofukofú 'o 'ilo ai ha vala hina 'oku ma'a. Na'á ne pehē, "Ko ha me'a kuo fuoloa 'eku ta'e-sio ai." Na'á ne tui leva pea fakavavevave atu ki he matapā 'o e falé.

Na'á ne pehē, "Na'á ku tukituki, pea ava mai 'a e matapaá, pea ko e tangata na'e tu'u he matapaá ko e Palófitā ko Siosefa Sāmitá. Na'e hangē ne ki'i fakamāu 'ene vakai maí, pea ko e 'uluaki lea na'á ne fai maí ko e: 'Siosefa, 'okú ke tōmui.' Ka na'á ku lotofalala pea pehē ange:

Panamā Sīti, Panamā

“‘Io, ka ‘oku ou ma’a—‘oku ou ma’a!’”⁸

Pea ‘e lava ke tau pehē kotoa.

Kapau ‘okú ke fononga ‘i he hala ‘o e tuí mo mālohi ‘i he Siasí, nofo ma’u ai mo tauhi ho’o ngaahi fuakavá. Laka atu kae ‘oua kuo hokosia e taimi ‘e hoko mai ai e ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí kiate koé mo fakahā ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ko ha ivi takiekina mālohi ‘i ho’o mo’uí.

Kapau ‘okú ke lolotonga ‘i ha hala ‘oku hu’u kehe mei he me’a ‘oku fakahā ‘i he folofolá, tuku ke u faka-papau ‘i atu, ‘oku ‘i ai ha hala ke foki ai.

Kuo ‘osi foaki ‘e Sisū Kalaisi ha founa mātu’aki mahino ke tau fakatomala ai mo ma’u e fakamo’uí ‘i he’etau mo’uí. ‘E lava ke ma’u ‘a e faito’o ki he lahi taha ‘o e ngaahi fehalāki ‘aki e kole fakamolemole ‘i he lotu fakatāutaha. Neongo ia, ‘oku ‘i ai ha ngaahi fokoutua fakalaumālie ‘e ni’ihi, tautautefito kiate kinautolu ‘oku fekuki mo e maumau ‘i e fono ‘o e angama’á, ‘oku fie ma’u mo’oni ai e tokoni mo e faito’o ‘a e toketā fakalaumālie totonú.

Na’e ha’u ki hoku ‘ōfisi ‘i he ngaahi ta’u kuo hilí, ha finemui mo si’ene tangata’eiki toulekeleká. Na’á ne ‘omi ia ‘i ha maile ‘e laungeau ke ma’u ha fakanonga ki he lotu halaia na’á ne ongo’í. Na’á ne fai ha fehalaaki mamafa ‘i he’ene kei talavou, pea ne foki mai ‘i he’ene motu’á ‘a e manatu ko

ia. Na’e ‘ikai ke ne lava ‘o teke’i ‘a e ongo’i halaia. He ‘ikai ke ne lava ‘iate ia pē ‘o toe foki pe liliu e palopalema he’ene kei si’i, ka te ne lava ‘o kamata ‘i he tu’unga na’e ‘i aí, ke to’o atu ‘a e lotu halaia kuo tulimui ‘iate ia he ngaahi ta’u ko ‘ení, ‘o ka tokoni’i.

Na’á ku fakamālō ‘i he hangē ne hu’i atu ha kavenga mafasia lahi mei hono umá, ‘i he’eku ako’i ki ai e ngaahi tefito’i mo’oni mei he Tohi ‘a Molomoná. Ko e taimi ne na foki me’alele ai mo si’ono ‘ofefinē ‘i he ngaahi laumaile ko iá, kuo tuku kimui ‘e he tangata’eiki toulekeleká ni ‘a e ongo’i halaia ‘i he ngaahi maumau-fono ‘o e kuo hilí.

Kapau te mou “‘ā hake ‘o ‘ilo ki ho’omou tu’utāmaki fakamanavaheé”⁹ mo fie foki ‘o mo’ui lelei fakalaumālie kakato, talanoa mo ho’o pīsopé. ‘Okú ne ma’u ‘a e ngaahi kií pea ‘e lava ‘o tokoni atu ‘i he hala ‘o e fakatomalá.

Ko e fakatomalá ‘oku fakafo’ituitui, pea pehē mo e fakamolemolé. Ko e me’a pē ‘oku fie ma’u ‘e he ‘Eikí ke tafoki ha taha mei he’ene ngaahi angahalá, “[Ne] fakamolemole ‘enau hiá, mo . . . ‘ikai toe manatu ki he’enu angahalá.”¹⁰

‘I he kakato ko ia e founa ‘o e fakatomalá, ‘e toki mahino kiate koe hono ‘uhinga ‘o e tala’ofa ‘a ‘Īsaia fekau’aki mo e Fakalelei: “‘Okú pehē ‘e [he ‘Eikí], Mou ha’u, pea ke tau alea

fakataha: he neongo ‘a e tatau ho’omou angahalá mo e kula’aho’ahó, ‘e hoko ia ke hinehina ‘o hangē ko e ‘uha hinaekiaki; kapau ‘oku kulokula ai ‘o hangē ko e kulamūmuú, ‘e tatau ia mo e fulufulu’i sipi.”¹¹

Hangē ko e lava ke tāmata’i ‘a e sioká mei ha palakipoé, ‘e lava pehē pē ke tāmata’i ‘a e nunu’a ‘o ‘etau maumau fonó tu’unga he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí, ‘i he fakatomala mo’oni. ‘Okú ngāue ‘aki e tala’ofa ko iá ‘i ha fa’ahinga me’a pē.

‘Okú ako’i kitautolu ‘e he ongo-ongolelei ke tau fiefia, ke tau tui kae ‘ikai manavasi’i, ke ma’u ha ‘amanaki lelei mo ikuna’i ‘a e lotu fo’í, ke mavahe mei he fakapo’ulí kae tafoki ki he maama ‘o e ongoongolelei ta’engatá.

Na’e fakatokanga ‘a Paula mo ha ni’ihi kehe fekau’aki mo e ngaahi faingata’a ‘o hotau kuongá pea mo e ngaahi kuonga hoko maí. Ka ‘e lava ‘a e nongá ke toka ‘i he lotu ‘o e taha kotoa ‘oku tafoki ki he folofolá mo fakaava ‘a e ngaahi tala’ofa ‘o e malu’i mo e huhu’i ‘oku ako’i aí. ‘Okú mau fakaafe’i e taha kotoa ke tafoki ki he Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí, ki He’ene ngaahi akonaki ‘oku ma’u ‘i he Fua-kava Motu’á, Fuakava Fo’ou, Tohi ‘a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata’i Tofe Mahu’ingá.

‘Okú ou fakamo’oni’i pau atu ko e folofolá ko ha kī ia ki hotau malu’i fakalaumālie. ‘Okú ou toe fakamo’oni foki ki he mālohi faifakamo’ui ‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí, “[e] lava ‘iate ia ‘o fakamo’ui ‘a [e taha] kotoa pē”¹² Kuo fokotu’u ‘a e Siasi ‘o e ‘Eikí ‘i māmani. ‘Okú ou fakamo’oni ki hono mo’oni ‘o e ongoongolelei. ‘Okú ou hoko ko ha fakamo’oni kiate Ia. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Timote 3:1–5.
2. 2 Timote 3:13.
3. ‘Eta 8:24, 26.
4. 2 Timote 3:14–15.
5. 2 Timote 3:16.
6. Ma’ake 5:36.
7. ‘Alamā 17:2.
8. Joseph F. Smith, *Gospel Doctrine*, 5th ed. (1939), 542.
9. ‘Eta 8:24.
10. Selemāia 31:34.
11. ‘Isaia 1:18.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:42.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Mālohi Fakaiuia 'o e Kakai Fefiné

I ho'omou vilitaki ke fai lelei mo angalelei, pea 'i ho'omou muimui ki he Laumālie Mā'oni'oni, 'e tupulaki ai homou mālohi mo e ivi takiekina ki he lelei.

Talu mei tuai mo e fakafalala 'a e ngaahi sosaieti ki he mālohi fakaiuia 'o e kakai fefiné. 'Oku 'ikai ngata pē 'i hono takiekina lelei he ngāue 'i he sosaieti 'e he kakai fefiné, ka 'oku hanga 'e he fakava'e 'o 'enau mo'ui mā'ā 'o fakamahino mai 'a hono mahu'ingá ki he lelei 'a e taha kotoá. Mahalo koe'uhí ko 'ene fakalūkufua e ivi 'o e kakai fefiné, 'oku 'ikai fa'a fakahounga 'i ai 'enau tokoní. 'Oku ou fie fakahaa'i 'eku hounga'ia 'i he takiekina 'oku fai 'e he kau fafine lelei, fakakaukau mo e me'a 'okú ne fakamanamana'i e ivi mo e totonu mo e le'o 'o e kakai fefiné mo kolea ke nau tanumaki 'a e ivi mālohi fakaeangama'a 'oku 'iate kinautolú.

'Oku 'omi 'e he kakai fefiné ki he māmaní ha fa'ahinga 'ulungaanga fisifisimu'a makehe, ko ha me'afuaki fakalangi 'oku nau malava ai 'o fakatō-kakano 'a e fa'ahinga 'ulungaanga lelei hangē ko e tuí, lototo'á, lotomahinó, mo e feinga ke lelei ange e ngaahi vā fetu'utakí pe anga fakafonua. 'I hono fakahihiki'i 'e Paula 'a e "tui ta'eloi" na'á ne 'ilo 'ia Timoté, na'á ne pehē ai ko e tuí ni na'e "mu'aki nofo'ia ho'o kui fefine ko Loisí, mo ho'o fa'ē ko 'Iunisí."¹

Lolotonga 'eku kei nofo 'i Mekisikou 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí, ne u mamata tonu ai e me'a ne 'uhinga ki ai 'a Paulá. 'Oku ou manatu ki ha fa'ē kei talavou, ko e taha e kau fafine 'o e Siasí 'i Mekisikou na'á ne a'usia e tui ta'emālualoi ki he 'Otuá ka na'e 'ikai ke nau fakatokanga'i. Na'e hā mei he fefiné ni ha ivi mo ha mālohi fakaeangama'a peá ne takiekina lelei e kakai kotoa pē ne nau feohí. Na'á ne feilaulau'i mo hono husepānití 'ena fiefiá mo e koloá koe'uhí ko ha me'a 'oku mahu'inga ange pea na'e 'ikai ke toe ko ha fu'u loko me'a ia kiate kinaua. Na'e laulótaha mo'oni 'ene lava 'o 'ai ke potupotutatau hono fatongia ki hono langaki hake mo tokanga'i 'ene fānaú. Ne lahi fau e me'a ne fie ma'u meiate iá pea na'e fa'a fie ma'u ai 'i he'ene ngāué ke ne toutou fai e me'a tatau pē, ka na'e toka lalo ai ha ongo'i nonga faka'ofofa, ko ha ongo'i fiefalie ki he ngāue 'a e 'Otuá. Hangē ko e Fakamo'uí, ne hanga 'e he'ene tāpuekina e mo'ui 'a e ni'ihí kehē 'i he'ene tokoní mo 'ene feilaulau 'o 'ai ke ne a'usia ha tu'unga faka'e'i'eiki. Ko e fakafōtunga mo'oni ia 'o e 'ofá.

Kuo faitāpuekina au 'e he takiekina lelei 'a ha kau fafine 'i he'eku mo'uí, tautefito ki he'eku fa'eé mo hoku uaifí. 'Oku kau he kau fafine 'oku ou hounga'ia ai 'a 'Ana Teini. Na'e kau 'a 'Ana mo hono husepānití ko Henelí mo 'ena fānau 'e toko faá, he kau pai-onia 'o e Siasí 'i Niu Sēsī 'i he 'Unaiteti Siteití. Ne kamata mei he 1930 tupú 'i he taimi na'e kei ako toketā ai 'a Henelí 'i he 'Univēsiti Rutgers, mo 'ene ngāue ta'emālōlō mo 'Ana ki he ngaahi kautaha fakaa'ko mo fakapule'anga 'i Metiseni na'á na nofo aí, ke ikuna 'i e loto taufehi'a 'a ha ni'ihí ki he kau Mā-mongá pea mo 'ai ke hoko e koló ko ha feitu'u lelei ange ki he mātu'a kotoa pē ke 'ohake ai 'enau fānaú.

Hangē ko 'ení, na'e ngāue ta'etotongi 'a 'Ana 'i he YMCA 'a Metisení pea na'á ne 'i ai ma'u pē. Ne 'ikai lava ha ta'u kuo fili ia ke ne palesiteni he Houalotu 'a e Ngaahi Fa'eé pea na'e kole ange ke ne kau atu ki he fili ki ha taha e ngaahi tu'unga mā'olunga 'e tolu 'o e hou'eiki fafiné 'i he poate talēkita 'o e YMCA. Na'á ne ikuna hao-haoa ta'e 'i ai ha fakafepaki, peá ne kau atu ai ki he kosilio ko ia ne nau fakafisinga he ngaahi ta'u si'i kimu'á ke fakangofua e Kāingalotú ke nau fakataha 'i honau falé!"²

Na'e hiki hoku fāmilí ki he Uooti Niu Polonisiuiki fo'ou he'eku kei talavou. Na'e fakatokanga'i au 'e Sisitā Teini peá ne fa'a fakahaa'i 'a 'ene loto falala ki he me'a te u lavá pea na'e ue'i ai au ke u a'usia ha me'a mā'olunga ange—'a ia ne 'ikai mei hoko ka ne 'ikai 'ene poupou. Ne tu'o taha ha'ane fakatokanga taimi tonu mo faka'atu'i kiate au, peá u hao ai mei he faka'ise'isá. Neongo 'oku 'ikai ke ne kei 'i heni, ka 'oku ou kei ongo'i pē e takiekina 'a 'Ana Teini pea 'oku hāsino ia he mo'ui 'ene fānaú mo hono hakó mo ha ni'ihí tokolahi kehe, kau ai au.

Na'e ako'i au 'e he'eku kuifefine ko 'Ātena Uoaniki Suenisoní ke u ngāue mālohi 'i he lakanga fakataula'eiki. Na'á ne poupou'i au ke u ako ma'uloto hono tāpuaki'i e maá mo e vaí ki he sākalamēnití peá ne fakamatala mai te u lava ai 'o lea 'aki ia 'i he loto mahino mo ongo. Ne u sio tonu he'ene poupou'i 'eku kuitangatá,

mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá.⁶
 'I he hoko 'a e kakai fefiné ko e ngaahi
 kui, ngaahi fa'ē mo e fa'ifa'itaki'angá,
 kuo nau malu'i ai 'a e tupu'anga 'o
 e mo'uí, akonaki'i 'a e to'u tangata
 takitaha 'i he mahu'inga 'o e ma'a
 fakasekisuale—'o e mo'ui angama'a
 kimu'a he malí pea mo e anganofu
 lolotonga e nofomalí. 'I he founzá ni,
 'oku nau takiekina ai 'a e sosaietí; kuo
 nau 'omi e lelei taha 'i he tangatá; kuo
 nau paotoloaki ha ngaahi 'atakai 'oku
 fakatupulakí 'a ia 'e lava ke 'ohake ai
 ha fānau 'oku malu mo mo'ui leleí.

Hou'eiki fafine, 'oku 'ikai ke u loto
 ke u talaihangamai, 'o hangē ko ia
 'oku fa'a fai he ngaahi lea 'o e 'Aho
 Fa'ē, 'oku mou si'i ongo'i mā aí. 'Oku
 'ikai fie ma'u ia ke mou haohaoa;⁷
 'oku 'ikai ke u talaatu 'oku mou
 pehē (tukukehe pē ha tokotaha 'oku
 nofo ofi mai he taimí ni.) Ka ko 'eku
 'uhingá, tatau ai pē pe 'oku te'eki ai
 ke ke mali pe 'osi mali, pe ko ha fa'ē
 koe pe 'ikai, pe 'okú ke toulekeleka
 pe kei si'i, 'oku mahu'inga ho'o mo'ui
 ma'á pea mahalo na'a kuo 'ikai ke
 mau fakamahu'inga'i kimoutolu. Ko e
 mo'oni 'oku 'i ai ha ngaahi ākenga mo
 e mālohi 'oku nau ngāue ke fakavai-
 vai'i pe faka'auha homou ivi takiekiná,
 ka 'oku hoko ia ko ha maumau lahi ki
 he fakafo'ituituí, fāmilí pea mo e sosai-
 etí. Tuku ke u 'oatu ha me'a 'e tolu ko
 ha tokateu mo e fakatokanga.

Ko ha fakakaukau kovi 'okú ne
 fakamo'ulaloa'i e ivi takiekina lelei
 'o e kakai fefiné, ko hono ta'e faka-
 mahu'inga'i mo tukuhifo ko ia 'o e
 nofomalí mo e tu'unga fakafa'eé mo
 fakaetauhi'apí. 'Oku fakakaukau ha
 kakai fakaanga 'e ni'ihí ko e ngāue
 fakatauhi'apí ko ha ngāue ma'ulalo
 mo'oni, 'o nau tala 'oku tukuhifo ai e
 mahu'inga 'o e fefiné pea hoko 'a e
 toutou tālanga'i mo fie ma'u ke 'ohake
 ha fānau ko ha founza siokita.⁸ 'Oku
 nau manuki'i 'a e ngāue 'oku ui ko e
 "ngāue fakafa'eé." 'Oku 'ikai lelei pe
 totonu 'eni. 'Oku 'ikai ke tau tukuhifo
 e tu'unga mahu'inga 'oku a'usia 'e
 he kakai fefiné pe kakai tangatá 'oku
 nau a'usia 'i ha ngāue pe ma'u'anga
 mo'ui 'oku tāu - 'oku tau montū'ia
 kotoa mei he ngaahi lavame'a ko ia —
 ka 'oku tau 'ilo'i 'oku 'ikai ha lelei 'e

ko ha pēteliake fakasiteiki, pea na'e
 ue'i hake ai 'iate au ha loto 'apasia ki
 he ngaahi me'a toputapú. Ne 'ikai pē
 poto 'eku Kuifefine Suenisení, 'a'aku
 he faka'ulí, ka na'á ne lava 'o ako'i e
 fānau tangatá ke nau hoko ko ha kau
 ma'u lakanga fakataula'eiki.

'Oku 'ikai ha feitu'u 'e ongo'i mo
 fakahaa'i 'aonga taha ange ai e taki-
 ekina mālohi 'a e fefiné ka ko e 'apí.
 'Oku 'ikai ha feitu'u lelei ange ke 'ohi
 hake ai e to'u tangata kei tupu haké
 ka ko e fāmilí tukufakaholó, 'a ia 'oku
 ngāue faaitaha ai e tamaí mo e fa'eé
 ke tokanga'i, ako'i mo fafanga'i 'ena
 fānau. 'Oku feinga ha ni'ihí he taimi
 'oku 'ikai lava ai ke a'usia e tu'unga
 fisifisimu'á ni ke nau fa'ifa'itaki hono
 ngaahi leleí ki he lelei taha te nau
 lavá, 'i honau ngaahi tūkunga takitaha.

'Oku 'ikai lava 'e ha taha pe fetu'u-
 taki ke ne fakatataua e takiekina 'e
 lava 'e ha fa'ē 'o fai 'i he me'a kotoa
 pē. 'Oku fakafou 'i he mālohi 'o 'ene
 tā sīpingá mo e akonakí, 'a hono
 ako 'e hono ngaahi fohá ke nau faka-
 'apa'apa'i e tu'unga fakaeffiné pea
 fakahaa'i e mapule'i kitá mo e tu'unga
 'ulungaanga mā'olungá 'i he'enu
 mo'uí. 'Oku ako 'ene fānau fefiné ke
 nau fakatupulakí 'enau angama'á pea
 mo taukave'i ma'u pē 'a e mo'oni,

neongo 'ene ta'emanakoá. 'Oku hanga
 'e he 'ofa mo e 'amanaki mā'olunga
 'a e fa'eé, 'o takiekina 'ene fānau ke
 nau mo'ui fakapotopoto pea 'oua toe
 kumi 'uhinga, ke nau ako fakamā-
 toato mo e fakalalakala fakatāutahá
 pea hokohoko atu hono fai e ngaahi
 tokoni ke lelei ai e taha kotoa 'oku
 nau feohí. Na'e fehu'i 'e 'Eletā Niila A.
 Mekisuele: "Ko e taimi 'oku fakahaa'i
 kotoa ai e hisitōlia mo'oni 'o e tangatá,
 'e 'asi nai ai e vanavanaiki e fepā'aki
 'a e me'afaná pe ko e le'ofakanonga
 'o e ngaahi hiva 'ūpeé? Ko e vātau ko
 ia 'oku fai 'e he kau sōtiá he mala'etau
 pe ko e fakamelino 'oku fai 'e he kau
 fafiné 'i 'api mo e tukui 'apí? 'E pule
 nai e me'a 'oku hoko 'i 'apí pe ko e
 me'a ko ia 'oku hoko fakatokolahí?"³

Ko e fatongia toputapu taha 'o e fe-
 finé ko hono fa'u 'o e mo'uí. 'Oku tau
 'ilo'i 'oku 'i ai ha tupu'anga fakalangi⁴
 'o hotau sino fakamatelié pea kuo pau
 ke tau a'usia e fanau'i fakaesinó mo e
 fanau'i fo'ou fakalaumálié kae lava ke
 toki a'usia e ngaahi nāunau mā'olunga
 tahá 'i he pule'anga fakasilesitale 'o e
 'Otuá.⁵ Ko ia 'oku fai 'e he kakai fefiné
 ha fatongia mahu'inga, (pea taimi 'e
 ni'ihí 'oku mei mole ai 'enau mo'uí), 'i
 he ngāue 'a e 'Otuá mo Hono nāunau
 ke "fakahoko 'a e mo'ui ta'efa'amaté

mahulu ange 'i he tu'unga fakafa'ē mo fakatamai 'i he nofomalí. 'Oku 'ikai ha ngāue ma'u'anga mo'ui fisifisimu'a ange, 'ikai ha pa'anga lahi fe'unga, mafai pe tu'unga ongoongoa, 'e mahulu ange 'i he ola fungani 'o e fāmili. Tatau ai pē pe ko e hā 'e a'usia 'e ha fefine, 'oku 'ikai ha feitu'u ia 'e toe lakaange ai hono faka'aonga 'i 'o hono ivi takiekina.

'Oku hanga 'e he ngaahi tō'onga fakakaukau ki he tu'unga fakasekisuale 'o e fa'ahinga e tangatá 'o fakamanamana 'i 'a e ivi takiekina fakaeangama'a 'o e kakai fefiné 'i ha ngaahi tapa kehekehe. 'Oku hanga 'e he fakatōtama koe'uhí ko ha 'uhinga fakatātutaha pe fakasōsialé, 'o fakalavea 'i e uho 'o e mālohi toputapu taha 'o e fefiné mo faka'auha hono tu'unga mafai fakaeangama'á. 'Oku tatau pē ia mo e anga'uli fakasekisuale pea mo e kofu aata mo taififí, he 'oku 'ikai ngata he'ene tukuhifo e kakai fefiné, ka 'okú ne poupou 'i 'e ia e fo'i loi 'oku tala e mahu'inga 'o ha fefine 'e hono tu'unga fakasekisuale.

Kuo fuoloa e tuku'au mai e "tu'unga mo'ui 'oku fa'ahi uá," 'a ia 'oku fie ma'u ai e kakai fefiné ke nau anganofo fakasekisuale, kae fakatonuhia 'i pē e anga'uli ia 'a e kakai tangatá. 'Oku hā mahino 'aupito e tu'unga ta'e potupotu tatau ko 'eni 'o e "mo'ui fa'ahi uá," pea kuo fakatonuhia 'i pē hono fakaanga 'i kae si'aki. 'I hono si'aki ko iá, 'oku faka'amu ai ha taha pehē ange mai 'e tutupu hake 'a e kakai tangatá 'o a'usia ha tu'unga fakamōlale 'oku mā'olunga ange, ka 'oku 'ikai ko e me'a ia 'oku hokó—kuo poupou 'i 'a e kakai fefiné ia mo e fānau fefiné he taimi ni ke nau tali e mo'ui "fa'ahi ua" 'oku fie ma'u ke fai 'e he kakai tangatá. Kuo 'ikai toe ma'u e ngaahi tu'unga mo'ui mā'olunga ia ne a'usia 'e he kakai fefiné, 'a ia ne fie ma'u ai e kakai tangatá ke nau mateaki mo fatongia 'akí, ka kuo tau ma'u he taimi ni ha ngaahi vā fetu'utaki fakasekisuale 'oku 'ikai hano konisēnisi, ngaahi fāmili ta'e tamai pea fakautuutu ai pē mo e masivá. 'Oku hanga 'e he feinga ke faingamālie tataú, 'o kaiha'asi mei he kakai fefiné 'a honau ivi takiekina ki he leleí mo fakamaa 'i

ai e sosaietí kotoa.⁹ 'I he me'a fakamahi ni, ko e kakai tangatá leva 'oku "tau'atāinā," kae ma'u kovia taha pē e si'i kakai fefiné ia mo e fānau.

Ko e tafa'aki hono tolu 'oku fai ki ai e hoha'a 'a e kakai 'oku kumia e vahevahe tataú, ko 'enau fie ma'u ko ia ke to'o e faikehekehe kotoa pē 'oku hoko he vaha'a 'o e tangatá mo e fefiné. 'Oku fa'a hoko ai heni hono teke 'i 'o e kakai fefiné ke nau ohi mai ha ngaahi 'ulungaanga fakatangata—'oku nau 'afungi ange, fita'a ange pea mo fakafepaki lahi ange. 'Oku angamaheni 'aki he ngaahi hele'uhilá mo e keimi vitioó he taimi ni 'a e 'asi e kakai fefiné ha ngaahi tu'unga 'oku fakalilifu ai e fetā'akí, pea lahi e maté mo e maumaú 'i he'enau ngāue. 'Oku tau anga pē he mamata ki he kakai tangatá he ngaahi fatongia ko iá pea toe mahulu ange 'a e taimi ko e kakai fefiné ia 'oku taki hono fakatupu mo lavekovia he fetā'akí.

Na'e akonaki 'a e palesitēni lahi mālōlō 'o e Kau Finemuí ko Makeleta D. Nauto 'o pehē: "'Oku 'osi fe'unga pē e hou'eiki fafine he māmaní 'oku angamālohí; 'oku tau fie ma'u ange ha kakai fefine 'oku angavaivai. 'Oku fe'unga pē kakai fefine ia 'oku angakoví; 'oku tau fie ma'u ange ha kakai fefine 'oku angaleleí. 'Oku fe'unga pē kakai fefine ia 'oku anga ta'e faka'apa'apá; 'oku tau fie ma'u ange ha kakai fefine 'oku anga faka'eieikí. 'Oku fe'unga pē kakai fefine ia 'oku ongoongoa mo tu'umālié; 'oku tau fie ma'u ange ha kakai fefine 'oku loto tuí. 'Oku fe'unga pē e manumanú; 'oku tau fie ma'u ha lelei ange. 'Oku fe'unga pē 'a e hikisiá; 'oku tau fie ma'u ange e mo'ui ma'á. 'Oku lahi e manakoá; 'oku tau fie ma'u e haohaoa lahi angé."¹⁰ 'I hono fakanenefu ko ia e faikehekehe 'o e kakai fefiné mei he kakai tangatá, 'oku mole atu leva ai 'a e ngaahi me'afaoaki makehe mo fisifisimu'a ia 'e lava 'e he kakai fefiné mo e kakai tangatá 'o ngāue 'i fakataha ke ma'u e kakató.

Ko 'eku fakatangi leva he 'ahó ni ki he kakai fefiné mo e fānau fefiné, ke mou malu 'i mo tanumaki 'a e ngaahi ivi fakaeangama'a fisifisimu'a 'oku mou ma'ú. Paotoloaki 'a e angama'a mo e ngaahi me'afaoaki makehe 'oku

mou omi mo ia ki he māmaní. 'I ho'omou vilitaki ke fai lelei mo angaleleí, pea 'i ho'omou muimui ki he Laumālie Mā'oní'oní, 'e tupulaki ai homou mālohi mo e ivi takiekina ki he leleí. Ki he kau finemuí 'oku ou pehē atu kimoutolu, 'oua na'a mole 'iate koe 'a e mālohi fakaeangama'a ko iá, neongo kapau 'oku te'eki ai ke ke a'usia kakato ia. Tokanga 'aupito ke ma'a ho'o leá, pea 'oua 'e leakoví; ke hā mei ho valá 'a e teunga tāú, kae 'ikai ko e fakasakesaké; pea hā mei ho'o tō'onga mo'uí 'a e ma'á, kae 'ikai ko e anga'ulí. He 'ikai ke ke lava 'o hiki hake ha taha ke ne angama'a 'aki ho nima pē 'e taha, lolotonga ko iá 'oku faikoví ho nima 'e tahá.

'E tuofāfine, 'i he kotoa 'o e ngaahi feohi 'oku mou faí, ko e me'a kuo pau ke fakamu'omu'a ma'u pē 'i ho'omou mo'uí, ko homou vā fetu'utaki ko ia mo e 'Otuá, 'a ho'omou Tamai Hēvaní, 'a e tupu'anga 'o homou mālohi fakaeangama'á. Manatu 'i ko e mālohi 'o Sisuú, na'e fakafou mai ia 'i He'ene tauhi mateaki matematē pē ki he finangalo 'o e Tamaí. Na'e 'ikai ke Ne teitei hehema mei he me'a na'e fakahōifua ki He'ene Tamaí.¹¹ Feinga ke ke a'usia e tu'unga fakaākongā ko ia 'o e Tamaí mo e 'Aló, pea 'oua na'a teitei mōlia ho ivi takiekina ki he leleí.

Pea 'oua na'á ke manavasi'i ke faka'aonga'i ta'eilifia e ivi takiekina ko ia pe fakame'apango'ia ai. "Nofu [mateuteu ma'u] pē ke ke talia ki he tangata [mo e fefine mo e fānau] kotoa pē 'e 'ekea 'a kimoutolu ki hono 'uhinga 'o e 'amanaki lelei 'oku 'iate kimoutolú."¹² "Malanga 'aki 'a e folofolá; [ngāue] 'i he faingamālie mo e ta'efaingamālie; valoki mo fakatonu-tonu mo ekinaki 'i he anga fa'a kātaki kotoa pē mo e akonaki."¹³ "Akonaki'i hake ho'omou fānau 'i he māmá mo e mo'óni."¹⁴ "Ako'i [kinautolu] ke nau lotu mo 'a'eva 'i he angatonu 'i he 'ao 'o e 'Eiki."¹⁵

'Ofa ke 'oua na'a ma'uhala 'e ha ni'ihī 'a e talatalaifale ko 'eni ki he kakai fefiné. 'I he'eku fakahihiki'i mo poupu'i e ivi takiekina fakaeangama'a 'o e kakai fefiné, 'oku 'ikai ke u pehē 'e au 'oku hao e kakai tangatá ia mo e kau talavou' mei honau fatongia ke taukave'i 'a e mo'óni mo e angatonú, pea pehē 'oku si'i ange he kakai fefiné ia honau fatongia ke ngāue, feilaulau mo tokoní. Si'i ngaahi tokoua,

tau tu'u fakataha mo e hou'eiki fefiné, umataha 'i he'enu kavengá mo tanumaki hotau ivi takiekina mālohi 'otautolú pē.

Si'i tuofāfine 'ofeina, 'oku mau fakafalala atu ki he mālohi fakaivia 'oku mou 'omi ki he māmāni, ki he nofomalí, ki he fāmilí pea ki he Siasí. 'Oku mau fakafalala ki he ngaahi tāpuaki 'oku mou 'ohifo mei he langí 'i ho'omou ngaahi lotú mo e tuí. 'Oku mau lotua ke mou malu, lelei, fiefia pea tu'uloa homou ivi takiekiná. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 2 Timote 1:5.
2. Orson Scott Card, "Neighborliness: Daines Style," *Ensign*, Apr. 1977, 19.
3. Neal A. Maxwell, "The Women of God," *Ensign*, May 1978, 10–11.
4. Vakai, Mōsese 2:27.
5. Vakai, Mōsese 6:57–60.
6. Mōsese 1:39.
7. "I he senituli kuohilí, na'e 'ilo ai 'e he tangata poto ko Sione Paulipei ko e fetu'u-taki ko ia 'oku fa'u 'i he vā 'o e fa'e'e mo 'ene tamá ko ha fakava'e mahu'inga fau ia ki he tupulaki fakasosiale-fakaelotó. . . . Pea tala 'e he fefine poto 'okú ne taukave'i e totonu e kakai fefiné ko Sala Lótaki ko

e 'ofa tokanga' 'a e fa'e'e ko e uho ia 'o e fatongia fakamātu'a lelei. 'Oku fakafou 'i he 'fofonga 'ofa 'o e kātaki, 'a hono fakatupulaki 'e he ngaahi fa'e'e ha 'ilo makehe ki he'enu fānau—ko ha 'ilo 'okú ne 'oange ki te kinautolu ha fakakaukau makehe ki he me'a 'oku 'lelei taha' ma'á e fānau takitaha" (Jenet Jacob Erickson, "Love, Not Perfection, Root of Good Mothering," *Deseret News*, May 12, 2013, G3).

8. Ko e mo'oni 'oku tokolahi ha kakai fefine he ngaahi to'u tangata lahi kuo ngaohikovia pe fakamafasia 'i 'aki ha ngaahi kavenga ta'etotonu 'i he fāmilí mo e ngāue ma'u-'anga mo'ui fakatou'osi, ka 'oku 'ikai totonu ke hoko e mamahi'i me'á mo e feilaulau ia ko ha me'a ke fai ai ha ngaohikovia pe takihala'i. Na'e pehē 'e 'Eletá Pulusi C. Heifeni, "Kapau 'oku 'uhinga e 'mamahi'i me'á' ke tukuange ai 'e ha fefine hono tupu'angá mo 'ene tupulaki fakatāutahá, ta 'oku hala hono faka'uhinga' 'o e mamahi'i me'á ia. . . . Ka kuo heva atu foki 'a hono fai ia 'e he kau kumi tau'atāina, 'o nau 'ai ke pehē 'oku fu'u tau'atāina pea 'ikai falala e kakai fefiné ia 'i honau fāmilí. Ko e vakai fakapotopoto ange ki ai, 'oku *fefalala'aki* 'a e husepānití mo e uaiifí. . . . Ko e kau fakaanga ko ia ne nau 'unuaki'i e ngaahi fa'e'e mei he mo'ui fakafalalá ki he mo'ui tau'atāina, ne nau hiki falalaka kinautolu mei he fo'i mo'oni mahu'inga ko ia ko e fefakafalala'aki. Ko kinautolu ko ia ne nau fakahiki'i 'a e ngaahi fa'e'e mei he mo'ui mamahi'i me'á ki he mo'ui siokitá, ne nau hiki fakalaka kinautolu mei he fo'i mo'oni mahu'inga ko ia ko e fili tau'atāina 'o e ngāue pe tokoni ke fai, 'a ia 'oku tokoni lahi ki he tupulaki fakatāutaha 'a e fefiné. Koe'uhí ko 'ene fu'u tōtu'a hono fai 'o e me'á ni, kuo hoko ai hono tālānga 'i 'a e mahu'inga 'o e tu'unga fakafa'e'e, ke hanga 'e he sosaieti fakalūkufua, 'o fakama'ama'a'i 'a e ngaahi fa'e'e pea mo e kakai fefiné fakalūkufua" ("Motherhood and the Moral Influence of Women" [remarks to the World Congress of Families II, Geneva, Plenary Session IV, Nov. 16, 1999], http://worldcongress.org/wcf2_sprks/wcf2_hafen.htm).
9. Na'e tohi ha fa'e'e 'i ha nusipepa *Wall Street Journal*: "Makehe mei ha ni'ihī 'o e kau Māmongá, kau 'evangelio' mo e kau Siú, ko e kongá lahi 'o kitautolu 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i e kitautolu 'a e founa ke ako'i ai hotau ngaahi fohá mo e 'ofefiné ke 'oua 'e foaki noa'ia pē honau sinó. . . . Ka 'i he'eku feohi mo hoku kaungāme'á, 'oku fu'u kei mālohi ai 'a e holi ke teke. 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i ha taha 'iate kinautolu 'oku 'ikai ke ne ongo' i ta'efiemālie fekau'aki mo 'ene feohi fakasekisuale he kuohilí. Pea 'oku te'eki ai ha fefine kuó u fefu'i fekau'aki mo e kaveingá ni peá ne tali mai pehē ange mai na'á ne 'ahi'ahi'i lahi ange ia" (Jennifer Moses, "Why Do We Let Them Dress Like That?" *Wall Street Journal*, Mar. 19, 2011, C3).
10. Margaret D. Nadauld, "The Joy of Womanhood," *Liahona*, Jan. 2001, 18.
11. Vakai, Sione 8:29.
12. 1 Pita 3:15.
13. 2 Timote 4:2.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:40.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:28.

Fai 'e Eletā S. Gifford Nielsen
'O e Kau Fitungofulū

Ko Hono Fakavave'i e Palani Va'inga 'a e 'Eikí!

Kuo pau ke tau fakatupulaki mo fataki 'etau palani va'inga fakatāutaha ke ngāue 'i he loto vēkeveke ke ngāue fakataha mo e kau faifekau taimi kakatō.

I he ngaahi ta'u kuohilí ne u fie lea ki he uaifi 'o e taha 'o e kau pīsope homau siteikí ko ia ne u tā atu ai ki honau 'apí. Ne tali mai ia 'e hona foha kei talavouí. Ne u pehē atu, "Mālō e lelei. 'Oku 'i hena ho' o fa'éé?"

Na'á ne tali mai, "Io, 'oku 'i heni. Te u 'alu 'o ui mai. Ko hai 'eni?"

Ko 'eku talí: "Talaange ko Palesiteni Nilasoni."

Ne ki'i fakalongolongo pea ne u ongo'i ha le'o longomo'ui, "E Mami, ko e telefoni ko Palesiteni *Hingikelí!*"

'Ikai ke u lava 'o fakakaukauloto ki he me'a na'á ne fakakaukau ki aí. Mahalo ko e lue mama'o taha ia kuó ne fai ki he telefoni. Ne u fakakaukau: "Te u talaange ko ia? Ne 'ikai ke u fai ia ka na'á ma kakata. Kuó u fakakaukau 'eni mahalo ne 'ikai fiefia he talanoa mai kiate aú.

Ko e hā te ke fai kapau 'e telefoni atu e palófitā 'a e 'Eikí kiate koe? Kuó ne fai ia! Kuo ui kitautolu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'o hangē ko ia kuó ne fai he pongipongi ní ki ha ngāue

mahu'inga 'aupito. Na'á ne pehē, "Ko e taimi 'eni ke ngāue fakataha ai e kāingalotú mo e kau faifekau ke nau ngāue 'i he ngoue vaine 'a e 'Eikí ke 'omi e ngaahi laumālié kiate Ia" ("Tui ki he Ngāue 'o e Fakamo'uí" [fakamafola 'o e ako fakatakimu'a fakaemāmani lahi, Sune 2013]; lds.org/broadcasts).

Kuo tau fakafanongo nai?

Kuo a'usia 'e he māmaní, ngaahi siteikí, vahefonua mo e misionā kotoa ha tu'unga mālohi fo'ou, 'i hono fakahoko e folofola 'a e Fakamo'uí kia Siosefa Sāmita 'i he 1832: "Vakai, te u fakavavevave'i 'a 'eku ngāue 'i hono taimi" (T&F 88:73).

'E kāinga, ko e taimi ko iá 'a e *taimí ni!* 'Oku ou ongo'i ia, pea 'oku ou tui fakapapau 'oku mou ongo'i foki ia.

Ne u fie ma'u ke ngāue'i 'eku fiefia mo 'eku tui kia Sīsū Kalaisí. 'I he'eku kei va'inga 'akapulú, ne u fakakaukau ai ki he palani va'ingá. Ne 'ikai fai ha fehu'i ia 'i ha fe'auhi kapau ne mateuteu 'etau timí 'i he ngaahi palani va'inga tonú, te tau lavame'a. Ne u toki

talanoa ki he faiako tu'ukimu'a 'a BYU ko Laveilí 'Etuete kau ki he'etau palani va'ingá, peá ne pehē, "Ne 'ikai ke u tokanga pe ko hā e founa ne faka-hokó koloa pē ne tau tata'o!" 'I he'eku hoko ko ha taha 'o 'ene kau kuatapēkí (fēsí), ne u pehē 'oku faingata'a ange ia ai, kae mahalo ko e 'uhinga ia ne tauhingoa ai ki ai ha mala'e va'ingá ko 'ene fakakaukau faingofuá.

Koe'uhí 'oku tau kau kotoa ki he timi 'a e 'Eikí 'oku tau takitaha nai ha palani va'inga ke ikuna? 'Oku tau mateuteu nai ke va'inga? 'I he'etau hoko ko e kāingalotú, kapau te tau 'ofa mo'oni 'i hotau fāmilí, kaungāme'á mo e mahení me'a ní 'oku 'ikai ke tau fie vahevahe kiate kinautolu 'etau fakamo'oni ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí?

'I he seminā ma'á e kau palesiteni fakamisiona fo'ou ne fai 'i Suné, ne lekooti ai hono ma'u 'e ha kau palesiteni fo'ou 'e toko 173 mo honau uaifi ha ngaahi fakahinohino faka'osi kimu'a pea kamata 'enau ngāue. Ne lea kotoa e kau mēmipa 'e toko 15 'o e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongo-fulu Mā Uá ki he kulupu makehé ni.

Ne tānaki atu 'e 'Eletā L. Tomu Peuli 'i he he'ene lea tukú 'o pehē, "Ko e taimi makehe taha 'eni 'i he hisitōlia 'o e Siasí. 'Oku tu'unga tatau 'eni mo e ngaahi me'a ma'ongo'onga kuo hoko 'i he kuohilí he hisitōliá, hangē ko e 'Uluaki Mata-me'a-hā-máí, me'a'ofa 'o e Tohi 'a Molomoná, ko Hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei pea mo e me'a kotoa 'oku kau ki hono langa 'o e fakava'e ke tau 'alu atu 'o faiako 'i he pule'anga 'o 'etau Tamai Hēvaní" ("Concluding Remarks" [lea ne fai 'i he seminā ma'á e kau palesiteni fakamisiona fo'ou, 26 Sune 2013], 1, Church History Library, Salt Lake City).

'Oku fie ma'u ke tau kau atu 'i ha founa ne te'eki hoko 'i ha taimi kimu'a ke fenāpasi mo e vēkeveke 'a hotau kau takí mo e mateaki 'etau kau faifekau taimi kakatō. He 'ikai 'unu ki mu'a e ngāue ko 'ení 'i he founa 'oku finangalo ki ai e 'Eikí ta'e te tau kau atu ki ai! Hangē ko e lea 'a Palesiteni Henelí B. 'Aealingí, "Oku tatau ai pē

pe ko e hā hotau ta'u motu'á, fatongia he Siasí, pe feitu'u 'oku tau 'i aí, 'oku tau taha pē pea kuo ui kitautolu ke tau ngāue 'o tokoni kiate Ia 'i He'ene ututa'u 'o e ngaahi laumālie" ("Oku Tau Taha Pē," *Liahona*, Mē 2013, 62).

Tuku mu'a ke u vahevahe atu ha palani va'inga kuó u ongo'i ke u kamata fakahoko hili ha'aku lotua ia, mo lau e vahe 13 'o e *Malanga'aki Eku Ongoongolelei*, pea fakalaululoto ki he ngaahi a'usia he kuohilí. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke fakakaukau ki he ngaahi me'a ko 'ení 'e tolu 'i ho'o fakakaukau ki ho'o palani 'a'au.

'Uluakí, lotua mo'oni ke 'omi ha tokotaha ke ofi ange ki he Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelei 'i he 'aho kotoa pē. Te ke lava 'o fai 'eni 'i ho'o vakai ki he tokotaha kotoa ko e foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá 'oku nau fetokoni'aki 'i he'enu fononga ki 'apí. Fakakaukau ki he kaungāme'a fo'ou te ke ma'ú.

Uá, lotua e kau faifekau 'oku nau ngāue 'i homou feitu'ú mo 'enu kau fiefanongó 'aki honau hingoá he 'aho kotoa. Ko e founa pē ke fai ai 'ení ko ho'o fe'iloaki mo kinautolu, sio ki

honau piné, ui kinautolu 'aki honau hingoá, pea 'eke ange pe ko hai 'oku nau ako'í. Na'e toki pehē 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni, "E toki tokoni atu pē 'a e 'Eikí ke ke 'ilo'i e loto 'o ha taha, 'o kapau te ke 'ilo'i hono hingoá mo hono fofongá."

Ne u 'alu ki ha papitaiso 'o ha fefine lelei na'á ne vahevahe ai 'ene fakamo'oni. Te u manatu'i ma'u pē 'ene pehē, "Kuo te'eki lotua au 'e ha kakai tokolahi pehē mo u ongo'i 'ofeina lahi ange kimu'a. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni e ngāue ni!"

Tolú, fakaafe'i ha kaungāme'a ki ha 'ekitiviti 'i ho 'apí pe feitu'u kehe. Tatau ai pē pe te ke 'alu ki fē pe ko e hā ho'o me'a 'oku faí, fakalaululoto pe ko hai 'e fiefia aí pea fakafanongo ki he Laumālie 'i He'ene tataki koé.

Kuo ako'i mai ai 'e he Fakamo'uí ha lēsoni faingofua 'i he'eku ako fakatāutaha e ongoongolelei, 'a ia 'oku ou tui 'oku kaunga lelei ki "hono fakavaveveve'í." Ko e taimi 'oku ou ongo'i loto vėkeveke ai ha me'á, 'oku hā ia 'i he'eku tohí pea 'oku fa'a faka'osi 'aki e faka'ilonga ofó 'a ia ko hono faka'u-hingá'í ko ha "ongo mālohi [pe ko ha]

fakahaa'i 'o ha me'a mahu'inga lahi" (*Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*, 11th ed. [2003], "exclamation point").

Na'e tohoaki'i 'eku tokangá ki he folofolá kau ki he "tānakí," 'i hono faka'osi 'aki e faka'ilonga ofó 'o hangē ko e tautapa 'a 'Alamaá: "Taumaiā ko e 'āngelo au, peá u lava 'o ma'u 'a e faka'amu 'a hoku lotó, ke u 'alu atu 'o lea 'aki 'a e talupite 'a e 'Otuá, 'i ha le'o ke lulu'i 'a e māmaní, pea kalanga 'aki 'a e fakatomalá ki he kakai fulipē!" ('Alamā 29:1).

'Oku fokotu'u mai 'i ha fakatotoló 'oku 'i ai ha veesi 'e 65 'oku fakahaa'i ai ha ngaahi faka'ilonga mālohi 'o e loto 'o e tokotaha faifekau, 'o kau ai 'eni:

"Pea hono 'ikai ke lahi 'a 'ene fiefiá 'i he laumālie 'e toko taha 'oku fakatomalá! . . .

"Pea kapau te mo ngāue 'i homo ngaahi 'ahó kotoa pē 'i hono kalanga 'aki 'o e fakatomalá ki he kakai ni, pea 'omi, 'a e fo'i laumālie 'e toko taha pē kiate au, hono 'ikai ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí!

"Pea ko 'eni, kapau 'e lahi 'a ho'omo fiefiá mo e fo'i toko taha kuó mo 'omi kiate au ki he pule'anga 'o 'eku Tamaí, hono 'ikai ke lahi ho'omo fiefiá, 'o kapau te mo 'omi 'a e ngaahi laumālie tokolahi kiate au!" (T&F 18:13, 15–16).

Na'e fakahoko 'e he ngaahi potu-folofola makehé ni ha fatongia mahu'inga 'i he fuofua ngāue ne vahe mai ke u fai ko ha Fitungofulu Faka'ēliá. Ne u ki'i tailiili 'i he'eku kau fakataha mo e 'Aposetolo ko 'Eletā Kuenitini L. Kuki, 'i ha konifelenisi fakasiteiki. 'I he'eku hū ki he 'ōfisi 'o e palesiteni fakasiteikí ki he fuofua fakataha he faka'osinga 'o e uike ko iá, ne u fakatokanga 'i ha sū motu'a 'i ha ki'i tēpile 'i mui hono tesí 'oku fakapipiki ki ai ha potufolofola 'oku faka'osi 'aki ha faka'ilonga ofo. 'I he'eku lau iá, ne u ongo'i ne 'afio 'i 'e he 'Eikí 'a 'eku akó, kuo tali 'eku lotú pea 'okú Ne 'afio'i tonu e me'a ne u fie ma'u ke ne fakanonga hoku loto hoha'á.

Ne u kole ki he palesiteni fakasiteikí ke ne fai mai 'a e talanoa 'o e suú.

Na'á ne pehē:

“Ko e sū 'eni 'o ha talavou papi ului ki he Siasí 'a ia na'e 'i ha tūkunga masiva 'a e fāmilí, ka na'á ne fakapapau'i ke ngāue fakafaifekau peá ne ngāue 'i Kuatemala. 'I he'ene foki maí ne u fakataha mo ia ke tukuange fakalāngilangi peá u fakatokanga'i kuo motu'a hono suú. Ne fai 'e he talavou' ni hono lelei tahá ki he 'Eikí 'aki ha tokoni si'isi'i 'a e fāmilí kapau ne 'i ai.

“Na'á ne fakatokanga'i 'eku sio fakamama'u ki hono suú peá ne fehu'i mai, 'Palesiteni 'oku 'i ai ha me'a 'e fehalaaki?”

“Ne u tali ange, 'Ikai, lelei pē me'a kotoa 'Eletā! 'Omai mu'a ma'aku e suú?”

Na'e hoko atu e palesiteni fakasiteikí 'o pehē: “Ne mahulu 'eku fakapa'apa mo e 'ofa ki he faifekau toki 'osi maí ni! Ne u fie manatua e a'usia ko iá, ko ia ne u fakatolonga 'aki e fakatolonga 'aki e polonisé hono sū motu'á. Ko ha fakamanatu ia kiate au 'i he'eku hū mai ki he 'ōfisi' ni, 'a e ngāue kuo pau ke tau fai, neongo pe ko e hā hotau tūkungá. Ko e potufolofola 'eni meia 'Isaia: 'Hono 'ikai fakafakafou 'i he ngaahi mo'ungá 'a e va'e 'o ia 'oku 'omi 'a e ongoongoleleí, 'a ia 'oku fakahā 'a e melinó: 'a ia 'oku 'omi 'a e ongoongoleleí 'o e lelei, mo ne fakahā 'a e fakamo'ui: 'a ia 'oku pehē ki Saione, 'oku pule 'a ho 'Otuá!' (Isaia 52:7).”

Si'i kāinga 'ofeina, mahalo ne fifili e uaifi 'o e pīsope leleí pe ko e hā 'oku telefoni ange ai e palōfitá. 'Oku ou fakamo'oni 'oku ne fie ma'u pea pehē kiate kinautolu foki, ke 'oua na'a tau toe fifili—FAKA'ILONGA OFO!

'Oku ou 'ilo kuo pau ke tau takitaha fakatupulaki mo fai 'etau palani va'inga fakatāutahá ke tokoni 'i he loto vėkeveke fakataha mo e kau faifekau taimi kakató—FAKA'ILONGA OFO!

'Oku ou tānaki atu 'eku fakamo'oni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: “Pea ko 'eni, hili 'a e ngaahi fakamo'oni lahi kuo fai 'o kau kiate iá, ko e fakamo'oni fakamuimui taha 'eni, 'a ia 'okú ma fai 'o kau kiate iá: 'Okú ne mo'ui!” (T&F 76:22). 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Arnulfo Valenzuela
'O e Kau Fitungofulú

Fanga Ki'i Me'a liki mo Faingofua

Tau tokoni'i mu'a e ni'ihī kehē 'i he tui mo e 'ofa.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'i he ngaahi uike si'i kuohilí ne u 'i he senitā ako'anga fakafaifekau 'i Meki-sikou Sití ke vahevahe ha pōpoaki mo e kau faifekau. Ne u a'u atu mo hoku uaifi 'i ha ngaahi houa lahi kimu'a. 'I he'ema vakai takai ki he ngaahi ngoue fakafakafou mo e hala ma'a 'o e MTC, ne faingofua pē 'ema fakatokanga'i e fiefia 'oku hā mei he fofonga 'o e kau 'eletā mo e sisitā kei talavou 'e laungeau, pea 'oku takitaha tukutaha 'enau tokangá ke nau poto 'i he lea fakafonua fo'ou mo ako ke houngahā lahi ange 'i he'ene taumu'a ko ha faifekau.

'I he'eku ki'i tu'u hifo 'o mamata ki he me'a fakafakafou ni, ne u fakakaukau ki he ngaahi lea 'a 'Alamaá 'i he'ene fekau hono foha ko Hilamaní ke ne tauhi ha hisitōlia 'o hono kakai ko ha kongá 'o e lekooti ne tuku kiate iá pea tauhi ke toputapu e ngaahi lekooti ni kotoa koe'uhí he 'e 'i ai ha 'aho 'e a'u atu ia ki he pule'anga, fa'ahinga, lea, mo e kakai kotoa pē.

Ne talaange 'e 'Alamā kiate ia:

“Ko 'eni te ke mahalo 'apē 'oku ou vale; kae vakai, 'oku ou pehē kiate koe, 'oku fakahoko 'e he fanga ki'i me'a iiki mo faingofua 'a e ngaahi fu'u me'a lalahi; pea 'oku hanga 'e

he ngaahi me'a ikí 'i he taimi 'e ni'ihī 'o veuveuki 'a e potó.

“Pea 'oku ngāue 'a e 'Eiki ko e 'Otuá 'i he ngaahi founa ke fakahoko ai 'ene ngaahi taumu'a ma'ongo'onga mo ta'engatá; pea 'oku fakafou 'i he ngaahi me'a ikí hono veuveuki 'e he 'Eikí 'a e kau potó 'o ne fakahoko ai 'a e fakamo'ui 'o e kakai tokolahi” (Alamā 37:6–7).

'Oku hanga 'e he ta'e halaia mo e kei talavou 'etau kau faifekau 'o fakafōtunga mai ha sīpinga lelei 'o e founa 'a e 'Eikí 'a ia ko e kakai 'oku anga fakafōkilalo te nau “fakafou 'i ha ni'ihī kehe ke nau ha'u kia Kalaisi 'aki hono tokoni'i kinautolu ke nau tali 'a e ongoongoleleí kuo toe fakafoki maí, 'o fakafou 'i he tui kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene Fakaleleí, fakatomala, papitaiso, ma'u 'a e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, pea kātaki ki he ngata'angá” (Malanga 'aki 'Eku Ongongoleleí: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekau [2004], 1).”

'I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí 'oku lava ke tau fai ha ngaahi me'a iiki mo faingofua, ke “fakamahino ki he tokolahi hono ta'e totonu 'o 'enau ngaahi angafai” mo tokoni ke 'omi “kiate kinautolu 'a e 'ilo ki honau 'Otuá ki hono fakamo'ui 'o honau laumālié” (Alamā 37:8).

I ha taimi 'e taha, ne u 'a'ahi mo ha palesiteni fakasiteiki mo ha pīsope ki ha mēmipa māmālohi. Ne mau ako'i ia, 'i ha founa faingofua mo'oni, 'o kau ki he ngaahi tāpuaki 'o e Sāpaté. Ne mau fakahaa'i kiate ia 'emau 'ofa mo'oní. Na'a ne pehē mai, "Ko e me'a pē ne u fie ma'ú ke ha'u ha taha 'o *abrazo*," pe fā'ofua mai kiate au. Ne u tu'u hake leva 'o fā'ofua ki ai. Ko e 'aho hono hokó ko e 'aho Sāpate. Ne ha'u e tokoua ko 'ení mo hono fāmilí kotoa ki he houalotu sākalamēnití.

Lolotonga ha faiako 'a'ahi, ne tala-ange 'e Ma'ata ko ha mēmipa homau uōtí ki hoku uai'í mo hono hoá ke 'oua na'á na toe 'a'ahi ange. Kuó ne fakakaukau ke 'oua 'e toe ha'u 'o lotu. Ne kole ange 'e ha taha 'o e ongo fai-ako 'a'ahí kia Ma'ata pe 'e lava ke nau hiva'i fakataha ha fo'i himi 'i he 'a'ahi faka'osi ko 'ení, pea na'á ne tali ia. Ne hoko ha me'a makehe 'i he'enau hivá. Ne kamata ke fakafonu māmālie 'e he Laumālié e lokí. Ne nau ongo'i kotoa ia. Ne kamata ke molū e loto 'o

Ma'atá. Na'á ne lo'imata'ia 'o fakahaa'i e ongo 'o hono lotó ki he'ene ongo faiako 'a'ahí. 'I he taimi ko iá na'á ne 'ilo 'oku mo'oni e ongoongoleléi. Na'á ne fakamālō leva ki he'ene ongo fai-ako 'a'ahí ko e 'a'ahi ne faí mo fakahā 'ene loto ke na toe 'a'ahi angé. Talu mei ai mo 'ene tali fiefia kinaua.

Ne kamata ma'u lotu 'a Ma'ata mo hono 'ofefine kei talavou' ki he lotú. Ne na ma'ulotu ma'u pē he ngaahi ta'u lahi, mo e 'amanaki lelei 'a Ma'ata 'e 'i ai ha 'aho 'e fili ai hono husepā-nití ke kau ki he siasí. Ne hoko e 'aho ko iá he taimi ne ala ai e 'Eiki ki hono lotó, peá ne kamata 'alu mo kinaua ki he lotú, pea pehē foki ki hona 'ofefine 'e tahá. Ne kamata ke ongo'i 'e he fāmilí ni e fiefia mo'oni 'oku ma'u mei he ngaahi tāpuaki 'o e ongoongoleléi 'i honau 'apí. Kuo ngāue faivelenga 'a Ma'ata ko ha palesiteni 'o e Fine'ofá 'i homau uōtí, pea kuo ngāue lelei hono husepānití 'i ha ngaahi fatongia lahi 'i he siteikí. Ne kamata kotoa 'eni mei hano hiva'i ha himi, ko ha

ki'i me'a si'isi'i mo faingofua ka na'e ongo mo'oni ki he loto 'o Ma'atá.

Ne hoko 'a Neamani ko e 'eiki tau pule ki he kau tau 'o e tu'i 'o Siliá, ko ha tangata lelei, mālohi mo to'a; ka na'á ne kilia foki (vakai, 2 Ngaahi Tu'i 5:1). Hili ha 'ikai ke ma'u 'e Neamani ha faito'o ki hono kilia mei he tu'i 'o 'Isilelí, na'á ne 'alu ai ki he fale 'o 'Ilaisa ko e palōfitá. Na'e fekau atu 'e 'Ilaisa ha tangata fekau kiate ia, 'o pehē:

"'Alu 'o kaukau 'i Soatani ke liunga fitu, pea 'e toe [hoko] mai ho kakanó, pea te ke ma'a ai.

"Ka na'e 'ita lahi 'a Neamani, pea 'alu ia, mo ne pehē, Vakai, na'á ku pehē 'e au, te ne [hū mai] kitu'a kiate au, pea tu'u, 'o ne ui ki he huafa 'o [e 'Eiki] ko hono 'Otuá, mo ne ala 'aki 'a hono nimá ki h[oku kilia] mo ne fakamo'ui ai 'a e kilia. . . .

"Pea na'e fakaofi atu 'a 'ene kau tamaio'eiki kiate ia, mo nau lea kiate ia, 'o pehē, 'Eku tamai, ka ne tala 'e he palōfitá ke ke fai ha me'a lahi, 'ikai kuó ke fai ia? kae mu'a hake 'eni, 'a

'ene pehē mai kiate koe, Kaukau, pea te ke ma'a ai?

"Pea na'a ne toki 'alu hifo, mo ne kaukau ia 'o liunga fitu 'i Soatani, 'o hangē ko e lea 'a e tangata 'a e 'Otuá: pea na'e toe hoko mai kiate ia 'a hono kakanó, 'o hangē ko e kakano 'o ha tamasi'i si'i, pea na'a ne ma'a ai" (2 Ngaahi Tu'i 5:10–11, 13–14).

Kuo fakaafe'i kitautolu 'e hotau palōfita ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, ke tau 'alu atu kotoa 'o fakahaofi hotau kāingá. Na'a ne pehē: "Oku fie ma'u 'e he māmaní ho'o tokoní. 'Oku 'i ai ha ngaahi va'e ke fokotu'u ma'u, nima ke pukepuke, 'atamai ke poupou'i, loto ke ue'i, mo ha laumālie ke fakahaofi. 'Oku fakatatali mai e ngaahi tāpuaki 'o 'itānití ma'au" ("To the Rescue," *Liahona*, July 2001, 57).

'Oku ou fakamo'oni atu 'oku tatali mai kiate kitautolu ha tokolahi 'o kinautolu 'oku nau fie ma'u 'etau tokoní. 'Oku nau mateuteu ke tokoní'i mo fakahaofi kinautolu 'e honau kāinga lototo'á 'i ha ngaahi founga iiki mo faingofua. Kuó u faka'aonga 'i ha ngaahi houa lahi ke 'a'ahi ki he kāingalotu māmalohi 'o e Siasí 'a ia kuo fakamolū 'e he 'Eikí honau lotó, mo nau mateuteu he taimí ni ke tali 'etau ngaahi fakamo'oni mo 'etau 'ofa mo'oni. 'I he'etau tokoni mo fakaafe'i kinautolú, 'e vave leva 'enau foki ki he Siasí.

Tau ala atu 'o tokoní'i e ni'hi kehē 'i he tuí mo e 'ofá. Tau manatu 'i mu'a e palōmesi 'a e 'Eikí:

"Pea kapau te mo ngāue 'i homo ngaahi 'ahó kotoa pē 'i hono kalanga 'aki 'o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea 'omi, 'a e fo'i laumālie 'e toko taha pē kiate au, hono 'ikai ke lahi pehē fau 'a ho'omo fiefia fakataha mo ia 'i he pule'anga 'o 'eku Tamaí!

"Pea ko 'eni, kapau 'e lahi 'a ho'omo fiefia mo e fo'i toko taha kuó mo 'omi kiate au ki he pule'anga 'o 'eku Tamaí, hono 'ikai ke lahi ho'omo fiefiá 'o kapau te mo 'omi 'a e ngaahi laumālie tokolahi kiate au!" (T&F 18:15–16).

'Oku ou fakamo'oni ki he 'ofa e 'Eikí He'ene fānaú kotoa. 'Oku ou 'ilo 'okú Ne mo'ui pea ko Ia hotau Huhu'i. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Timothy J. Dyches
'O e kau Fitungofulú

Ko ho Lotó Ke ke Mo'ui?

'I he'etau fakatomala pea ului ki he 'Eikí, 'oku tau hoko ai 'o ma'a pea mole atu mo e ongo 'i halaiá.

Lolotonga ha katoanga fakafiefia 'i Selusalema, na'e mavahe atu 'a e Fakamo'uí mei he kakaí ke fekumi ki he kau fainga'ata'a'ia. Na'a ne 'ilo kinautolu 'i Peteseta, ko e ano vai na'e nima hono falefakatoló 'i he tafa'aki 'o e fakatau'anga sipí, na'e 'iloa 'i hono 'omai ki ai 'a e kau faingata'a'ia.

'Oku fakamatala mai 'e he kosipeli 'a Sione, 'i he ve'e vaí "na'e tatoka ai 'a e kakai mahaki tokolahi, ko e kui, mo e pipiki, mo e mate, 'i he tatali ke ngaueue e vaí.

"He na'e 'alu hifo ha 'āngelo ki he anó 'i ha 'aho, 'o fakangaueue 'a e vaí, pea ko ia 'e fuofua tu'u ki he vaí, hili hono fakangaueue, na'e fakamo'ui ia mei hono mahaki kotoa pē" (Sione 5:3–4).

'Oku faka'ali'ali e 'a'ahi 'a e Fakamo'ui 'i ha tā valivali faka'ofa'ofa 'a Kā Poloka 'oku ui *Ko Hono Fakamo'ui 'e Kalaisi e Mahakí 'i Peteseta*. Na'e tā 'e Poloka 'a hono hiki hake 'e Sisū 'a e kapa'i tupenu fakamalumulú kae 'asi mai 'a e "tangata mahakí" (Sione 5:7) 'oku tokoto talitali he ve'e anovaí. Ko e fo'i lea *mahakí* 'i hení 'oku 'uhinga ia ki ha tangata 'oku 'ikai ke ne lava ha me'a pea fakamamafa 'i 'a e 'alo'ofa mo e manava'ofa 'a e Fakamo'ui, 'a ia

na'e ha'u fakalongolongo pē ke fakamo'ui 'a kinautolu 'oku 'ikai ke nau lava 'o tokoní'i pē kinautolú.

'I he fakatātaá, 'oku si'i tokoto 'a e tangata mahakí 'i he faliki 'i he malumulú 'oku hela'ia pea mole 'amanakí 'i he'ene faingata'a'ia 'i ha ta'u 'eni 'e 38.

'I hono to'o hake 'e he Fakamo'ui 'a e kapa'i tupenú 'aki hono to'ukupu 'e tahá, 'okú ne kamo atu 'aki 'a e nima 'e tahá mo fai ange ha fehu'i ongo mo'oni: "Ko ho lotó ke ke mo'ui?"

Na'e taliange 'e he tangatá kiate ia, "Eiki, 'oku 'ikai ha tangata, 'oka fakangaueue 'a e vaí, ke ne hiki au ki he anó: kae lolotonga 'eku 'alú, 'oku mu'omu'a hifo 'iate au ha taha kehe" (Sione 5:6–7).

'Oku 'omi 'e Sisū ha tali ongo mo ta'e'amanekina ki he pole faingata'a 'a e tangatá:

"Tu'u hake pea to'o ho mohengá, 'o 'alu.

Pea fakafokifā pē kuo mo'ui 'a e tangatá, 'o ne to'o hono mohengá, pea 'alu" (Sione 5:8–9).

'I ha talanoa ongo mo'oni 'e taha, 'oku fakamatala 'a Luke ki he lolotonga 'a e fononga 'a e Fakamo'ui ki Selusalemá, na'a Ne fetaulaki ai mo ha kau tangata kilia 'e toko 10. Na'a

nau tutu'u pē “mei he mama'ó” (Luke 17:12) koe'uhí ko honau faingata'a'ia. Ko e kau li'ekina—ne nau 'uli mo 'ikai fiema'ua.

Pea na'a nau kalanga le'o lahi 'o pehē, “Sisū, 'Eiki, ke ke 'alo'ofa mai kiate kimaoutolu (Luke 17:13)—'i hono fakalea 'e tahá, ko e kole, “Oku 'ikai ha *me'a* te Ke lava 'o fai ma'amautolu?”

'Oku 'afio'i 'e he Faifakamo'ui fonu 'i he anga'ofá, kuo pau ke mu'omu'a 'a e tuí 'i he maná, peá Ne fakahā kiate kinaoutolu, “Mou ō 'o fakahā 'a kimoutolu ki he kau taula'eikí” (Luke 17:14).

Pea 'i he'enua 'alu 'i he tuí, na'e hoko 'a e maná. Te mou fakakaukau ki he fu'u fiefia ne nau ma'u 'i he'e-nau mamata kuo fakama'a, fakamo'ui mo toe fakafo'ou honau sinó 'o nau mamata tonu ki aī?

“Pea na'e foki mai honau toko taha 'i he'ene mamata kuo fakamo'ui iá, 'o ne fakamālo le'o lahi ki he 'Otuá.

“O fakafo'ohifo ia ki hono va'é [‘o e 'Eikí], 'i he fakafeta'i kiate ia. . . .

“Peá ne pehē [‘e Sisū] kate ia, Tu'u hake, pea ke 'alu, kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tuí” (Luke 17:15–16, 19).

'I he'eku ngāue ki mu'a ko ha toketā mo e tokotaha faitafá, ne fakatefito 'eku ngāue 'i hono fakalelei'i mo fakatonutonu e sinó. 'Oku fakamo'ui

'e Sisū Kalaisí e sinó, 'atamaí mo e laumālié, pea 'oku kamata 'Ene faifakamo'uí 'i he tuí.

'Okú ke manatu'i nai e taimi ne fonu mahuohua ai ho'o tuí mo ho'o fiefiá? Manatu'i e taimi na'á ke ma'u ai ho'o fakamo'oni pe ko hono fakapapa-u'i atu 'e he 'Otuá ko Hono foha pe 'ofefine koe pea 'okú Ne 'ofa lahi 'iate koé—peá ke ongo'i ma'á? Kapau 'oku ngalo e taimi ko iá, 'e toe manatu'i pē.

'Oku fale'i kitaoutolu 'e he Fakamo'uí ki he founga ke ma'a aī—kakato pe fakamo'uí:

“Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasia, pea te u foaki 'a e fiemālié kiate kimoutolu.

“To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu pea mou ako 'iate au, he 'oku ou angavaivai mo angamalū, pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālié ki homou laumālié.

“He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá pea ma'ama'a pē 'eku kaven-gá” (Mātiu 11:28–30).

'Oku hanga 'e he “Ha'u, 'o mui-mui 'iate aú” (Luke 18:22) 'o fakaafe'i kitaoutolu ke li'aki e mo'ui motu'á mo e ngaahi holi fakamāmaní, pea hoko 'o fo'ou, he “kuo mole atu 'a e ngaahi me'a motu'á; vakai, kuo hoko 'o fo'ou 'a e ngaahi me'a kotoa pē” (2 Kolinitō 5:17), 'o a'u pē ki ha loto fo'ou mo faivelenga. Pea 'oku toe fakama'a kitaoutolu.

“Unu'unu mai kiate au pea te u

'unu'unu atu kiate kimoutolu; fekumi faivelenga kiate au pea te mou 'ilo'i au, kole, pea te mou ma'u; tuki-tuki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu” (T&F 88:63).

'I he'etau ofi kiate Iá, te tau 'ilo ai na'e fakataumu'a pē ke faingata'a e mo'ui matelié ni pea ko e 'i ai ko ia e “fehangahangai 'i he me'a kotoa peé” (2 Nifai 2:11) 'oku 'ikai ko ha fehalaaki ia 'i he palani 'o e fakamo'uí. Ka ko e fehangahangai ko e kongá mahu'inga ia 'o e mo'ui fakamatelié pea 'okú ne fakamālohia hotau lotó mo fakalelei'i 'etau ngaahi filí. 'Oku tokoni e ngaahi liliu 'i he mo'uí ke tau fokotu'utu'u ai ha vā fetu'utaki 'oku ta'engata mo e 'Otuá—pea tongitongi Hono tataú 'i hotau fofongá 'i he 'etau fakavaivai'i hotau lotó kiate iá (vakai, 'Alamā 5:19).

“Fai 'eni 'i he fakamanatu kiate au” (Luke 22:19) 'a e me'a ne kole mai 'e hotau Fakamo'uí 'i He'ene fakahoko 'a e sākalamēnití. 'Oku fakafo'ou 'e he ouau ko 'eni 'o e maá mo e vaí e ngaahi fuakava toputapu kuo tau fai mo e 'Otuá pea fakaafe'i e mālohi 'o e Fakalelei ki he'etau mo'uí. 'Oku fakama'a kitaoutolu 'i hono li'aki 'o e ngaahi 'ulungaanga mo e tō'onga mo'ui 'oku nau fakafefeka 'a e lotó mo e kia kekevá. 'I he'etau li'aki “a e ngaahi mahafu na'a [tau] angatu'u 'akí” ('Alamā 23:7), 'oku tau hoko

ko ha “nī’ihi ke fili mā’a[tautolu]” (T&F 58:28), ‘o ‘ikai ke kei fakakuihi ‘e Setane pe fakahoha’asi kitautolu ‘e he ngaahi me’a ‘o e mamaní.

‘I he’etau fakatomala mo ului ki he ‘Eikí, ‘oku tau hoko ‘o mā’a pea mole atu ‘etau ongo’i halaiá. Mahalo te tau ofo ‘o hangē ko ‘Inosí, “‘Oku fai fēfee’i ia?” Pea tali mai e ‘Eikí: “Ko e me’a ‘i ho’o tui kia Kalaisí. . . . Ke ke ‘alu, he kuo fakama’a koe tu’unga ‘i ho’o tuí” (‘Inosi 1:7, 8).

Ko Koli teni Pumí, ko ha fefine Kalisitiane faivelenga mei Hōlani, na’á ne a’usia ‘a e fakamo’ui ko iá neongo na’e tukupōpula ia lolotonga ‘a e Tau Lahi Hono Ua ‘a Māmaní. Na’e hao mo’ui ‘a Koli neongo ne fepaki mo e faingata’a’ia lahi, kae mālolo hono tokoua ‘ofeina ko Petisí ‘i he taha ‘o ngaahi ‘api pōpulá.

Hili ‘a e taú na’e fa’a fakamatala ‘a Koli ki he’ene ngaahi a’usiá mo ‘ene fakamolemólé. Na’e ‘i ai ha taimi ne fakafetaulaki ange ha taha ‘o e kau sotia le’o ne nau fakamamahi’i ia ‘i Lavenisipuluki, Siamané, mo fiefia ‘i he’ene pōpoaki kau ki he fakamolemole mo e ‘ofa ‘a Kalaisí.

Na’á ne pehē, “‘Oku ou hounga’ia ‘i ho’o pōpoakí, *Fefine*,’ ke fakakaukau atu ‘o hangē ko ho’o laú, kuó Ne fufulu ‘eku ngaahi angahalá!’

Na’e pehē ‘e Koli, “Na’e mafao mai hono nimá ke ma lulululu. Ka ne tuku pē hoku nimá hoku tafa’akí ‘i he’eku fa’a malanga’i ko ia . . . ‘a e fie ma’u ke fakamolemólé.

“Neongo ‘eku ‘itá mo e loto sāuní, ne u sio ki he’enu hoko ko e angahalá. . . . Ne u lotu lotu pē, ‘Eiki Sīsū, fakamolemole’i mu’a au peá ke tokoni mai ke u fakamolemole’i ia.

“Na’á ku feinga ke malimali, [pea] ne u feinga ke hiki hake hoku nimá. Na’e ‘ikai lava. Na’e ‘ikai ke u ongo’i ha momo’i ongo māfana pe ‘ofa fakakalaisi ‘e taha. Ko ia ne u toe lotu fakalongolongo. Sīsū, ‘oku ‘ikai ke u lava ‘o fakamolemole’i ia. Foaki mai ho’o fakamolemólé.

“‘I he’eku ala ki hono nimá na’e hoko ha me’a fakafo. Na’e tafe hifo mei hoku umá ki hoku nimá ha ongo na’e tafe atu meiate au kiate ia, lolotonga ia ne mei lōmekina au ‘e

ha ‘ofa ne mapuna hake ‘iate au ki he sola ko ‘ení.

“Ne u ‘ilo’i ai ‘oku ‘ikai ko ‘etau fakamolemólé pe ko ‘etau lelei ‘oku makatu’unga ai e fakamo’ui ‘o mamaní, ka ko Ha’aná. ‘I he taimi ‘oku ne folofola mai ai ke tau ‘ofa ki hotau filí, ‘okú Ne ‘omai e fekau ko iá fakataha mo e ‘ofá.”¹

Na’e fakamo’ui ai ‘a Koli teni Pumí.

Na’e pehē ‘e Palesiteni Tomasi S. Monisoni, “‘Oku ‘i ai ‘a e mo’ui ‘e taha ‘okú ne haofakí ‘a kinautolu ‘oku faingata’a’ia pe uesia ‘e he mamahí mo e faingata’a’iá—‘a ia ko e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi.”²

Kapau ‘okú ke ongo’i ta’ema’a, fehi’anekina’i, lotomamahi, ‘ikai taau, pe ta’e ma’a, manatu’i “‘e lava ke fakalelei’i ‘a e ngaahi me’a kotoa pē ‘oku ta’efakafiemalie’i he mo’ui ní, ‘o fakafou ‘i he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí.”³ Ma’u e tuí pea fa’a kātaki ‘i he taimi mo e taumu’a ‘a e Fakamo’uí ma’aú. “‘Oua te ke manavahē, ka ke tui pē” (Ma’ake 5:36).

‘Ilo’i fakapapau ‘oku kei fekumi ‘a e Fakamo’uí ke fakalelei’i hotau laumalie’i pea fakamo’ui hotau lotó. “‘Okú Ne talitali he matapaá mo tukituki. Tau tali mu’a ia ‘aki ha kamata ke lotu, fakatomala, fakamolemole’i mo fakangalo’i.

Tau ‘ofa mu’a ki he ‘Otuá pea tokoni ki hotau kaungā’apí pea tutu’u ‘i he ngaahi potu mā’oni’oni mo ha mo’ui ‘oku mā’a. Na’e fakama’a e tangata pipiki ‘i he ve’e vai ‘o Peteseta, tangata kilia he fononga ki Selusalemá pea mo Koli teni Pumí. Ko ho lotó ke ke mo’ui’i” Tu’u hake peá ke ‘alu. Ko ‘Ene “tokoní ‘e lahi ma’au” (2 Kolinitō 12:9), pea he ‘ikai ke ke fononga toko taha.

‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo’ui ‘a e ‘Otuá. ‘Oku ou ‘ilo ko ‘Ene fānau kitautolu pea ‘okú Ne ‘ofa kiate kitautolu ‘i he tu’unga ‘oku tau ‘i a’i mo ia te tau a’usiá. ‘Oku ou ‘ilo na’á Ne foaki mai Hono ‘Aló ki māmani ke hoko ko e feilaulau fakalelei’i mā’a e fa’ahinga ‘o e tangatá pea ko kinautolu te nau tali ‘ene ‘ongoongolelei’i pea muimui kiate Iá, te nau ma’a mo kakato—“‘i hono taimi ‘o’ona, pea ‘i he’ene founga ‘a’ana, pea fakatatau ki hono finangalo ‘o’oná” (T&F 88:68), ‘aki ‘Ene ngaahi ‘alo’ofa ongongofuá. Ko ‘eku fakamo’oni’i ia ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Corrie ten Boom, *The Hiding Place* (1971), 215.
2. Thomas S. Monson, “Meeting Life’s Challenges,” *Ensign*, Nov. 1993, 71.
3. *Malanga’aki ‘Eku Ongongolelei’i: Ko ha Fakahihino ki he Ngāue Fakafajekau’i* (2004), 59.

Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Hangē ha Ipu Kuo Maumaú

Ko e hā e founga lelei taha ke tali 'aki e ngaahi faingata'a faka'atamai mo fakaeloto 'okú ke fehanganhangai mo iá pe ni'ihí 'okú ke 'ofa aí?

Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Pitá kuo pau ke "femana-va-'ofa'aki"¹ e kau ākongā 'a Sīsū Kalaisí. 'I he laumālie ko iá, 'oku ou fie lea ai kiate kinautolu kuo nau tofanga 'i ha fa'ahinga puke faka'atamai pe fakaeloto, 'o tatau ai pē pe ko e puke ko iá na'e si'isi'i pe lahi pe nounou pe toutou hoko he kotoa 'o e mo'uí. 'Oku tau ongo'i 'a hono mafatukituki 'o e fa'ahinga me'a ko iá he taimi 'oku tau fanongo ai ki he lea 'a e kau mataotaó 'o kau ki he 'āvanga ikí mo e 'āvanga fuá, 'atamai tuái mo e pūkea ke fai ha me'á, 'āvanga femaleleakí, hu'uhu'u tamakí, mo e 'āvanga motu'á. Neongo 'enau ngali fakapupu'ú, ka 'oku hoko mo'oni 'a e ngaahi faingata'a ko 'ení 'i he mo'ui fakamatelié, pea 'oku 'ikai totonu ke fai ha mā ia hono 'ai ke 'ilo'i kinautolú, he 'oku tatau pē ia mo 'ete fefa'uhi mo e toto mā'olungá pe 'asi fakafokifā 'a ha fo'i ngungú.

'I he'etau faifeinga ko ia ke ma'u ha nonga mo ha loto mahino ki he ngaahi faingata'á ni, 'oku mahu'inga fau ke manatu'i 'oku tau mo'ui—pea 'oku tau fili ke mo'ui—'i ha māmani hinga 'a ia 'e toutou sivi'i tā tu'o lahi ai 'a e ngaahi taumu'a fakalangi 'o 'etau tulifua ki he

me'a faka-'Otuá. 'Oku hoko 'a e palani ne tala'ofa mai ai ha Fakamo'ui mo ha Huhu'í, ko e fakalotolahi taupotu tahá ia, he 'oku fakafou 'i he'etau tui kiate Iá, 'a hono hiki hake kinautolu ke tau ikuna'i 'a e ngaahi sivi mo e ngaahi 'ahi'ahi ko 'ení, neongo 'e lahi fau-fau ki he Tamaí mo Hono 'Alo na'á Ne fekau'i maí, 'a e feilaulau ki hono fakahoko iá. 'Oku fakafou pē 'i he'etau fakahounga'i e 'ofa fakalangí ni, ha hōloa ai 'etau mamahí ke tau lava 'o matu'uaki, ma'u ha loto mahino pea iku ai pē ki hano ikuna'i.

Te u ki'i tukuange 'a e ngaahi fokoutua makehe ne u fakalau atú, ka u nofo taha pē 'i he MDD—"major depressive disorder pe ko e tōtu'a e loto ta'ota'omiá"—pe hangē ko hono hingoa angamahení, ko e "loto mafasiá." 'I he'eku lea ki hení, 'oku 'ikai ko 'eku 'uhingá ki he 'aho ne moveuveu ai ho 'ulú, ngata ki ai hono fakahū ho'o tukuhaú, pe ko ha fanga ki'i momeniti fakalotosi'i 'oku tau tofuhia aí. Kuo pau pē ke 'i ai ha taimi 'e hoha'a pe lotosi'i ai e tokotaha kotoa. 'Oku pehē 'e he Tohi 'a Molomoná na'e mafasia 'a 'Āmoni mo hono ngaahi tokouá 'i ha taimi faingata'a mo'oni,² pea 'e pehē

pē mo kinautolu. Ka te u lea he 'ahó ni ki ha me'a 'oku mamafa ange, ko ha fokoutua 'oku fu'u lahi he 'okú ne ta'ofi e malava 'a ha taha 'o ngāue lelei, 'a ia ko ha mafasia taulōfu'u 'o e 'atamaí pea he 'ikai lava 'e ha taha fakapotopoto ia 'o fokotu'u atu kuo pau ke sai 'o kapau 'e tangutu hangatonu pē 'a e ni'ihí 'oku puke aí, pea 'ai ke lelei 'ene fakakau-kaú—neongo 'oku ou poupu'u i fefeka 'a e tangutu hangatonú mo e fakakau-kau lelei!

'Ikai, ko e mafasia fakalilifu ko 'eni 'o e 'atamaí mo e laumālie, 'oku mahulu hake ia 'i he loto fo'í pē. Kuó u mātā 'ene hoko mai ki ha tangata angalelei mo'oni he taimi na'e mālōlo ai hono uaifi kuó na nofomali he ta'u 'e 50. Kuó u mātā ia 'i he ngaahi fa'e fo'ou, 'i he'enu mo'ua he me'a 'oku ui ko e "kulukia tamakí." Kuó u mātā ia 'i he'ene tō ki ha fānau ako loto tailiili, kau sōtia tutuku, mo e ngaahi kuifefine 'oku hoha'a koe'uhí ko e lelei 'enu fānau kuo lalahí.

Pea kuó u mātā ia 'i he feinga 'a e ngaahi tamai kei talavou ke tokonaki ma'a honau fāmilí. 'I he'ene peheé, ne tu'o taha 'eku a'usia tonu hono fakalilifú. Ne 'i ai ha taimi 'i he'ema nofomali, na'e taulōfu'u fakataha mai ai 'a e manavasi'i fakapa'angá mo e ongoongosiá, pea ne u meimei uesia faka'atamai, neongo na'e ta'e'ama-nekina ka na'e hoko ia. Tu'unga 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá mo e 'ofa hoku fāmilí, ne u kei lava pē 'o mo'ui mo ngāue, ka 'i he hili ko 'eni ha ngaahi ta'u lahi mei aí, 'oku ou kei ongo'i faka'ofa'ia mo'oni 'i he ni'ihí 'oku fu'u kovi ange 'enu puké 'o lahi ange ia he ongo'i mafasia ne u fouá. Ka neongo pe ko e hā, kuo tau ma'u kotoa pē ha lototo'a mei he ni'ihí, 'oku pehē 'e he Palōfita ko Siosefá, kuo nau "fekumi pea mo fakalaulauloto ki he vanu fakapo'uli tahá"³ pea nau katekina 'o lava'i ia—'a ia ne kau ai ha kakai tu'ukimu'a hangē ko 'Ēpala-hame Lingikoni, Uinisitoni Sēsili pea mo 'Eletā Siaosi 'Alipate Sāmita 'a ia na'á ne kau he kau tangata angavaivai mo anga faka-Kalaisi taha 'o hotau kuonga fakakosipelí, ka na'á ne fefa'uhi mo e loto ta'ota'omiá pe loto mafasiá 'i ha ngaahi ta'u lahi kimu'a

peá ne toki hoko ko e palōfita ‘ofeina hono valú mo e Palesiteni ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.

Ko e hā e founa lelei taha te ke tali ‘aki e ngaahi faingata’a faka’atamai mo fakaeloto ‘okú ke fehanga’angai mo iá pe ko e ni’ihi ‘okú ke ‘ofa ai? Ko e me’atēpuú, ‘oua ‘aupito na’a teitei mole ho’o tui ki ho’o Tamai Hēvaní, he ‘okú Ne ‘ofa lahi ‘iate koe ‘o mahulu hake ia he mahino ‘okú ke ma’ú. Hangē ko e lea ongo na’e fai ‘e Palesiteni Monisoni ki he kau fafine ‘o e Fine’ofá he efiafi Tokonaki kuo ‘osí: “[He ‘ikai teitei liliu e ‘ofa ko iá. . . . ‘Okú ‘i ai ma’u pē ia ‘i he taimi ‘okú ke lotu mamahi pe fiefia aí, lotofa ‘i pe fakatu’amelie aí. ‘Okú ‘i ai ma’u pē e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ma’au ‘o tatau ai pē pe ‘okú ke taau ke ma’u [ia] pe ‘ikai. ‘Okú ‘i ai ma’u pē ia.]”⁴ ‘Oua ‘aupito na’á ke tālafili ki ai, pea ‘oua ‘aupito na’á ke fakafefeka ho lotó. Tulifua faivelenga ki he ngaahi founa fakalotu ‘oku nau ‘omi ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eikí ki ho’o mo’uí. Kumi fale’i mei he ni’ihi ‘oku nau ma’u ‘a e ngaahi kī ki ho’o lelei fakalaumālié. Kole peá ke mata’ikoloa’aki ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula’eikí. Ma’u fakauike ‘a e sākalamēnití peá ke pikitai ki he ngaahi tala’ofa haohaoa ‘o e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí. Tui ki he ngaahi maná. Kuo lahi ha ngaahi mana kuó u māta neongo hono talamai he ‘ikai toe felave ha me’á. He ‘ikai ‘aupito teitei mole ‘a e ‘amanaki lelei ia. Kapau he ‘ikai hoko mai leva mo kakato e ngaahi mana ko iá pe hangehangē ka ‘ikai pē ke hoko maí, manatu ‘i ‘a e sīpinga ne tā ‘e he Fakamo’uí He’ene mamahí: kapau he ‘ikai fakalaka ‘a e ipu mahí meiate koe, inu ia peá ke to’a, ‘o falala ‘oku ‘i ai ha ngaahi ‘aho fakafiefia ‘oku toka mei mu’a.⁵

‘I he faka’ehi’ehi ko ia mei he puké, tokanga ki he ngaahi faka’ilonga ‘o e lotu ta’ota’omiá pe mafasiá ‘oku hā ‘iate koe mo e ni’ihi kehe te ke ala tokoni ki aí. Hangē ko hono tokanga ‘i ho’o me’alelé, tokanga kapau ‘oku faka’au ke fu’u mafana e misini ‘o e me’alelé, fu’u vave ‘ene lelé pe mei maha ‘a e penisiní. ‘I ho’o fehanga’angai ko ia mo e “āvanga ongosíá,” fai leva ‘a e ngaahi liliu ‘oku fie ma’ú.

Ko e ongosíá ko e fili ia ‘oku tau tofuhia kotoa ai—ko ia, ki’i māmālie hifo, mālōlō ke lahi, fakafo’ou mo fakafonu ho’o mo’uí. ‘Okú ‘osi fakapapau ‘i mai ‘e he kau toketaá kapau he ‘ikai ke tau feinga ke tau sai, kuo pau ke lahi e taimi ‘amuiange ‘e fakamoleki ‘i he’etau puké.

Kapau ‘e faka’au pē ke kovi ange, kumi fale’i mei ha kakai falala’anga kuo fakamo’oni ‘i enau akó, kau taukei mataotao pea nau mahu’inga’ia he me’a ‘oku lelei. Tala totonu kiate kinautolu ho hisitōliá mo ho faingata’a’iá. Fakakaukau ‘i he fa’a lotu mo e fakapotopoto ‘a e fale’i ‘oku nau ‘oatú mo e founa ‘oku nau pehē ‘e fakalelei ‘i ‘akí. Kapau ‘okú ke puke he ‘apenitiki, ‘e finangalo ‘a e ‘Otuá ke ke feinga ke ma’u ha tāpuaki fakataula’eiki mo e tokoni fakafaito’o lelei taha ‘e ala ma’ú. ‘Okú pehē pē ‘a e lotu ta’ota’omiá pe mafasia fakaelotó. ‘Okú finangalo ‘a e Tamai Hēvaní ke

tau faka’aonga’i e ngaahi me’afuaki fakafo *kotoa pē* kuó Ne foaki mai ‘i he kuonga fakakōsipeli nāunau’iá ni.

Kapau ko koe ‘oku puké pe ‘okú ke tauhi ha taha pehē, feinga ke ‘oua na’a lōmekina koe ‘e he taulōfu’u ho’o ngāué. ‘Oua na’á ke pehē te ke lava ‘o fai ‘a e me’a kotoa pē kae fai pē me’a te ke lavá. Kapau ko ha kongā si’i pē ia, fakahounga’i pē ia pea ‘ai ho’o kātaki ke lahi. Lahi e ngaahi taimi kuo fekau mai ai ‘e he ‘Eikí ki ha taha ‘i he folofolá ke “fakalongo pē” pe “fakalongolongo pē”—‘o tatali.⁶ ‘Okú hoko ‘etau kātekina fuoloa ha ngaahi me’a he’etau mo’uí ko ha kongā ia ‘o ‘etau ako ‘i he matelié.

Ki he kau tauhi, ‘i ho’o feinga mateaki ko ia ke tauhi ha taha ke mo’ui lelei, ‘oua na’á ke maumau’i ai mo ho’o mo’ui lelei ‘a’áú. Fakapotopoto ‘i he ngaahi me’á ni kotoa. ‘Oua na’á ke lele ‘o vave ange ‘i ho mālohí.⁷ Ko e hā pē ha me’a te ke lava pe

'ikai ke ke lava 'o fai, 'e lava ke ke fai ha'o lotu peá ke "ofa ta'emālualoí."⁸ "Oku kātaki fuoloa 'a 'ofa, pea 'oku angalelei ia; . . . [okú ne] 'ufi'ufi 'a e me'a kotoa pē, . . . 'oku 'amanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoa pē, [pea] 'oku kātaki'i 'a e me'a kotoa pē. 'Oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e 'ofá."⁹

Tau manatu'i foki neongo ha fa'ahinga puke pe faingata'a, 'oku kei hulu'ānoa e ngaahi me'a 'i he mo'uí ke fakatu'amelie mo hounga'ia aí. 'Oku tau mahulu hake kitautolu 'i hotau ngaahi fakangatangata pe faingata'a'ia! Ne ta'u 'e 30 tupu 'emau kaungāme'a mo Sitefanī Kalake Nalesoni mo hono fāmilí. 'I he 'aho 16 'o 'Aokosi 2008, ne pā ha vakapuna 'o kau ai 'a Sitefanī mo hono husepānití ko Kalisitāne pea na'e kāpui hono sinó 'e he velá ko hono nge'esi va'ē pē na'e lava ke 'ilo'i ai ia 'e he fāmilí he taimi ne nau omi ai ke sio pe te nau 'ilo'i e kau kafó. Na'e 'ikai ha 'amanaki ia 'e toe mo'uí 'a Sitefanī. Hili ha'ane koma 'i ha māhina 'e tolu, na'á ne 'ā hake 'o sio ki hono 'atá. Ko e taimi ia ne hoko mai ai 'a e lotu ta'ota'omiá pea taulōfu'u mo e lotu mafasiá. Na'e 'i ai e fānau 'e toko fā 'a Sitefanī pea ko e lahi tahá ne te'eki ai ta'u fitu, ka na'e 'ikai toe lotu ia ke nau toe sio ange kiate ia. Na'á

ne ongo'i kuo laka ange 'a e maté ia. Na'e talamai 'e Sitefanī kiate au, "Ne u fakakaukau 'e faingofua ange ke nau fakangalo'i au peá u mavahe fakalongolongo pē mei he'enu mo'uí."

Ka 'i hono lāngilangi ta'engata pea fakataha mo e ngaahi lotu 'a hono husepānití, fāmilí, kaungāme'a mo 'ene fānau faka'ofa'ofa 'e toko faá, pea mo hono fā'ele'i mai 'o e pēpē fika nima 'a e fāmilí Nalesoni he māhina 'e 18 kuo hilí, na'e tuiaki lototo'a mai ai 'a Sitefanī 'o ne ikuna 'i 'a e vanu 'o e 'auhá ka ne hoko ko e taha 'o e "ngaahi fa'ē mohu talanoa" mo manakoa taha he 'initaneti 'i he fonuá ni, 'o ne tala fakahāhā ki he kakai 'e toko fā miliona 'oku nau muimui'i 'ene ngaahi fakamatalá, ko 'ene "taumu'a fakalangi" 'i he mo'uí ke ne hoko ko ha fa'ē pea ke ne makakoloa'aki 'a e 'aho takitaha' okú ne ma'u 'i he māmani faka'ofa'ofa ko 'ení.

Kāinga neongo pe ko e hā 'okú ke fefa'uhi mo iá—faka'atamai pe fakaeloto pe fakaesino pe ko ha fa'ahinga me'a pē—'oua na'á ke fili ke ke ta'ofi e mahu'inga 'o e mo'uí 'aki ha'o fakangata ia! Falala ki he 'Otuá. Pikitai ki He'ene 'ofá. 'Ilo'i 'e 'i ai e 'aho 'e mafoa ngingila mai ai e atá pea 'e mōlia atu leva e ngaahi ha'aha'a kotoa 'o e mo'uí fakamatelié. Neongo te tau

ongo'i hangē ha "ipu kuo maumaú," 'o hangē ko e lau 'a e Tangata Sāmé,¹⁰ ka kuo pau ke tau manatu'i ko e ipu ko iá 'oku 'i he nima ia 'o e tokotaha ngaahi ipu fakalangi. 'E lava ke fakamo'uí 'a e 'atamai kuo kafó, 'o hangē pē ko e mo'uí 'a e hui kuo fasi pe ko e lotu kuo laveá. Lolotonga hono fai 'e he 'Otuá 'a e ngaahi ngāue fakalelei ko iá, te tau lava kitautolu 'o tokoni 'aki 'etau toe manava'ofa ange pea 'ikai lotu fakamaau kae anga'ofa ange.

'Oku ou fakamo'oni ki he Toetu'u mā'oni'oni na'e fakahokó, 'a e me'a-foaki 'o e makatuliki ta'e-mafakamatala'i ko ia ko e Fakalelei 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí! 'Oku ou fakamo'oni fakataha mo e 'Aposetolo ko Paulá, ko ia 'oku tūtuu'i 'i he 'auhá 'e utu hake ia 'i he ta'e 'au'auha pea ko ia 'oku tūtuu'i 'i he vaivaí, kuo pau ke utu hake ia 'i he mālohi.¹¹ 'Oku ou fakamo'oni 'e 'i ai e 'aho 'e tu'u ai 'a hotau ngaahi 'ofa'anga ne tau 'ilo'i ne faingata'a'ia fakaesino 'i he matelié, 'i hotau 'aó kuo nāunau'ia mo faka'e'i'eiki 'i he sino mo e 'atamai haohao. Ko ha momeniti fakafiefia mo'oni ia! 'Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe te tau fiefiá koe'uhí ko 'etau mātā tonu ha me'a peheé, pe ko 'etau fiefiá koe'uhí te nau haohao kakato pea "faifaiangé kuo nau tau'atāina."¹² Ka kimu'a pea hokosia e houa ko ia te tau mātā tonu ai 'a e me'afoaki fisifisimu'a 'a Kalaisi kiate kitautolú kotoa, 'ofa ke tau mo'uí 'i he lotu tui, 'o pikitaki ki he 'amanaki lelei pea fakahaa'ia ha "femanava'ofa'aki 'iate kitautolu,"¹³ ko 'eku lotu ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 1 Pita 3:8.
2. Vakai, 'Alamá 26:27; vakai foki 'Alamá 56:16.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmīta* (2007), 307.
4. Thomas S. Monson, "Oku 'ikai ke Tau Teitei Tuenoa," *Liahona*, Nōv. 2013, 123, 124.
5. Vakai, Mātiu 26:39.
6. Vakai, ki ha sipinga, Saame 4:4; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:16.
7. Vakai, Mōsaia 4:27.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41.
9. 1 Kolinitō 13:4, 7–8; tānaki atu hono fakamamafa'í; vakai foki, Molonai 7:45–46.
10. Saame 31:12.
11. Vakai, 1 Kolinitō 15:42–43.
12. "Free at Last," i he John W. Work, comp., *American Negro Songs: 230 Folk Songs and Spirituals, Religious and Secular* (1998), 197.
13. 1 Pita 3:8.

Fai 'e 'Elett M. Russell Ballard

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostelo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Falala ki he 'Eikí

Kau atu 'i hono fai e me'a te ke lava 'o fai 'i hono vahevahe e pōpoaki ma'ongo'onga 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei 'o Sisū Kalaisí.

Na'á ku toki foki maí ni mo Sisitā Pālāti mei ha ngāue ki ha fonua 'e nima 'i 'Iulope. Na'á ma ma'u ai ha faingamālie ke fe'iloaki mo ha tokolahi 'o 'etau kau faifekau, mahalo ko ha ni'ihi ko homou ngaahi fohá mo homou ngaahi 'ofefiné. Talu mei hono fakahā 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni hono tukuhiho e ta'u ke ngāue ai 'etau kau talavou mo 'etau kau finemuí, kuó u ma'u ha faingamālie ke fe'iloaki mo ha toko 3,000 tupu 'o kinautolu. 'Oku malama e Maama 'a Kalaisí 'i honou fofongá, pea 'oku nau vēkeveke ke 'unuaki e ngāué ki mu'a—ke kumi mo ako'i, ke papitaiso mo fakafoki mai, pea ke fakamālohia mo langa e pule'anga 'o e 'Otuá. Neongo ia, 'i he fakataha mo kinautolú, 'oku 'ilo vave ai 'e ha taha he 'ikai ke nau lava 'o fakahoko 'iate kinautolu pē e ngāué ni. 'Oku ou fie lea he 'ahó ni ki he kāingalotu kotoa 'o e Siasí, koe'uhí 'oku 'i ai ha fie ma'u vivili he 'ahó ni ke kau e taha kotoa 'o kitautolu 'i hono vahevahe 'o e ongoongolelei.

Hangē ko hono toutou lea 'aki he taimi lahi, na'e pehē 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā "i hono kotoa 'o e ngaahi me'a kuo lea 'akí, ko e fatongia ma'ongo'onga mo mahu'inga tahá ke malanga 'aki 'a e Ongongolelei" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni*

'o e Siasí: Siosefa Sāmita [2007], 380)."

Na'e pehē 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo 'i he 1974: "Mahalo ko e 'uhinga lahi 'o e ngāue fakafaipekaú ke 'oange ki māmani ha faingamālie ke fanongo mo tali e ongoongolelei. 'Oku fonu e folofolá 'i he ngaahi fekau mo e ngaahi tala'ofa pea mo e ngaahi ui mo e pale ki he ako'i 'o e ongoongolelei. 'Oku ou faka'aonga'i e fo'i lea *fekau* he 'oku hangē ko ha tu'utu'uni fakapatonu ia he 'ikai ke tau lava fakafaituitui mo fakakātoa ke hao mei ai" ("When the World Will Be Converted," *Ensign*, Oct. 1974, 4).

'I Siulai 'o e ta'u tatau pē, ne u mavahe ai mo Sisitā Pālāti mo 'ema fānaú ke tokanga 'i e Misiona Tolonitō Kānatá. Ne u manatu 'i lelei e ngaahi lea 'a Palesiteni Kimipoló, tautautefito ki he'ene pehē: "E ngaahi tokoua, 'oku ou fifili pe 'oku tau fakahoko kotoa koā e me'a 'oku tau lavá. 'Oku tau fakafiefiemālie nai 'i he'etau ako'i kotoa e māmani? Ko e ta'u 'eni 'e 144 'etau malangá. 'Oku tau mateuteu ke fakalahi 'etau laká? Ke fakalahi 'etau vīsoné?" (*Ensign*, Oct. 1974, 5).

Na'á ne toe kole mai ke fakavave'i 'etau laká, mo ngāue fakataha ke langa hake Siasí mo e pule'anga 'o e 'Otuá.

Ne toe fakango mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni e pōpoaki tatau,

'i Sune kuo 'osí, ki he kāingalotu 'o e Siasí. Na'e pehē 'e he Palesiteni: "Ko e taimi 'eni ke ngāue fakataha ai e kāingalotú mo e kau faifekau . . . [mo] ngāue 'i he ngoue vaine 'a e 'Eikí ke 'omi e ngaahi laumālié kiate Ia. Kuó ne teuteu e founa ke tau vahevahe 'aki e ongoongolelei 'i ha ngaahi founa lahi, pea te Ne tokoni 'i 'etau ngāué kapau te tau ngāue 'i he tui ke fakahoko 'Ene ngāué" ("Tui ki he Ngāue 'o e Fakamo'ui" [lea ne fai 'i he fakamafola makehe, 23 Sune 2013]; [lds.org/broadcasts](https://www.lds.org/broadcasts)).

Kāinga, ko ha me'a lelei ke fakakaukau ki he ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mei he taimi 'o Siosefa Sāmitā ki he 'ahó ni. Kuo nau poupu 'i mo ui e kau taki mo e kāingalotu 'o e Siasí ke femo'uekina 'i hono 'oatu e pōpoaki 'o e Fakafoki mai 'o e ongoongolelei ki he fānau kotoa 'a 'etau Tamai Hēvaní he funga 'o māmani.

Ko 'eku pōpoaki he ho'ata ní, 'oku fakavave'i 'e he 'Eikí 'Ene ngāué. 'E toki lava pē ke fai 'eni 'i hotau kuongá 'o ka ala atu 'a e kāingalotu kotoa 'o e Siasí 'i he 'ofa ke vahevahe e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí. 'Oku fie ma'u ke tau ngāue fakataha 'o fengāue'aki mo e kau faifekau 'e meimei toko 80,000 ko 'eni 'oku lolotonga ngāué. 'Oku fakamatala'i mahino 'a e fakamatala fekau'aki mo e ngāue ma'ongo'ongá ni, tautautefito ki he ngaahi me'a ke fai 'e he kau takí he fakataha alēlea fakasiteikí mo e fakauōtí, i he uepisaiti LDS.org 'oku ui ko e "Ko Hono Fakavave'i e Ngāue 'o e Fakamo'ui."

'Oku mau 'ilo mei he'emaufakatotoló ko e tokolahi taha 'o e kāingalotu mālohi 'o e Siasí 'oku nau fie ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei ke hoko ko ha kongá e mo'ui 'a ha ni'ihi 'oku nau 'ofa ai, pea na'a mo kinautolu kuo te'eki ke nau fe'iloaki. Ka 'oku mau toe 'ilo foki 'oku momou ha kāingalotu tokolahi ke fai e ngāue fakafaipekaú mo vahevahe 'a e ongoongolelei 'i ha tefito 'i 'uhinga 'e ua.

- Ko e 'uluaki ko e ilifia. 'Oku tokolahi ha kāingalotu 'oku 'ikai pē ke nau lotua e ngaahi faingamālie ke vahevahe 'a e ongoongolelei, 'o

ilifia na'a nau ma'u ha ue'i fakalangi ke fai ha me'a 'oku nau fakakaukau 'oku 'ikai ke nau malava 'o fai.

- Ko e 'uhinga hono uá ko e ta'e-mahino pe ko e hā e ngāue fakafaifekau.

'Oku tau 'ilo ko e taimi 'oku tu'u ai ha taha ke malanga 'i he houalotu sākalamēnití 'okú ne pehē, "Te u lea atu he 'ahó ni fekau'aki mo e ngāue fakafaifekau," pe mahalo 'i he tu'u 'a 'Eletā Pālati he konifelenisi lahí 'o lea 'aki e me'a tataú, 'e fanongo hamou ni'ihi mo pehē, "Tuku ā; kuo tau 'osi fanongo heni kimu'a."

'Oku tau 'ilo 'i 'oku 'ikai saí'ia ha taha ia he ongo'i halaiá. Mahalo 'okú ke ongo'i 'e kole atu ke ke fai ha ngaahi me'a 'oku ta'emalava 'i ho vā fetu'utaki mo e kaungāme'á pe kaungā'apí. 'I he tokoni 'a e 'Eikí, tuku ke u to'o ha fa'ahinga manavasi'i te ke ma'u pe ko ha taha 'o 'etau kau faifekau taimi kakató 'i he vahevahe 'o e ongoongoleléi mo e ni'ihi kehé.

Fili ke ke fai e me'a kuo kole mai 'a Sīsū Kalaisi ke tau faí. Kuo folofola mai 'a e Fakamo'uí:

"Kole, pea 'e foaki ia kiate kimoutolu; kumi, pea te mou 'ilo; tukituki, pea 'e to'o ia kiate kimoutolu:

"He ko ia kotoa pē 'oku kolé, 'okú ne ma'u; pea ko ia 'oku kumí, 'okú ne 'ilo; pea ko ia 'oku tukitukí, 'e to'o kiate ia.

"He ko e tangata fē 'iate kimoutolu, kapau 'e kole mā 'e hono fohá, te ne 'ange ki ai ha maka?

"Pe kapau te ne kole ha ika, 'e 'ange ki ai ha ngata?

"Kapau 'oku mou . . . 'ilo ke foaki 'a e ngaahi me'a leléi ki ho'omou fānaú, 'e fēfē hono lahi hake 'o e fie foaki 'a e ngaahi leléi 'e ho'omou Tamai 'oku 'i he langí kiate kinautolu 'oku kole kiate iá?" (Mātiu 7:7–11).

Kāinga, 'e fetongi e ilifía 'aki e tuí mo e lotu falalá 'i he taimi 'oku tū'ulu-tui ai e kāingalotú mo e kau faifekau taimi kakató 'o lotu mo kole ki he 'Eikí ke tāpuaki'i kinautolu 'aki ha ngaahi faingamālie fakafaifekau. Pea kuo pau ke tau fakahaa'i 'etau tuí mo fakasio e ngaahi faingamālie ke fakahā ai e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ki he fānaú 'a 'etau Tamai Hēvaní, ko e mo'oni 'e hoko mai e ngaahi faingamālie. He 'ikai teitei fie ma'u 'e he ngaahi faingamālie ia ko 'ení ha tali fakamālohi'i pe faka'apē. Te nau hoko ko ha ola fakanatula 'o 'etau 'ofa ki hotau kāingá. Fai lelei pē, pea 'e ongo'i 'e kinautolu 'oku mou talanoá ho'omou 'ofá. He 'ikai toe ngalo 'iate kinautolu e ongo ko iá neongo kapau 'oku 'ikai ko e taimi totonu ia ke nau tali ai 'a e ongoongoleléi. 'E liliu mo ia 'i he kaha'ú 'i he liliu honau tūkungá.

'Oku malava ia 'i he taimi 'oku tau fakahoko ai hotau lelei tahá 'i he 'etau fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí. Neongo

ko e olá 'oku makatu'unga ia mei he ngāue 'aki 'e he tokotahá 'ene tau-'atāina ke filí, ka ko hotau fatongiá ke vahevahe 'a e ongoongoleléi.

Falala ki he 'Eikí. Ko Ia 'a e Tauhi-sipi Leleí. 'Okú ne Ne 'afio'i 'Ene fanga sipí, pea 'oku 'ilo He'ene fanga sipí Hono le'ó; pea 'i he 'aho ní, ko e le'o 'o e Tauhi-sipi Leleí 'a ho le'ó mo hoku le'ó. Pea kapau 'oku 'ikai ke tau kau ki ai, ko e tokolahi 'o kinautolu ne nau mei fanongo ki he pōpoaki 'o e Fakafoki mai e ongoongoleléi, 'e fakalaka ai. Ko hono fakamahinó, ko e me'a ke faí ko e tui mo fakahoko 'etau tafa'aki. 'Oku mahinongofua pē 'a e ngaahi tefito'i mo'oní—lotu, fakatāutaha pea 'i homou fāmilí, ke ma'u ha ngaahi faingamālie ke ngāue fakafaifekau. Lotu ke tuku 'e he 'Eikí ha ngaahi faingamālie 'i homou halá. Kuo 'osi folofola 'a e 'Eikí 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá kuo ta'ofi ha kakai tokolahi mei he mo'oní koe'uhí pē "he 'oku 'ikai pē te nau 'ilo 'a e feitu'u ke 'ilo 'i ai iá" (T&F 123:12).

'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke hoko ko ha taha feohi pe pōto'i lea pe ko ha faiako poto. Kapau 'okú ke ma'u ha 'ofa mo'oni mo ha 'amanaki lelei, kuo 'osi tala'ofa 'a e 'Eikí kapau te ke "hiki hake [ho] le'ó ki he kakaí ni; [pea] lea 'aki 'a e ngaahi fakakaukau te [Ne] fakahū ki [ho] lotó, . . . 'e 'ikai veuveuiki [koe] 'i he 'ao 'o e kakaí; "[Pea] 'e foaki kiate [koe] . . . 'i he momeniti ko iá, 'a e me'a ke [ke] lea 'akí" (T&F 100:5–6)

'Oku fakamanatu mai 'e he *Malanga'aki Eku Ongoongoleléi* kiate kinautolu kotoa "oku 'ikai ke hoko ha me'a ia 'i he ngāue fakafaifekau kae 'oua pē kuo [tau] kumi ha taha ke ako'i. Talanoa mo e kakai tokolahi taha te ke lava 'o talanoa mo ia 'i he 'aho taki taha. 'Oku fakanatula pē 'a e hangé 'okú te ki'i faingata'a ia ke talanoa ki he kakaí, ka 'e lava pē ke ke lotu ke ma'u ha tui mo ha mālohi ke toe lototo'a ange ke fakaava ho ngutu ke malanga'aki 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki māi" ([2004], 189–90). Ko kimoutolu 'a e kau faifekau taimi kakató, kapau 'oku mou fie ako'i lahi ange, kuo pau ke mou talanoa ki ha kakai tokolahi ange he 'aho kotoa. Ko

e me'a 'eni kuo fekau'i atu ai 'e he 'Eikí 'a e kau faifekau' ke nau fai ma'u peé.

'Oku 'afio'i kitautolu 'e he 'Eikí. 'Okú Ne 'afio'i 'oku 'i ai hotau ngaahi faingata'a'ia. 'Oku ou fakatokanga'i 'oku 'i ai ha ni'ihí 'o kimoutolu 'oku ongo'i mafasia, ka 'oku ou lotua ke 'oua na'a 'i ai hamou taha te ne ongo'i mafasia 'i he ala atu 'i ha ngaahi founga totonu mo lelei ke vahevahe 'a e ongoongolelé. Ka, ko e faingamalie! 'Oku 'ikai ha fiefia lahi ange 'i he mo'uí ka ko 'ete femo'u-ekina 'i he ngäue 'a e 'Eikí.

Ko e kií ke tatakí koe 'e he 'Otuá, ke ke kolea 'Ene fakahinohinó, pea laka atu 'o fakahoko fakatatau mo e ue'i koe 'e he Laumalié. Ko e taimi 'oku fakakaukau ai e kāingalotú ko e ngäue 'o e fakamo'uí ko honau fatongiá pē 'o kinautolú, 'e lava ke fakalotofo'i. Ko e taimi 'oku nau lau ai ia ko ha fakaafe ke muimui 'i he 'Eikí 'o 'omai ha ngaahi laumalie kiate Ia ke ako'i 'e he kau faifekau taimi kakató, 'oku fakalaumalie, fakalotolahi, mo langaki mo'ui.

'Oku 'ikai ko 'emau kolé ke fai 'e he taha kotoa 'a e me'a kotoa pē. 'Oku mau kole atu ki he kāingalotu kotoa

ke mou lotu, 'o 'ilo'i kapau 'e ala atu 'a e mēmipa kotoa pē, 'a e talavou mo e matu'otu'á, ki ha fo'i "toko taha" pē mei he taimí ni ki he Kilisimasí, 'e ongo'i 'e ha lauimiliona e 'ofa 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Pea ko ha me'a'ofa faka'ofa'ofa mo'oni ia ki he Fakamo'uí.

Na'á ku ma'u ha tohi 'i he uike 'e ono kuo hilí mei ha fāfili ngäue fakafaifekau lelei mo'oni, ko e fāfili Muní (Munns) 'o Folōlita. Na'a nau tohi 'o pehē:

"Si'i 'Eletā Pālati, ne mau fakahoko 'emau fakataha alēlea fakafāfili he ngäue fakafaifekau 'i he 'osi ha miniti 'e 30 mei he fakamafola fakamāmani lahi ke fakavave'i e ngäue 'o e fakamo'uí. Na'á ma fiefia ke 'ilo na'e loto homa makapuna ta'u hongofulu tupú ke kau ai. 'Okú ma fiefia ke lipooti atu, talu mei he 'emau fakataha alēléa, kuo fakalahi e kakai 'a e fāfili ke ako'i 'aki ha peseti 'e 200.

"Kuo 'omai 'e he makapuná ha ngaahi kaungāme'a ki he lotú, ma'u sākalamēniti mo ha ni'ihí 'o e ngaahi kaungāme'a māmālohí, mo loto ha ni'ihí 'o 'emau kau fiefanongo fo'ou ke fakahoko e ngaahi lēsoni fakafaifekau.

Kuo 'ikai ngata pē 'i he foki mai ha taha 'o 'emau kau fafine māmālohí ki he lotú ka kuó ne toe 'omai mo ha kau fiefanongo fo'ou.

"Kuo te'eki fakafisinga'i 'e ha taha e fakaafe ke fanongo ki he lēsoni fakafaifekau. Ko ha taimi fakafiefia 'eni ke te hoko ai ko ha mēmipa 'o e Siasí ni" (tohi fakatāutaha, 15 'Aokosi 2013).

Talangofua ki he ue'i 'a e Laumalié. Tautapa ki he 'Eikí 'i he lotu tāuma'u. Femo'uekina 'i hono fai e me'a te ke lavá 'i hono vahevahe 'o e pōpoaki ma'ongo'onga 'o e ongoongolelei kuo Fakafoki mai 'o Sisū Kalaisí.

Te u lau mei he taha 'o e kau mēmipa faifekau lavame'a ko Keleitoni Kulisitenisení (Clayton Christensen): "Ko e taimi kotoa pē 'okú ke fakafe'iloaki ai ha taha kia Sisū Kalaisi, te ke ongo'i hono lahi e 'ofa hotau Fakamo'uí 'iate koé pea mo ia 'okú ke tokoni'i" (*The Power of Everyday Missionaries: The What and How of Sharing the Gospel* [2013], 1).

Kāinga, 'ofa ke tāpuaki'i kimoutolu 'e he 'Otuá, ke mou ma'u e fiefia 'oku ma'u 'i he a'usia 'o e ngaahi maná 'i ho'omou tuí. Hangē ko hono ako'i kitautolu 'i he Molonai vahe 7:

"Kuo folofola 'a Kalaisi: Kapau te mou tui kiate au, te mou ma'u 'a e mālohi ke fai 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke fai 'iate aú. . . .

". . . He 'oku tupu 'i he tuí hono fai 'o e ngaahi maná; pea ko e me'a 'i he tuí 'oku hā mai ai 'a e kau 'āngeló mo tauhi ki he tangatá; ko ia, kapau kuo ngata 'a e ngaahi me'á ni, 'e mala'ia 'a e fānau 'a e tangatá, he 'oku tupu ia 'i he ta'etuí, pea 'oku ta'e'aonga 'a e me'a kotoa pē" (Molonai 7:33, 37).

'Oku ou lava 'o fakamo'oni mei he me'a kuó u a'usiá, 'e fanongo e 'Eikí ki ho'omou ngaahi lotú pea te mou ma'u ha faingamalie lahi he taimí ni pea 'i he ngaahi ta'u ka hoko maí ke fakafe'iloaki e ongoongolelei 'a Sisū Kalaisí ki he fānau pelepelengesi 'etau Tamai Hēvaní. Palesiteni Monisoni, kuo mau fanongo. Te mau fekumi kotoa ke ma'u 'a e tokotahá. 'Oku ou lotua ke tau a'usia kotoa e fiefia lahi 'oku ma'u 'i he ngäue fakafaifekau, 'i he huafa toputapu 'o e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Ngaahi Tokāteline mo e Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'oku Ma'u 'i he Ngaahi Tefito 'o e Tuí

'Oku tānaki mai 'e he tefito 'o e tui takitaha ha mahu'inga makehe ki he mahino 'oku tau ma'u kau ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

I he taimi na'e talamai ai ke u lea 'i he fakataha lakanga fakataula'eiki 'o e konifelenisi lahi, na'e vave 'eku fakakaukau ki ha faiako Palaimeli lelei. Na'á ne holi lahi ke teuteu 'i kimautilu ke mau taau mo hono ma'u 'o e lakanga fakataula'eiki. Na'á ne sivi'i kimautilu 'i he ngaahi me'a 'oku fie ma'u ke fakahoko ka te 'osi mei he Palaimeli—ako ma'uloto 'a e ngaahi hingoa 'o e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo e Ngaahi Tefito 'o e Tuí. Na'á ne fai mai ha palōmesi—kapau te mau lau ma'uloto kotoa 'a e Ngaahi Tefito 'o e Tuí, te mau fili 'a e feitu'u ke mau o 'o 'ekitiviti ki ai he'emaui kalasi faka'osí.

Na'a mau fili ha ki'i feitu'u makehe na'a mau sai'ia ke kaka mo'unga ai 'a ia 'oku 'i 'olunga hake he 'uluaki

tānaki'anga vai 'i he hū'anga 'o e Kenioni Lōkaní (Logan Canyon), 'i he fakatokelau 'o 'Iutaá. Na'e 'i ai ha ki'i 'ata'atā tokalelei 'i he ngaahi mo'unga lilifa ko 'ení 'a ia na'e 'i ai ha ki'i tafu'anga ahi te ke lava 'o tunu sōsisi mo e lone vavae ai. Ka 'i he'emaui fili 'a e feitu'ú, na'e 'ikai ke mau fakakaukau ki he'emaui faiakó, 'a ia ne ki'i matu'otu'a ange pea 'ikai ko ha taha angai sipoti. Kapau ne mau fakakaukau fakalelei ki ai, mahalo pē te mau fakatokanga 'i 'e faingata'a kiate ia ke kaka 'i he ngaahi feitu'u ko 'ení. Na'á ne tauhi ki he'ene palōmesi, neongo e faingata'á ka na'á ne muimui mai pē 'iate kimautilu.

'Uluaki, ne mau kaka 'i ha ki'i tafungofunga si'isi'i. 'I he taimi ko iá na'e 'ikai ha laine 'uhila 'i he feitu'u ko iá ke ta'ofi ai 'emaui kaka mo'ungá. 'I ha ngaahi tokoni 'e ni'ihine na'a u ai

'emaui faiakó ki he funga tafungofungá. 'I he'emaui a'u ki 'olungá ne mau hifo leva ki he feitu'u makamaka 'a ia na'e ui ko "Turtle Back [Tu'a'i Fonu]."

'I he'emaui a'ú, ne fie ma'u 'e he faiakó ha ki'i taimi ke fakatau ai 'ene manavá. 'I he a'u ki he taimi ne mau teuteu ai ke tangutu 'o ma'u 'emaui me'atokoni, kuó ne 'osi sai fe'unga ke ako'i kiate kimautilu 'emaui lēsoni faka'osí. Na'á ne talamai 'a 'ene fiefia hono ako'i kimautilu he ta'u 'e ua kuohilí. Na'a ne fakahikihiki'i kimautilu 'i he'emaui ma'u lelei 'a e Ngaahi Tefito 'o e Tuí. Na'á ne talamai ha taha 'o e ngaahi fiká, pea na'a mau lau ange ia kiate ia. Peá ne toki pehē leva ko e ako ma'uloto 'o e Ngaahi Tefito 'o e Tuí 'oku 'ikai laka hono mahu'ingá 'i hono 'ilo'i pē e ngaahi fo'i leá kae 'oua leva ke mahino kiate kimautilu 'a e ngaahi tokāteline mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku ako'i 'i he Ngaahi Tefito 'o e Tuí takitaha. Pou-pou'i kimautilu ke ako e tokāteline 'o e ongoongolelei 'oku ako'i 'i he Tefito 'o e Tui takitaha.

I. Ko e Tolu'i 'Otuá mo e Tefito'i Tokāteline 'o Kalaisí

'Oku tau ako mei he tefito 'o e tui 'uluaki ko e Tolu'i 'Otuá 'oku sino mavahevahe 'e tolu: 'Otuá ko e Tamai, Sīsū ko e Kalaisí, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku ako'i mai 'e he tefito 'o e tui hono uá 'oku tau ha'isia ki he'etau ngaahi ngāue 'i he māmani.

Ko e tolu 'okú ne fakamatala 'i 'a e ngāue 'a e Fakamo'ui ki hono fakamo'ui 'o e fānau 'a e Tamai Hēvaní.

Ko e faá 'okú ne ako'i 'a e mahu'inga 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei mo hono ngaahi ouaú.

Kuo hoko e mālohi 'o e ngaahi lea 'a 'emaui faiakó ko ha ma'u'anga 'o e ue'i fakalaumālie kiate au koe'uhí ko e fakamamafa na'á ne fakahoko 'i hono ako 'o e ongoongolelei. 'Oku fakahinohino kimautilu 'e he folofolá ki ha tu'unga 'o e mo'oni 'a ia 'e lava ke tau sivi'i 'a e 'ilo 'oku tau ma'ú, pe 'oku tonu pe hala. Ko e tokāteline tonú 'oku ha'u ia mei he 'Otuá, 'a ia ko e ma'u'anga tokoni mo e fakava'e

ia 'o e mo'oni kotoa pē. 'Oku ma'u 'a e ngaahi akonaki mo e ngaahi fakakaukau 'o e tokäteline mo'oni 'i he ongoongolelei 'o hotau 'Eiki mo hotau Fakamo'uí. 'Oku ha'u 'a e ngaahi akonaki halá meia Sētane, ko e tamai 'o e ngaahi loi kotoa pē. Ko 'ene taumu'á ke fakakehe'i, liliu mo fulihi e ngaahi mo'oni kuo 'osi fakahaá. 'Okú ne fie ma'u ke kákaa'i kitautolu ke hē atu hatau ni'ihī mei hotau halá 'i he fononga ke foki ki hotau 'api fakalangí.

'Oku ako'i kitautolu 'e he folofolá 'a e founga ke faka'ehi'ehi ai mei he ngaahi akonaki halá. Hangē ko ia 'oku hā he tohi 'a Paula kia Tímoté, 'oku tau lau:

“Oku foaki mai 'a e Tohi Tapu kotoa pē 'i he fakamānava 'a e 'Otuá, pea 'oku 'aonga ia ki he akonaki, mo e valoki, mo e fakatonutonu, mo e fakapoto ki he mā'oni'oni:

“Koe'uhí ke haohaoa 'a e tangata 'o e 'Otuá, pea kakato hono teuteu ki he ngaahi ngāue lelei kotoa pē” (2 Tímote 3:16–17).

'Oku hangē 'a e tokäteline ko 'ení ki he Siasí ko ha maka ki ha telefoni to'oto'ó. 'I he taimi 'okú ke to'o ai e maká mei ho'o telefoni to'oto'ó, 'oku 'ikai leva hano 'aonga. Ko ha siasi 'a ia 'oku 'ikai ako'i ai 'a e tokäteline mo'oni 'oku ta'e'aonga ia. He 'ikai lava ke ne fakahinohino'i ai kitautolu ke tau toe foki ki he'etau Tamai Hēvaní pea mo hotau 'api ta'engatá.

II. Fokotu'utu'u mo e Hokohoko 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Hili e kamata ke mahino kiate kitautolu 'a e tokäteline 'o Kalaisí, 'oku ako'i leva kitautolu 'e he ngaahi tefito 'o e tui hono nimá mo hono onó kau ki he fokotu'utu'u mo e fakahokohoko 'o e lakanga fakataula'eikí. 'I he fakahinohino 'a e 'Eikí, na'e fokotu'u ai 'e Siosefa Sāmita 'a e Siasí 'o e Fakamo'uí 'o ngāue 'aki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí—ko e mālohi 'o e 'Otuá. Ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e siasi tatau pē ia na'e fokotu'u mo tatakí 'e Kalaisí 'i he taimi na'á Ne 'i he māmaní ai.

Ko ha 'aho fakafiefia ia kia Siosefa Sāmita mo 'Oliva Kautele 'i Mē 'o

e 1829 'i he taimi na'á na ō ai ki he vao'akaú ke lotu fekau'aki mo e tokäteline 'o e papitaiso ke fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá 'a ia na'á na lau lolotonga e liliu 'o e Tohi 'a Molo-moná. Na'e lahi 'a e ngaahi akonaki fekau'aki mo e papitaisó na'e ako'i 'i he ngaahi siasi kehekehe 'i he kongá kimu'a 'o e ta'u 1800, pea na'e 'ilo 'e Siosefa mo 'Oliva he 'ikai malava ke nau tonu kotoa. Na'á na fie ma'u ke 'ilo'i 'a e founga totonu 'o e papitaisó pea ko hai foki na'á ne ma'u 'a e mafai ke fakahoko e papitaisó.

'I he tali ki he'ena fehu'i ki he 'Eikí, ne hā ai kiate kinaua ha talafekau mei langí, ko Sione Papitaiso. Na'á ne hilifaki hono ongo nimá ki hona 'ulú pea foaki kiate kinaua 'a e mafai ke papitaisó 'i he ngaahi lea ko 'ení: “ 'I he huafa 'o e Mísaiá, 'oku ou foaki kiate kimoua 'a hoku ongo kaungā-tamaio'eiki, 'a e Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Ēloné” (T&F 13:1).

Ko ha 'aho fakafo ia 'i he hisitōlia 'o e māmaní! Kuo toe fakafoki mai 'a e lakanga fakataula'eikí ki he māmaní.

'I he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e lakanga fakataula'eikí, 'oku tau ma'u ai 'a e mafai ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá mo taki 'i he ngaahi founga 'o e mo'oni mo e anga-fakamo'omo'oni. Ko e mafai ko 'ení ko ha ma'u'anga tokoni mahu'inga 'o e angatonú mo e ue'i fakalaumālie ki he lelei 'a e fānau 'o e 'Otuá 'i he māmaní pea 'e a'u ia ki he tafa'aki 'e taha 'o e veifí. Na'e mahu'inga ke 'uluaki fakafoki mai 'a e lakanga fakataula'eikí kimu'a pea toki fokotu'u 'a e Siasí mo'oni 'o Sīsū Kalaisí. Ko e lēsoni mahu'inga ia 'oku tau ako mei he tefito 'o e tui fika nima mo e onó.

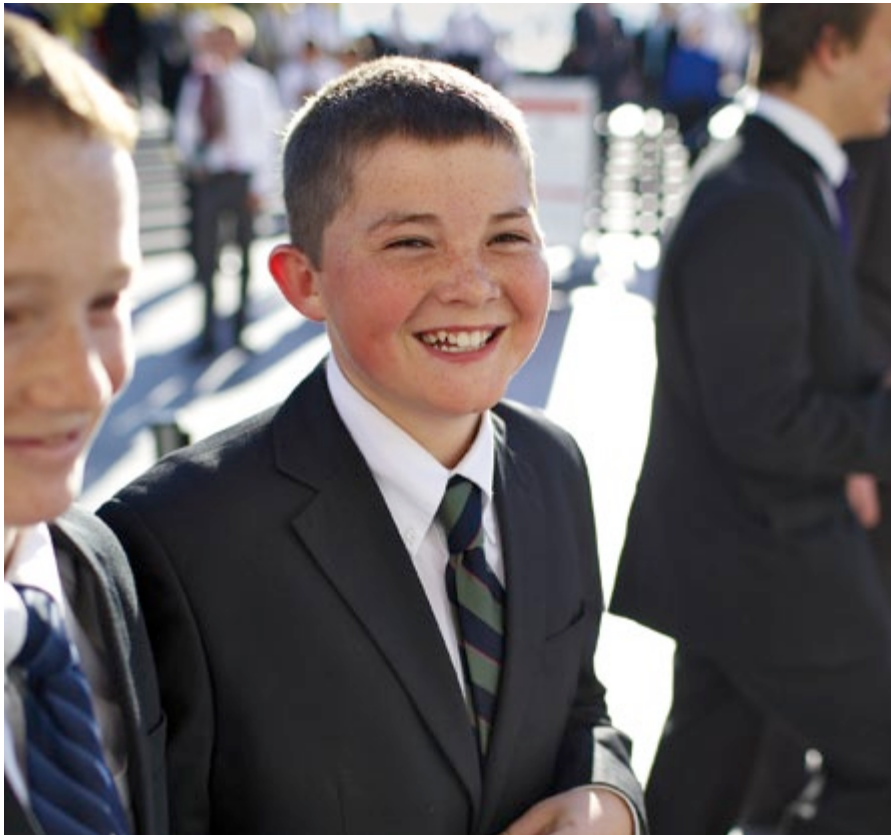
III. Ma'u'anga Tokoni Ta'engata 'i ha Fononga Fakamatelié

Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tui 'e tolu hokó—fitu, valu, mo e hiva—ko e fakamatala ki he ngaahi ma'u'anga tokoni 'oku lava ke ma'u ke fakahinohino'i kitautolu 'i he fononga 'i he mo'ui fakamatelié. 'Oku tau ma'u ha ngaahi me'afoaki fakalaumālié ke fakahinohino'i kitautolu 'i he'etau muimui ki he ngaahi akonaki 'a e 'Eikí mo malu'i kitautolu mei he koví. Ko e ngaahi folofolá ko e fakahinohino ia 'e taha; kapau te tau lau fakalelei 'a e folofola 'a e 'Otuá te Ne fakahā mai 'a e hala ke tau foki ai ki he mo'ui ta'engatá.

'Oku ako'i kitautolu 'e he tefito 'o e tui hono hivá, 'a ia kuo 'osi fakahā mai 'e he 'Otuá, 'okú kei fakahā mai pea te ne kei fakahā mai 'amui ha ngaahi mo'oni mahu'ingá ki He'ene kau palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā. 'Oku tau ako 'i he toe tēnaki atu ki he fanongo ki he kihí'i le'o si'i 'o e Laumālié mo e lau 'o e folofolá, 'a ia ko e ma'u'anga tokoni ia 'e taha 'o e fakahinohinó ko hotau kau taki 'i he Siasí, 'a ia kuo fili, uiui'i pea vahe'i ke tāpuekina 'etau mo'uí 'o fakafou 'i he ngaahi lēsoni 'oku nau ako'í.

IV. Ngāue Fakafaipekau 'a e Kāingalotú

'Oku fakahinohino'i kitautolu 'e he tefito 'o e tui hono hongofulu, hongofulu mā taha, mo e hongofulu mā ua 'a e founga ke fakahoko ai 'a e ngāue fakafaipekau mo vahevahe 'a e ongoongolelei 'i ha māmaní 'oku lahi ai 'a e ngaahi fonuá mo e laó. 'Oku tau ako fekau'aki mo hono tēnaki 'o 'Isilelí 'i he teuteu ki he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e Fakamo'uí. Kuo fakahinohino'i

kitautolu ko e tangata mo e fefine 'oku nau fili ma'anautolu pē, pea te nau lava ke tali pe faka'ikai'i 'a e folofola 'a e 'Otuá 'o fakatatau mo honau konisē-nisí. Ko hono faka'osí, 'oku tau ako 'i he'etau fakamafola 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ki he tuliki 'e fā 'o e māmaní, kuo pau ke tau faka'apa'apa'i 'a e pule'anga 'o e ngaahi fonua kotoa kuo tau hū ki aí. Ko e mo'oni, 'oku tau tui 'i he talangofua, faka'apa'apa'i mo poupou ki he lao 'o e fonua takitaha.

V. Ngaahi 'Ulungaanga ke Feinga Ki Ai

'Oku 'omai 'e he tefito 'o e tui hono hongofulu mā tolú ha vakai makehe ki he founa 'oku totonu ke 'i ai 'etau mo'uí. 'A ia 'oku pehē: "Oku mau tui 'oku totonu ke faitotonu, angatonu, sino ma'a, angalelei, anga-mā'oni'oni, pea fai lelei ki he kakai kotoa pē; ko e mo'oni, 'oku mau lava ke pehē 'oku mau muimui ki he na'ina'i 'a Paulá—'Oku mau tui ki he ngaahi me'a kotoa pē, 'oku mau 'amanaki lelei ki he ngaahi me'a kotoa pē, kuo mau kātaki'i 'a e ngaahi me'a lahi, pea 'oku mau 'amanaki ke mau lava 'o kātaki'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē. Kapau 'oku

ai ha me'a 'oku mā'oni'oni, faka'ofofa, pe ongoongo lelei pe fe'unga mo hono vīkiviki'í, ko e ngaahi me'a ia 'oku mau fekumi ki aí."

'Oku totonu ke tau feinga kotoa ke ma'u 'a e ngaahi 'ulungaanga ko 'ení pea mo'uí 'i ha founa te tau hoko ai ko e fa'ifa'itaki'anga 'o e 'ulungaanga ko iá. Ko e mo'oni 'oku ako'i 'i he Ngaahi Tefito 'o e Tuí 'oku langa 'a e taha 'i he taha 'o hangē ko e ngāue fakataha 'a e ngaahi kongokonga kehekehe 'o ha telefoni to'oto'oto' 'o fepoupou'aki. 'O hangē ko hono toe tānaki atu ha kongā 'o e telefoni to'oto'oto', 'oku 'omai kiate kitautolu 'e he Tefito 'o e Tuí 'a e tefito'i tokāteline 'o Hono Toe Fakafoki Mái. 'O tānaki mai 'e he ngaahi tefito 'o e tuí 'a e me'a mahu'inga makehe ki he mahino kiate kitautolu 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

Na'e fakatō kiate au 'e he'eku fai-ako Palaimelí ke fai ha fili pau ke ako 'a e ngaahi tokāteline 'o e pule'anga 'o e 'Otuá. Na'á ne ako'i foki au ke u fekumi ki he ngaahi 'uhinga loloto 'oku ma'u 'i he ngaahi Tefito 'o e Tui faingofua ko 'ení. Na'á ne palōmesi

mai kapau te u tuku haku taimi ke ako e ngaahi mo'oni toputapu ko 'ení, 'ene liliu 'eku mo'uí e ngaahi 'ilo ne u ma'ú ke u toe lelei ange, pea 'oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu kuo hoko ia.

Hili 'a e lēsoni faka'ofofa ko ia ne fakatō 'e he'eku faiakó 'i he mo'unga ko ia 'i Kenioni Lōkoni, ne mau fakatokanga'i ne ki'i fuoloa 'emau nofó 'i he taimi ne mau palani ki aí. Na'e a'u ki he faka'osinga 'o e 'ahó, ne mau fakatokanga'i ha palopalema kuo hoko.

Na'e faingata'a'ia 'eku faiakó he feinga ke a'u ki homau feitu'u makehé, ka ko e foki ki 'apí ko ha toe faingata'a lahi ia kiate kimautolu. 'I he'ene peheé na'e hoko 'emau fili ke 'alu ki he feitu'u ko iá ko ha fili fakavalevale. Na'e faingata'a kiate kimautolu 'emau hifo ke fokí, ka na'e toe faingata'a ange ki ha tokotaha ta'u motu'a hangē ko iá.

'I he'emaui feinga ke tokoni'i hifo ia mei he mo'ungá, na'e 'asi mai ha ongo polisi. Na'e fekau 'e he palesiteni Palaimelí ke na omi 'o kumi kimautolu, koe'uhí na'á ne manavahē kuo mau hē. Ne hoko e me'a ne hokó ko ha a'usia fakangalongata'a ia 'i he'eku mo'uí, koe'uhí ko e ngaahi lēsoni ne mau akó.

Kiate kimoutolu kau talavou—'oku ou poupou'i atu kiate kimoutolu ke mou faka'aonga'i ho'omou 'iló ke ako 'a e Ngaahi Tefito 'o e Tuí pea mo e ngaahi tokāteline 'oku nau ako'í. 'Oku nau fu'u mahu'inga lahi pea ko e fakamatala nounou taha ia 'o e tokāteline 'i he Siasí. Kapau te ke faka'aonga'i kinautolu ko ha fakahinohino ke tataki koe 'i ho'o ako 'a e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, te ke 'ilo ai ho'o mateuteu ke fakahā ho'o fakamo'oni ki hono toe fakafoki mai 'o e mo'oni ki he māmaní. Te ke malava ai ke malanga'i 'i ha ngaahi founa faingofua, hangatonu mo loloto 'a e tui 'a ia 'oku mahu'inga kiate koe ho'o hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku tānaki atu 'eku fakamo'oni ki he mo'oni 'o e Ngaahi Tefito 'o e Tui hono hongofulu mā tolú 'i he huafa hotau 'Eiki mo hotau Fakamo'ui, 'a ia ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Pisope Gérald Caussé
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Pisopeliki Pulé

'Oku 'Ikai ko ha Kau Muli Kimoutolu

'Oku 'ikai ha sola pe li'ekina 'i he Siasí ni. Ko e kāinga pē.

Ko e tokolahi taha 'o kitautolú ne 'i ai ha taimi pe ha tūkunga ne fo'ou kiate kitautolu, 'o tau ongo'i faikehe mo tailili ai. Ne hoko ha me'a pehē ki hoku fāmilí he ta'u 'e nima kuohilí hili hono ui au 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni ke u hoko ko ha Taki Mā'olunga 'o e Siasí. Ne fie ma'u 'e he ui ko 'ení ke hiki hoku fāmilí mei he feitu'u faka'ofa'ofa ne mau lata ai he ta'u 'e uofulu tupú. 'Oku ou manatu mo hoku uai'í ki he tali 'ema fānaú he'enua 'ilo e liliu 'oku 'amanaki ke hokó. Ne pehē mai homa foha ta'u 16, "Oku 'ikai ko ha fu'u me'a lahi ia. Mou 'alu moutolu; te u nofo pē au!"

Ka na'e vave pē 'ene loto ke mau 'alú pea puke mo'oni e faingamālie fo'ou ko 'ení 'i he'ene mo'uí. Ne hoko e nofo 'i ha 'ātakai fo'ou he ngaahi ta'u kuohilí ko ha a'usia fakaako fakafiefia ki homau fāmilí, tautautefito ki hono talitali loto māfana e anga fakakaume'a mo e angalelei 'a e Kā-ingalotú. Kuo mau hounga'ia he'ema nofo he ngaahi fonua kehekehé 'i he hāsino mo mo'oni e uouangataha 'a e kakai 'o e 'Otuá 'i he māmaní.

Ne 'ave au 'e hoku fatongia ki ha ngaahi fonua lahi pea ma'u ha faingamālie makehe ke tokanga'i ha ngaahi fakataha lahi. 'I he'eku vakai

ki he kāingalotu lahi, 'oku ou 'ilo 'oku nau ha'u mei ha ngaahi fonua, lea fakafonua, mo e anga fakafonua kehekehe. Ko e taha e kongā faka'ofa 'o hotau kuonga fakakosipelí ko e 'ikai ke fakangatanga pē ki ha 'ēlia faka-siokālafí pe ki ha ngaahi pule'anga pē. 'Oku 'i he māmaní pea fakamāmani lahi. Ko e teuteu ia ki he toe hā'ele nāunau'ia mai e 'Alo 'o e 'Otuá 'aki hono fakataha 'i "ene fānaú mei he ngaahi vahe 'e fā 'o e māmaní."¹

Neongo 'oku fakautuutu e lahi e feitu'u 'oku ha'u mei ai e kāingalotu 'o e Siasí, ka 'oku fakalaka atu hotau tukufakaholo toputapú 'i hotau fai-kehekehé. 'Oku tau hoko ko ha kongā 'o e fale 'o 'Isilelí, 'i he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí. 'Oku tau hoko ai ko e ngaahi tokoua mo e tuofāfine, kau 'ea hoko tu'unga tatau ki he hako fakalaumālie tatau. Na'e tala'ofa e 'Otuá kia 'Ēpalahame "he ko kinautolu kotoa pē 'e tali 'a e Ongoongolelei ko 'ení 'e ui 'a kinautolu 'aki [hono] hingoá, pea 'e lau 'a kinautolu ko [hono] hako, pea te nau tu'u hake 'o fakamonu'ia 'i [ia], ko 'enua tamai."²

Ne fai ha tala'ofa ki he tokotaha kotoa pē 'oku hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí: "Pea ko eni, 'oku 'ikai ai ko e kau muli mo e kau 'aunofa 'a kimoutolu,

ka ko e kaungā kolo mo e kāinga mā-'oni'oni, pea mo e fale 'o e 'Otuá."³

'Oku ma'u e fo'i lea ko e *stranger* mei he lea faka-Latina ko e *extraneus*, 'oku 'uhinga ko e "i tu'a" pe "omi mei tu'a." 'Okú ne fakamavahe'i ai ha taha "mei tu'a" 'i ha ngaahi 'uhinga kehekehe, hangē ko e tupu'angā, anga fakafonuá, fakakaukaú, pe tui fakalotú. 'Oku tau feinga 'i he'etau hoko ko e kau ākongā 'a Sisū Kalaisí ke 'i he māmaní kae 'ikai 'o e māmaní, pea tau fa'a ongo'i he taimi 'e ni'ihi ko ha sola kitautolu. 'Oku tau 'ilo'i lelei 'e 'i ai ha ngaahi faingamālie he 'ikai ke ma'u 'e kinautolu 'oku tala 'oku nau kehé.

Ne fekau'i e kakai 'a e 'Otuá he kuonga kotoa pē ke nau tokanga'i e ni'ihi fakafo'ituitui ko e kau sola pe hangē 'oku nau kehé. 'I he kuonga motu'á, ne nau talitali lelei ha muli 'o tatau pē mo e kau uitoú pe fānau paeá. Na'e tatau pē 'a e mulí mo kinautolu, na'á ne tu'u laveangofua 'aupito, pea ko 'ene mo'uí ne makatu'unga ia mei hono malu'i 'e he kakai fakalotofonuá. Ne ma'u 'e he kakai 'Isilelí ha fakahinohino pau ki he me'a ni: "Ka ko e muli 'oku nofo mo koé 'e tatau ia mo e tokotaha kuo tupu 'iate kimoutolu, pea te ke 'ofa kiate ia 'o hangē ko ho'o 'ofa kiate koé; he na'a mou nofo ko e muli 'i he fonua ko 'Isipité."⁴

Panamā Siti, Panamā

Sanitiako, Silei

Lolotonga 'Ene ngāue 'i he mā-maní, ne hoko 'a Sisū ko ha sippinga 'o ha taha ne hulu atu 'Ene ngāue 'i he fatongia pē e talitali lelei mo e kātaki. Na'á Ne manava'ofa mo faka'apa'apa'i kinautolu ne 'ikai tali 'e he sosaieti, kinautolu na'e si'aki mo tala 'oku nau ta'e ma'á 'i he'enua tala 'oku nau angatonú. Ne nau ma'u tatau pē 'Ene akonakí mo e tokoní.

Hangē ko 'ení, ne 'ikai ke muimui e Fakamo'uí ia ki he anga fakafonua 'i Hono kuongá he na'e kole vai ia ki he fefine Samēliá. Na'á ne keinanga fakataha mo e kau tñaki tukuhaú mo e angahalá. Na'e 'ikai te ne fakatuotuai ke a'u ki he kiliá, 'o ala ki ai pea fakamo'uí ia. Na'á ne tangane'ia he tui 'a e 'eikitau Lomá 'o folofola ki he kakaí, "Oku ou tala mo'oni atu kiate kimoutolu, na'a mo 'Isileli, 'oku 'ikai te u 'ilo ai ha tui 'e peheni hono lahí."⁵

Na'e kole mai 'a Sisū ke tau tauhi e fono 'o e 'ofa haohaoá, 'a ia ko ha me'a'ofa 'oku fakamāmani lahi mo 'ikai ke fai tu'unga 'i ha me'a. Na'á Ne folofola:

"He kapau 'oku mou 'ofa kiate kinautolu 'oku 'ofa kiate kimoutolú, ko e hā 'a e totongi te mou ma'ú? ['ikai 'oku fai pehē pē mo e kau tñaki tukuhaú?]

"Pea kapau 'oku mou fe'ofa'ofani [pē] mo homou kāingá, [ko e hā 'oku mou fai 'o laka ange he kakai kehé?]

['ikai 'oku fai pehē pē mo e kau tñaki tukuhaú?]

"Ko ia ke haohaoa 'a kimoutolu, he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'oku ['i] he langí."⁶

'I he Siasí ni, 'oku 'ikai ha muli mo ha taha 'oku li'aki. Ko e ngaahi tokoua pē mo e tuofāfine. 'Oku tokoní'i kitautolu 'e he 'ilo 'oku 'i ai ha'atau Tamai Ta'engatá ke tau ongo'ingofua ange 'a e ongo fakatokoua 'oku totonu ke ma'u 'e he tangata mo e fefine kotoa pē 'i he māmani.

'Oku fakahā 'e ha kongá mei he tohi ko e *Les misérables* e founa 'e lava ai e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'o tokanga 'i e ni'ihí fakafo'ituitui 'oku tala ko ha kau mulí. Ne toki tukuange mai pē 'a e pōpula ko Sione Valasoní. Na'á ne fu'u ongosia he folau lōloá pea mate he fiekaia mo feinua, 'okú ne a'u mai ki ha ki'i kolo 'o kumi ha feitu'u ke ma'u ai ha me'akai mo mohe ai he pō ko iá. 'I he mafola mai 'a e ongoongo 'o 'ene ha'ú, ne tāpuni kotoa 'e he kakaí honau falé meiate ia. Ne 'ikai ke tali ia 'e he hōtelé, fale talitali kakaí, 'o a'u ki he pilisoné. Na'e 'ikai ke tali, tuli, mo fakafisinga 'i ia. Ne faifai pea 'ikai toe 'i ai hano ivi, 'o ne hoholo hifo he matapā kimu'a 'o e faifekau he koló.

Ne 'ilo'i lelei pē 'e he faifekau angalelei ni e puipuitu'a 'o Valasoní, ka na'á ne fakaafe'i 'a e pōpulá ki hono 'apí

'aki e ngaahi lea 'ofa ko 'ení:

"Oku 'ikai ko haku 'api 'eni; ko e 'api ia 'o Sisū Kalaisi. 'Oku 'ikai fie ma'u ia ke 'ilo e hingoa 'o e tokotaha 'oku hū maí, ka ke 'ilo pe 'okú ne loto-mamahi. 'Okú ke faingata'a'ia, 'okú ke fiekaia mo feinua; 'oku talitali lelei koe. . . . Ko e hā 'e fie ma'u ai ke u 'ilo ho hingoá? Koe'uhí, kimu'a peá ke fakahā mai [ho hingoá], 'oku ou 'ilo'i 'e au koe.'

"Ne 'ā'ā hake 'a [Valasoni] 'i he'ene fu'u 'ohovalé.

"Mo'oni? Na'á ke 'ilo'i hoku hingoá?'

Ne tali atu 'e he Pīsope, "Io, ko hoku tokoua koe."⁷

'I he Siasí ni, ko e uōtí mo 'etau kōlomú 'oku 'ikai ko ha'atau me'a ia. Ko e me'a ia 'a Sisū Kalaisi. 'Oku totonu ke ongo'i fiefia e taha kotoa pē 'e hū mai ki hotau 'apisiasí. 'Oku fu'u mahu'inga e fatongia ko hono talitali lelei e taha kotoa pē. 'Oku fononga atu e māmani 'oku tau nofo a'í 'i ha vaha'ataimi moveuveu lahi. Koe'uhí ko e fakaututu 'a e lava ke fefononga'akí, vave 'o e fetu'utakí, mo e fakamāmani lahi 'o e tu'unga faka'ekonōmiká, 'oku hoko ai e māmani ko ha fu'u kolo lahi pē 'e taha 'oku fetaulaki, fetu'utaki, mo feohi ai e kakaí mo e ngaahi pule'angá 'o laka ange 'i ha toe taimi kimu'a.

'Oku hanga 'e he liliu fakaemāmani lahi ko 'ení 'o fakahoko e ngaahi taumu'a 'a e 'Otua Māfimafi. 'Oku 'ikai ngata 'i hono tñaki 'Ene kakaí filí mei he tuliki 'e fā 'o e māmani 'i hono 'oatu e kau faifekau ki he ngaahi fonua mama'ó ka 'oku kau ai mo e tū'uta mai 'a e kakaí mei he ngaahi feitu'u kehé ki hotau ngaahi koló mo e tukui koló. 'Oku tokolahi ha kakaí 'oku 'ikai ke nau 'ilo 'oku tataki kinautolu 'e he 'Eikí ki ha ngaahi feitu'u te nau lava ke fanongo ai ki he ongo-ongolelei mo kau ki He'ene tākangá.

'Oku hangehangē ko e tokotaha hoko 'e ului ki he ongoongolelei 'i ho uōtí 'oku 'ikai ko ha taha ia ho mahení mo e kaungāme'a angamahení. Te ke lava ke tala ia 'i hono fōtungá, lea fakafonua, anga hono teungá, pe lanu 'o hono kilí. Mahalo ne tupu hake e tokotahá ni 'i ha tui fakalotu kehe, mo ha puipuitu'a kehe pe tō'onga mo'ui kehe.

Ko ha fatongia mahu'inga 'o e lakanga fakataula'eikí 'a e fakafeohí. 'E fengāue'aki lelei e kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Melekišētekí mo e hou'eiki fafiné 'i he fakahinohino 'a e pīsopé ke fakapapau 'i 'oku talitali lelei 'i he 'ofa mo e anga'ofa e taha kotoa pē. 'E matu'aki tokanga e kau faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí ke fakapapau 'i 'oku 'ikai ke ngalo pe li'aki ha taha.

'Oku fie ma'u ke tau ngāue fakataha ke langa ha tu'unga fakalaumālie uouangataha 'i hotau uōtí mo e koló. Ne 'i ai e sīpinga haohaoa 'o e uouangatahá 'i he kakai 'a e 'Otuá hili e 'a'ahi 'a Kalaisi ki he ongo 'Ameliká. 'Oku fakamo'oni 'i mai 'e he lekōtí ne 'ikai foki ke 'i ai ha kau "Leimana, pe ha fa'ahinga kakai kehe 'e taha; ka na'a nau taha pē, ko e fānau 'a Kalaisi, pea ko e kau 'ea hoko ki he pule'anga 'o e 'Otuá."⁸

'Oku 'ikai ma'u e uouangatahá 'i hono tukunoa 'i mo fakamavahe 'i e kau mēmipa 'oku kehé pe vaivai angé kae feohi pē mo e kakai 'oku tau tataú. 'Ikai 'aupito, 'oku ma'u e uouangatahá 'i hono talitali lelei mo tokoni 'i 'a kinautolu 'oku fo'ou pea 'i ai ha'anau ngaahi fie ma'u paú. 'Oku hoko e kau mēmipa ko 'ení ko ha

tāpuaki ki he Siasí mo 'omi ha ngaahi faingamālie kiate kitautilu ke tokoni ki hotau kaungā'apí pea fakahaohaoa 'i ai hotau lotó.

Ko ia ai, 'e hoku ngaahi tokoua, ko ho fatongia ke tokoni ki ha taha pē 'oku hū atu he ngaahi matapā 'o homou 'apisiasí. Talitali lelei kinautolu 'aki e hounga'ia 'o 'ikai filifilimānako. Ka hū atu ha kakai 'oku 'ikai te ke maheni mo ia ki ha taha ho'omou ngaahi fakataha'angá, talitali fiefia kinautolu pea fakaafe 'i ke mou tangutu fakataha. Kātaki 'o kamata 'i hono 'ai ke nau ongo 'i 'oku talitali lelei mo 'ofa 'i kinautolú kae 'oua 'e tali ke nau toki kole atu.

Hili ho'o 'uluaki talitali lelei, fakakaukau 'i ha ngaahi founga 'e lava ke hokohoko atu ai ho'o tokoni 'i kinautolú. Ne u fanongo 'i ha uooti, ne hili hono papitaiso ha ongo fafine tuli, ne loto ha ongo fafine he Fine'ofá ke na ako e talanoa faka'ilonga nimá koe'uhí ke lava ke nau fetu'utaki lelei ange mo e ongo ului fo'ou ko 'ení. Ko ha sīpinga faka'ofa'ofa ia 'o e 'ofa ki hotau kaungā tokoua mo e tuofāfine 'i he ongoongolele!

'Oku ou fakamo'oni atu 'oku 'ikai ha taha 'e sola ki he'etau Tamai

Hēvaní. 'Oku mahu'inga e taha kotoa pē kiate Ia. 'Oku ou fakamo'oni mo Pitá "Oku 'ikai filifilimānako 'a e 'Otuá ki he kakai: ka 'okú ne ma'u ma'ana 'a ia 'oku manavahē kiate iá, mo [ngāue angatonu], 'i he pule'anga kotoa pē."⁹

'Oku ou lotua ko e taimi 'e fakataha 'i mai ai 'e he 'Eikí 'Ene fanga sipí 'i he 'aho faka'osí, te Ne folofola mai kiate kitautilu kotoa, "Ko e muli au, pea na'a mou fakaafe 'i au."

Pea tau tali atu kiate Ia, "Na'a mau mamata kiate koe 'anefē ko e muli, pea mau fakaafe 'i koe?"

Pea te Ne toki tali mai, "Ko 'eku tala mo'oni atu kiate kimoutolu, Ko e me'a 'i ho'o mou fai ia ki ha taha 'oku kihí 'i si'i hifo 'i hoku kāingá ni, ko ho'o mou fai ia kiate aú."¹⁰

'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 1 Nifai 22:25.
2. 'Epalahame 2:10; tñaki atu hono fakamamafa 'i.
3. 'Efesō 2:19.
4. Levitiko 19:34.
5. Mātiu 8:10; vakai foki Mātiu 8:2-3; Ma'ake 1:40-42; 2:15; Sione 4:7-9.
6. Mātiu 5:46-48.
7. Victor Hugo, *Les misérables*, liliu 'e Isabel F. Hapgood, 5 vols. (1887), 1:73.
8. 4 Nifai 1:17.
9. Ngāue 10:34-35.
10. Mātiu 25:35, 38, 40.

Fai 'e 'Eletā Randy D. Funk
'O e Kau Fitungofulú

Kuó Ne Ui Au ke Malanga'aki 'Ene Folofolá

*Kapau te ke loto fakatōkilalo mo talangofua pea tokanga
ki he le'ó 'o e Laumālié, te ke ma'u ha fiefia lahi 'i ho'ó
ngāue ko ha faifekau.*

Na'á ku lolotonga hoko ko ha palesiteni fakamisiona 'i 'Initia he taimi na'e fokotu'u ai au ke u hoko ko ha Taki Mā'olunga 'i 'Epeleli kuo 'osí. Na'á ku mamata tonu ki ha me'a na'e tala mai 'e ha palesiteni fakamisiona kimu'á. "Oku fakafekau mo'oni 'a e ngāue 'a e kau faifekau 'o e Siasí ni."¹

Ko e taha 'o e kau faifekau tu'u-kimu'a na'e ngāue fakataha mo Sisitā Fangu mo aú ko 'Eletā Pokaleli mei Nepolo. Hili ha ta'u 'e ua 'o 'ene mēmipa 'i he Siasí, na'e ui ia ke ngāue fakafaipekau 'i he Misiona 'Initia Pengaloá, 'a ia ko ha misiona lea fakapilitānia. Te ne tala atu na'e 'ikai te ne mateuteu lelei ki ai. Na'e mahinongofua pē ia. Ne te'eki ke ne sio 'i ha faifekau, ka 'i he'ene toki hoko ko e faifekau, he na'e 'ikai ke ngāue ha kau faifekau kei talavou ia 'i Nepolo. Na'e 'ikai sai 'ene laukonga fakapilitānia ke mahino kiate ia 'a e fakahinohino na'e 'oatu fakataha mo hono uí. 'I he'ene ha'u ki he senitā ako'anga

fakafaipekau, na'e 'ikai te ne 'omi ha ngaahi talausese lelei, sote hina, mo ha ngaahi hēkesi, ka na'á ne pehē, na'á ne fa'ó pē ha "talausese tangakali 'e nima, falani nima mutu 'e ua, mo ha mota pani 'ulu lahi 'aupito."²

Na'e a'u ki he hili 'ene ma'u 'a e vala 'oku totonú, na'á ne pehē na'á ne kei ongo'i ta'emateuteu pē 'i he ngaahi 'uluaki uiké. Na'á ne fakamatala 'i 'a e taimi ko ia 'o 'ene ngāue fakafaipekau 'o pehē: "Na'e 'ikai ngata he faingata'a 'a e lea fakapilitānia, ka na'e faingata'a tatau pē mo e ngāué. . . . Tānaki atu ki he me'a kotoa ko iá 'a 'eku fiekaia, hela'ia, mo e ta'elatá. . . . Neongo 'a e faingata'a 'a e ngaahi me'a ne hokó ka na'e 'osi fakapapau pē hoku lotó. Na'á ku ongo'i 'oku ou vaivai mo ta'efe'unga. Na'á ku lotu he ngaahi taimi ko iá ki he Tamai HēvanI ke tokoni mai kiate au. Ko e mo'oni, ko e taimi kotoa pē ne u lotu aí ne u ongo'i hono fakafiemālie'i aú."³

Neongo 'a e fo'ou mo faingata'a 'a e ngāué kia 'Eletā Pokaleli, na'á

ne ngāue 'i he tui lahi mo mateaki 'aupito, mo feinga ke mahino kiate ia pea mumui ki he ngaahi me'a kuó ne ako mei he folofolá, *Malanga'aki 'Eku Ongongolelei*, mo 'ene kau taki fakamisiona. Na'á ne hoko ko ha faiake mālohi 'o e ongoongolelei—'i he lea fakapilitānia—mo ha takimu'a lelei 'aupito. Na'e 'osi 'ene ngāue fakafaipekau pea ne nofo taimi si'i 'i Nepolo, na'á ne toe foki ki 'Initia ke hoko atu 'ene akó. Ko e talu 'eni mei Sānuale 'ene hoko ko e palesiteni fakakolo 'i Niu Teli. 'Okú ne hoko atu ke tokoni ki he tupulaki mo'oni 'a e Siasí 'i 'Initia, koe'uhí ko e tupulaki na'a ne a'usia 'i he'ene hoko ko ha faifekau.

Na'e hoko fēfē ha talavou na'e te'eki sio 'i ha faifekau ko ha taha 'okú ne ma'u ha ivi fakalaumālie mālohi pehē? 'E founa fēfē ha'o ma'u ha ivi fakalaumālie 'i ho'ó hoko ko ha faifekau ke tali koe ki ha 'api; ngaahi 'i-meili, mo e lotu 'o e kakai 'i he misiona te ke ngāue a? Hangē ko e founa maheni, 'oku ma'u 'a e ngaahi talí mei he folofolá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo e kau 'aposestolo mo'uí.

Na'e fakahā mai 'e he 'Eiki 'i hono 'uluaki malanga'aki 'o e ongoongolelei 'i 'Ingilani 'i Siulai 1837 'o pehē, "Ilonga 'a kinautolu te ke fekau'i atu 'i hoku hingoá, 'i he le'ó 'o ho kāinga, ko e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a ia kuo fakangoongolelei'i mo fakamafai'i totonu 'e kimoutolú, te nau ma'u 'a e mālohi ke fakaava 'a e matapā 'o hoku pule'angá ki ha pule'anga te mou fekau'i atu 'a kinautolu ki aí."⁴

Neongo pe ko e fē ha feitu'u, pe ko e misiona 'e fekau'i pe vahe kimoutolu ki aí, 'ilo'i na'e fakangoongolelei'i totonu 'a e feitu'u ko iá 'e ha mēmipa 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, pea 'oku ui kimoutolu 'e he palōfita 'a e 'Eiki. 'Oku ui 'a kimoutolu " 'i he kikite, pea 'i he hilifaki 'o e nima."⁵

Na'e fakahā mai leva 'e he 'Eiki 'a e ngaahi tu'unga ke fakahoko ai 'a e tala'ofa ko 'eni. Na'a Ne folofola, "O kapau ['a ia ko hono 'uhingá 'e fakahoko 'a e tala'ofá kapau] te nau [ko e 'uhinga ia ki he kau faifekau 'oku fekau'i atú] [1] fakavaivai 'i 'a kinautolu 'i hoku 'aó, pea [2] nofo ma'u 'i he'eku

leá, pea [3] tokanga ki he le'ó 'o hoku Laumālié.”⁶

‘Oku mahino ‘a e ngaahi tala’ofa ‘a e Eikí. Kuo pau ke mou loto-fakatōkilalo, talangofua, pea lava ‘o fanongo mo muimui ki he Laumālié koe’uhí ke mou ma’u ‘a e mālohi fakalaumālie ko ia ‘oku fie ma’u ke mou fakaava ‘aki ‘a e matapā ‘o e pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he fonua ‘oku fekau’i atu ‘a kimoutolu ki aí.

‘Oku fekau’aki vāofi ‘a e ‘ulu-ngaanga ‘e tolu ko ‘ení. Kapau ‘oku mou loto-fakatōkilalo, te mou loto ke mou talangofua. Kapau ‘oku mou talangofua, te mou ongo’i ‘a e Lau-mālié. ‘Oku mahu’inga ‘a e Laumālie ki he ngāué ‘o hangē ko hono ako’i ‘e Palesiteni ‘Eselā Tafi Penisoni, “Ka ‘ikai te ke ma’u ‘a e Laumālié, he ‘ikai ‘aupito pē te ke lavame’a ‘o *tatau ai pē* pe ko e hā ho talēnití mo e me’a ‘okú ke malava ‘o faí.”⁷

‘I he’eku hoko ko ha palesiteni fakamisioná, ne u fa’a ‘initaviu ‘a e kau faifekau na’a nau faingata’a’ia koe’uhí ko e te’eki ai te nau taau mo’oní. Na’a nau mo’ui ‘o mā’ulalo hifo ‘i he tu’unga fakalaumālie na’e totonu ke nau ‘i aí. Pea neongo pe ko e hā hano lahi ‘o ‘enau ngāué pe lahi ‘o e lelei kuo nau faí, na’e ‘ikai pē te nau lava ‘o ongo’i ha nonga pe fiefia ‘i he takaua ‘a e Laumālie Mā’oni’oní, kae ‘oua kuo nau fakavaivai’i ‘a kinautolu, pea fakatomala kakato, pea ma’u ‘a e ‘alo’ofa mo e ‘ofa ‘a e Fakamo’uí.

‘Oku fakahinohino’i ‘e he ‘Eikí ‘Ene kau tamaio’eikí ke nau loto-fakatōkilalo, koe’uhí he ‘oku kamata ‘aki ‘a e loto-mafesifesi ‘a hono ngaohi ‘o e tangatá ke kakato fakalaumālié. Fakakaukau ki he lelei ‘oku ma’u mei he ngaahi me’a ‘oku maumau’i. ‘Oku maumau’i (keli) ‘a e kekelé ke tō ai ‘a e uité. ‘Oku maumau’i (momosi) ‘a e uité ke ngaohi ‘aki ‘a e maá. ‘Oku maumau’i (pakipaki) ‘a e maá ke hoko ko e fakataipe ‘o e sākalamēnití. Ko e taimi ko ia ‘oku ma’u ai ‘e he tokotaha ‘oku fakatomala ‘a e sākalamēnití ‘i he loto mafesifesi mo e laumālie fakatomala, ‘oku kamata ai ke ne hoko ‘o kakato.⁸ Ko e taimi ko ia ‘oku tau fakatomala ai pea hoko ‘o kakato ‘i he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí, oku lahi ange

ai ‘a e me’a ke tau foaki ki he Fakamo’uí ‘i he’etau tauhi kiate Iá. “Io, ha’u kiate ia, pea ‘oatu homou laumālié kotoa ko ha feilaulau kiate ia.”⁹

Kapau ‘oku fakamafasia’i koe ‘e he angahalá pea fie ma’u ke ke fakatomala, kātaki ‘o fai leva ia he taimí ni. Ko e taimi ko ia na’e fakamo’ui ai ‘e he Fakamo’uí ‘a kinautolu na’a nau faingata’a’ia, na’á Ne fa’a fakaafe’i kinautolu ke nau tu’u hake. ‘Oku tohi ‘i he folofolá, na’a nau tu’u hake he taimi pē ko iá.¹⁰ Fakamolemole ‘o tali ‘Ene fakaafe ke ke tu’u haké koe’uhí ke fakamo’ui koe mei ho ngaahi faingata’a’ia fakalaumālié. ‘Oua ‘e toe toloi, talanoa leva ki ho’o pīsopé, palesiteni fakakoló pe palesiteni fakamisioná ‘o kamata ‘a e founga ‘o e fakatomalá he taimí ni.

‘E ‘omi ‘e he mālohi faifakamo’ui ‘o e Fakalelei ‘a e melinó ki ho laumālié pea ‘ai ke ke malava ‘o ongo’i ‘a e Laumālie Mā’oni’oní. ‘Oku ‘ikai lava ke fua tautau ‘a e feilaulau ‘a e Fakamo’uí, pea neongo hono lahi mo e mamafa ‘etau ngaahi angahalá, ‘oku lava pē ke lau ia pea vete, mo si’aki pea fakamolemole’i. “Pea hono ‘ikai ke lahi ‘a ‘ene fiefiá ‘i he laumālie ‘e toko taha ‘oku fakatomalá!”¹¹

‘Oku mālohi ‘a e tala’ofa ko ‘ení ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá. “Tuku ke ngaohi ke faka’ofa’ofa ma’u ai pē ‘e he angama’á ‘a ho’o ngaahi fakakaukau,

pea ‘e ‘āsili mālohi ‘a ho’o falalá ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.”¹² Ko e taimi ko ia ‘okú ke mo’ui angama’a aí, te ke ongo’i ha nonga ‘i ho’o falala ki ho tu’unga ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá pea te ke ma’u ‘a e mālohi ‘o e Laumālié ‘iate koe.¹³

Mahalo ‘e pehē ‘e ha ni’ihi ‘o e kau mēmipa fo’ou ange ‘o e Siasí pe ko e kau mēmipa ne nau toki foki mai ‘o mālohí, “Oku ou fe’unga he taimí ni pea ‘oku ou ma’u ha holi ke ngāue, ka ‘oku ‘ikai te u ‘ilo’i pe ‘oku fe’unga ‘eku ‘iló.” Na’e ako’i kinautolu ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘i ‘Epeleli ‘o pehē, “Oku ‘ilo ‘a e mo’oní mo e tali ki he’etau ngaahi fehu’i mahu’inga tahá ‘i he taimi ‘oku tau talangofua ai ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá.”¹⁴ Ko e me’a fakafiefia ‘etau ‘ilo’i te tau lava ‘o ma’u ‘a e ‘iló ‘i he’etau talangofuá.

Mahalo ‘oku ongo’i ‘e ha ni’ihi ‘oku fakangatangata honau talēnití, me’a te nau malavá, pe ngaahi taukei ke vahevahé. Kapau ‘oku mou hoha’a ki ha ngaahi me’a pehē, manatu ki he me’a na’e hoko kia ‘Eletā Pokalelí. Fai ‘a e teuteu lelei taha te ke lava ‘o faí pea manatu ‘i e fakatupulaki ‘e he Tamai Hēvaní ho’o ngaahi feinga ‘i he loto-fakatōkilalo mo talangofuá. Na’e fai mai ‘e ‘Eleā Lisiate G. Sikoti ‘a e akonaki fakalotolahi ko ‘ení: “I he’etau talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e Eikí mo tokoni ta’esiokita ki He’ene fānaú,

'oku fakamatula pē ke hoko mai ha mālohi mei he 'Otuá—'a e mālohi ke fai ha me'a 'o mahulu ange he me'a te tau lavá. 'Oku fakatupulaki 'etau 'iló, hotau talēnití mo hotau iví koe'uhí 'oku tau ma'u ha ivi mo e mālohi mei he 'Eikí."¹⁵

'I he 'etau falala ki he 'Eikí mo 'Ene angalelé, 'e tāpuekina 'e he 'Otua Māfimaí 'a 'Ene fānaú 'o fou atu 'iate koe.¹⁶ Na'e vave hono ako ia 'e 'Eletā Hōlingi mei Nevata 'i he'ene ngāue fakafaifekau. Na'á ne 'alu mo Sisitā Fangu mo au 'i he 'aho hili 'ene a'u angé ki Lahamanitalí, 'a ia ko e 'uluaki feitu'u ia ke ngāue aí. Na'e 'a'ahi 'a 'Eletā Hōlingi mo 'Eletā Kanapalami he ho'atā ko iá ki ha mēmipa 'o e Siasí mo 'ene fa'eé. Na'e fie ako 'a e fa'eé ki he Siasí koe'uhí ko 'ene mamata ki he anga hono tapuekina 'e he ongoongolelé 'a e mo'ui 'a 'ene tama fefiné. Na'e 'alu 'a Sisitā Fangu mo kinaua ke hoko pē ko ha fakafeohi. Pea koe'uhí na'e pau ke ako'i 'a e lēsoní 'i he lea fakapilitāniá, pea ko e lea fakatelukuú pē 'oku lava 'e he fa'eé, na'e pau ke 'alu ai mo ha tangata mei he kolo 'o e Siasí ke fakatonulea 'i hono ako'í.

Ko e fatongia 'o 'Eletā Hōlingi he'ene fuofua ako'í, ko 'ene ako'i e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí, 'o ngāue

'aki 'a e ngaahi lea 'a e Palōfita ko Siosefá. Na'á ne tafoki mai 'o fehu'i kia Sisitā Fangu 'i he taimi ko iá, "Te u ngāue 'aki 'a e ngaahi lea tatau pē?" he na'á ne 'ilo'i 'e fai hano fakatonulea.

Na'á ne tali ange, "Ngāue 'aki 'a e fo'i lea kotoa pē koe'uhí ke fakamo'oni 'i he Laumālié 'a e me'a te ke lea 'akí."

Na'e liliu 'a e fofonga 'o e fine'eiki 'ofeina ko 'ení 'i he taimi na'e ako'i ai 'i he loto-fakamātoato 'e he faifekau fo'ou ko 'ení 'a e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí 'o ngāue 'aki 'a e ngaahi lea tonu 'a e Palōfitá. Na'e kamata ke tangi e fine'eiki. Ka 'i he faka'osi 'e 'Eletā Hōlingi 'a e pōpoaki nāunau'ia ko iá, pea kimu'a ke fakatonulea 'i e me'a na'á ne lea 'akí, kuo kole ange 'e he fine'eiki ia mo 'ene tangí 'i he'ene lea fakafonuá, "E lava nai ke u papitaiso? Te mou lava 'o ako'i mu'a mo hoku fohá?"

Si'oku kaungā tamaio'eiki kei talavou, 'oku fakaava mai 'a e ngaahi matapā mo e ngaahi loto 'i he 'aho taki taha ki he pōpoaki 'o e ongoongolelé—'a ia ko ha pōpoaki 'okú ne 'omi 'a e 'amanaki lelé mo e fiefiá ki he fānaú 'a e 'Otuá 'i he māmaní. Kapau 'oku mou loto-fakatōkilalo mo talangofua, pea fakafanongo ki he le'o

'o e Laumālié, te mou ma'u ha fiefia lahi 'i ho'omou hoko ko ha faifekau.¹⁷ Ko e fa'ahita'u faka'ofofa 'eni ke te hoko ai ko ha faifekau—'a ia ko ha taimi 'oku fakavave'i ai 'e he 'Eikí 'a 'Ene ngāue!

'Oku ou fakamo'oni 'i 'a hotau Fakamo'uí mo 'Ene "fekau fakalangi"¹⁸ ke "'alu 'a kmoutolu 'o fakalotu 'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē."¹⁹ Ko Hono Siasí 'eni. 'Okú Ne tataki ia 'i he kau palōfita mo e kau 'aposestolo 'oku mo'ui. 'E ako'i kitautolu 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí 'i he houa ka hokó. 'Ofa ke tau "mata poto,"²⁰ 'o hangē ko Molomoná, koe'uhí ka fai mai 'a e uí, 'oku tau taau pea tau lava 'o fakahā 'i he malohi 'o e Laumālié: "Vakai, ko ha ākongā au 'a Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá. Kuó Ne ui au ke u malanga 'aki 'a 'Ene folofolá 'i he lotolotonga 'o Hono kakaí, koe'uhí ke nau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."²¹ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Talanoa fakatāutaha mo Dennis C. Brimhall, palesiteni 'o e Misiona Kentucky Louisville, 2005–8.
2. Ashish Pokhrel, "My Name Is Ashish Pokhrel and This Is My Story" (hisitōlia fakatāutaha te'eki pulusi, Sepitema 2011).
3. Pokhrel, "My Name Is Ashish Pokhrel."
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:21.
5. Ko e Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:5.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:22.
7. Ezra Taft Benson, 'i he *Malanga'aki 'Eku Ongongolelé : Ko ha Fakahinohino Ki he Ngāue Fakafaifekau* (2004), 210.
8. Ngaahi fakakaukau to'o mei he lea 'a 'Eletā Jeffrey R. Holland 'i he konifelenisi 'a e Siteiki Bountiful Utah North, Sune 8–9, 2013.
9. 'Amenai 1:26.
10. Vakai, Ma'ake 5:41–42; Sione 5:8–9.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:13.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:45.
13. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:46.
14. Thomas S. Monson, "'Oku 'Omi 'e he Talangofuá 'a e Ngaahi Tāpuakí," *Liahona*, Mē 2013, 89.
15. Richard G. Scott, "Ke Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 30.
16. 'I hono fakamatala 'i e me'a 'e fai 'e ha kau faifekau fo'ou tokolahi, ne pehē 'e 'Eletā Russell M. Nelson: "Te nau fai e me'a kuo fakahoko ma'u pē 'e he kau faifekau. Te nau malanga 'aki e ongoongolelé! Te nau tāpuakí 'i e fānaú 'a e 'Otua Mafimaí!" ("Kau Atu," *Liahona*, Mē 2013, 45).
17. Vakai, *Malanga'aki 'Eku Ongongolelé*, v.
18. Thomas S. Monson, "Mou Omi, 'a Kimoutolu Kotoa Ngaahi Foha 'o e 'Otuá," *Liahona*, Mē 2013, 66.
19. Mātiu 28:19.
20. Molomona 1:2.
21. 3 Nifai 5:13.

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Te Ke Lava 'o Fai ia He Taimi Ni!

*Ko e me'a mahu'ingá 'etau loto fiamālie ke tu'u hake 'o hoko
atu 'etau fononga 'i he halá, . . . te tau lava 'o ako ha me'a
mei he 'etau tōnounou' pea hoko 'o lelei mo fiefia ange.*

I he'eku kei talavou, ne vave pē 'eku tu'u ki 'olungá 'o kau ka tō ki lalo. Neongo iá, kuó u fakatoka-nga 'i 'a e me'a fakamamahi 'i he'eku motu'a angé, kuo liliu 'a e ngaahi lao 'o e saienisi fakanatulá—'oku 'ikai toe vave ha'aku tu'u ki 'olunga hili ha'aku tō.

Na'á ku toki 'alu pē mo hoku mokopuna tangata ta'u 12 'o sikí. Na'á ma fiefia he'ema feohí 'i he taimi ne u sikí atu ai 'i ha feitu'u ne 'aisi 'ou tō 'i ha fo'i tahifo loloto.

Na'á ku fai e feinga kotoa pē ke u tu'u hake, ka na'e 'ikai pē te u lava—kuó u tō, pea 'ikai te u lava 'o tu'u hake ki 'olunga.

Na'á ku ongo'i 'oku faingamālie pē hoku sinó, ka ne ki'i kafo hoku loto fie tangatá. Ne u fakapapau'i leva 'oku tui lelei hoku tatā mo e sio'ata sikí, he ne tokolahi e kau sikí 'i a'í pea 'ikai te u loto ke nau 'ilo'i au. Na'á ku fakakaukau ki ha'aku tangutu kuo siva e 'amanakí pea nau sikí fakalelei mo kaila fiefia mai, "Mālō e lelei, Misa 'Ukitofa!"

Na'e kamata ke u fifili pe ko e hā 'e fai ke fakahaofi au. Ko e taimi ia ne a'u mai hoku mokopuna tangatá

ki hoku tafa'akí. Na'á ku talaange e me'a ne hokó, ka ne 'ikai tokanga ia ki he'eku fakamatala ki he 'uhinga 'oku 'ikai te u lava ai 'o tu'u haké. Na'á ne sio hangatonu mai kiate au, pea ala mai 'o puke hoku nimá, pea pehē mai he le'o mālohi, "E Kulenipā, te ke lava ia he taimi ni!"

Na'á ku tu'u hake he taimi pē ko iá. 'Oku ou kei fakatumutumu pē he me'a ko ia ne hokó. Ko e me'a ko ia ne hangē he 'ikai lava he ki'i taimi si'i kuo hili kuo fokifā pē 'ene malavá, koe'uhí ko ha tamasi'i ta'u 12 na'e ala mai mo pehē, "Te ke lava 'i ia he taimi ni!" Na'e hangē ia kiate au ne huhu'i mai ha lototo'a, loto-māfana, mo ha iví.

Si'i ngaahi tokoua, 'e 'i ai ha taimi 'i he 'etau mo'uí 'e hangē 'oku faingata'a ange e tu'u hake pea hokohoko atu ke fakalaka he me'a te tau malavá. Na'á ku ako ha me'a he 'aho ko iá 'i ha fo'i tahifo ne kāpui 'e he sinoú. Neongo te tau pehē he 'ikai ke tau lava 'o tu'u hake, 'oku kei 'i ai pē ha 'amanaki lelei. Pea 'oku 'i ai e taimi ni'ihi, ko e me'a pē 'oku tau fie ma'ú ke sio mai ha taha, pea puke hotau nimá, mo pehē mai "Te ke lava ia he taimi ni."

Ko e Fakakaukau Hala 'oku Tau Mālohi

Te tau lava 'o pehē 'oku lahi ange 'a e fakahehema 'a e kakai fefiné 'i he kakai tangatá ke nau ongo'i ta'efe'unga mo lotomamahí—'okú ne uesia lahi ange kinautolu 'iate kinautolu. 'Oku 'ikai te u fakapapau'i 'oku mo'oni 'eni. 'Oku ongo'i 'e he kakai tangatá 'a e loto-halaiá, loto-mafasiá, mo e tōnounou. 'Oku lava ke tau fakangalingali pē 'oku 'ikai uesia kinautolu 'e he ngaahi ongo ko 'ení, ka 'oku hoko ia. 'Oku tau lava 'o ongo'i mafasia 'aupito he ikai te tau lava 'o fai ha me'á mo 'etau ta'efe'ungá, pea tau pehē leva he 'ikai lava ke tau toe lavame'a. 'E lava foki ke tau pehē ko hotau iku'angá pē ke tau tō, he kuo tau tō kimu'a. Hangē ko e lau 'a ha punake, "Te tau kei vilitaki atu pē, 'o hangē ha vaka 'oku tuiaki ki he matangí, pea toutou fakafoki ki he tu'unga ne 'i ai kimu'a."¹

Kuó u nofo 'o vakai ki ha kau tangata na'e lahi honau iví mo honau faingamālié, na'e 'ikai te nau toe kau he ngāue ki hono langa hake 'o e pule'anga 'o e 'Otuá koe'uhí he ne tu'o taha pe ua ha'anau ta'e lavame'a. Ko ha kau tangata ia na'e lahi honau iví 'a ia na'a nau mei hoko ko ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki mo e kau tamai-o'eiki tu'ukimu'a 'a e 'Otuá. Ka koe'uhí ne nau tō pea nau loto-fo'i, na'a nau tafoki leva mei honau ngaahi fatongia fakataula'eiki 'o kumi ki he ngaahi ngāue faingofua ange 'oku 'ikai taau.

Ko ia ai, na'a nau 'alu atu, 'o faka-hoko ha ki'i kongá si'i pē 'o e me'a na'a nau mei lava 'o fakahokó, 'o 'ikai te nau a'usia ai 'a e tu'unga 'o honau tofi'á. Pea hangē ko e faka'ānaua 'a e punaké, 'oku kau 'a kinautolú ni he ngaahi laumālie mala'ia kuo nau "mate 'oku kei 'iate kinautolu pē 'enau fasi."²

'Oku 'ikai ha taha 'e loto ke ne ta'e lava ha me'a. Pea 'oku 'ikai ke tau sai'ia he taimi 'oku sio mai ai ha ni'ihi kehé—kae tautautefito kiate kinautolu 'oku tau 'ofa a'í—ki he 'etau ta'e lava ha me'á. 'Oku tau fie ma'u kotoa pē ke faka'apa'apa'i mo fakamahu'inga'i kinautolu. 'Oku tau loto ke tau hoko ko e kau hau. Ka 'oku 'ikai te tau lava kinautolu ko e kakai matelié 'o hoko ko e kau hau, ta'e ngāue'i mo

hake mu'a 'o hoko ko e kau tangata 'a e 'Otuá. 'Oku 'i ai hatau hau, ko ha Fakamo'ui, kuó Ne 'eve'eva 'i he tele'a 'o e malumalu 'o e maté koe'uhí ko kitautolu. Na'á Ne foaki Ia ke hoko ko e totongi huhu 'i ki he 'etau ngaahi angahalá. Kuo te'eki ke 'i ai ha taha kuó ne fakahā ha 'ofa lahi ange heni 'ia Sisū Kalaisi, ko e Lami ta'e-hano-melé, 'a ia na'á Ne finangalo lelei ke tuku atu Ia ki he 'esi-feilaulá pea totongi ki he 'etau ngaahi angahalá "kae 'oua ke 'atu 'a e totongi kotoa pē." Na'á Ne to'o kiate Ia 'a 'etau mamahí. Na'á Ne fuesia 'i Hono umá 'a 'etau ngaahi kavenga mafasiá mo 'etau halaiá. Si'oku kaungāme'a, 'i he 'etau fili ke ha'u kiate Iá, 'i he 'etau to'o kiate kitautolu Hono huafá pea 'a'eva loto to'a 'i he hala 'o e ngāue fakaākongá, 'oku tala'ofa mai leva 'i he Fakaleleí ke tau ma'u 'a e fiefiá pea mo e "melinó 'i he māmani ko 'eni" mo e "mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko maí."⁸

Tau fakakaukau mu'a ki he taimi 'oku tau fai ai ha ngaahi fehaláki, mo e taimi 'oku tau fai angahala ai pea tau toó, ki hono 'uhinga 'o e fakatomala mo'oní. 'Oku 'uhinga ia ki ha tafoki hotau lotó mo e fakakaukau ki he 'Otuá pea si'aki 'a e angahalá. 'Oku hoko fakataha mai mo e fakatomala 'oku ongo mo'oní ha fakapapau fakalangi "te tau lava ia he taimi ni."

Ko hai Koe?

Ko e taha 'o e ngaahi founa 'a e filí ke ta'ofi kitautolu mei he 'etau fakalalaká ko 'ene ngaohi ke puputu 'etau fakakaukau pe ko hai mo'oní 'a kitautolu mo e me'a 'oku tau holi mo'oní ki aí

'Oku tau fie feohi 'i ha ki'i taimi mo 'etau fānaú, ka 'oku tau toe fie kau atu foki ki he me'a 'oku tau sai'ia taha hono fakahokó. 'Oku tau fie fakaholo ka 'oku tau toe fie ma'u foki mo e me'akai 'oku tau 'uakai ki aí. 'Oku tau fie hoko 'o hangē ko Kalaisi, ka 'oku tau fie fakahā 'etau 'itá ki he tokotaha na'e kolosi 'i mu'a 'iate kitautolu 'i he halá, 'o fakahā'i ange hotau lotó.

Ko e taumu'a 'a Sētané ke 'ahi'ahi' i kitautolu ke fakafetongi e mata'itofe mahu'inga 'o e fiefia mo'oní mo e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mahu'inga

mapule'i lelei kitautolu pe 'ikai ke tau fai ha ngaahi fehalaaki.

Si'i ngaahi tokoua, 'oku 'ikai fakapapau 'i hotau iku'angá 'e he tu'o lahi 'o 'etau toó ka ko 'etau toe tu'u hake 'o tafitafi 'i 'a e efú pea laka atu ki mu'a.

Mamahi 'oku Taau mo e 'Otuá

'Oku tau 'ilo ko ha sivi 'a e mo'ui fakamatelié. Ka koe'uhí 'oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu 'aki ha 'ofa haohaoa, 'okú Ne fakahā'i mai 'a e feitu'u ke ma'u mei ai e talí. Kuó Ne 'omi 'a e mape ke tau lava 'o fononga ai he ngaahi potufonua ta'emahinó mo e ngaahi faingata'a ta'e-amanekina te tau takitaha fepaki mo iá. 'Oku hoko e lea 'a e kau palōfitá ko e konga 'o e mape ko 'eni.

Ko e taimi ko ia 'oku tau hē aí—ko e taimi oku tau tō ai pe mavahe mei he hala 'o 'etau Tamai Hēvaní—'oku fakahā mai 'e he ngaahi lea 'a e kau palōfitá kiate kitautolu 'a e founa ke tau toe tu'u hake ai pea foki ki he hala totonú.

'I he ngaahi tefito 'i mo'oní kotoa kuo laui senituli hono ako'i 'e he kau palōfitá, kuo toutou fakamamafa 'i 'a e pōpoaki fakatupu 'amanaki lelei mo fakalotomāfana ko ia 'oku lava 'a e fa'ahinga 'o e tangatá 'o fakatomala, pea liliu hono halá, 'o foki ki he hala mo'oní 'o e ngāue fakaākongá.

'Oku 'ikai 'uhinga ia 'oku totonu ke tau fiamālie 'i hotau ngaahi vaivaí, ngaahi fehālákí, pe ngaahi angahalá.

Ka 'oku 'i ai foki hono faikehekehe mahu'inga 'o e mamahi koe'uhí ko e angahalá 'a ia 'oku iku ki he fakatomalá mo e mamahi 'oku iku ki he mole 'a e amanakí.

Na'e ako'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá, ko e "mamahi 'oku taau mo e 'Otuá' okú ne langaki 'a e fakatomala ki he fakamo'uí . . . ka ko e mamahi fakamāmá' okú ne langaki 'a e maté."³ 'Oku ue'i hake 'e he mamahi 'oku taau mo e 'Otuá' 'a e liliu mo e amanaki lelei tu'unga 'i he Fakaleleí 'a Sisū Kalaisi. 'Oku fusi hifo kitautolu 'e he mamahi fakamāmaní, pea to'o atu e amanaki lelei, pea fakaloto'i kitautolu ke tau fakavaivai ki ha ngaahi 'ahi'ahi kehe.

'Oku fakatupu 'e he mamahi 'oku taau mo e 'Otuá' 'a e uluí⁴ mo ha liliu 'o e lotó.⁵ 'Okú ne ngaohi kitautolu ke tau fehi'a 'i he angahalá kae 'ofa 'i he me'a 'oku lelei.⁶ 'Okú ne poupou'i kitautolu ke tau tu'u hake 'o 'a'eva 'i he maama 'o e 'ofa 'a Kalaisi. Ko e fakatomala mo'oní ko hano liliu ka 'oku 'ikai ko hano fakamamahi'i. 'Io, 'oku fa'a fakamamahi e faka'ise'isá mo e mamahi mo'oní ko e talangata'á pea ko e ongo sitepu mahu'inga ia 'i he founa toputapu 'o e fakatomalá. Ka ko e taimi ko ia 'oku langaki ai 'e he loto-halaiá ha'ate fakalili'a 'iate kita peé, pe ta'ofi kitautolu mei ha'atau toe tu'u hake, 'okú ne ta'ofi leva 'e ia pea 'ikai ke ne poupou'i 'a 'etau fakatomalá.

Si'oku ngaahi tokoua, 'oku 'i ai ha founa 'oku lelei ange. Tau tu'u

mo ta'engata, 'aki ha fanga ki'i me'ateuteu pelesitiki loi, 'a ia ko ha fakapuli mo ha fakatata loi 'o e fiefia mo e nekenekā.

Ko e founda 'e taha 'oku ngāue 'aki 'e he fili ke fakalotosi'i kitautolu ke 'oua te tau toe tu'u hake, ko 'ene ngaohi ke tau vakai ko e ngaahi fekaú ko ha ngaahi me'a ia kuo fakamālohi'i kitautolu ke tau tauhi. 'Oku ou pehē ko e natula fakaetangata pē ke tau fakafepaki'i ha me'a ne 'ikai ke tau tomu'a fakakaukau'i.

Kapau te tau lau 'a e kai ke mo'ui lelei mo e fakamālohisinó ko ha me'a pē 'oku 'amanaki mai 'etau toketaá ke tau fai, mahalo he 'ikai ke ola lelei. Kapau te tau vakai ki he ngaahi fili ko 'enī 'i hotau tu'unga totonú mo e tu'unga 'oku tau fie a'usiá, te tau ma'u ha faingamālie lahi ange ke fakahoko 'a e me'a na'a tau kamata hono fai pea ola lelei ia.

Kapau te tau sio ki he faiako faka-'apí ko e taumu'a pē ia 'a e palesiteni fakasiteikí, mahalo he 'ikai ke tau fu'u mahu'inga'ia 'i hono fakahoko iá. Kapau te tau lau ia ko 'etau taumu'a—ko ha me'a 'oku tau holi ke fai koe'uhí ke tau hoko 'o anga faka-Kalaisi ange ai mo tokoni ki he ni'ihī kehé—he 'ikai ngata pē he'etau fakahoko 'etau tuku-paá ka te tau ikuna'i ia he founda 'e tā-puekina mo'oni ai e ngaahi fāmili 'oku tau 'a'ahi ki ai pea mo kitautolu foki.

'I he taimi lahi ko kitautolu ia 'oku tokoni'i 'e hotau kaungāme'á mo e fāmili. Kapau te tau vakai tokanga holo 'aki e loto 'ofa, te tau fakatokanga'i e ngaahi faingamālie 'oku 'omai 'e he 'Eikí ke tokoni'i e ni'ihī kehé ke nau tu'u hake pea 'unu ke ofi ange ki he me'a totonu te nau malavá. 'Oku fokotu'u mai 'e he folofolá, "Pea 'ilonga 'a ia 'oku mou fai, fai loto lelei, 'o hangē ki he 'Eikí, kae 'ikai ki he tangatá."⁹

Ko ha ma'u'anga mahu'inga 'o e mālohi fakalaumālié ke tau mo'ui angatonu mo mā'oni'oni pea tukutaha 'etau tokangá 'i he feitu'u 'oku tau fie a'u ki ai 'i he ta'engatá. Pea kapau te tau sio pē ki hotau iku'anga fakalangí 'aki e mata 'o e tuí, 'e tokoni ia ke tau nofo 'i he halá.

Kapau te tau tokanga pē ki he'e-tau ngaahi lavame'a pe tōnōnu

faka'ahó, 'e lava ke tau hē ai mei hotau halá, pea te tau hēhē holo, pea tau tō. 'E tokoni hono tukutaha 'etau tokangá 'i he ngaahi taumu'a mā'olungá, ke tau hoko ko ha ngaahi foha mo ha tokoua lelei ange, tamai 'ofa ange mo ha husepāniti anga'ofa ange.

Na'a mo kinautolu 'oku tuku honau lotó ki he ngaahi taumu'a fakalangí, te nau kei humu pē he taimi 'e ni'ihī, ka he 'ikai ke nau fo'i. 'Oku nau tui mo falala ki he ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá. Te nau toe tu'u hake mo e 'amanaki fiefia ki ha 'Otuá mā'oni'oni mo e vīsone fakaloto-māfana 'o ha kaha'u lelei. 'Oku nau 'ilo'i te nau lava 'o fai ia he taimí ni.

Te Ke Lava 'o Fai ia he Taimi ni

Kuo a'usia fakatāutaha 'e he taha kotoa, 'a e talavou mo e toulekeleka ha'ane tō. Ko e toó, ko e me'a ia 'oku fai 'e he kakai matelié. Ka 'o kapau te tau loto fiemālie ke tau toe tu'u hake pea hoko atu 'etau fonongá 'i he hala ki he ngaahi taumu'a fakalaumālie kuo tuku mai 'e he 'Otuá kiate kitautolú, te tau lava 'o ako mei he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau malavá pea kau lelei ia kiate kitautolu pea tau fiefia ange ai.

Sí'i ngaahi tokoua mo e kaungāme'a 'ofeina, 'e 'i ai pē ha taimi te ke pehē he 'ikai ke ke lava 'o hokohoko atu. Falala ki he Fakamo'uí mo 'Ene 'ofá. 'I he tui ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisi pea mo e mālohi mo e 'amanaki 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí, te ke malava 'o fononga fiefia pea hokohoko atu.

Sí'oku ngaahi tokoua, 'oku mau 'ofa atu kiate kimoutolu. 'Oku mau lotua kimoutolu. Pehē ange mai 'oku mou fanongo ki hono lotua kimoutolu 'e Palesiteni Monisoní. 'Oku tatai ai pē pe ko ha tamai kei talavou, pe ha tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki toulekeleka, pe ko ha tikoni ne toki fakanofa fo'ou, 'oku mau manatua kimoutolu. 'Oku 'afio'i kimoutolu 'e he 'Eikí!

'Oku mau fakamo'oni'i 'e 'i ai ha ngaahi taimi 'e faingata'a ai homou halá. Ka 'oku ou fai atu 'a e palómesi ko 'enī 'i he huafa 'o e 'Eikí: tu'u hake pea molomolomuiva 'e ki hotau Huhu'i mo e Fakamo'uí, pea 'e 'i ai 'a e 'aho te mou toe sio mai ai ki mui pea 'e fonu homou lotó 'i he fakafeta'i ta'engata 'i ho'omou fili ke falala ki he Fakalelei mo hono mālohi ke hiki hake koe mo 'oatu e mālohí.

Sí'oku ngaahi kaungāme'a mo e ngaahi tokoua 'ofeina, tatai ai pē pe kuo tu'o fiha ha'amou tükia pe toó, tu'u hake! 'Oku nānuau'ia homou iku'angá! Tu'u hangatonu pea fononga atu 'i he maama 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai 'a Sisū Kalaisi! 'Oku mou mālohi ange 'i he me'a 'oku mou fakatokanga'i. 'Oku mou lavame'a ange 'i he me'a 'oku mou fakakaukau ki ai. Te ke lava 'o fai ia he taimí ni! Ko 'eku fakamo'oni'ia 'i he huafa toputapu 'o hotau 'Eiki mo e Huhu'i ko Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. F. Scott Fitzgerald, *The Great Gatsby* (1925), 180.
2. "The Voiceless," in *The Complete Poetical Works of Oliver Wendell Holmes* (1908), 99.
3. 2 Kolinitō 7:10; tōnaki atu hono fakamamafa'i.
4. Vakai, Ngāue 3:19.
5. Vakai, 'Isikeli 36:26; 2 Kolinitō 5:17; Mosaia 3:19.
6. Vakai, Mosaia 5:2.
7. Mātiu 5:26.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.
9. Kolose 3:23.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki

Faito'o Honau Ngaahi Kafo

'Oku ou lotua ke tau mateuteu ke fai ha fa'ahinga tokoni lakanga fakataula'eiki pē 'e tuku mai 'e he 'Eiki 'i he 'etau fononga fakamatelié.

Oku tāpuekina kotoa kitautolu 'aki ha fatongia ke tokanga 'i e ni'ihī kehé. 'E 'eke'i 'e he 'Otuá meiate kitautolu e mo'ui ta'engata 'o 'Ene fānaú koe'uhī ko 'etau ma'u Hono lakanga fakataula'eiki. 'Oku mo'oni ia, 'oku fakafo, pea 'i ai e taimi te ke ongo'i lomekina ai.

'Oku fanongo mai he pooni ha kau palesiteni 'o e kōlomu 'a e kaumātu'á 'oku nau 'ilo'i e me'a 'oku ou 'uhinga ki aí. Ko e me'a 'eni 'e hoko ki ha taha 'o kimoutolu. Mahalo ne 'osi hoko ia ki ha tokolahi 'o kimoutolu—'o laka he tu'o tahá. Mahalo 'e kehekehe e me'a 'e hokó, ka 'e tatau pē e tūkunga.

'Oku kole tokoni atu kiate koe ha tokotaha kaumātu'a 'oku 'ikai te ke fu'u maheni mo ia. Na'á ne toki 'ilo pē he 'ahó ni te ne hiki mo hono uai'fi mo 'ena ki'i tamasi'i mei he fale nofo totongi ne nau nofo aí ki ha 'api 'oku ofi mai pē.

Na'á ne kole mo hono uai'fi ki ha kaungāme'a ke 'omi 'ene lolí ke uta ai 'ena nga'oto'otá. Na'e 'oange 'e hona kaungāme'á e lolí kiate kināua. Ne kamata fakaheka 'e he tamai kei talavou 'ena utá kotoa ki he lolí, pea hili ha ngaahi miniti si'i ne pā hono

tu'á. Ne fu'u femo'uekina e kaungāme'a ha'ana e lolí ke tokoni. Ne fu'u hoha'a e tamai kei talavou. Na'á ne fakakaukau kiate koe, ko 'ene palesiteni kaumātu'á.

Ne kei ho'atā pongipongi he taimi na'á ne kole tokoni aí. Ko e 'aho ia 'oku fai ai ha fakataha 'a e Siasí he efi'afí. Na'á ke 'osi palōmesi ki ho uai'fi te ke tokoni he ngaahi ngāue faka'apí he 'aho ko iá. Ne 'osi kole atu ho'o fānaú ke ke fai ha me'a ma'anautolu, ka na'e te'eki ma'u hao taimi ke fai ia.

Na'á ke 'ilo'i foki ko e kau mēmipa 'i ho'o kōlomú, tautautefito ki he kau faivelenga tahá, 'a ia 'okú ke fa'a kole tokoni ki aí, 'oku nau 'i he tūkunga tatau pē mo koe.

Na'e 'afio'i pē 'e he 'Eiki 'e 'i ai ha 'aho faingata'a pehē he taimi na'á Ne ui ai koe ki he fatongia ni, ko ia na'á Ne 'oatu ha talanoa ke pou'pou'i koe. Ko ha talanoa fakatātā ia ma'á e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'oku fu'u femo'uekiná. 'Oku tau fa'a ui ia he taimi 'e ni'ihī ko e talanoa 'o e Samēlia leleí. Ka ko ha talanoa mo'oni ia ki ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki 'i he ngaahi 'aho femo'uekina, faingata'a faka'osi ko 'ení.

'Oku fekau'aki lelei e talanoá mo ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki mafasia. Manatu'i ko e Samēlia koe 'o 'ikai ko e taula'eiki pe ko e Livai ne fou atu he tangata kafó.

Mahalo ne 'ikai te ke fakakaukau koe ki he talanoa ko iá he taimi na'á ke fehanga'angai ai mo e ngaahi faingata'a peheé. Ka 'oku ou lotua te ke fakakaukau ki ai 'i he ngaahi 'aho peheé, he kuo pau pē ke hoko ia.

'Oku 'ikai talamai 'e he folofolá kiate kitautolu e 'uhinga ne fononga ai e Samēlia he hala mei Selusalema ki Selikoó. 'Oku mahino pē na'e 'ikai ko ha'ane 'eva tokotaha koe'uhī he na'á ne 'ilo'i lelei hono fa'a tali 'e he kau kaiha'á e kau fonongá. Na'á ne 'alu 'i ha fononga mahu'inga, pea hangē ko e angamahení, na'e 'i ai ha'ane monu-manu mo ha lolo mo e uaine.

'I he fakalea 'a e 'Eiki, na'e tu'u e Samēlia he taimi na'á ne mamata ai ki he tangata kafó he "na'á ne ma'u e manava'ofá."

Ne 'ikai ngata pē he'ene manava'ofá ka na'á ne fai ha tokoni. Manatu'i ma'u pē e fakaikiiki 'o e talanoá:

"O [ne] 'alu ange, 'o nono'o hono laveá, pea lilingi ki ai 'a e lolo mo e uaine, peá ne fakaheka ia ki he'ene manú, 'o ne 'omi ia ki he fale tali-fonongá, 'o ne tauhi ia.

"Pea pongipongi ai, 'i he'ene 'alú, na'e to'o 'e ia 'a e tenali 'e ua, 'o 'atu ki he matāpulé, 'o ne pehē ki ai, Ke ke tauhi ia; pea ko ia kotoa pē te ke toe 'ange ma'aná, te u totongi kiate koe, 'o ká u ka toe ha'u."¹

Na'e ui koe mo e kau ma'u lakanga fakataula'eiki ke mou takimu'a pea 'e lava ke ma'u atu ha fakapapau 'e tolu. 'Uluakí, kapau te ke kole 'e foaki atu 'e he 'Eiki kiate koe 'a e ongo manava'ofa 'okú Ne ma'u kiate kinautolu 'oku faingata'a iá. Uá, te Ne 'oatu ha ni'ihī kehe hangē ko e tauhi 'o e fale tali-fonongá ke kau mo koe 'i ho'o ngāue tokoní. Pea ko e tolu, 'e totongi lahi 'e he 'Eiki kiate kinautou kotoa 'oku nau tokoni'i e kau faingata'a iá 'o hangē ko e Samēlia leleí.

Mahalo kuo lahi hano ngāue 'aki 'e kimoutolu palesiteni fakakōlomú e ngaahi fakapapau ko 'ení. Na'á ke kole ki he kau ma'u lakanga

fakataula'eiki kehe 'a e 'Eikí ke nau tokoni, 'i he falala te nau fai ia 'i he manava'ofá. Na'á ke fa'a kole kiate kinautolu ne nau tali lelei ma'u pē he kuohilí koe'uhí he na'á ke 'ilo te nau ongo'i manava'ofa ma'u pē. Na'á ke kole kiate kinautolú he na'á ke 'ilo mei he kuohilí 'enau ongo'i e angalelei 'a e 'Eikí he taimi ne nau fili ai ke tokoní. Na'á ke kole ki ha ni'ihí ne fu'u mafasiá, 'o 'ilo'i ko e lahi ange e feilaulaú, ko e lahi ange ia e totongi te nau ma'u mei he 'Eikí. Ko kinautolu ne tokoni he kuohilí ne nau ongo'i e hounga'ia lahi 'a e Fakamo'uí.

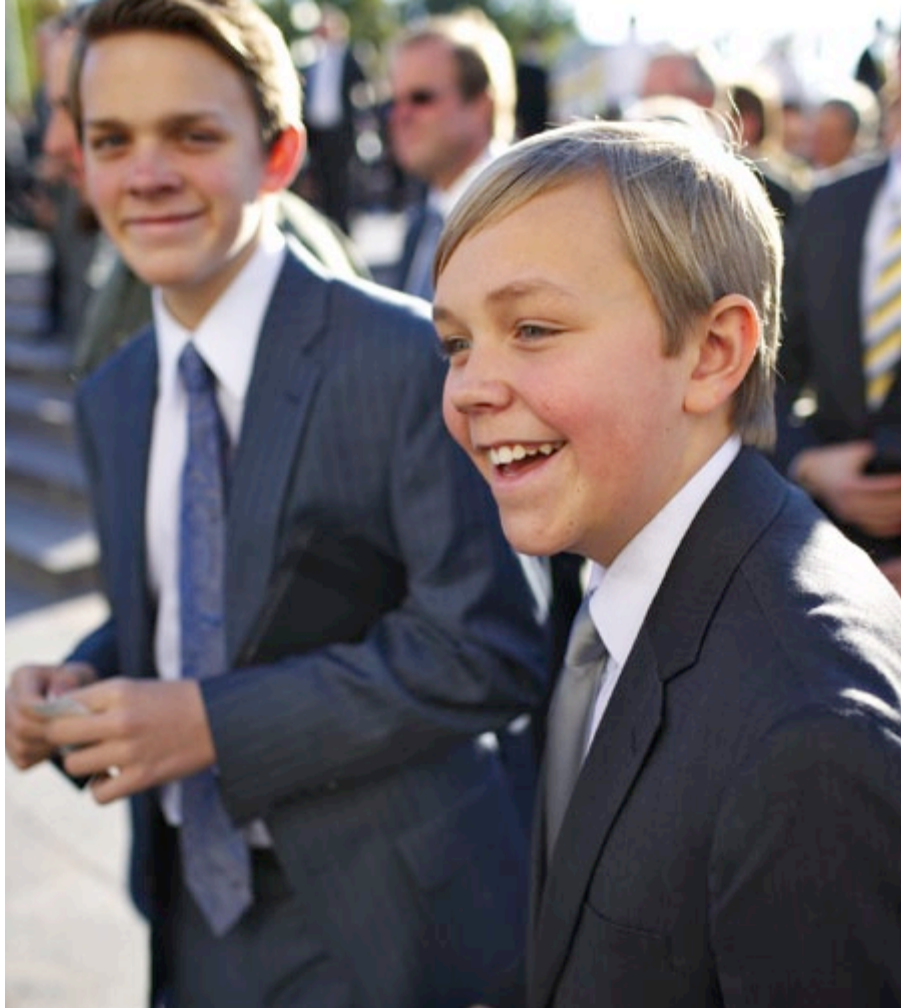
Mahalo pē na'e ue'i koe ke 'oua te ke kole ki ha taha ke tokoni 'i hono fakaheka mo fakahifo 'o e utá mei he lolí. 'Okú ke 'ilo'i lelei e kau mēmipa ho'o kōlomú mo e fāmilí 'i ho'o hoko ko e takí. 'Oku 'afio'i lelei kinautolu 'e he 'Eikí.

'Okú Ne 'afio'i e uaifi kuo mei 'osi 'ene kātakí ko e 'ikai ha taimi hono husepānití ke fakahoko 'ene ngaahi fie ma'ú. 'Okú ne 'afio'i e fānau 'e tāpuekina 'i ha'anau sio ki he'enau tamaí 'okú ne toe 'alu ke tokoni'i e ni'ihí kehé pe fie ma'u 'e he fānau ke 'ilo 'oku nau mahu'inga fe'unga ki he'enau tamaí ke nofo mo kinautolu he 'aho ko iá. Ka 'okú Ne toe 'afio'i foki mo kinautolu 'e fakaafe'i ke tokoni pea loto ki aí mo 'ikai loto ki aí.

He 'ikai te ke lava 'o 'ilo'i lelei kotoa ho'o kōlomú, ka 'oku 'afio'i lelei kinautolu 'e he 'Otuá. Hangē ko ia kuó ke fai he taimi lahi, na'á ke lotu ke 'ilo pe ko hai te ke kole ke tokoni ki he ni'ihí kehé. 'Oku 'afio'i 'e he 'Eikí 'a kinautolu 'e tāpuekina 'i hano kole ke tokoní mo e fāmilí 'e tāpuekina 'i he 'ikai ke fakakouna'í. Ko e fakahā ia te ke lava 'o 'amanaki ke ma'u 'i ho'o tatakí e lakanga fakataula'eikí.

Ne u mamata he me'a ko iá 'i he'eku kei talavou. Ko au ne 'asisiteni 'uluaki he kōlomu 'o e kau taula'eikí. Ne telefoni mai e pīsopé ki hoku 'apí 'i ha 'aho 'e taha. Na'á ne talamai 'okú ne loto ke ma 'a'ahi ki ha uitou 'oku fu'u faingata'a'ia. Na'á ne talamai na'á ne fie ma'u au.

Ne u ongo'i faingata'a'ia he'eku tatali ke ma 'alú. Ne u 'ilo 'oku 'i ai ha ongo tokoni mālohi mo poto 'o

e pīsopé. Ko e tokotaha ko ha fakamaau 'iloa. Ko e tokotahá leva 'oku 'i ai ha'ane fu'u kautaha lahi pea na'e hoko kimui ko ha Taki Mā'olunga. 'E hoko e pīsopé 'i ha 'aho ko ha Taki Mā'olunga. Ko e hā 'oku lea mai ai e pīsopé ki ha taula'eiki ta'e taukeí, "Oku ou fie ma'u ho'o tokoní?"

'Oku mahino lelei ange kiate au he taimí ni e me'a na'á ne mei talamaí: "Oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke tāpuekina koe." 'I he 'apí 'o e uitoú, ne u 'ohovale he'ene talaange ki he fefiné he 'ikai te ne ma'u ha tokoni mei he Siasí kae 'oua ke ne fakafonu e foomu patiseti na'á ne 'oange kiate ia kimu'á. 'I he'ema foki ki 'apí na'á ne kata pē he'eku 'ohovalé mo ne pehē mai, "E Hala, ko e taimi te ne mapule'i ai 'ene fakamolé, te ne lava 'o tokoni ai ki he ni'ihí kehé."

'I ha me'a 'e taha, ne 'ave au he'eku pīsopé ki ha 'apí 'o ha ongomātu'a 'olokahōlika, na'á na fekau'i 'ena ongo ki'i tamaiki fefine ilifía ke talitali kimaua he matapaá. Hili ha'ane talanoa nou-nou mo e ongo ki'i tamaiki fefiné, na'á

ma mavahe leva peá ne pehē mai kiate au, "He 'ikai ke ta lava 'o liliu e me'a fakamamahi he'ena mo'uí, ka 'e lava ke na ongo'i e 'ofa 'a e 'Eikí 'iate kinauá."

'I ha efiafi 'e taha na'á ne 'ave au ki ha 'apí 'o ha tangata ne fuoloa 'ene ta'e ha'u ki he lotú. Na'e fakahā ange 'e he pīsopé 'ene 'ofa lahi kiate iá mo hono fu'u fie ma'u ia 'e he uotí. Ne hangē ne 'ikai ke 'i ai ke ola lelei ia ki he tangatá. Ka 'i he taimi ko iá, mo e taimi kotoa pē ne ma 'alu ai mo e pīsopé, ne ongo mo'oni ia kiate au.

'Oku 'ikai ha founa 'e lava ke u 'ilo ai pe na'e lotu e pīsopé ke ne 'ilo'i e taula'eiki 'e tāpuekina 'i he'ene 'alu mo ia he 'a'ahí. Mahalo pē ne tu'o lahi ha'ane fa'a 'ave ha kau taula'eiki kehe. Ka na'e 'afio'i 'e he 'Eikí te u hoko 'i ha 'aho ko ha pīsope ke fakaafe'i kinautolu kuo momoko 'enau tuí ke nau toe foki mai 'o mālohi 'i he ongo-ongolelei. Na'e 'afio'i 'e he 'Eikí 'e 'i ai ha 'aho te u ma'u ai e fatongia lakanga fakataula'eikí ki ha laungeau mo e lau-afe 'o e fānau 'a e Tamaí Hēvaní 'oku nau fu'u faingata'a'ia fakatu'asinó.

Kau talavou, 'oku 'ikai te mou 'ilo e ngaahi ngāue tokoni 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku teuteu 'e he 'Eiki ke mou fakahokó. Ka ko e pole faingata'a ange ki he kau ma'u lakanga fakataula'eiki kotoa pē ko hono foaki ha tokoni fakalaumālie. 'Oku tau ma'u kotoa e fatongia ko iá. 'Oku ma'u ia 'i ho'o hoko ko ha mēmipa 'o e kōlomú. 'Oku ma'u ia 'i ho'o hoko ko ha mēmipa 'o ha fāmilí. Kapau 'oku 'ohofi 'e Sētane e tui 'a ha taha 'i ho'o kōlomú pe ko ho fāmilí, te ke ongo'i manava'ofa ki ai. 'Oku hangē tofu pē ko e ngāue tokoni mo e 'alo'ofa ne fai 'e he Samēliá, te ke faito'o 'aki honau kafó e lolo fakamo'uí 'i he taimi 'oku nau fie ma'u aí.

'I ho'o ngāue tokoni ko ha faifekau taimi kakató, te ke 'alu atu ki ha kakai 'e lauafe 'oku 'i ai ha'anau fie ma'u vivili fakalaumālie. 'E tokolahi ha ni'ihí te nau toki 'ilo pē 'i ho'o ako'i kinautolú 'oku 'i ai honau ngaahi kafo fakalaumālie, pea kapau he 'ikai ke faito'o, 'e hoko ai ha iku'anga fakamamahi. Te ke 'alu atu he ngāue 'a e 'Eiki ke fakahaofi kinautolu. Ko e 'Eiki pē te ne lava ke faito'o honau ngaahi kafo fakalaumālie 'i he'enua tali e ngaahi ouau 'oku fakatau ki he mo'ui ta'engatá.

He 'ikai te ke lava 'i ho'o hoko ko ha mēmipa 'o e kōlomú, faiako faka'api, pe ha faifekau, 'o tokoni ke fakalelei'i e palopalema fakalaumālie 'a e kakaí kae 'oua kuo mālohi ho'o tuí. 'Oku 'uhinga ia ki hono fai ha me'a 'oku mahulu hake 'i hono lau ma'u pē 'o e folofolá mo lotua kinautolú. 'Oku 'ikai ko ha teuteu fe'unga e lotu fakavavevavé mo hono lau taimi nounou pē e folofolá. Te ke fie ma'u e fakapapau'i 'oku ha'u fakataha mo e fale'i ko 'eni 'i he vahe 84 'o e Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá: "Oua foki te mou tomu'a fakakaukau pe ko e hā te mou lea'akí; kae mata'ikoloa 'aki ma'u ai pē 'i homou 'atamaí 'a e ngaahi folofola 'o e mo'uí, pea 'e foaki kiate kimoutolu 'i he houa pē ko iá 'a e konga 'e tufaki atu ki he tangata taki taha."²

'E toki lava pē ke ma'u e tala'ofa ko iá kapau te tau "mata'ikoloa 'aki" e ngaahi folofola 'o e mo'uí mo hoko-hoko atu hono fai iá. Kuo 'uhinga kiate au hono mata'ikoloa 'aki e folofolá, ko hano ongo'i e mahu'inga 'o e kupu'i leá. Hangē ko 'ení, 'i he taimi ne u 'alu ai ke tokoni'i ha taha 'oku veiveiua 'ene tui ki he uiui'i fakalangi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'oku ou toe ma'u e ngaahi ongo ko iá.

'Oku 'ikai ko ha ngaahi lea pē mei he Tohi 'a Molomoná. Ko ha ongo fakapapau ia 'o e mo'oní 'oku ma'u he taimi kotoa pē 'oku ou lau ai e Tohi 'a Molomoná. 'Oku 'ikai ke u lava 'o palō-mesi atu 'e hoko ia ki he taha kotoa pē 'oku nau ongo'i veiveiua ki he Palōfita ko Siosefá pe ko e Tohi 'a Molomoná. Ka 'oku ou 'ilo ko Siosefa Sāmita e Palōfita 'o Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei. 'Oku ou 'ilo ko e Tohi 'a Molomoná ko e folofola ia 'a e 'Otuá, he 'oku ou mata'ikoloa 'aki ia.

'Oku ou 'ilo pau mei he me'a kuó u a'usiá te ke lava ke ma'u e fakapapau'i 'o e mo'oní mei he Laumālie koe'uhí he na'e hoko ia kiate au. Kuo pau ke tau ma'u e fakapapau'i ko iá kimu'a pea tuku kitautolu 'e he 'Eiki 'i he hala 'o ha tokotaha fononga 'oku tau 'ofa ai ne fakalavea 'i 'e he ngaahi fili 'o e mo'oní.

'Oku 'i ai mo ha teuteu 'e taha kuo pau ke tau fai. Ko ha 'ulungaanga fakaetangata ke fakama'ito'a 'i he faingata'a ia 'a e ni'ihí kehé. Ko e 'uhinga ia 'e taha ne fakamatala'i mahino ai 'e he Fakamo'uí 'Ene Fakalelei mo 'Ene to'o kiate Ia 'a e mamahi mo e faingata'a kotoa e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní koe'uhí ke Ne 'ilo e founga ke tokoni'i ai kinautolú.

Na'a mo e kau ma'u lakanga fakataula'eiki matelie lelei taha 'a e Tamai Hevaní 'oku 'ikai ke nau ma'u faingofua e tu'unga manava'ofa ko iá. Ko hotau anga fakatangatá ke kátaki'i si'isi'i pē ha taha 'oku 'ikai mahino ki ai e mo'oni 'oku mahino lelei kiate kitautolú. Kuo pau ke tau tokanga he 'ikai ke faka'uhinga'i 'etau kátaki si'i ko ha fakamala'ia pe fakafisinga'i.

I he'etau teuteu ke tokoni ki he 'Eikí mo 'Ene kau tamaio'eiki 'o e lakanga fakataula'eiki, 'oku 'i ai ha folofola ke tataki kitautolu. 'Oku 'i ai ha me'a'ofa te tau fie ma'u ki he'etau fonongá, 'i ha feitu'u pē 'e fekau'i kitautolu ki ai 'e he 'Eikí. Na'e ma'u 'e he Samēlia lelei e me'a'ofa ko iá. Te tau fie ma'u ia, pea na'e talamai 'e he 'Eikí e founga ke tau ma'u ai iá:

"Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, kapau 'oku 'ikai ke mou ma'u 'a e manava'ofá, ko e me'a noa pē 'a kimoutolu, he 'oku 'ikai faka'au 'o ngata 'a e 'ofá. Ko ia, mou nofo ma'u 'i he manava'ofá, 'a ia 'oku mahu'inga taha 'i he me'a kotoa pē, he kuo pau ke ngata 'a e me'a kotoa pē—

"Ka ko e manava'ofá 'a e 'ofa hao-hao 'a Kalaisí, pea 'oku tolonga ia 'o ta'engata; pea ko ia ia 'e 'ilo'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia.

"Ko ia, 'e hoku kāinga 'ofeina, lotu ki he tamaí 'aki 'a e ivi kotoa 'o e lotó, koe'uhí ke fakafonu 'a kimoutolu 'aki 'a e 'ofá ni, 'a ia kuó ne foaki kiate kinautolu kotoa pē 'oku muimui mo'oni 'i hono 'Alo ko Sīsū kalaisí; koe'uhí ke mou hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; koe'uhí ka hoko 'a e taimi te ne hā mai aí te tau tatau mo ia, he te tau mamata kiate ia 'i hono anga totonú; koe'uhí ke tau ma'u 'a e 'amanaki lelei ni; koe'uhí ke fakahaohaoa 'i 'a kitautolu 'o hangē ko 'ene haohaoá."³

'Oku ou lotua ke tau mateuteu ke fai ha fa'ahinga tokoni fakataula'eiki pē 'e tuku mai 'e he 'Eikí 'i he'etau fononga fakamatelí. I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Luke 10:33–35.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:85.
3. Molonai 7:46–48.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Kau Tauhisipi Mo'oni

'Oku hoko e faiako faka'apí ko ha tali ki ha ngaahi lotu pea faka'atā kitautolu ke mamata ki ha liliu 'i he mo'ui 'a e kakaí.

Oku fakataha mai 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eiki 'o e 'Otuá he pooni ki he Senitā Konifelenisí 'i Sōleki Siti pea mo ha ngaahi feitu'u he māmaní. Ko e mo'oni ko kimoutolú ko e "kau taula'eiki faka'eieiki"—'io, "ko ha to'u tangata kuo fili," 'o hangē ko ia ne tala 'e he 'Aposetolo ko Pitá.¹ Ko ha lāngilangi kiate au ke u lea atu kiate kimoutolu.

I he'eku kei tupu haké na'e o ai homau fāmilí he fa'ahita'u māfaná ki Polovo Kenioni (Provo Canyon), 'oku fakafuofua ki ha maile 'e 45 (72 km) ki he fakatongá pea mo e fakahahake si'i mei Sōleki Sití, 'o mau nofo ai homau 'apí fakafāmilí 'i ha ngaahi uike. Ne fa'a vekeveke ma'u pē 'a kimautilu fānau tangatá ke mau a'u ki he vaitafé pe ki he feitu'u kaukau'angá, pea ne mau fa'a teke ai 'a e kaá ke oma ange 'ene lelé. Taimi ko iá ko e kā ne faka'uli ai 'eku tamaí ko ha me'alele Oldsmobile 1928. Kapau 'e lele ia 'o oma ange he maile 'e 35 (56 km) he houa, 'e pehē ange 'eku fa'eé, "Māmālie hifo! Māmālie hifo." Te u pehē atu leva au, "Teti, malaki atu e penisiní ke vave! Lele atu ke vave!"

Ne faka'uli leva 'emau tamaí 'i ha maile 'e 35 he houa 'o a'u ki Kenioni Polovó pea ka mau a'u mai ki ha fo'i piko he halá te mau tu'u ai koe'uhí ko

ha tākanga sipi. Te mau mamata ai ki he fakalaka hake ha fanga sipi 'e laungeau 'o hangē 'oku 'ikai ha tauhisipi, ko ha fanga kulí pē 'oku nau tulituli kinautilu ke nau laka ke vave. Ka ne mau lava 'o vakai atu 'oku muimui taha ma'u pē 'a e tangata fakatulituli sipí 'i he'ene hōsī—na'e 'ikai fakapiti ka na'e 'ai pē ha me'a ke ta'ofi 'aki. Na'á ne fa'a tulemohe pē he tu'a 'o e hōsī he na'e 'ilo pē foki 'e he hōsī ia 'a e feitu'u ke 'alu ki aí pea tokoni 'aupito mo e kō ia 'a e fanga kulí.

Ne fehangahangai ia mo ha me'a ne u mamata ai 'i Mūniki 'i Siamane he ngaahi ta'u lahi kuohilí. Ko ha pongipongi Sāpate 'eni, pea ne mau lele atu ki ha konifelenisi 'a e kau faifekau. I he'eku vakai kitu'a he sio'ata 'o e me'alele 'a e palesiteni fakamisioná, ne u vakai atu ki ha tauhisipi mo ha tokotoko 'i hono nimá, na'á ne taki 'a e fanga sipí. Ne nau muimui 'iate ia 'i ha feitu'u pē na'á ne 'alu ki ai. Kapau 'e 'alu ki to'ohema, ko 'enau muimui ai pē ki ai ki he to'ohemá. Kapau 'e 'alu ki to'omata'u, ko 'enau muimui ai pē ki ai he hala ko iá. Ne u hanga 'o fakafehoanaki 'a e tauhisipi mo'oni pea mo e tangata fakatulituli sipi na'e heka fiemālie pē 'o muimui 'i he'ene fanga sipí.

Na'e folofola 'a Sīsū, "Ko au ko e tauhi lelei, [oku ou 'ilo 'eku fanga

sipí].”² ‘Okú Ne ‘omi ‘a e sīpinga hao-haoa ‘o e hoko ko ha tauhisipi mo‘oní.

Sí‘i ngaahi tokoua, ‘i he‘etau hoko ko e kau taula‘eiki ‘a e ‘Otuá, ‘oku ‘i ai hotau fatongia fakatauhisipi. ‘I he poto ‘a e ‘Eikí, kuó Ne ‘omi ai ha ngaahi fakahinohino ke tau hoko ai ko ha kau tauhisipi ki he ngaahi fāmili ‘i he Siasí, ‘a ia ‘e lava ke tau tokoni, ako‘i mo fakamo‘oni ai kiate kinautolu. ‘Oku ui ia ko e faiako faka‘apí, pea ko e kaveinga ia ‘oku ou fie lea atu ai he pōnī.

‘Oku tokanga‘i ‘e he pīsope ‘o e uooti takitaha ‘a hono vahe ki he kau ma‘u lakanga fakataula‘eikí ke nau hoko ko e kau faiako faka‘apí ‘o ‘a‘ahi ki he ‘apí ‘o e kāingalotú he māhina takitaha. ‘Oku nau ‘alu tautau toko ua. Kapau ‘e lava, ‘oku ‘alu ha talavou ko ha taula‘eiki pe akonaki ‘i he Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné, fakataha mo

ha taha lahi ‘okú ne ma‘u e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí. ‘I he‘ena ō ki he ngaahi ‘apí ‘o e ní‘ihi kuo vahe angé, ‘oku totonu ke kau atu ‘a e taha ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné ‘i he ako‘i ‘oku faí. ‘E tokoni e fa‘ahinga ngāue peheé ke teuteu‘i ai e kau talavou ni ki he ngāue fakafaipekaú kae pehē ki he ngāue pe tokoni fakataula‘eikí he toenga ‘enau mo‘uí.

Ko e polokalama faiako faka‘apí ko e tali ia ki ha fakahā fakaeonopooni, na‘e fekau‘i ai ‘a kinautolu kuo fakanofu ki he lakanga fakataula‘eikí ke nau “akonaki, fakamatala, na‘ina‘i, fai papitaiso mo . . . ‘a‘ahi ki he fale ‘o e kāingalotu takitaha, pea na‘ina‘i kiate kinautolu takitaha ke nau lotu ‘aki ‘a e le‘ó pea ‘i he liló ‘o fai ‘a e ngaahi fatongia fakafāmili kotoa pē, . . . ke le‘ohi ‘a e siasí ma‘u ai pē, pea ke ne ‘iate kinautolu mo fakamālohia ‘a kinautolu; pea tokanga ke ‘oua na‘a ‘i ai ha faiangahala ‘i he siasí pe ko ha felotokovi‘aki ‘iate kinautolu, pe loi, pe lau‘ikovi, pe lea kovi.”³

Kuo na‘ina‘i mai ‘a Palesiteni Tēvita O. Makei ‘o pehē: “Oku kau e faiako faka‘apí he taha ‘o hotau ngaahi faingamālie vivili mo ola lelei taha ke tanumaki mo ue‘i fakalaumālie, fale‘i mo tatakai ai e fānau ‘etau Tamaí. . . . Ko ha ngāue fakalangi ia, ko ha uiui‘i faka‘otua. Ko hotau fatongia ko e kau Faiako Faka‘apí ke ‘oatu e . . . laumālie ki he ‘apí mo e lotu kotoa pē. ‘E hanga ‘e he‘etau ‘ofa he ngāue mo hono fai hotau lelei tahá, ‘o ‘omi ‘a e nonga, fiefia mo e fiemālie ki [ha faiako faka‘eiki‘eiki] mateaki ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá.”⁴

‘Oku tau lau he Tohi ‘a Molomoná ki hono hanga ‘e ‘Alamā ‘o “fakanofu ‘enau kau taula‘eiki kotoa pē mo honau kau akonaki kotoa pē; pea na‘e ‘ikai fakanofu ha taha ‘o kapau na‘e ‘ikai ko ha kau tangata angatonu.

“Ko ia na‘a nau tokanga‘i honau kakaí, ‘o nau fafanga kinautolu ‘aki ‘a e ngaahi me‘a ‘oku kau ki he mā‘oní‘oní.”⁵

‘I hono fakahoko hotau ngaahi fatongia faiako faka‘apí, ‘e fakapopotu kapau te tau ‘ilo pea mahino kiate kitautolu ‘a e ngaahi faingata‘a ‘oku fekuki mo e fāmili takitaha, ke toe lelei ange ai ‘etau ako‘i mo ‘etau

fakahoko e tokoni ‘oku fie ma‘ú.

‘E ola lelei ange ha faiako faka‘apí ‘o kapau ‘e alea‘i kimu‘a e taimi ‘a‘ahí. Ke fakatāta‘a ‘i ‘ení, tuku ke u vahevahe atu ha me‘a ne u a‘usia he ngaahi ta‘u kuohilí. ‘I he taimi ko iá ne kau he Kōmiti Pule Ngāue Fakafaipekaú ‘a Sipenisā W. Kimipolo, Kōtoni B. Hingikeli mo Tōmasi S. Monisoni. ‘I ha efiāfi ‘e taha na‘e teuteu‘i ai ‘e Misa mo Sisitā Hingikeli ha ma‘u me‘atokoni efiāfi ‘i hona ‘apí ma‘á e kau mēmipa ‘o e kōmití mo honau uaifí. Ko e toki ‘osi pē ia ‘emau kaí mo e tukituki ange ha taha he matapaá. Na‘e fakaava hake ‘e Palesiteni Hingikeli e matapaá ‘oku tu‘u mai ai ha taha ‘o ‘ene ongo faiako faka‘apí. Na‘e pehē ange ‘a e faiako faka‘apí, “Oku ou ‘ilo ne ‘ikai ke u talamai te u ha‘u, pea ‘oku ‘ikai ‘i heni mo hoku hoá, ka ne u ongo‘i pē ‘oku totonu ke u ha‘u he pooni. Na‘e ‘ikai ke u ‘ilo ‘oku ‘i ai ha‘amo kau ‘a‘ahi.”

Na‘e fakaafe‘i lelei mai ‘e Palesiteni Hingikeli e faiako faka‘apí ke ne hū ange ‘o ne tangutu hifo ‘o ne ako‘i ha kau ‘Aposetolo ‘e toko tolu mo honau uaifí fekau‘aki mo homau fatongia ko e kāingalotú. Neongo na‘e ki‘i manavasi‘i e faiako faka‘apí ka na‘á ne fai pē hono lelei tahá. Ne fakamālo ange leva ‘a Palesiteni Hingikeli he‘ene ha‘ú peá ne fakatovave atu ‘o ‘alu.

Te u toe vahevahe atu ha founga hala ‘e taha ‘oku fakahoko ‘aki e faiako faka‘apí. ‘I he ngaahi ta‘u kuohilí he lolotonga e kei tokoni ‘a Palesiteni Malioni G. Lomení he Kau Palesitenisí ‘Uluakí, na‘á ne fa‘a fakamatala kau ki ha taimi na‘e ‘alu ange ai ‘ene faiako faka‘apí ki he ‘apí ‘o e fāmili Lomení ‘i ha pō momoko ‘e taha. Na‘á ne to‘oto‘o pē hono tataá pea ‘ikai manonga he taimi na‘e fakaafe‘i ange ai ke tangutu hifo ‘o vahevahe ‘ene pōpoakí. Na‘á ne kei tu‘u pē, peá ne pehē ange, “Misa Lomení, te u talaatu pē, ‘oku momoko ‘a tu‘a pea ‘oku tau mo‘ui pē ‘eku kaá ke ‘oua na‘a mate. Ko ‘eku ha‘ú pē ‘a‘aku ke u lava ‘o tala ki he pīsopé kuo fai ‘eku ‘a‘ahí.”⁶

Na‘e pehē leva ‘e Palesiteni ‘Eselā Tafu Penisoni, hili hono talanoa e a‘usia ‘a Palesiteni Lomení ‘i ha fakataha ‘a e kau ma‘u lakanga fakataula‘eikí, “Ngaahi tokoua, ‘e lava pē ke toe lelei

Kau Taki Mā'olunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

KO E KAU PALESITENISĪ 'ULUAKĪ

Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki

Thomas S. Monson
Palesiteni

Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Uā

KO E KŌLOMU 'O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UĀ

Boyd K. Packer

L. Tom Perry

Russell M. Nelson

Dallin H. Oaks

M. Russell Ballard

Richard G. Scott

Robert D. Hales

Jeffrey R. Holland

David A. Bednar

Quentin L. Cook

D. Todd Christofferson

Neil L. Andersen

KO E KAU PALESITENISĪ 'O E KAU FITUNGOFULŪ

Ronald A. Rasband

L. Whitney Clayton

Donald L. Hallstrom

Tod R. Callister

Richard J. Maynes

Craig C. Christensen

Ulisses Soares

KO E KŌLOMU 'ULUAKI 'O E KAU FITUNGOFULŪ

(fakahohohoko fakamotu'alea)

Marcos A. Adrijanits

Jose L. Alonso

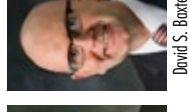
Carlos H. Amado

Ion S. Ardern

Mervyn B. Arnold

David S. Baxter

Shayne M. Bowen

Craig A. Cardon

Yoon Hwan Choi

Don R. Clarke

Carl B. Cook

Lawrence E. Condrige

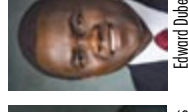
Claudio R. M. Costa

Legrand R. Curtis Jr.

Benjamin De Hoyos

Edoard Dubé

Kevin R. Durcan

Larry J. Echo Hawk

Stanley G. Ellis

David L. Evans

Enrique R. Fabballo

Eduardo Gavarret

Robert C. Gny

Carlos A. Gobby

Christoffel Golden

Gerrit W. Gong

Walter F. González

C. Scott Grow

James J. Hamula

Daniel L. Johnson

Paul V. Johnson

Patrick Keenan

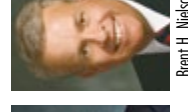
Erich W. Kopischke

Marcus B. Nash

S. Gifford Nielsen

Brent H. Nielson

Allan F. Packer

Kevin W. Pearson

Anthony D. Perkins

Paul B. Pieper

Rafael E. Pino

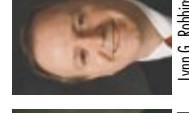
Bruce D. Poner

Dale G. Renlund

Michael T. Ringwood

Lynn G. Robbins

Joseph W. Sitrati

Steven E. Snow

Michael John U. Teh

Jose A. Teixeira

Juan A. Uceda

Wilford W. Andersen

Koichi Aoyagi

Randall K. Bennett

Bruce A. Carlson

J. Devin Cornish

Timothy J. Dyches

Bradley D. Foster

Randy D. Funk

O. Vincent Haleck

Kevin S. Hamilton

Larry R. Lawrence

Per G. Malm

James B. Martino

Jaro Maccagnani

Adrián Ochoa

Kent F. Richards

Gregory A. Schwitzer

Terence M. Vinson

Larry Y. Wilson

Bruce A. Carlson

KO E KAU PÍSOPELIKI PULÉ

Gérard Causse
Uluaki

Gary E. Stevenson
Psepa Pulé

Dean M. Davies
Tokoni Ua

Hangē ko e lea 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ne a'u hono fakamafola 'o e konifelenisi lahi "ki he ngaahi konitinēniti mo e kakai 'i he feitu'u kotoa pē." 'ū taā mei he tafa'aki fakato'ohema 'i 'olungá: Ko e kā- ingalotu mo e kau faifekau 'i Loma, 'Ītali; Kāvite, 'Otu Filipaini; Lima, Pelū, Kolivila, Tekisisi; Fosi to 'Ikuasu, Palāsila; Lonitoni, 'Ingilani; 'Alaisi- ane, Panamā; pea mo Lioni, Falanisē.

ange ai—lelei ‘aupito ange ai!’⁷ ‘Oku ou tui ki ai.

Ko e faiako faka‘apí ‘oku ‘ikai ko ha fo‘i ‘a‘ahi pē ke fai he māhina takitaha. Ko hotau fatongiá ke ako‘i, ue‘i, fakalotoa pea mo fakamālohia mai ‘a e kau māmālohi ‘oku tau ‘a‘ahi ki aí, ke iku hakeaki‘i ai kinautolu ko e ngaahi foha mo e ‘ofefine ‘o e ‘Otuá.

Ke tokoni ‘i he‘etau ngāué, te u vahevahe atu ai ha fale‘i poto ‘oku kaungatonu ki he kau faiako faka‘apí. Ko e fai ia ‘e ‘Ēpalahame Lingikoni, na‘á ne pehē, “Kapau te ke fie ma‘u ke kau mai ha taha ki ho‘o ngāue ‘oku faí, ‘uluaki fakalotoa ia ke ne tui ko hono kaungāme‘a mamae koe.”⁸ Na‘e tapou mai ‘a Palesiteni ‘Eselā Tafu Penisoni ‘o pehē, “Kae me‘atēpuú, hoko ko ha kaungāme‘a mo‘oni ‘o e kakaí mo e ngaahi fāmili ‘okú ke ako‘í . . . Ko e kaungāme‘a mo‘oní ‘oku ‘ikai ‘a‘ahi fakafatongia pē he māhina takitaha. ‘Oku tokanga ange ‘a e kaungāme‘a mo‘oní ke tokoni‘i ‘a e kakaí, kae ‘ikai ma‘u ha fakamālō. ‘Oku tokanga ‘a e kaungāme‘a mo‘oní. ‘Okú ne fakahaa‘i ‘a e ‘ofá. ‘Okú ne fakafanongo, pea ‘okú ne ala atu ‘o tokoni.”⁹

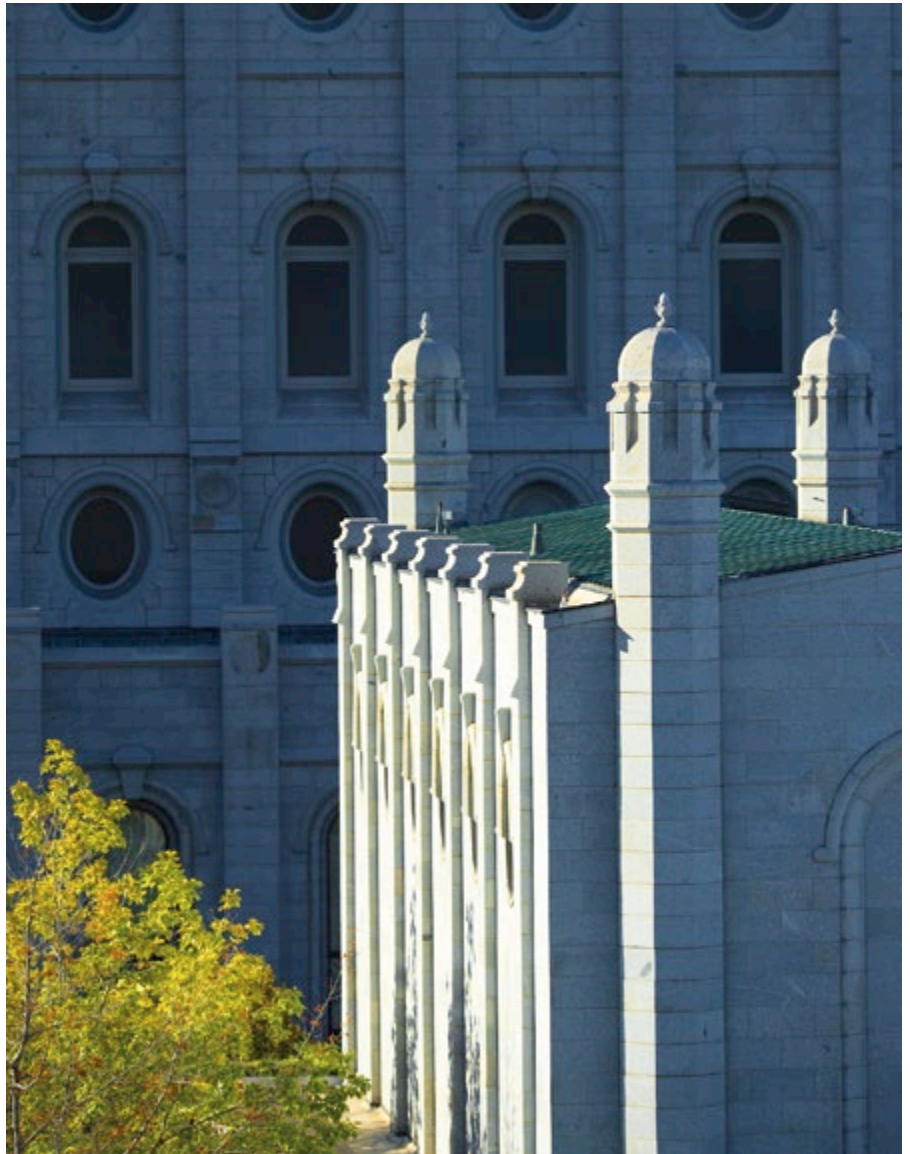
‘Oku tali ‘e he faiako faka‘apí ha ngaahi lotu lahi pea malava ai ke tau sio ki he liliu ‘oku ala hoko he mo‘ui ‘a e kakaí.

Ko ha fakatātā ‘o e me‘á ni ko Tiki Hema, na‘e ha‘u ki ‘Tutā mo e Kautaha Tokoni ki he Kakai Tangata Tā e Ma‘u Ngāué (Civilian Conservation Corps) lolotonga e Tō Lalo Faka‘ekonōmiká. Lolotonga ‘ene ‘i hení, na‘á ne fe‘iloaki pea mali ai mo ha finemui Siasi. Na‘á ne kamata fakalele ‘a e Falekai ‘o Tikí ‘i Seni Siasoi, ‘Tutá, pea na‘e manakoa ia.

Na‘e vahe hoku kaungāme‘a ko Uiliate Milineí ke faiako faka‘api ki he fāmili Hemá. Ne u maheni foki mo Tiki Hema, he ne u paaki e lisi ‘o e me‘akai (menu) ‘o hono falekaí, ko ia ne u fa‘a ‘eke ange ki hoku kaungāme‘a ko Misa Milineí he‘eku ‘a‘ahi ki Seni Siasoi, “Fēfē hake hota kaungāme‘a ko Tiki Hemá?”

Ko e tali angamaheni ‘eni, “E ha‘u, ka ‘oku kei tuai pē.”

‘I he ‘a‘ahi ‘a Uiliate Milineí mo hono hoá he māhina kotoa pē ki he ‘api ‘o e fāmili Hemá, na‘á na lava

ma‘u pē ‘o vahevahe ange ha pōpoaki ‘o e ongoongolelé mo ‘ena faka-mo‘oní kia Tiki mo hono fāmili.

Ne fakalau atu e ta‘ú, pea ‘i ha ‘aho ‘e taha, na‘e telefoni mai ‘a Uiliate kiate au mo ha ongoongo fakafiefia. Na‘á ne pehē mai, “Misa Monisoni, kuo ului ‘a Tiki Hema pea ‘e papitaiso. Ko hono ta‘u 90 ‘eni pea kuo ta‘u lahi ‘ema kaungāme‘á. ‘Oku ongo ki hoku lotó ‘ene filí. Kuo ta‘u lahi ‘eku faiako faka‘api kiate iá.” Na‘e mei tangi ‘a Uiliate he‘ene fakahoko mai e pōpoaki fakafiefiá ni.

Na‘e papitaiso ‘a Misa Hema pea hili ha ta‘u ‘e taha mei ai na‘á ne hū he Temipale faka‘ofo‘ofa ‘o Seni Siasoi ‘o ma‘u hono ‘enitaumení mo e ngaahi tāpuaki ‘o e silá.

Ne u ‘eke kia Uiliate, “Na‘á ke loto fo‘i nai ha taimi he fuoloa ta‘u ho‘o hoko ko ‘ene faiako faka‘apí?”

Na‘á ne tali mai, “‘ikai, na‘e mahuinga e fo‘i feinga kotoa pē. ‘I he‘eku mātā tonu e fiefia ‘oku a‘usia ‘e he fāmili Hemá, ‘oku fonu hoku lotó he hounga‘ia ‘i he ngaahi tāpuaki kuo ‘omi ‘e he ongoongolelé ki he‘enua mo‘uí kae pehē ki he faingamālie ne u lava ‘o fai ai ha tokoní. Ko ha tangata fiefia au.”

Si‘i ngaahi tokoua, ko ha faingamālie ia ke tau ‘a‘ahi mo ako‘i ha kakai kehekehe ‘i ha ngaahi ta‘u lahi—‘a kinautolu ‘oku māmālohi pea pehē kiate kinautolu ‘oku mateaki kakató. Kapau te tau faivelenga ‘i hotau uiui‘i, te tau ma‘u ha ngaahi faingamālie lahi ke

faitāpuekina ai ha ni'ihi kehe. 'E lava ke hoko 'etau 'a'ahi ki he ni'ihi kuo mama'o mei he Siasí, ko e kī 'e iku fakaava ai e ngaahi matapā ki ha'anau foki mai.

'I he fakakaukau ni, tau ala atu mu'a 'o tokoni ki he ni'ihi 'oku tau tokanga'í pea 'omi kinautolu ki he tēpile mahu 'a e 'Eikí ke nau keinanga 'i He'ene folofolá mo ma'u e takaua 'o Hono Laumālié pea 'ikai ke nau kei hoko ai "ko e kau muli mo e kau 'aunofa . . . ka ko e kaungākolo mo e kāinga mā'oni'oni pea mo e fale 'o e 'Otuá."¹⁰

Kapau kuo tō hamou ni'ihi 'o fakafiefiemālie 'i hono fai ho'omou faiako faka'apí, tuku mu'a ke u talaatu ko e taimí pē 'eni ke ke toe fakatapu ai ho'o mo'uí ki hono fakahoko ho ngaahi fatongia fakafaiako faka'apí. Fili he taimí ni ke fai me'a 'e fie ma'ú ke ke tokoni ai kiate kinautolu kuo fakafatongia 'aki koé. 'E 'i ai ha ngaahi taimi mahalo na'a fie ma'ú ke ki'i fakalahilahi ho'o teké, mo tokoni ki ho hoá ke ne ma'ú ha taimi ke mo ō ai, ka 'o kapau te ke vilitaki, te ke ikuna.

Si'i ngaahi tokoua, 'oku kei hoko-hoko atu pē 'etau ngāue he faiako faka'apí. He 'ikai teitei ngata 'a e

ngāue kae 'oua kuo folofola 'a e 'Eikí mo e Tauhí, "Kuo fe'unga." 'Oku 'i ai ha ngaahi mo'ui ke langaki hake. 'Oku 'i ai ha ngaahi loto ke tokoni'i. 'Oku 'i ai ha ngaahi laumālie ke fakahaofi. Ko hotau faingamālie toputapu ia ke langaki hake, tokoni'i mo fakahaofi e ngaahi laumālie pelepelengesi ko ia kuo fakafalala mai ke tau tokanga'í. 'Oku totonu ke tau fakahoko faive-lenga ia 'i he loto fiefia.

'Oku ou fie faka'osi 'aki ha fakatātā makehe ke fakamatala'i 'aki 'a e fa'ahinga faiako faka'api 'oku totonu ke tau a'usiá. 'Oku 'i ai ha Faiako 'oku mahulu hake ia 'i he kau faiako kotoa pē. Na'á Ne ako mai 'o kau ki he mo'uí mo e maté, ki he fatongia mo e iku'anga. Na'e 'ikai ke Ne mo'uí ke tauhi Ia ka na'á Ne tokoni, na'e 'ikai ke Ne loto ke ma'ú atu ka na'á Ne foaki, pea na'e 'ikai ke Ne kalofaki 'Ene mo'uí ka na'á Ne feilaulau'i ia koe'uhí ko e ni'ihi kehé. Na'á Ne fakamatala'i ha 'ofa 'oku faka'ofa'ofa ange ia 'i he holi koví, ko ha masive-siva 'oku koloa'ia ange ia 'i he ngaahi makakoloá. 'Oku taku na'e faiako 'a e Faiakó ni 'i he mālohi kae 'ikai tatau mo e kau tangata tohí.¹¹ Na'e 'ikai tohitongi 'Ene fonó 'i ha maka ka 'i he loto 'o e tangatá.

Ko 'eku 'uhinga atú ki he Faiako Tu'ukimu'á, 'a ia ko Sisū Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otuá ko e Fakamo'ui mo e Huhu'i 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Oku fakamatala e tohitapú 'o kau kiate Ia 'o pehē na'á Ne "fa'a fe'alu'aki 'o fai lelei."¹² 'I He'ene hoko ko hotau faifakahinohino mo e fa'ifa'itaki'anga paú, te tau ma'ú ai 'Ene tokoni fakalangí 'i he'etau fai 'a e faiako faka'apí. 'E faitāpuekina ai 'a e ni'ihi kehé. 'E fakafiemālie 'i ai 'a e lotó. 'E fakahaofi ai 'a e ngaahi laumālié. Te tau hoko ai ko ha kau tauhisipi mo'oni. Ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 1 Pita 2:9.
2. Sione 10:14.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:42, 47, 53–54.
4. David O. McKay, 'i he *Priesthood Home Teaching Handbook*, rev. ed. (1967), ii, iii.
5. Mosaia 23:17–18.
6. Hā 'i he Marion G. Romney, lea 'i ha seminā ki he faiako faka'api 'a e lakanga fakataula'eikí, 9 'Aokosi 1963.
7. Ezra Taft Benson, "To the Home Teachers of the Church," *Ensign*, May 1987, 50.
8. Abraham Lincoln, in David Decamp Thompson, *Abraham Lincoln, the First American* (1895), 226.
9. Ezra Taft Benson, *Ensign*, May 1987, 50.
10. 'Efesó 2:19.
11. Vakai, Mātu 7:28–29.
12. Ngāue 10:38.

Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki

Ki Hoku Makapuná

'Oku 'i ai ha tefito 'i fekau 'e taha 'e tokoni kiate kitautolu ke fehanga hangai mo e ngaahi faingata'á pea fakatau ki he uho 'o ha mo 'ui fakafāmilī fiefia.

Emali 'i he ta'ú ni homa ongo fuofua makapuná. Pea 'i ha ngaahi ta'u si'i pē, 'oku ngali 'e a'u 'o toko 10 ha ni'ihī 'okú na tokoua mo tuonga'ane 'aki ki ha tu'unga 'i he'enua mo'uí ke nau muimui atu ki he māmani faka'ofa'ofa 'o e fa'u fāmilī.

Kuo 'ai 'e he me'a fakafiefa ko iá ke u fakakaukau lahi 'i he'enua kole fale'i maí. Ko e mo'oni kuo nau 'eke mai, "Ko e hā ha ngaahi fili te u lava 'o fai ke u iku ai ki he fiefiá?" Pea 'i he tafa-'aki 'e tahá, "Ko e hā e ngaahi fili 'oku ngali te ne taki au ki he *mamahí?*"

Kuo fa'u 'e he Tamai Hēvani kitautolu ke tau kehekehe. 'Oku 'ikai ha toko ua 'iate kitautolu 'e tatau 'ena ngaahi a'usiá. 'Oku 'ikai tatau ha ongo fāmilī. Ko ia 'oku 'ikai faka'ohovale e faingata'a hono fai ha fale'i ki he founga hono fili e fiefia 'i he mo'ui fakafāmilī. Ka kuo 'osi fokotu'u 'e ha Tamai Hēvani 'ofa 'a e hala tatau ki he fiefiá ma'a 'Ene fānaú kotoa. Tatau ai pē pe ko e hā hotau 'ulungaanga fakatāutahá pe ngaahi a'usiá, 'oku taha pē palani 'o e fiefiá. Ko e palani ke muimui he ngaahi fekau kotoa 'a e 'Otuá.

Kiate kitautolu kotoa, kau ai hoku makapuna 'oku fakakaukau ke malí,

'oku 'i ai ha tefito 'i fekau 'e taha 'e tokoni kiate kitautolu ke fehanga hangai mo e ngaahi faingata'á pea fakatau ki he uho 'o ha mo'ui fakafāmilī fiefia. 'Oku fekau'aki ia mo e ngaahi fetu'utaki kotoa pē 'o tatau ai pē pe ko e hā e tūkunga. 'Oku toutou hā ia 'i he folofolá pea 'i he ngaahi akonaki 'a e kau palōfita 'i hotau kuongá. Ko e fakalea faka-Tohi Tapu 'eni 'o e fale'i 'a e 'Eikí kiate kinautolu kotoa 'oku nau fie mo'ui fakataha 'o ta'engata 'i he fiefiá mo e 'ofá:

"Pea fehu'i 'ahi'ahi kiate ia . . . honau tokotaha, ko e akonaki 'i he fonó, 'o pehē,

"'Eiki, ko e fekau fē 'i he fonó 'oku lahi?

"Pea tala 'e Sisū kiate ia, Ke ke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa.

"Ko e 'uluaki pea ko e lahi ia 'o e fekaú.

"Pea ko hono ua 'oku tatau mo iá, Ke ke 'ofa ki ho kaungā'apí 'o hangē pē ko koé.

"Ko e fekaú ni 'e ua 'oku tautau ai 'a e fonó kotoa mo e kau palōfita."¹

'Oku 'ikai faingata'a ke fakamatala'i kotoa e me'a kuó u ako kau ki he

ngaahi fili 'oku fakatau ki he fiefia 'i he fāmilī mei he fakamatala mahino ko iá. Te u kamata 'aki e fehu'i, "Ko e hā ha ngaahi fili kuó ne taki au ke 'ofa ki he 'Eikí 'aki hoku lotó mo e laumālié pea mo hoku 'atamaí kotoá?" Kiate au, ko e fili ke u 'i he feitu'u 'oku ou ongo'i ai e fiefia 'o e fakamolemolé 'i he Fakalelei 'a e 'Eikí.

Na'á ku papitaiso he ngaahi ta'u kuo hilí ha talavou 'i 'Alapakeki, Niu Mekisikou, 'a ia na'á ku ako'i mo hoku hoa faifekaú. Na'á ku fakauku e talavou ki he vaí pea toe 'ohake ia. Mahalo na'á ma mei lōloa tatau he na'á ne lea hangatonu ki hoku telingá. Ne tafe 'a e vaí mo e lo'imata'á mei hono fofongá peá ne lea mai he le'o fiefia, "'Oku ou ma'a, 'oku ou ma'a."

Kuó u 'osi sio he lo'imata tatau 'o e fiefiá, he fofonga 'o ha taha na'á ne fakamatala'i e ngaahi lea 'a ha 'Apo-setolo 'a e 'Otuá. Na'á ne talaange, hili ha 'initaviu faka'auliliki mo ongo, "'Oku ou fakamolemole'i koe 'i he huafa 'o e 'Eikí. Te ne 'oatu kiate koe 'a e fakapapau 'o 'Ene fakamolemolé 'i Hono taimi mo e founga pē 'A'aná." Pea na'á Ne fai ia.

Kuó u fakatokanga'i e 'uhinga 'e lava ai ke pehē 'e he 'Eikí ko e taimi kuo fakamolemole'i ai e angahalá, 'oku 'ikai te Ne toe manatu'i kinautolú. 'I he mālohi 'o e Fakalelei, 'oku fakafou e kakai 'oku ou 'ilo'i mo 'ofa aí, pea 'oku fufulu ai e nunu'a 'o e angahalá. Kuo fakafonu hoku lotó 'aki e 'ofa ki he Fakamo'uí mo e Tamai 'ofa na'á Ne fekau mai Iá.

Kuo ma'u e tāpuaki ma'ongo'onga ko iá 'i hono poupu'i e kakai 'oku ou 'ofa aí ke nau ō ki he Fakamo'uí ke ma'u e fakafiemālie mei he mamahí, ko ha fakafiemālie ko Ia tokotaha pē te Ne lava 'o foakí. Ko e 'uhinga ia 'oku ou tapou ai kiate kinautolu 'oku ou 'ofa aí ke nau tali mo fuatotonu e fatongia kotoa 'oku 'oange 'e he Siasí. Ko e fili ko iá ko e taha ia 'o e ngaahi kī ma'ongo'onga ki he fiefia 'a e fāmilī.

'E lava ke 'ahi'ahi'i kitautolu 'i he ngaahi fie ma'u kehekehe he tu'unga 'o e mo'uí ke tau situ'a pe ta'e-tokanga ki he ngaahi ui ke tauhi ki he Fakamo'uí. 'E lava 'e he me'a ko iá 'o 'ave

kitautolu, hotau malí, mo hotau fāmílí ki ha fakatu'utāmaki fakalaumālie. 'E ngali ta'e-mahu'inga ha ni'ihí 'o e ngaahi ui ko iá, ka na'e lilíu 'eku mo'uí, mo hoku fāmílí, 'o lelei ange 'i he'eku tali ha ui ke faiako 'i ha kō-lomu 'o ha kau tikoní. Na'á ku ongo'i e 'ofa 'a e kau tikoní ko iá ki he Fakamo'uí mo 'Ene 'ofa kiate kinautolú.

Kuó u mamata ki ha'ane hoko ia he mo'ui 'a ha palesiteni fakasiteiki mo ha palesiteni fakamisiona kimu'a, 'i hono ui kiate ia ke 'etivaisa ki ha kōlomu 'o e kau akonakí. 'Oku ou 'ilo ha taha ne hoko ko e pīsope pea Fitu-ngofulu Faka'ēlia, na'e faka'aonga'i 'e he 'Eikí ke tokoní'i si'a ki'i tamasi'i 'i ha kōlomu 'o ha kau akonakí na'e kafo 'i ha fakatu'utāmaki. Na'e 'aonga ki ha mo'ui tokolahi e ngaahi mana mei he tokoní ko iá, kau ai au, pea fakalahi 'enau 'ofa ki he Fakamo'uí.

Lolotonga 'etau tokoní ki he ni'ihí kehé, 'oku ngalingali te tau kolea e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku 'omi ma'u pē 'e he ikuna 'i he ngāue

'a e 'Eikí ha ngaahi mana 'oku ope atu 'i hotau mālohí. 'Oku 'ilo 'e he mātu'a 'oku fehangahangai mo ha fānau 'oku matu'aki talangata'á 'oku mo'oni ia, pehē mo e faiako 'a'ahi ne kumi fakafiemālie ki ai si'ia fefine 'i he talaange 'e hono husepānití te ne li'aki iá. 'Okú na fakatou fakamālō ne na lotua he pongiongi ko iá ke fekau mai 'e he 'Eikí e Laumālie Mā'oni'oní ko ha takaua.

Ko e takaua pē 'o e Laumālie Mā'oni'oní te tau lava ai 'o 'amanaki ki ha nofomali tu'unga tatau mo hao mei he keé. Kuó u 'osi mamata 'i he mahu'inga 'o e takaua ko iá ki he fiefia 'i ha nofomali. 'Oku fie ma'u 'i he mana 'o e uouangatahá 'a e tokoní 'a e langí, pea 'oku fie ma'u ai ha taimi. Ko 'etau taumu'á ke nofo fakataha 'o ta'engata 'i he 'ao 'o e Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí.

Na'e faikehekehe lahi 'eku tangata'eikí mo 'eku fine'eikí. Ko 'eku fine'eikí ko ha taha hiva mo tā fakatā. Na'e sai'ia 'eku tangata'eikí he saienisi

'o e kemisitulií. 'I ha koniseti hiva mo tāme'alea (symphony) 'e taha, ne 'ohovale 'eku fine'eikí he tu'u 'eku tangata'eikí 'o kamata ke 'alu 'oku te'eki fai e pasipasí. Ne 'eke ange he'eku fine'eikí pe ko 'ene 'alú ki fē. Ko 'ene talí na'e fai loto ma'a: "Kuo 'osi, 'ikai ko ia?" Ko e ivi pē 'o e Laumālie Mā'oni'oní na'á ne 'ave ia ke na fuofua ō ki ai pea toe toutou fakafoki mai ki he ngaahi konisetí.

Ne nofo 'eku fine'eikí 'i Niu Seesi 'i ha ta'u 'e 16 ke lava 'eku tangata'ekí 'o tauhi e fāmílí 'aki ha'ane fai ha ngaahi fakatotolo mo ako'i e kemisitulií. Ko ha feilaulau kiate ia ke mavahe mei he'ene fa'ē uitoú mo hono tokoua te'eki mali na'á ne tauhi ia 'i he fale faama fakafāmili motu'á. Na'á na si'i fakatou mate 'oku kei 'i Niu Seesi 'eku fine'eikí. Ko e toki taimi pē ia ne u mamata ai ki he tangi si'eku fine'eikí.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai kuo ma'u ha ngāue 'eku tangata'eikí 'i 'Iutā. Na'á ne toe 'eke ki he'eku fine'eikí 'i he loto ma'a "Milileti, 'okú ke pehē ko e hā 'oku tonu ke u fai?"

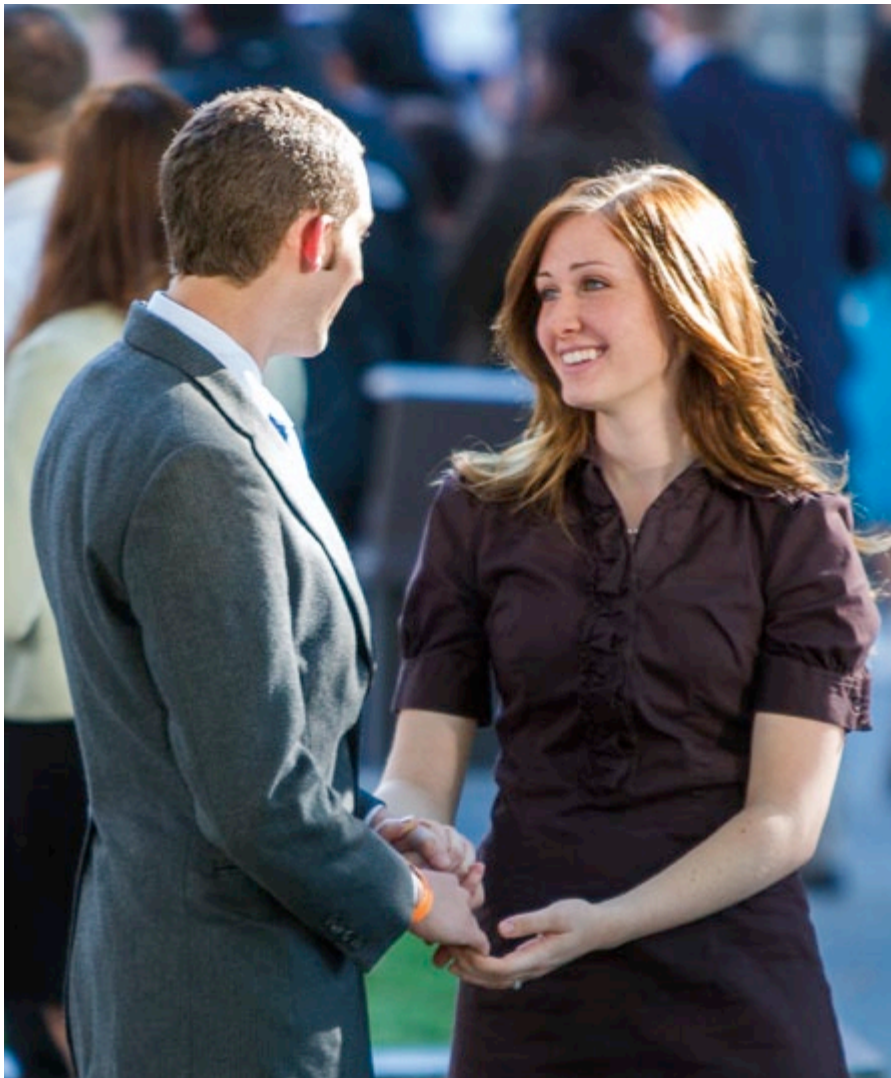
Na'á ne talaange, "Henelí, fai e me'a 'okú ke pehē 'oku lelei tahá."

Ne 'ikai ke ne tali e ngāué. Na'á ne fai ki ai ha tohi 'i he pongipongi hono hokó, pehē ange mai 'oku ou kei ma'u. 'Oku ou manatu 'i na'á ne talaange ki ai, "Oua na'á ke fakaava ia heni. 'Alu ki he 'ōfisi 'o fakaava ai." Na'e kamata 'aki ha valoki. Na'á ne 'osi palōmesi ange he ngaahi ta'u lahi kimu'á, kapau 'e faifaiange peá ne lava, te ne 'ave ia ke nofo ofi ki hono fāmílí. Na'á ne 'ohovale 'i he fakahaa 'i 'o 'ene ta'e-fiemālié. Na'e 'ikai ke ne manatu 'i 'e ia e faka'ānaua si'ono lotó. Na'á ne 'ave leva he taimi pē ko iá ha pōpoaki 'o tali e ngāué.

Na'á ne pehē ange, "Milileti, ko e hā na'e 'ikai ke ke talamai ai?"

Ne talaange 'e he fine'eikí, "Na'e totonu ke ke manatu 'i."

Na'e pehē ma'u pē 'e he tangata'eikí ko e fili ko ia ke hiki ki 'Iutaá ko 'ene fili pē, kae 'ikai ko ha feilaulau 'i 'ene ngāue ma'u'anga mo'uí. Kuó na a'usia 'a e mana 'o e uouangatahá. Na'e mei lelei ange kapau na'e fakamanatu 'e he Laumālie Mā'oni'oní ki he Tangata'eikí 'a e palōmesi na'á

ne fai he ngaahi ta'u kimu'á. Ka na'á ne tuku ke fakamolū 'e he Laumālie Mā'oni'oni hono lotó kae lava ke hoko e fili 'a e fine'eikí ko 'ene fili.

'Oku tokaima'ananga e Tamai Hēvaní ki he kaha'ú, 'afio'i fakatāutaha kitautolu, mo hotau kaha'ú. 'Okú Ne 'afio'i e ngaahi faingata'a te tau fouá. Na'á Ne fekau'i mai Hono 'Aló ke mamahi ke lava ke Ne 'afio'i e founa ke tokoni'i ai kitautolu 'i hotau ngaahi faingata'a'ia kotoa.

'Oku tau 'ilo 'oku 'i ai ha fānau fakalaumālie 'a e Tamai Hēvaní he māmaní 'oku nau fa'a fili 'a e angahalá mo e mamahi lahí. Ko e 'uhinga ia na'á Ne fekau'i mai ai 'a Hono 'Uluaki 'Aló ke hoko ko hotau Huhu'í, ko e tō'onga 'ofa ma'ongo'onga taha 'i he fakatupú kotoa. Ko e 'uhinga ia kuo pau ai ke tau 'ilo'i 'e fie ma'u e tokoni 'a e 'Otuá mo ha taimi ke fakalelei'i kitautolu ki he mo'ui ta'engata, ke nofo mo 'etau Tamai.

'E sivi'i kitautolu 'e he mo'ui 'i he fāmilí. Ko e taha ia 'o e ngaahi taumu'a 'a e 'Otuá 'i hono foaki mai e me'a'ofa 'o e mo'ui fakamatelié—ke fakamālohia kitautolu 'aki 'etau lava'i e ngaahi sivi. 'E mo'oni 'aupito 'eni 'i he mo'ui fakafāmilí 'a ia te tau ma'u ai ha fiefia lahi mo ha mamahi lahi pea mo ha ngaahi faingata'a, 'e ngali tōtu'a nai 'i ha taimi ke tau kātaki'i.

Ko e fakamatala 'eni 'a Palesiteni Siaso Q. Kēnoni fekau'aki mo e anga hono teuteu'i 'e he 'Otuá 'a koe mo au pea mo 'etau fānau ki he ngaahi sivi te tau fehangahangai mo iá: "Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu kuo te'eki ke ne ma'u e 'ofa 'a e 'Otuá. 'Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu kuo te'eki ke Ne tokanga'i mo 'ō'ōfaki. 'Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'oku 'ikai finangalo ke fakamo'ui, mo te'eki fokotu'utu'u ha ngaahi founa ke fakamo'ui ai. 'Oku 'ikai ha taha 'iate kitautolu kuo te'eki ke Ne tuku ke tokanga'i He'ene kau 'āngeló. Mahalo 'oku tau fakakaukau 'oku 'ikai ke tau fu'u mahu'inga pea taau ke fehi'ane-kina, pea 'i he vakai 'a e ni'ihí kehé foki, ka 'oku kei tu'u pē fo'i mo'oni ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá, pea kuó Ne tuku mo'oni ki He'ene kau 'āngeló—ko ha kakai 'oku 'ikai fai ha

mamata ki ai, 'a e mālohi mo e ivi—ke fatongia 'aki kitautolu, pea 'oku nau tokanga'i pea mo malu'i kitautolu."²

Ko e me'a ne ako'i 'e Palesiteni Kēnoni 'oku mo'oni. Te ke fie ma'u e fakamahino ko iá, hangē ko 'eku fie ma'u mo fakafalala ki aí.

Kuó u 'osi lotu 'i he tui ke feinga mo ongo'i 'e ha taha na'á ku 'ofa ai, 'a e mālohi 'o e Fakalelei. Kuó u 'osi lotu 'i he tui ke tokonia kinautolu 'e ha kau 'āngelo ko e tangata, pea na'e hoko ia.

Kuo 'osi fokotu'utu'u 'e he 'Otuá ha ngaahi founa ke fakahaofi ai 'Ene fānau takitaha. Ki ha tokolahi, 'e kau ai hano hano tuku mo hano tokoua pe tuofefine pe kui 'oku 'ofa 'iate kinautolu, tatau ai pē pe ko e hā 'oku nau faí.

Ne fakamatala haku kaungāme'a he ngaahi ta'u kuo hilí ki he'ene kuirifiné. Na'e mo'ui fuoloa, angatonu ma'u pē ki he 'Eikí pea mo Hono Siasí. Ka na'e fili ha taha ia hono makapuna tangatá ke mo'ui faihia. Ne iku tautea ia ke ngāue pōpula. Na'e manatu hoku kaungāme'á, ko e taimi ne lele

me'alele atu ai 'ene kuifefiné he halá ke 'a'ahi ki hono mokopuna tangatá he 'api pōpulá, na'e tangi 'i he'ene lotu lotomamahí, "Kuó u feinga ke mo'ui fiefia. Ko e hā ko e hā kuó u ma'u ai ha mokopuna fakamamahi 'oku hangē kuó ne faka'auha 'ene mo'ui?"

Ne hoko mai e talí ki hono 'atamaí 'i he ngaahi lea ko 'eni: "Na'á ku foaki ia kiate koe koe'uhí he na'á ku 'ilo'i te ke lava pea te ke 'ofa ai, tatau ai pē pe ko e hā na'á ne faí."

Ko ha lēsoni faka'ofa'ofa 'eni kiate kitautolu kotoa. Ko e founa ki he mātu'a mo e ngaahi kui 'ofa pea mo e kotoa e kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá he 'ikai faingofua ia 'i he māmaní faka'au'auhifó ni. He 'ikai ke tau lava 'o fakamālohi'i e fānau 'a e 'Otuá ke nau fili e hala ki he fiefiá. He 'ikai fai 'eni 'e he 'Otuá koe'uhí ko e tau'atāina ke fili kuó Ne foaki kiate kitautolu.

'Oku 'ofa e Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'angá 'i he fānau kotoa 'a e 'Otuá, tatau ai pē pe ko e hā 'oku nau fili ke fai pe tu'unga te nau a'usíá. Na'e totongi 'e he Fakamo'ui 'a e angahala

kotoa pē, tatau ai pē pe ko e hā honau fulikivanú. Neongo kuo pau ke 'i ai ha fakamaau totonu, ka he 'ikai kaiha'asi 'e he faingamālie 'o e 'alo'ofa 'oku fai 'a e fakamaau totonú.

Na'e fakamatala 'e 'Alamā e faka'ā-naua ko iá ki hono foha ko Kolianitoní 'i he ngaahi lea ko 'eni: "Ko ia, fakatatau ki he fakamaau totonú, 'e 'ikai lava 'o fakahoko 'a e palani 'o e huhu'í, tuku kehe 'o ka toki fakatomala 'a e tangatá 'i he tu'unga 'ahi'ahi'anga ko 'eni, 'io, 'a e tu'unga teuteu'angá ni; he ka ne 'ikai ke 'i ai 'a e ngaahi tu'ungá ni, he 'ikai ke 'i ai hano 'aonga 'o e 'alo'ofá ka te ne maumau 'i 'a e ngāue 'o e fakamaau totonú. Ko 'eni 'e 'ikai lava 'o faka'auha 'a e ngāue 'o e fakamaau totonú; ka ne pehē, he 'ikai toe 'Otua 'a e 'Otua'ia."³

Ko 'eku pōpoaki leva ki hoku makapuná, mo kitautolu kotoa 'oku feinga ke fokotu'u ha fāmili ta'engatá, 'oku fakapapau'i mai ha fiefia ki he kau faivelengá. Kimu'a pea toki 'i ai 'a e māmaní, na'e 'ofa mo ngāue 'a e Tamai 'i Hēvani 'ofá mo Hono 'Alo'ofa'angá mo kinautolu na'á Na 'afio'i 'e heé. 'E 'ofa e 'Otua'iate kinautolu 'o ta'engata.

Ko homou faingamālie ke 'ilo na'a nau 'ilo e palani 'o e fakamo'uí mei he ngaahi akonaki ne nau ma'u 'i he maama fakalaumālié. Na'a mou faive-lenga fe'unga mo kinautolu ke fakangofua ke omi ki māmani ka na'e 'ikai pehē ha tokolahi 'e ni'ihí.

'E fakamanatu kiate kitautolu 'a e mo'oni kotoa pē 'i he tokoni 'a e Lau-mālie Mā'oni'oni. He 'ikai ke tau lava 'o fakamālohi'i ia 'i he ni'ihí kehé, ka te tau lava 'o 'ai ke nau fakatokanga 'i ia 'i he'etau mo'uí. Te tau lava ma'u pē 'o lotolahi 'i he 'ilo'i pau ko ia ne tau ma'u kotoa 'i ha taimi e ongo'i fiefia 'o e fakataha ko ha mēmipa 'o e fāmili 'ofeina 'o 'etau Tamai Hēvani. Te tau lava 'i he tokoni 'a e 'Otua' o ongo'i e 'amanaki lelei ko iá mo toe fiefia. 'Oku ou fakatauange 'e pehē kiate kitautolu kotoa 'i he huafa 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 22:35–40.
2. George Q. Cannon, "Our Pre-existence and Present Probation," *Contributor*, Oct. 1890, 476.
3. 'Alamā 42:13.

Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'Ikaiki mo ha 'Otua Kehe

'Oku tau hanga nai 'o tauhi e ngaahi me'a 'oku tau fakamu'omu'á pe ko e ngaahi 'otuá, 'i he 'Otua 'oku tau tala 'oku tau hū ki ai?

Oku mahu'inga e Fekau 'e Hongofulú ki he tui fakalotu faka-Kalisitiane mo e faka-Siú. Ne foaki 'e he 'Otua' ki he fānau 'o 'Isilelí 'o fakafou 'i he palōfita ko Mōsesé, 'oku fakahinohino'i mai 'e he 'uluaki fekau 'e ua 'o e ngaahi fekau ni 'etau moiuhu' mo e me'a 'oku tau fakamu'omu'á. 'I he 'uluaki, ne fekau 'i 'e he 'Eiki, "Oua na'á ke ma'u mo au ha 'otua kehe 'i hoku 'aó" ('Ekesōtosi 20:3). Hili ha ngaahi senituli, 'i hono fehu' i kia Sīsū, "Ko e fekau fē 'i he fonó 'oku lah?" Na'á Ne tali, "Ke ke 'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otua' aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa (Mātiu 22:36–37).

'Oku toe fakamatala 'i lahi ange 'e he fekau hono ua 'o e Fekau 'e Hongofulú ki he fakahinohino ko ia ke 'oua na'a toe ma'u mo ha 'otua kehé pea talamai e me'a 'oku totonu ke fakamu'omu'á 'i he'etau mo'uí 'i he'etau hoko ko 'Ene fānau. "Oua na'á ke ngaohi kiate koe ha fakatātā, pe ha me'a fakatatau 'e taha 'i ha me'a 'i he langí 'i 'olungá pe ha me'a 'oku 'i he fonuá 'i lalo ní ('Ekesōtosi 20:4). 'Oku tānaki mau leva 'e he fekau, "Oua na'á ke punou hifo koe kiate kinautolu, pe tauhi ki ai" ('Ekesōtosi 20:5). Ne 'ikai ko hano tapui pē 'o e ngaahi 'otua tamapuá, ka 'okú ne

fakamatala 'i ha me'a mahu'inga ke fakamu'omu'á ki 'itāniti. 'Oku fakamatala 'e Sihova 'o pehē, "He ko au [ko e 'Eiki] ko ho 'Otua' ko e 'Otua fua'a au, . . . peá u fakahā 'a e 'alo'ofa . . . [kiate] kinautolu 'oku 'ofa kiate au mo tauhi 'eku ngaahi fekau" ('Ekesōtosi 20:5–6). 'Oku fu'u mahino 'a e 'uhinga 'o e *fua'á*. Ko hono 'uhinga faka-Hepeluú ko e ma'u ha loto "ongo'ingofua mo . . . loloto" ('Ekesōtosi 20:5, futinouti *b*). Ko ia ai 'oku tau fakatupu houhau ki he 'Otua' 'i he taimi 'oku tau "tauhi" ai ha ngaahi 'otua kehe—'i he taimi 'oku tau fakamu'omu'á ai e ngaahi me'a kehé.¹

I.

Ko e hā ha ngaahi me'a kehe 'oku tau fakamu'omu'á pea tau "tauhi" 'o fakamu'omu'á 'i he 'Otua'—'o a'u pē ki ha ni'ihí anga fakalotu—'i hotau kuongá? Fakakaukau ki he ngaahi me'a ni, 'oku tau maheni kotoa mo kinautolu:

- Ngaahi tukufakaholo fakafonua pe fakafāmili
- Tonu fakapolitikale
- Ngāue ma'u'anga mo'uí
- Koloa fakamatelié
- Fekumi ki he fiefia fakamāmani
- Mālohí, tu'ungá, mo e ongoongoá

Kapau 'oku 'ikai ha kaunga 'o e ngaahi sipingá ni ki ha taha 'o kitautolu, mahalo 'e lava ke tau fakakaukau ki ha ni'ihí 'oku nau fai ia. 'Oku mahu'inga ange 'a e tefito'i mo'oní 'i he ngaahi sipinga fakafo'ituituí. 'Oku 'ikai ko e tefito'i mo'oní pe 'oku 'i ai ha me'a kehe 'oku tau fakamu'omu'a. Ko e fehu'i 'oku 'omi 'e he fekau hono uá ko e "Ko e hā 'a e me'a 'oku tau fakamu'omu'a *tahā*?" 'Oku tau hanga nai 'o tauhi e ngaahi me'a 'oku tau fakamu'omu'a pe ko e ngaahi 'otuá, 'i he 'Otua 'oku tau tala 'oku tau hū ki ai? Kuo ngalo 'iate kitautolu ke muimui ki he Fakamo'uí 'a ia na'á Ne ako'i kapau 'oku tau 'ofa 'iate Ia, te tau tauhi 'ene ngaahi fekaú? (vakai, Sione 14:15). Kapau ko ia, kuo fulihi 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke tau fakamu'omu'a 'e he fakafiehemālie fakalaumālie pea mo e ngaahi u'a ta'e mapule'í 'a ia 'oku lahi 'i hotau kuongá.

II.

Ki he kāingalotu 'o e Siasí, 'oku makatu'unga e ngaahi fekau 'a e 'Otuá 'i he ngaahi me'a 'oku 'ikai lava 'o fakamavahe'i mei he palani 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú—'a e palani ma'ongo'onga 'o e fakamo'uí. 'Oku fa'a ui e palani ko 'ení ko e "palani lahi 'o e fiefiá" ('Alamā 42:8), 'okú ne fakamatala'i hotau tupu'angá mo e iku'angá 'i he'etau hoko ko e fānaú 'a e 'Otuá—na'a tau há'ú mei fē, ko e hā 'oku tau 'i heni ai pea ko 'etau 'alú ki fē. 'Oku fakamatala'i 'e he palani 'o e fakamo'uí 'a e taumu'a 'o e fakatupú pea mo e ngaahi tu'unga 'o e matelié, kau ai e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, 'a e fie ma'u ha Fakamo'uí, mo e fatongia mahu'inga 'o e fāmilí 'i he matelié mo e ta'engatá. Kapau he 'ikai ke hanga 'e kitautolu kāingalotu kuo foaki mai ki ai e 'ilo ko 'ení 'o fokotu'u 'etau ngaahi me'a ke fakamu'omu'a 'o fakatatau mo e palani ko 'ení, 'oku tau 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki 'o e tauhi ha ngaahi 'otua kehe.

'Oku 'omi ki he Kāingalotú 'e he 'ilo ki he palani 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú ha vakai makehe ki he nofomalí mo e fāmilí. 'Oku tonu hono 'iloa kitautolu ko e Siasí 'oku fakatefito 'i he fāmilí. 'Oku kamata 'etau fakakaukau

fakalotú 'i ha ongomātu'a fakalangi, pea ko 'etau faka'ānau mā'olunga tahá ke ma'u kakato e hakeaki'i ta'engatá. 'Oku tau 'ilo 'e toki malava pē 'eni 'i ha vā fetu'utaki fakafāmilí. 'Oku tau 'ilo 'oku fie ma'u 'a e mali 'a e tangata mo e fefiné ki hono a'usia e palani 'a e 'Otuá. Ko e malí ni pē te ne lava 'o 'omi 'a e 'ātakai kuo tali ki he fā'ele'i mai ki he matelié pea teuteu'i e kau mēmipa 'o e fāmilí ki he mo'ui ta'engatá. 'Oku tau vakai ki he malí pea mo hono fā'ele'i mo tanumaki 'o e fānaú ko e kongá 'o e palani 'a e 'Otuá mo ha fatongia toputapu 'o kinautolu kuo 'oange ki ai e faingamālie ke fakahoko iá. 'Oku tau tui ko 'etau fānaú mo hotau hakó 'a e koloa mahu'inga taha he māmaní mo langí.

III.

Koe'uhí ko e me'a 'oku mahino kiate kitautolu 'o kau ki he me'a 'e malava 'e he fatongia ta'engata 'o e fāmilí, 'oku tau lotu mamahi 'i he faka'au ke tokosi'i ange 'a e fā'elé mo e malí 'i he ngaahi fonua 'o e Hihifó 'a ia ko honau hisitōlia fakafonua 'oku faka-Kalisitiane mo faka-Siu. 'Oku lipooti mai 'e ha ma'u'anga tokoni falala'anga e ngaahi me'a ko 'ení:

- Kuo a'usia 'e he 'Tunaiteti Siteití 'a e peseti ma'ulalo taha 'o e fā'elé 'i hono hisitōlia,² pea 'i he ngaahi fonua 'Iulope lahi mo ha ngaahi fonua langalanga hake kehe, kuo 'i lalo 'a e fā'elé 'i he tu'unga ko ia 'oku fie ma'u kae lava ke tauhi e tokolahi honau kakai.³ 'Oku tu'u fakatu'utāmaki ia ki he tu'uloa e anga fakafonua pea a'u pē ki he ngaahi pule'angá.
- 'I 'Ameliká, ne hōloa e peseti 'o e kakai lalahi kei talavou ta'u 18 ki he 29 'oku malí mei he peseti 'e 59 'i he 1960 ki he peseti 'e 20 'i he 2010.⁴ Ko e 'avalisi 'o e ta'u ki he fuofua malí kuo a'u ia ki he mā'olunga taha 'i he hisitōlia: 26 ki he kakai fefiné pea meimei 29 ki he kakai tangatá.⁵
- 'I he ngaahi fonua mo e anga fakafonua lahi (1) kuo faka'au ke hoko e fāmilí angamaheni 'o ha fa'ē mo ha tamai mali mo ha fānaú ko ha me'a makehe kae 'ikai ko e me'a angamaheni, (2) kuo faka'au ke lahi ange e fili 'a e kau finemui tokolahi ke tulifua ki he ngāue'anga ma'u-'anga mo'uí kae 'ikai ke mali pea fā'ele'i ha fānaú, pea (3) kuo faka'au ke mōlia e fatongia mo e fakakaukau ko ia 'oku fie ma'u e tamai.

I he lotolotonga e ngaahi ākenga fakahoha'a ko 'enī, 'oku tau toe 'ilo'i ko e palani 'a e 'Otuá ma'a 'ene fānaú kotoa pea 'oku 'ofa 'a e 'Otuá ki He'ene fānau kotoa, 'i he feitu'u kotoa.⁶ 'Oku pehē 'i he 'uluaki vahe 'o e Tohi 'a Molomoná 'o kau ki he 'Otuá, "'oku tōfuhia 'a e kakai kotoa pē 'o māmaní 'i ho māfima'fi, mo ho'o angaleleí, mo ho'o 'alo'ofá" (1 Nifai 1:14). 'Oku pehē leva 'e ha vahe kimui ange "kuó ne foaki ta'etotongi ['a 'ene fakamo'uí] ki he kakai fulipē" pea 'oku "ma'u faingamālie 'a e kakai fulipē, 'o tatau 'a e tangata taki taha, pea 'oku 'ikai ta'ofi ha taha" (2 Nifai 26:27–28). 'Oku ako'i ai 'e he folofolá ko hotau fatongia ke anga'ofa pea fa'a foaki ('ofa) ki he kakai kotoa pē (vakai, 1 Tesalonaika 3:12; 1 Sione 3:17; T&F 121:45).

IV.

'Oku tau faka'apa'apa'i e tui fakalotu 'a e kakai kotoa pē, 'o a'u pē kiate kinautolu tokolahi 'oku nau pehē 'oku 'ikai ke nau tui 'Otuá. 'Oku tau 'ilo 'e tokolahi ha ni'ihī he 'ikai tui tatau mo kitautolu koe'uhī kuo foaki kiate kinautolu e mālohi faka-'Otua ke filí, ka 'oku tau 'amanaki 'e faka'apa'apa'i tatau 'e he ni'ihī kehē 'a 'etau tui fakalotú pea ma'u e mahino 'oku hanga 'e

he'etau tuí 'o 'ai ke tau fai ha ngaahi fili mo ha tō'onga 'o kehe meiate kinautolu. Hangē ko 'enī, 'oku tau tui ko e konga mahu'inga 'o 'Ene palani 'o e fakamo'uí, kuo fokotu'u 'e he 'Otuá ha tu'unga mo'ui ta'engata ke fakahoko pē 'a e fetu'utaki fakasekisuale 'a ha tangata mo ha fefine kuó na mali.

Ko e mālohi ko ia ke fakatupu ha mo'ui fakamatelié ko e mālohi hakeaki'i mā'olunga taha ia kuo foaki 'e he 'Otuá ki He'ene fānaú. Ne fai e tu'utu'uni ki hono faka'aonga'i 'e he 'Otuá 'i he 'uluaki fekau kia 'Ātama mo 'Ivī (vakai, Sēnesi 1:28), ka ne 'i ai mo e ngaahi fekau mahu'inga kehe ne fai ke tapui hono ngāue hala 'akí (vakai, 'Ekesōtosi 20:14; 1 Tesalonaika 4:3). 'Oku fakamatala'i 'a e fakamamafa 'oku tau fai ki he fono 'o e angama'á 'i he mahino ko ia 'oku tau ma'u ki he taumu'a 'o hotau mālohi ke fakatupú 'i hono a'usia e palani 'a e 'Otuá. Makehe mei he ha'i 'o e mali 'a ha tangata mo ha fefine, ko e angahala pea fakafepaki ki he palani 'a e 'Otuá ki hono hakeaki'i 'o 'Ene fānaú 'o ka faka'aonga'i mavahe mei ai e mālohi ke fakatupú 'i ha fa'ahinga founa pē.

'Oku fakamatala'i 'e he'etau pikitai ki he fono 'o e angama'á 'a 'etau tukupā ki he sīpinga ko ia 'o e malí

ne kamata 'ia 'Ātama mo 'Ivi pea kuo tuku'au mai ko e sīpinga 'a e 'Otuá ki he vā fetu'utaki fakatupu 'a hono foha mo e 'ofefine pea ki hono lehilehi'i 'o 'Ene fānaú. Me'amālie he 'oku tau tui tatau mo ha ngaahi siasi pe kautaha kehe ki he natula mo e mahu'inga ko ia 'a e malí, 'oku makatu'unga e ni'ihī 'i he tokāteline fakalotu pea ni'ihī 'i he me'a 'oku nau pehē 'e lelei taha ki he sosaietí.

'Oku hanga 'e he'etau 'ilo ki he palani 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú⁷ 'o fakamatala'i e 'uhinga 'oku tau hoha'a ai ki he tokolahi 'o e fānau 'oku fā'ele'i tu'utāmakí—'a ia ko e peseti 'e 41 'o e fā'ele kotoa he 'Tunaiteti Siteiti'⁸—pea kuo tupu lahi 'a e ni'ihī 'oku nofo fakamalí kae 'ikai malí 'i he vaeua'i senituli kuo 'osí. 'I he ta'u 'e nimangofulu kuo hilí, ko e ki'i peseti si'i pē 'o e ngaahi mali 'uluakí ne nofo fakamali pea toki malí. Ko 'eni kuo peseti 'e 60.⁹ Pea 'oku faka'au ke tali 'eni, kae tautau-tefito ki he to'u tupú. Ne 'ilo he savea ne toki fai ko e peseti 'e 50 nai e to'u tupú 'oku nau pehē ko e fā'ele tu'utāmakí ko ha "tō'onga mo'ui 'aonga."¹⁰

V.

'Oku lahi e teke fakapolitikale mo fakasōsiale ki ha liliu fakalao mo

ha tu'utu'uni ke fokotu'u ha ngaahi tō'onga mo'ui 'oku fepaki mo e fono 'a e 'Otuá ki he angama'á pea fehanga-hangai mo e natula ta'engata mo e taumu'a 'o e malí mo e fakafanaú. Kuo hanga 'e he fakahāhā ko 'ení 'o fakamafai'i e mali 'a e tangata mo e tangatá, fefine mo e fefiné 'i ha ngaahi siteiti mo e fonua kehekehe. 'Oku fakatupu 'eni ha puputu'u pe faka-uhinga ke tatau e faikehekehe 'i he tangatá mo e fefiné 'oku mahu'inga ke a'usia e palani lahi 'o e fiefia 'a e 'Otuá.

'Oku 'omi 'e he'etau mahino ki he palani 'a e 'Otuá mo 'Ene tokātelinē ha vakai ta'engata pea 'ikai faka'atā ke tau tukunoa'i e tō'onga mo'ui ko iá pe fakatonuhia'i ko hono fakangofua 'e he laó. 'Oku 'ikai ke tau tatau mo ha toe kautaha 'o lava ke liliu 'enau tu'utu'uni pea mo 'enau tokātelinē, 'oku fakapapau'i 'etau tu'utu'uni 'e he ngaahi mo'oni 'a e 'Otuá kuo 'ilo'i he 'ikai toe lava 'o liliú.

'Oku fakahāhā 'i 'e he'etau tefito 'o e tui hono hongofulu mā uá 'etau tui ke fakaongoongo ki he ma'u mafai fakapule'angá pea 'i he "talangofua, faka'apa'apa'i, mo poupu ki he laó." Ka he 'ikai lava 'e he lao 'a e tangatá 'o 'ai ke angama'a 'a e me'a kuo fakahā 'e he 'Otuá 'oku 'ikai angama'á. Ko e tukupā ki he'etau me'a mahu'inga tahá—ke 'ofa mo tauhi ki he 'Otuá—'oku fie ma'u ke tau vakai ki He'ene fonó ke hoko ko hotau tu'unga 'ulungāngá. Hangē ko 'ení, 'oku tau kei 'i he fekau fakalangi ke 'oua na'a fe'auaki pe tono neongo 'oku 'ikai kei hoko 'eni ko ha hia 'i he lao 'o e siteiti pe fonua 'oku tau nofo aí. 'I he me'a tatau, 'oku 'ikai liliu 'e hono fakalao 'o e "mali 'a e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné" 'a e fono 'a e 'Otuá ki he malí pe ko 'Ene ngaahi fekaú pea mo hotau tu'unga 'ulungaanga fekau'aki mo iá. 'Oku tau kei fuakava ke 'ofa ki he 'Otuá pea tauhi 'Ene fekaú pea faka'ehi'ehi mei he tauhi ki he ngaahi 'otua mo e me'a kehe 'oku tau fakamu'omuá—'o a'u ki he me'a 'oku manakoa 'i hotau taimí mo hotau feitu'ú.

Mahalo he 'ikai ma'u ha mahino kiate kitautolu 'i he'etau tukupā ko 'ení, pea tukuaki'i ai kitautolu ki he

laulanu, fakafaikehekehe'i, pe pau ke matu'uaki hono fakatanga'i 'etau totonu ke fakahāhā'i tau'atāina 'etau tui fakalotú. Kapau ko ia, 'oku ou pehē 'oku totonu ke tau manatu'i e me'a ke fakamu'omu'a taha—ke tauhi ki he 'Otuá—pea hangē ko hotau kau pai-onia kimu'á, 'o vilitaki atu 'i he mālohi tatau ne nau fakahāhā'i.

'Oku 'aonga ha akonaki 'a Pa-lesitani Tōmasi S. Monisoni ki he me'á ni. 'I ha konifelenisi peheni he ta'u 'e 27 kuohilí, na'á ne fakahāhā'i mālohi: "Tau lototo'a ke fakafepaki'i e me'a 'oku manakoa, mo lototo'a ke taukave'i e tefito'i mo'oní. 'Oku 'omi 'e he loto to'á, kae 'ikai mo'ulaloá 'a e hōifua 'a e 'Otuá. 'Oku hoko 'a e loto to'á ko ha 'ulungaanga lelei 'oku mo'ui mo faka'ofa'ofa, kapau he 'ikai ke ngata hono lau ia ko ha loto fiemālie ke mate ngali tangata, ka ko ha loto fakapapau foki ia ke mo'ui taau. Ko e tokotaha ko ia 'oku hinga ngofua ki he koví, 'a e taha 'oku manavahē ke fai e me'a 'okú ne 'ilo 'oku totonú koe'uhí he 'ikai loto ki ai e ni'ihí kehé pe te nau faka'aluma'aki ia. Manatu'i 'oku 'i ai ha me'a 'oku manavahē ki ai e kakai kotoa, 'oku loto to'a foki mo kinautolu 'oku nau fehanga-hangai mo e manavaheé 'i he anga faka'eieikí."¹¹

'Oku ou lotua ke 'oua na'a tau tuku ke hanga 'e he ngaahi faingata'a fakataimi 'o e matelié 'o 'ai ke ngalo 'iate kitautolu 'a e ngaahi fekau ma'ongo-ongá pea mo e ngaahi me'a kuo 'omi

'e hotau Tupu'angá mo e Fakamo'uí ke fakamu'omu'á. Kuo pau ke 'oua na'a tuku hotau lotó ki he ngaahi me'a 'o e māmaní pea holi ki he faka'apa-apa 'a e kakaí (vakai, T&F 121:35) kae tuku ai 'etau feinga ke a'usia hotau iku'anga ta'engatá. 'Oku 'i ai ha fatongia pau 'o kitautolu 'oku 'ilo ki he palani 'a e 'Otuá ki He'ene fānaú—'a kitautolu kuo tau fai ha fuakava ke kau atu ki aí. Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei afe mei he faka'anaua mā'olunga tahá, ke a'usia e mo'ui ta'engatá.¹² Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei fakavaivai 'a e me'a 'oku tau fakamu'omu'á—ke 'oua na'a toe 'i ai ha 'otua kehe pea 'oua 'e tauhi ki ha toe me'a 'e fakamu'omu'a 'i he 'Otuá ko e Tamaí pea mo Hono 'Aló, ko hotau Fakamo'uí, 'a Sísū Kalaisi.

Fakatauange ke tokoni'i kitautolu 'e he 'Otuá ke mahino 'a e ngaahi me'a ke fakamu'omu'á pea ke mahino ia ki he ni'ihí kehé 'i he'etau fekumi ke tulifua ki ai 'i ha founga fakapotopoto mo 'ofa, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, ki ha sippinga, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:84.
2. Vakai, Joyce A. Martin and others, "Births: Final Data for 2011," *National Vital Statistics Reports*, vol. 62, no. 1 (June 28, 2013), 4; Gloria Goodale, "Behind a Looming Baby Bust," *Christian Science Monitor Weekly*, Feb. 4, 2013, 21, 23.
3. Vakai, Population Reference Bureau, "2012 World Population Data Sheet," www.prb.org/Publications/Datashets/2012/world-population-data-sheet/data-sheet.aspx.
4. Vakai, D'Vera Cohn mo ha ni'ihí kehe, "Barely Half of U.S. Adults Are Married—a Record Low," Pew Research Center, Social and Demographic Trends, Dec. 14, 2011, available at www.pewsocialtrends.org/2011/12/14/barely-half-of-u-s-adults-are-married-a-record-low; "Rash Retreat from Marriage," *Christian Science Monitor*, Jan. 2 and 9, 2012, 34.
5. U.S. Census Bureau, "Estimated Median Age at First Marriage, by Sex: 1890 to the Present," ma'u 'i he www.census.gov/population/socdemo/hh-fam/ms2.xls.
6. Vakai, Dallin H. Oaks, "All Men Everywhere," *Liahona*, May 2006, 77–80.
7. Vakai, Dallin H. Oaks, "The Great Plan of Happiness," *Ensign*, Nov. 1993, 72–75.
8. Vakai, Martin, "Births: Final Data for 2011," 4.
9. Vakai, *The State of Our Unions: Marriage in America, 2012* (2012), 76.
10. Vakai, *The State of Our Unions*, 101, 102.
11. Thomas S. Monson, "Courage Counts," *Ensign*, Nov. 1986, 41.
12. Vakai, Dallin H. Oaks, "Holi 'o e Lotó," *Liahona*, Mē 2011, 42–45.

Fai 'e Bonnie L. Oscarson
Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemūi

Ke Ke Ului

'Oku hoko e ului mo'oni 'i he hokohoko atu ho'o ngāue 'i e tokāteline 'okū ke 'ilo 'oku mo'oni pea tauhi e ngaahi fekaū, mei he 'aho ki he 'aho, pea māhina ki he māhina.

Ekāinga, ko ha a'usia lotu fakatōkilalo ke tu'u atu he tu'unga malangā ni kuo tu'u atu ai ha kau mo'unga'i tangata tokolahi 'o 'eku mo'uī. 'Oku ou fie vahevahe mo kimoutolu ha ongo 'o hoku lotō pea 'oatu ia 'o fakataumu'a ki he to'u tupū.

Ko e taha 'o e kau mo'unga'i tangata mei he Fuakava Motu'á ko e palōfita to'a ko Sōsiuá. Na'á ne fai e fakaafe ko 'eni ki he fānau 'o 'Isilelí, 'a ia na'á ne tatakí: "Mou fili he 'ahó ni 'a ia te mou tauhi; . . . ka ko au mo hoku falé te mau tauhi 'a [e 'Eikí]." ¹ 'Oku fakahaa'i 'e he lea 'a Sōsiuá 'a e ului mo'oni ki he ongoongoleléi. 'Oku hoko mai 'a e ului ki he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi kia Sōsiua pea kiate kitautolu kotoa 'i he'etau mo'ui angatonu 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi pea tauhi ma'u 'etau fuakava mo e 'Eikí.

'Oku ou fie vahevahe ha talanoa 'o ha ului mei hoku hisitōlia fakafāmilí 'o kau ki ha taha 'o 'eku kau mo'unga'i fefiné. Ko hono hingoá ko 'Akanesi Hōkeni, pea na'á ne kau mo hono husepānití ki he Siasí 'i Sikotilani 'i he 1861. 'I he'enu faingata'a'ia koe'uhí ko e fakatanga lahi ne hoko 'i honau fonuá, na'á na hiki fonua leva mo 'ena fānau ki 'Amelika. Hili ha ngaahi ta'u si'i mei ai, ne uitou 'a 'Akanesi

pea 'i ai ha fānau 'e toko valu ke tokanga'i, na'á ne ngāue mālohi ke fafanga mo fakavala'i kinautolu. Ne monū'ia 'a 'ene tama fefine ta'u 12 ko 'Isapelá ke ngāue ki ha fāmilí tu'umālie ne 'ikai kau ki he Siasí.

Ne nofo 'a 'Isapela 'i he 'apí 'o tokoni ki hono tokanga'i e fānau ikí. Ne 'oange ha ki'i vahe si'isi'i he uike takitaha ki he'ene fa'eé ko e totongi 'a 'ene ngāue. Ne faifai pea tali 'a 'Isapela ko ha mēmipa 'o e fāmilí pea kamata ke ne ma'u e ngaahi faingamālie tatau mo e kau mēmipa 'o e fāmilí, 'o hangē ko ha'ane kau ki he ako hulohulá, tui e vala faka'ofó'ofá, pea mo 'alu ki he fale faivá. Ne hokohoko atu e fongá ni 'i ha ta'u 'e fā, pea hiki e fāmilí ne ngāue ki ai 'a 'Isapelá ki ha siteiti 'e taha. Ne nau fu'u 'ofa 'ia 'Isapela 'o nau kole kia 'Akanesi ko 'ene fa'eé, ha ngofua ke nau ohi fakalao ia. Ne nau palōmesi te nau ako'i lelei ia, tokanga'i ke mali lelei pea 'ai ke ne hoko ko ha 'ea ki he'enu koloá 'o hangē pē ko 'ena fānau. Te nau hokohoko atu foki hono totongi e pa'anga kia 'Akanesi.

Ko ha fili faingata'a 'eni ke fai 'e he uitou masivá ni, ka na'e 'ikai ke ne momou. Fanongo ki he lea 'a hono mokopuna fefiné, 'a ia na'á ne tohi hili ha ngaahi ta'u lahi: "Kapau ne 'ikai ke hanga 'e he'ene 'ofá 'o 'ai

ke ne tali 'ikai, ne 'i ai ha'ane 'uhinga lelei ange—kuó ne ha'u mama'o mei Sikotilani pea foua e ngaahi mamahi mo e 'ahi'ahi koe'uhí ko e Ongongoleléi, pea ne 'ikai ke ne fakataumu'a 'o kapau 'e malava 'e he ivi fakaetangatá, ke tukuange ke mole mei ha'ane tama 'a e me'a na'á ne fononga mama'o mai ke ma'u."² Ne fakaaonga'i 'e he fāmilí tu'umālie 'a e me'a kotoa pē te nau lavá, pea tangi 'a 'Isapela mo kole ke tukuange ke ne 'alu, ka na'e tu'u ma'u pē 'a 'Akanesi. 'Oku mou lava pē ke fakakaukautoto, ne ongo'i 'e 'Isapela ta'u 16 'oku hangē kuo faka'auha 'ene mo'uī.

Ko 'Isapela Hōkaní ko 'eku kui uá, pea 'oku ou matu'aki hounga'ia 'i he fakamo'oni mo e lotu fakapapau ne ulu ngingila 'i he lotu 'o 'ene fine'eikí, 'o 'ikai tuku ange ai ke fakafetongi e memipasipi 'ene tama fefiné 'i he Siasí 'aki ha ngaahi palōmesi fakamāmani. 'I he 'ahó ni, 'oku fiefia ha toko lauiafe 'o hono hakó 'i he ngaahi tāpuaki 'o 'enu kau ki he Siasí, 'a ia kuo nau 'inasi he lelei 'o e tui loloto mo e ului ko ia 'a 'Akanesi ki he ongoongoleléi.

'E hoku kaungāme'a kei talavou, 'oku tau mo'ui 'i ha taimi fakatu'utāmaki, pea 'oku 'i ai hano nunu'a ta'engata 'o e ngaahi fili kuo pau ke mou fai faka'aho pe fakahouá. 'E hanga 'e he ngaahi fili te ke fai 'i ho'o mo'ui faka'ahó 'o fakapapau'i mai e me'a 'e hoko 'amui ange kiate koé. Kapau 'oku te'eki ke ke ma'u ha fakamo'oni mo ha lotu fakapapau mo'oni ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní, ko e taimi leva 'eni ke fai 'a e me'a 'e lava ke ma'u ai 'a e lotu fakapapau ko iá. 'E lava ke fakatu'utāmaki ki ho laumālie hono fakatoloi e ngāue 'oku fie ma'u ke fai ke ma'u ai e lotu fakapapau ko iá.

'Oku mahulu hake e ului mo'oni 'i hono 'ilo pē 'o e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi pea 'oku mahulu hake ia 'i hono ma'u pē ha fakamo'oni ki he ngaahi tefito'i mo'oni ko iá. 'E lava ke ma'u ha fakamo'oni ki he ongoongoleléi kae 'ikai mo'ui 'aki ia. 'Oku 'uhinga e ului mo'oni ki he'etau ngāue 'i e me'a 'oku tau tui ki a'i pea faka'atā ia ke ne fakatupu "ha fu'u lilii

lahi 'i loto 'iate [kitautilu], pe 'i [hotau] lotó.³ 'I he ki'i tohi *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i*, 'oku tau ako ai ko e "ulu'i ko ha ngāue, 'oku 'ikai ko ha me'a pē 'oku hoko. Ko ho'o ulu'i ko ha ola ia ho'o ngaahi feinga mā'oni'oni ke muimui ki he Fakamo'uí.⁴ 'Oku fie ma'u ki ai e taimi, feingá mo e ngāué. Ne ma'u 'e he'eku kui tolú ha loto fakapapau mā-lohi ne mahu'inga ange e ongoongolele'i ki he'ene fānaú 'i ha toe me'a he māmaní, 'i he koloá mo e fiemālié, he na'á ne feilaulau'i, kātaki'i pea mo'ui 'aki e ongoongolele'i. Ne hoko mai 'ene ulu'i 'i he'ene mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolele'i pea feilaulau ma'anautolú.

Kuo pau ke tau foua e founda tatau kapau 'oku tau fie ma'u 'a e fa'ahinga tukupā tatau. Ne ako'i mai 'e he Fakamo'uí, "Ko ia ia 'e fai ki hono finangaló, te ne 'ilo 'a e akonakí, pe 'oku 'i he 'Otuá ia, pe ko 'eku lea 'iate au pē."⁵ 'Oku tau feinga he taimi 'e ni'ihí ke fakahoko fakaholomui ia. Hangē ko 'ení, mahalo te tau fai 'eni: Te u fiefia ke mo'ui 'aki e fono 'o e vahehongofulú, ka 'oku fie ma'u ke u 'uluaki 'ilo'i pe 'oku mo'oni. Mahalo 'oku tau lotu ke ma'u ha fakamo'oni ki he fono 'o e vahehongofulú pea 'amanakí 'e hanga 'e he 'Eikí 'o tāpuaki'i kitautilu 'aki ha fakamo'oni kimu'a pea toki fakafonu e la'i foaki vahehongofulú. 'Oku 'ikai ke ngāue pehē ia. 'Oku 'amanaki mai e 'Eikí ke tau faka'aonga'i e tuí. Kuo pau ke tau totongi vahehongofulu totonu ma'u pē ke ma'u ha fakamo'oni ki he vahehongofulú. 'Oku ngāue 'aki e sīpinga tatau ki he tefito'i mo'oni kotoa 'o e ongoongolele'i, 'o tatau ai pē pe ko e fono 'o e angama'á, tefito'i mo'oni 'o e teunga tāú, Lea 'o e Potó, pe fono 'o e 'aukaí.

'Oku ou fie vahevahe ha sīpinga 'o e founda 'oku tokoni ai kiate kitautilu hono mo'ui 'aki ha tefito'i mo'oni ke tau ului ki he tefito'i mo'oni ko iá. Ne u hoko ko ha finemui kei talavou 'i he ngaahi ta'u 60 tupú pea ko e ta'ahine Siasi pē 'e taha au 'i hoku 'ako'anga mā'olungá. Ko ha vaha'ataimi 'o e liliú ne faka'ilonga'i 'aki hono fakafisinga'i e tu'unga fakaeangama'á, faka'aonga'i 'o e faito'o konatapú pea mo e fakakaukau ke "fai pē ho lotó." Ko e

tokolahi hoku to'ú ko ha kakai lelei ka ne faingofua ke ma'u kinautilu 'e he fiefia 'i he tu'unga mo'ui fo'ou ko 'ení, 'a ia ko e tu'unga mo'ui motu'á pē ia. Ne fakatō kiate au 'e he'eku mātuá mo e kau faiako 'i he lotú 'a e mahu'inga ko ia ke faka'apa'apa'i hoku sinó, tauhi ke ma'a hoku 'atamaí, pea mahu'inga tahá, ke ako ke falala ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí. Ne u fai ha fili ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi tūkunga ne u 'ilo'i 'e 'i ai e 'olokaholó pea fakamama'o mei he tapaká mo e faito'o konatapú. Ko e taimi lahi ne 'ikai fakakau atu au 'i he ngaahi fakafiefiá, pea 'ikai ke u fa'a teiti. Ne faka'au ke lahi ange hono faka'aonga'i 'o e faito'o konatapú 'e he kakai kei talavou, pea 'ikai 'ilo lahia hono fakatu'utāmaki 'o hangē ko e 'aho ní. Ne lahi ha ni'ihí 'i hoku to'ú ne uesia 'e he faito'o konatapú pe ma'unimā kinautilu. Ne u hounga'ia ne ako'i ke u mo'ui 'aki e Lea 'o e Potó 'i hoku 'apí, pea ne u ma'u ha fakamo'oni mālohi 'o e tefito'i mo'oni ko ia 'o e ongoongolele'i 'i he'eku tui pea mo'ui 'aki iá. Ko e ongo fakafiemālie ko ia ne u ma'u 'i hono mo'ui 'aki ha tefito'i mo'oni 'o e ongoongolele'i ko

e Laumālie ia 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'okú ne fakapapau'i mai 'oku mo'oni e tefito'i mo'oni ko iá. Ko e taimi ia 'oku kamata ke hoko ai e ului mo'oni.

Ne ako'i 'e he palōfita ko Molonai 'i he Tohi 'a Molomoná 'o pehē, "Oku ou fie fakahā ki he māmaní ko e tuí ko e ngaahi me'a ia 'oku 'amanaki ki ai kae 'ikai mamata ki ai; ko ia, 'oua te mou fakakikihí 'i ha me'a koe'uhí ko e 'ikai te mou mamata ki ai, he 'oku 'ikai te mou ma'u ha fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono 'ahí'ahí 'i 'o ho'omou tuí."⁶ 'I hotau māmani 'a ia 'oku 'i ai e 'amanaki ke fakatōlí'a he taimi pē ko iá, 'oku tau fa'a halaia 'i he'etau 'amanaki ki ha pale ne 'ikai ke tau ngāue'í. 'Oku ou tui 'oku talamai 'e Molonai kuo pau ke tau 'uluaki ngāue pea tui 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolele'i, pea te tau toki ma'u e fakamo'oni 'oku mo'oni ia. 'Oku hoko e ului mo'oni 'i he hokohoko atu ho'o ngāue'i e tokāteline 'okú ke 'ilo 'oku mo'oni pea tauhi e ngaahi fekau, mei he 'aho ki he 'aho, pea māhina ki he māhina.

Ko ha taimi nāunau 'a 'eni ke hoko ko ha to'ú tupu 'i he Siasí. Ko kimoutolu 'oku fuofua kau atu ki he nāunau fakalēsoni 'a e to'ú tupú ko e *Ha'u*

‘o Muimui ‘Iate Aú, ‘a ia ko e taha ‘ene tefito‘i taumu‘á ke fakaului koe ki he ongoongolelei ‘a Sīsū Kalaisí. ‘E lelei ke manatu‘i neongo e lahi hono ue‘i fakalaumālie ho‘o mātu‘á mo e kau taki ‘o e to‘u tupú, “ko ho tefito‘i fatongiá ‘a ho‘o uluí. He ‘ikai lava ‘e ha taha ia ‘o fakaului koe, pea he ‘ikai ke lava ‘e ha taha ia ‘o fakamālohi‘i koe ke ke ului.”⁷ ‘Oku hoko e uluí ‘i he‘etau faivelenga ‘i hono fakahoko ‘etau lotú, ako folofolá, ma‘u lotú, pea mo‘ui taau ke kau atu ki he ngaahi ouau fakatemipalé. ‘Oku hoko mai e uluí ‘i he‘etau ngāue‘i e ngaahi tefito‘i mo‘oni angatonu ne tau ako ‘i hotau ‘apí pea ‘i loki akó. ‘Oku hoko mai e uluí ‘i he‘etau mo‘ui haohaoa mo angama‘á pea fiefia ‘i he takaua ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní. ‘Oku hoko mai e uluí ‘i

he‘etau ma‘u e mahino ki he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí, fakahaa‘i Ia ko hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘í, pea faka‘atā e Fakalelei ke ngāue ‘i he‘etau mo‘uí.

‘E tokoni ho‘o ului fakatāutahá ‘i ho‘o teuteu ke fakahoko e ngaahi fuakava ‘i he temipalé, ngāue fakafai-fekau‘i, pea fokotu‘u homou ‘api he kaha‘ú. ‘I ho‘o uluí, te ke ma‘u ha holi ke vahevaehe me‘a kuó ke ‘iló mo e ní‘ihi kehé, pea ‘e tupulaki ho‘o loto falalá mo e malava ko ia ke fakamo‘oni ki he ní‘ihi kehé ‘i he loto fakapapau mo e mālohi lahi ange. Ko e holi ko ‘eni ke vahevaehe e ongoongolelei mo e ní‘ihi kehé pea mo e loto falala ke fakamo‘oni ta‘eufi ko e ola pē ia ‘o e ului mo‘oní. Ne ako‘i ‘e he Fakamo‘uí ‘a Pita ‘o pehē, “Pea ‘o ka ke ka toe liliu, ke ke tokoni[‘i] ho kāinga.”⁸

Manatu‘i ‘a Sōsiua, ko e palōfita mo e tangata to‘á? Ne ‘ikai ngata ‘i he‘ene fakaului iá, ka na‘á ne ngāue ta‘e tuku ki he ngata‘anga ‘ene mo‘uí ke ‘omi e fānau ‘a ‘Isilelí ki he ‘Otuá. ‘Oku tau lau ‘i he Fuakava Motu‘á: “Pea na‘e tauhi ‘e ‘Isileli ‘a [e ‘Eikí] ‘i he ‘aho kotoa pē ‘o Sōsiuá.”⁹ ‘Oku ma‘u mālohi ‘a e tokotaha kuó ne a‘usia e ului mo‘oní mei he mālohi ‘o e Fakalelei mo ma‘u ai e fakamo‘ui ma‘a hono laumālié, pea ala atu ‘o tokoni ke tākiekina ‘a kinautolu ‘oku nau feohí.

‘Oku ‘ikai ke faingofua pe fakafiemālie ma‘u pē hono mo‘ui ‘aki e ongoongolelei mo e tu‘u ‘i he ngaahi potu mā‘oni‘oní, ka ‘oku ou fakamo‘oni ‘oku fe‘unga pē ia! Ne fale‘i ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Ema Sāmita ke “li‘aki ‘a e ngaahi me‘a ‘o e māmaní, pea fekumi ki he ngaahi me‘a ‘o ha maama lelei ange.”¹⁰ ‘Oku ou fakakaukau he ‘ikai lava ke tau fakakaukauloto ki hono fakaofo ‘o e ngaahi “me‘a lelei ange” ‘o e māmaní!

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ‘i ai ‘etau Tamai Hēvani ‘ofa pea ‘okú Ne finagalo ke tokoni‘i mo faitāpuekina kitautolu ‘i he‘etau feinga ke mo‘ui ‘aki e ongoongolelei pea uluí. Kuó Ne fakamahino‘i ko e me‘a ‘oku tokanga taha ki aí mo ‘Ene ngāue‘i ko ‘etau “mo‘ui ta‘e-fa‘a-maté mo e mo‘ui ta‘engatá.”¹¹ ‘Okú Ne finagalo ke ‘omi kitautolu ki ‘api ki Hono ‘aó. ‘Oku ou fakamo‘oni ko e taimi ‘oku tau ngāue‘i ai e ngaahi tokāteline ‘o e ongoongolelei pea faka‘aonga‘i faka‘aho iá, te tau ului pea hoko ko ha founa ke fakahoko ha lelei lahi ‘i hotau fāmilí mo e māmaní. ‘Ofa ke faitāpuekina kitautolu ‘i he‘etau feinga faka‘aho ke a‘usia e taumu‘a ko iá, ko ‘eku lotú ia ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Sōsiua 24:15.
2. Tohinoa ‘o e Mo‘ui ‘a Isabelle Hunter Hoggan Stringham ne fa‘u ‘e he‘ene tama fefine ko Fuschia Stringham (1934).
3. Mōsaia 5:2.
4. *Tu‘u Ma‘u ‘i he Tu‘i: Ko ha Huluhulu Ki he Ongoongolelei* (2004), 41.
5. Sione 7:17.
6. ‘Eta 12:6.
7. *Tu‘u Ma‘u ‘i he Tu‘i*, 43.
8. Luke 22:32.
9. Sōsiua 24:31.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:10.
11. Mōsese 1:39.

Fai 'e 'Eletā Richard J. Maynes
'O e Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulū

Ko e Mālohi ke Fa'a Kātaki

Ko 'etau malava ko ia 'o kātaki ki he ngata'angá 'i he angamā'oni'oni, 'oku fekau'aki hangatonu ia mo 'etau fakamo'oni'oni pea mo hono loloto 'o 'etau uluí.

I he 'etau 'ā hake he pongipongi kotoa, 'oku tau fehanganhangai mo ha 'aho fo'ou 'oku fonu he ngaahi faingata'a 'o e mo'uí. 'Oku ha'u e ngaahi faingata'a ni 'i ha ngaahi founga kehekehe: faingata'a fakaesino, tōnōnou fakapa'anga, faingata'a ia he vā fetu'utakí, faingata'a ia fakaeloto, mo e faingata'a ia 'i he tuí.

'E lava ke fakalelei'i mo ikuna'i e lahi 'o e ngaahi faingata'a 'oku tau fehanganhangai mo iá; neongo iá, mahalō 'e faingata'a ke mahino pea 'ikai malava ke ikuna'i ha ni'ihī pea te tau fe'ao mo ia 'o a'u ki he maté. 'I he 'etau kātaki'i fakataimi e ngaahi fangata'a te tau lava fakalelei'i pea hokohoko atu ke kātaki'i e ngaahi faingata'a he 'ikai lava ke tau fakalelei'i, 'oku mahu'inga ke manatu'i ko e ngaahi mālohinga fakalaumālie 'oku tau fakatupulakí te ne tokoni'i kitautolu ke tau kātaki'i lelei e ngaahi faingata'a kotoa 'oku tau fehanganhangai mo ia 'i he mo'uí.

Kāinga, 'oku 'i ai 'etau Tamai Hēvani 'ofa, kuó ne palani'i 'etau mo'ui he māmaní ke tau lava 'o ako fakafo'i-tuitui e ngaahi lēsoni 'oku fie ma'u ke tau ako ke taau mo e mo'ui ta'engata 'i Hono 'aó.

'Oku fakatāta'a'i mai 'e ha talanoa mei he mo'ui 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá e tefito'i mo'oni ko 'eni. Ne tukupōpula e Palōfitá mo hano kungā ngāue 'i Lipetī, Mísuli 'i ha ngaahi māhina. Lolotonga 'enau faingata'a ia 'i he pilisoné, ne kolea 'e he Palōfitá ki he 'Eikí 'i ha lotu fakatōkilalo ke fakafiemālie'i e Kāingalotú mei he 'enau faingata'a ia lolotonga. Ne tali e 'Eikí 'aki hano ako'i e Palōfita ko Siosefá, mo kitautolu kotoa, kapau te tau kātaki'i e ngaahi faingata'a 'oku tau fehanganhangai mo iá, 'e lelei ia kiate kitautolu. Ko e tali 'eni e 'Eikí ki he kole 'a Siosefá:

"E hoku foha, ke 'i ho laumālie 'a e melinó; 'e ki'i fuofuolao si'i pē 'a ho'o faingata'a iá pea mo ho'o ngaahi mamahí;

"Pea 'e toki hakeaki'i koe 'e he 'Otuá 'i 'olunga 'o kapau te ke kātaki'i ia 'o lelei."¹

Kuo fokotu'utu'u 'e he Tamai Hēvani 'etau fononga 'i taimí ke sivi'i hotau mālohingá. 'Oku tau 'ilo ki he ngaahi takiekina lelei mo e koví fakatou'osi pea 'omai kiate kitautolu e tau'atāina ke fili pe ko e fē e hala te tau fouá. Hangē ko e akonaki e palōfita

fakakuongamu'a ko Samuela 'o e Tohi 'a Molomoná, "Oku mou tau'atāina; 'oku fakangofua ke mou ngāue ma'amoutolu pē; he vakai, kuo tuku kiate kimoutolu 'e he 'Otuá ha 'ilo pea kuó ne fakatu'atāina'i 'a kimoutolu."²

'Oku mahino foki ki he Tamai Hēvani koe'uhí ko 'etau 'i he matelié he 'ikai ke tau fai ma'u pē e fili totonú mo mā'oni'oni. Koe'uhí 'oku 'ikai ke tau haohaoa pea 'oku tau fai ha ngaahi fehalaaki, 'oku tau fie ma'u tokoni ai ke foki ki Hono 'aó. 'Oku 'omi e tokoni 'oku fie ma'ú he ngaahi akonakí, sīpingá mo e feilaulau fakalelei 'a Sisū Kalaisí. 'Oku malava 'e he feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí 'o fakamo'ui mo hakeaki'i kitautolu 'i he kaha'ú 'i he tefito'i mo'oni 'o e fakatomalá. Kapau te tau fakatomala mo'oni mo fakamātoato, 'e lava ke tokoni e Fakalelei ke tau hoko 'o ma'a, liliu hotau natulá, pea tau kātaki'i lelei hotau faingata'a iá.

Ko e fa'a kātaki ko ha tefito'i mo'oni mahu'inga ia 'i he tokāteline 'o Sisū Kalaisí. 'Oku makatu'unga e lelei 'o hotau kaha'u ta'engatá mei he 'etau malava 'o fa'a kātaki 'i he mā'oni'oni.

'Oku akonaki e palōfita ko Nifai 'i he 2 Nifai 31 hili 'etau ma'u e ouau fakahaofi tatau 'o e papitaisó 'a ia ne ma'u 'e Sisū Kalaisí pea ma'u mo e me'afaoaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, kuo pau ke tau "vivili atu ki mu'a pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí, pea kātaki ki he ngata'angá, vakai, 'oku folofola 'e he Tamai: Te [tau] ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."³

Ko ia ai, ke ma'u e taupotu taha 'o e ngaahi tāpuaki kotoa 'a e Tamai Hēvani, 'a ia ko e mo'ui ta'engatá, kuo pau ke tau fakahoko 'a e ngaahi ouau totonú pea hokohoko atu hono tauhi e ngaahi fuakavá. 'I hono fakalea 'e tahá kuo pau ke tau kātaki mo'oni.

Ko 'etau malava ko ia ke kātaki ki he ngata'angá 'i he mā'oni'oni 'oku fakatatau pē ia ki he mālohi 'o 'etau fakamo'oni'oni mo e loloto 'o 'etau uluí. 'I he mālohi 'a 'etau fakamo'oni'oni pea tau ului mo'oni ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, 'e ue'i fakalaumālie 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'etau ngaahi filí, 'e fakatefito ia 'ia Kalaisi, pea te nau poupou'i 'etau holi ke kātaki 'i

Sisū Kalaisí, pea ko e founga ia ke langa 'aki ha fakamo'oni 'oku tu'uloá. 'I he 'etau fehanga hangai mo e faingata'á 'i he mo'ui mo 'etau holi ke fakahoko e ngaahi 'ulungaanga 'o Sisū Kalaisí, 'oku mahu'inga ke tau mateuteu fakalaumālie. 'Oku 'uhinga e mateuteu fakalaumālie kuo pau ke tau fakatupulaki ha ivi mo ha mālohi fakalaumālie—te tau fe'unga fakalaumālie ai. Te tau 'i ha tu'unga fiti fakalaumālie 'o tau fili ma'u pē ki he totonú. Te tau hoko 'o tu'u ta'e 'ali'aliaki 'i he 'etau holi mo e malava ke mo'ui 'aki e ongoongoleleí. Hangē ko e lea 'a ha tokotaha fa'u tohi 'oku 'ikai fie fakahā hono hingoá, "Fie ma'u ke ke hoko ko e maka tu'uloa he 'ikai tafia 'e he vaitafé."

he mā'oni'oni. Kapau 'e vaivai 'etau fakamo'oni pea 'ikai fakamātoato 'etau uluí, 'oku lahi ange 'etau tu'u lavea-ngofuá ki hano fakatauele'i kitautolu 'e he ngaahi tukufakaholo hala 'o e māmaní ke fai ha fili 'oku 'ikai leleí.

'Oku ou fie vahevahe ha a'usia 'okú ne fakahaa'i e ngāue 'oku fie ma'u ki he kātaki fakaetu'asinó pea fakafehoanaki ia ki he ngāue 'oku fie ma'u ki he kātaki fakalaumālie. 'I he'eku foki mai mei he ngāue fakafai fekaú, ne u ma'u e faingamālie ke va'inga pasiketipolo 'i ha faiako va'inga mo ha tangata fa'u tohi 'oku faka'apa'apa'i 'i ha 'uni-vēsiti 'i Kalefōnia. Ne fu'u tokanga e faiakó ni ki he tu'unga mo'ui lelei e kau va'ingá kimu'a pea kamata e to'u va'inga pasiketipoló. Ko e taha 'o 'ene ngaahi tefito'i fie ma'u kimu'a pea ala ha taha ki ha fo'i pulú ko e lele lōloa 'i ha tafungofunga ofi ki he 'apiakó 'i ha taimi pau pea faingata'a. 'Oku ou manatu 'i e fuofua taimi ne u 'ahi'ahi fakahoko ai e lele lōloa ni 'i he'eku foki mai pē mei he ngāue fakafai fekaú: Ne u pehē te u mate ai pē.

Ne lava ha ngaahi uike 'o e fakamalohisino fakamātoató pea toki lava'i e taimi ne fokotu'u 'e he faiakó ke mau feinga'í. Ko ha me'a fakalata ke 'ikai ngata pe hono lava'i e lelé ka ke lele oma ange 'i he kongá faka'osí ki he tepí.

Ke va'inga pasiketipolo lelei, 'oku fie ma'u ia ke ke fiti fakaesino. Kuo pau ke te feilaulau ke ma'u e fiti fakaesino ko iá, ko e feilaulau ko iá ko e

mateakí, kātaki fuoloá mo e mapule'i kitá. 'Oku 'i ai foki mo e feilaulau ki he kātaki fakalaumālie. Ko e feilaulau tatau pē: mateakí, kātaki fuoloá mo e mapule'i kitá.

'Oku hangē e fakamo'oni ko ho sinó, 'oku fie ma'u ke ke fiti fakaesino kapau 'okú ke fie ma'u ke kātaki'i ia. 'Oku founga fēfē leva ha'atau 'ai ke mālohi 'etau fakamo'oni? He 'ikai ke tau lava 'o 'ai hotau sinó ke 'i ha tu'unga lelei ke va'inga pasiketipolo 'i he sio pasiketipolo pē he televīsoné. Ko e me'a tatau pē, he 'ikai ke tau lava 'o 'ai 'etau fakamo'oni ke mālohi ange 'i hono mamata'i pē e konifele-nisi lahí he televīsoné. 'Oku fie ma'u ke tau ako mo 'ilo e ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e ongoongoleleí 'o Sisū Kalaisí pea fai hotau lelei tahá ke mo'ui 'aki kinautolu. Ko e founga ia te tau hoko ai ko e kau ākongá 'a

Koe'uhí 'oku tau fehanga hangai mo e faingata'á he 'aho kotoa pē, 'oku mahu'inga ai ke tau ngāue ke fakatupulaki hotau ivi fakalaumālie he 'aho takitaha. 'I he 'etau fakatupulaki e ivi fakalaumālie, 'e si'isi'i ange hono uesia 'e he ngaahi tukufakaholo hala 'o e māmaní mo hotau ngaahi faingata'a'ia fakatāutaha faka'ahó 'etau malava ke kātaki 'i he mā'oni'oni.

'Oku ma'u ha ngaahi sipinga ma'ongo'onga 'o e ivi fakalaumālie 'i hotau hisitōlia fakafāmilí, pea tau lava 'o ma'u ha ngaahi sipinga 'okú ne fakahaa'i e ngaahi 'ulungaanga lelei 'o e fa'a kātaki.

'Oku fakatāta'a'i mai 'e ha talanoa mei hoku hisitōlia fakafāmilí e tefito'i mo'oni ko 'ení. Ne fā'ele'i 'eku kui tangata hono ua ko Siosefa Uatesoni Meini 'i he 1856 'i Hala, 'Iokisaea 'i

Siosefa Uatesoni Meini (to'omata'ú) mo hono hoa ngāue, Kilipeni S. Uoli.

‘Ingilaní. Ne kau hono fāmilí ki he Siasí ‘i ‘Ingilani pea nau hiki ki Sōleki Siti. Na‘á ne mali mo ‘Emeli Kipi ‘i he 1883, peá na hoko ko ha mātu‘a ki ha fānau ‘e toko valú. Ne uiui‘i ‘a Siosefa ke ngāue fakafaifekau ‘i Sune 1910, ‘i hono ta‘u 53. Ne poupu‘i ia ‘e hono uaifí mo e fānau ‘e toko valú ke foki ki hono fonua tupu‘anga ko ‘Ingilaní ‘o ngāue fakafaifekau.

Hili ‘ene ngāue faivelenga ‘i ha ta‘u nai ‘e ua, na‘á ne heka pasikala atu ai mo hono hoa ngāué ki he Lautohi Fakasāpaté ‘i Kolokesitā ‘i ‘Ingilaní, pea na‘e pā e va‘é. Na‘á ne hifo ke vakai‘i e maumaú. ‘I he‘ene vakai ‘oku fu‘u lahí pea ‘e fuoloa ke ngāhí na‘á ne talaange ki hono hoa ngāué ke ‘alu ‘o kamata e fakataha ‘o e Sāpaté kae toki ‘alu atu. Hili pē ‘ene lea ‘aki ‘ení ne tō ki he kekelé. Ne mate fakafokifā ‘i ha mahaki mafu.

Ne ‘ikai toe mamata ‘a Siosefa Uatesoni Meini ki hono uaifí mo e fānau ‘e toko valú ‘i he mo‘uí ni. Ne nau fakafoki hono sinó ki Sōleki Siti pea fai hono me‘afaka‘eikí ‘i he Holo Fakataha‘anga Uotalū motu‘á. Ne fai ‘e ‘Eletā ‘Anitoni W. ‘Aivini ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ha lea ‘i hono me‘afaka‘eikí ‘okú ne ako‘i mai ha lēsoni mahu‘inga kau ki he mo‘uí, maté mo e kātaki: “Ko e me‘a ‘eni ‘oku ‘omai ‘e he ongoongolelé—‘ikai ko e hao mei he maté ka ko hono ikuna‘í ‘i he ‘amanaki ‘oku tau ma‘u ki ha toetu‘u lāngilangi‘ia. . . . ‘Oku kauga ‘eni kia [Siosefa Meini]. . . . ‘Okú ne ‘omi ha fiefia, fiemālie mo e nēkeneka ke ‘ilo ‘oku tuku hifo ‘e he tangatá ‘ene mo‘uí ‘i he mā‘oni‘oni, ‘i he tuí pea tu‘u ma‘u ‘i he tuí.”⁴

‘Oku hanga ‘e he talanoa fakafāmilí ni ‘o ue‘i au ke u feinga hoku lelei tahá ke muimui he sīpinga ‘o e kātaki mo e mālohi fakalaumālie ne fakahaa‘i ‘e he‘eku kui tangata hono uá. ‘Oku tatau pē mo hono ue‘i au ‘e he tui ‘a hono uaifí ko ‘Emeli, ‘a ia ne mafasia ‘ene mo‘uí hili e pekia ‘a Siosefá. Ne mālohi ‘ene fakamo‘oní pea kakato hono fakaulú ‘i he‘ene tu‘u ma‘u ‘i he tuí lolotonga ‘ene tokanga‘i toko taha ‘ene fānau ‘e toko valú ‘i he kotoa ‘o ‘ene mo‘uí.

Na‘e pehē ‘e he ‘Aposetolo ko

Paulá, “Ke tau si‘aki foki ‘a e me‘a mamafa kotoa pē, mo e angahala ‘oku tau mo‘uangofua ki aí, pea tau felele‘i ‘i he fakakukafi ‘a e fakapuepue kuo tofa ‘i hotau ‘aó.”⁵ Ko e lova ‘oku tau fehangaangai mo ia ‘i he māmaní ko ha lova ‘i he kātaki pea fonu ‘i he ngaahi faingata‘á. Ko e ngaahi faingata‘a ‘i he lová ni ‘a e ngaahi faingata‘a ‘oku tau fehangaangai mo ia ‘i he‘e-tau ‘ā hake he pongipongi kotoa. ‘Oku tau ‘i he māmaní ke lele ‘i he lová, ke faka‘aonga‘i ‘etau tau‘atāina ke filí pea ke fili ‘i he lele‘i mo e koví. Ke tau lava‘i lelei e lová pea foki ki he Tamai Hēvani, ‘oku fie ma‘u ke tau feilaulau ki ai ‘i he mateaki, kātaki fuoloa mo e mapule‘i kitá. ‘Oku fie ma‘u ke tau taau fakalaumālie. ‘Oku fie ma‘u ke tau fakatupulaki ha ivi fakalaumālie. ‘Oku tau fie ma‘u ha ngaahi fakamo‘oni mālohi ‘oku fakatau ki he ului mo‘oní, pea ko hono olá, te tau ma‘u ‘a e nongá mo e mālohi ‘oku fie ma‘u ke katekina ha fa‘ahinga faingata‘a pē te tau fehangaangai mo ia.

Ko e hā pē ha fa‘ahinga faingata‘a ‘okú ke fehangaangai mo ia ‘i ho‘o ‘ā hake he pongipongi kotoa, manatu‘i—te ke lava ‘i he mālohi fakalaumālie

‘okú ke fakatupulakí, fakataha mo e tokoni ‘a e ‘Eikí, ‘o fiefia ‘i he loto falala ‘i he ‘osi ‘a e lová, ‘a ia ne fakahaa‘i ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá ‘i he‘ene pehē:

“He ‘oku ou tali pē ki hoku lilingí, pea ‘oku ofi ‘a e ‘aho ‘o hoku tukuangé.

“Kuó u tau ‘a e tau lelei, kuó u lava‘i ‘a e fakapuepué, kuó u tauhi ma‘u ‘a e tuí:

“Ngata ai, kuo hilifaki mo‘oku ‘a e pale ‘o e mā‘oni‘oní, ‘a ia ‘e foaki mai kiate au ‘i he ‘aho ko ia ‘e he ‘Eikí, ko e Fakamaau mā‘oni‘oní.”⁶

‘Oku ou fakamo‘oni atu ‘i he ‘ilo pau ki he mo‘oni ‘o ha Tamai Hēvani ‘ofa mo ‘Ene palani ‘o e fiefiá lahi mo ta‘engatá ‘a ia ‘okú ne ‘omai kitautolu ki he māmaní he taimí ni. ‘Ofa ke ue‘i kitautolu ‘e he Laumālie ‘o e ‘Eikí ke fakatupulaki ‘iate kitautolu e mālohi ke kātaki. ‘I he huafa ‘o Sīsū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokäteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7–8.
2. Hilamani 14:30.
3. 2 Nifai 31:20.
4. Anthony W. Ivins, lea ‘i he me‘afaka‘eikí ‘o Richard Watson Maynes (Iekooti fakatātaha ‘a e fāmilí Maynes).
5. Hepelū 12:1.
6. 2 Timote 4:6–8.

Fai 'e 'Eletā Richard G. Scott

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mālohi Fakatāutaha 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí

Tu'unga 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, te tau lava kotoa ke ma'a pea to'o atu e kavenga 'o 'etau angatu'ú.

Ne u monū'ia ke fe'iloaki mo ha kulupu to'u tupu lelei 'aupito mei he siteiti 'o 'Aitahoó. Ne 'eke mai 'e ha finemui angama'a kiate au pe ko e hā e me'a mahu'inga taha 'oku ou ongo'i 'oku totonu ke nau fai 'i he'enu mo'uí he taimi ní. Ne u foko-tu'u ange ke nau ako ke fakatokanga 'i e mālohi 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'i he'enu mo'uí. 'I he 'aho ní te u lea 'i ha taha 'o e mālohi ko iá, 'a ia ko e mālohi fakatāutaha te tau lava 'o ma'u mei he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.

'Oku tau lau 'i he Tohi 'a Molo-moná 'o kia 'Āmoni mo hono kāingá he'enu ako'i e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ki ha "kakai anga-kaivao mo loto-fefeka."¹ Ne ului ha kakai tokolahi pea nau fili ke tukuange honau 'ulungaanga faiangahalá. Ne nau ului kakato pea nau tanu 'enu ngaahi me'ataú mo fuakava ki he 'Eikí he 'ikai ke nau toe faka'aonga'i kinautolu.²

Ne foki mai kimui honau kāinga te'eki ke uluí ke 'ohofi kinautolu. Ne fili e kakai faivelenga ko 'ení -ke nau mate 'i he heletaá kae 'oua na'a holo

'enu mo'ui fakalaumālié 'i ha'anau toe to'o me'atau. Na'e tokoni 'enu sīpinga angatonú ke fakaului mai ha kakai tokolahi ange mo tukuhifo 'enu me'atau 'o e angatu'ú.³

Ne tataki kinautolu 'e he 'Eikí 'o fakafou 'ia 'Āmoni ke nau kumi hū-fanga ki he kau Nifái, pea 'iloa kinautolu ko e kakai 'o 'Āmoní.⁴ Ne malu'i kinautolu 'e he kau Nifái 'i ha ngaahi ta'u lahi, ka na'e faifai pea kamata ke mafasia e kau tau Nifái, pea na'e fu'u fie ma'u ha tokoni.⁵

Ko ha taimi mahu'inga ia ki he mo'ui fakalaumālie 'a e kakai 'o 'Āmoní. Ne nau fai pau ki he'enu fuakavá ke 'oua na'a to'o me'ataú. Ka na'e mahino kiate kinautolu ko e fatongia 'o e tamaí ke malu'i hono fāmilí.⁶ Ne hangē 'oku fe'unga 'ānoa e fie ma'u ko iá ke makatu'unga ai hano fakakaukau'i ke maumau'i 'enu fuakavá.⁷

Na'e 'ilo 'e honau taki lakanga fakataula'eiki poto ko Hilamaní, he 'ikai pē ke teitei fakatonuhia'i hano maumau'i ha fuakava mo e 'Eikí. Na'á ne fai ha me'a ne fakalotoa fakalaumālie. Na'á

ne fakamanatu kiate kinautolu ne te'eki ai ke halaia honau ngaahi fohá 'i he angahala tatau pea ko ia ai ne 'ikai fie ma'u ke nau fai ha fuakava tatau.⁸ Neongo na'e kei tamaiki e ngaahi fohá, ka na'a nau mālohi fakaesino, kae mahu'inga angé, ko 'enu angama'a mo e haohaoá. Ne fakamālohia e ngaahi fohá n'e he tui 'a 'enu ngaahi fa'eé.⁹ 'I he tataki 'a honau taki ko e palōfitá, ne fetongi 'e he kau talavou ko 'ení 'enu ngaahi tamaí 'i hono malu'i honau 'apí mo e fāmilí.¹⁰

'Oku fakahaa'i 'e he ngaahi me'a ne hoko mei he tu'utu'uni mahu'inga ko 'ení e anga hono 'omi 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí ha mālohi fakatāutaha ki he mo'ui e fānu 'a e 'Otuá. Fakakaukau ki he ngaahi loto pelepelengesi 'o e ngaahi tamaí ko iá. Kuo pau pē ne nau ongo'i mo'oni hono ta'ofi kinautolu 'e he'enu angatu'u he kuohilí ke malu'i honau uaifí mo e fānu 'i he taimi 'oku fu'u fie ma'u a? Kuo pau pē ne nau tangi fakapulipuli he'enu 'ilo'i fakatāutaha e me'a fakalilifu 'e fehangaangai mo honau ngaahi fohá. 'Oku totonu ke malu'i 'e he ngaahi tamaí honau fāmilí, kae 'ikai ko e fānu!¹¹ Kuo pau pē ne nau fu'u loto-mamahi.

Ko e hā ne manavahē ai honau taki lakanga fakataula'eiki fakalaumālie ki he'enu fakakaukau ke toe to'o hake 'enu me'ataú, "telia . . . na'a mole honau laumālie?"¹² Na'e folofola e 'Eikí 'o pehē, "Vakai, ko ia ia kuó ne fakatomala mei he'ene ngaahi angahalá, 'oku fakamolemole'i ia, pea ko au ko e 'Eikí, 'oku 'ikai te u toe manatu ki ai."¹³ Kuo fuoloa e fakatomala 'a e ngaahi tamaí angatonu ko 'ení mei he'enu angahalá mo ma'a 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, ko e hā ne fale'i ai ke 'oua te nau malu'i honau fāmilí?

Ko ha fo'i mo'oni mahu'inga 'a e lava ke fakama'a kinautolu 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. 'E lava ke tau ma'a mo haohaoa. Neongo ia, 'oku hanga 'e he'etau ngaahi fili ta'e fakapotopotó 'o 'omi ha ngaahi nunu'a taimi lōloa. Ko e taha e sitepu mahu'inga ki he fakatomala kakató ko hono fua e ngaahi nunu'a taimi nounou mo taimi lōloa 'o 'etau ngaahi angahala he kuohilí. Ne hanga he'enu ngaahi fili he kuohilí 'o 'ai ke holi e ngaahi tamaí 'Āmoní

ki he ngaahi me'a fakaemāmaní 'a ia 'e faingofua ha hū mai ai 'a Sētane.

'E feinga 'a Sētane ke ne ngāue 'aki ha'atau manatu ki ha fa'ahinga fehalaaki kimu'a ke ne tauhele'i 'aki kitautolu ki hono mālohí. Kuo pau ke tau tokanga ke faka'ehi'ehi ma'u pē mei he'ene ngaahi fakatauelé. Ko e me'a ia ne hoko ki he ngaahi tamai 'Āmoni angatonú. Neongo e ngaahi ta'u 'o 'enau mo'ui angatonú, ne fie ma'u mo'oni ke nau malu'i fakalaumālie kinautolu mei ha fa'ahinga tohoaki ke nau manatu ki he ngaahi angahala 'o e kuohilí.

'I he ngaahi feingatau kuo fakahokó, ne tu'utu'uni 'e he 'Eikitau ko Molonái ke fakamālohia e ngaahi kolo vaivai tahá. "Na'á ne fekau ke nau langa ha 'ā 'o e ngaahi 'akau 'i he tafa'aki ki loto 'o e luó; pea nau laku hake 'a e kelekele mei he luó 'o fa'aki ki he 'ā 'akau . . . kae 'oua kuo nau 'ā takai'i 'a e koló . . . 'aki 'a e 'ā

'akau mālohi mo e kelekele, 'o fu'u mā'olunga 'aupito."¹⁴ Na'e mahino ki he 'Eikitau ko Molonái 'a e mahu'inga ke fakamālohia e ngaahi feitu'u vaivai koe'uhí ke mālohi."¹⁵

Ne tatau pē 'eni mo e ngaahi tamai 'Āmoní. Ne nau fie ma'u ha malu'i fakalaumālie lahi ange ke fakafaikehekehe'i 'aki 'enau mo'ui angatonú mei honau 'ulungaanga ta'e faitotonu he kuohilí. Ne 'ikai foki ke tu'u laveangofua honau ngaahi fohá 'i he 'ahi'ahi tatau he na'e tāpuekina 'aki kinautolu ha ngaahi tukufakaholo mā'oni'oni. Ne nau lava ke malu'i faivelenga honau fāmilí 'o 'ikai holoki ai 'enau mo'ui fakalaumālié.

Ko e ongongo fakafiefia ki ha taha pē 'oku loto ke 'atā mei he ngaahi nunu'a 'o e fili ta'e fakapotopoto 'o e kuohilí, 'oku kehe e 'afio 'a e 'Eikí ki he ngaahi vaivai mei He'ene 'afio ki he angatu'ú. Kuo fakatokanga e 'Eikí 'e 'i ai ha tautea ki he angatu'u

'oku te'eki ke fakatomala'í."¹⁶ Ka 'oku folofola ma'u pē 'a e 'Eikí 'i he 'alo'ofa 'o kau ki he ngaahi vaivai."¹⁷

'Oku mahino na'e mei 'i ai pē ha faka'atu'i koe'uhí ne ako'i ki he ngaahi tamai 'Āmoni 'a e tukufakaholo hala 'o 'enau ngaahi tamai, ka 'oku omi kotoa e fānau 'a e Tamai Hēvaní ki he mo'ui fakamatelié mo e Maama 'o Kalaisí. 'E tatau ai pē ko e hā e tupu'anga 'o 'enau ngaahi ngāue koví, ko hono olá ko ha tu'unga fakalaumālie pelepele-ngesi 'e feinga 'a Sētane ke hū mai ai.

Ka na'e ako'i ki te kinautolu e ongoongolelé 'i he 'alo'ofa, 'o nau fakatomala, pea 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ne nau mālohi fakalaumālie ange 'o mahulu hake ia 'i he ngaahi fakatauele 'a Sētané. 'Oku ngalingali ne 'ikai ke nau toe ongo'i ke foki ki honau anga fita'a 'o e kuohilí, ka 'i he'enau talangofua ki honau taki ko e palófitá, ne 'ikai ke nau 'oange ha faingamālie kia Sētane ke ne "[kākaa'i] honau laumālié, pea [tataki] fakaololo hifo 'a kinautolu ki heli."¹⁸ Na'e 'ikai ke ngata pē 'i hono fakama'a kinautolu 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'uí mei he angahalá, ka koe'uhí ko 'enau talangofua ki he fale'i 'a honau taki lakanga fakataula'eikí, na'e lava e Fakamo'uí 'o malu'i kinautolu mei honau ngaahi vaivai mo fakamālohia kinautolu. Ne malu'i lahi ange honau fāmilí 'i he'enau tukupā loto-fakatōkialalo 'i he mo'ui kotoa ke si'aki 'enau ngaahi angahalá, 'o laka hake ia 'i ha toe me'a ne nau mei lava 'i he mala'e-taú. Na'e 'ikai ke mole honau ngaahi tāpuakí 'i he'enau tukuloló. Na'á ne fakamālohia kinautolu mo tāpuekina kinautolu pea tāpuekina ai e ngaahi to'u tangata 'o e kaha'ú.

'Oku fakamahino 'e he iku'anga 'o e talanoá 'a hono hanga 'e he 'alo'ofa 'a e 'Eikí 'o ngaohi e "ngaahi me'a vaivai ko e mālohí."¹⁹ Ne tuku atu 'e he ngaahi tamai angatonu ko 'eni honau ngaahi fohá ki he taú 'i he malumalu 'o Hilamaní. Neongo ne tau e ngaahi fohá 'i ha ngaahi feingatau fakalilifu pea kafo ai hanau ni'ihí, ka na'e 'ikai ha mo'ui 'e mole.²⁰ Ne hoko e kau talavou ko ha ma'u'anga ivi mahu'inga ki he kau tau Nifai ongosia. Ne nau angatonu mo mālohi fakalaumālie lahi

ange he taimi ne nau foki ai ki 'apí. Ne tāpuekina, malu'i, mo fakamālohia honau fāmilí.²¹ 'I hotau kuongá, kuo tokolahi ha fānau ako kuo hiki hake 'e he sippinga 'a e ngaahi foha haohaoa mo angatonu ko 'ení.

Ne 'i ai ha ngaahi taimi 'i he'etau mo'uí ne tau fai ai ha ngaahi fili ta'e fakapotopoto. 'Oku tau fu'u fie ma'u kotoa e mālohi huhu'i 'o e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Kuo pau ke tau fakatomala mei ha fa'ahinga angatu'u pē. "He ko au ko e 'Eikí 'oku 'ikai te u lava ke mamata ki he angahalá 'o momo'i faka'atu'i ia."²² He 'ikai te Ne lava ke fai ia he 'okú Ne 'afio'i e me'a 'oku fie ma'u ke tau hoko ai 'o hangē ko Iá.

Ne fakangofua 'e hotau tokolahi ke fakatupulaki ha ngaahi vaivai 'i hotau 'ulungāngá. 'I he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí, te tau hangē pē ko e kakai 'o 'Āmoní, 'o langa ha 'ā fakalaumālie 'i hotau vaha'á mo ha fa'ahinga fehalaaki he kuohilí 'oku feinga 'a Sētane ke hū mai ai. Ne hanga 'e he ngaahi malu'i fakalaumālie ne langa 'e he ngaahi tamai 'Āmoní 'o tāpuekina mo fakamālohia kinautolu, honau fāmilí, honau fonuá, mo e to'u tangata he kaha'ú. 'E lava ke hoko mo ha me'a tatau kiate kinautolu.

'Oku langa fēfē 'a e ngaahi fakamālohia ta'engata ko 'ení? Ko e 'uluaki sitepú ke fakamātoato, faka'auliliki, pea fakatomala kakato. Te tau lava

kotoa ke ma'a pea to'o atu e kavenga 'o 'etau angatu'ú 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Manatu'i ko e fakatomalá 'oku 'ikai ko ha tautea. Ka ko ha hala ia 'oku fonu he 'amanaki lelei ki ha kaha'ū nāunau'ia ange.

Kuo 'omi 'e he Tamai Hēvaní ha ngaahi me'angāue ke tokoni 'i he'etau langa ha malu'anga 'i he vaha'a 'o hotau ngaahi vaivai mo 'etau angatonú. Fakakaukau ki he ngaahi fokotu'u ko 'ení:

- Fai ha ngaahi fuakava peá ke fakahoko e ngaahi ouau ma'a koe. Pea ngāue māmālie mo hokohoko ke fakahoko e ngaahi ouau fakatemi-palé ma'a ho'o ngaahi kuí.
- Vahevahe e ongoongolelei mo e kakai ta'e siasí pe kau mēmipa māmālohi 'o e fāmilí pe kaungā-me'á. 'E lava 'e hono vahevahe 'o e ngaahi mo'oni ko 'ení ke ne 'omi ha fa'ahinga vēkeveke fo'ou ki ho'o mo'uí.
- Fua faivelenga ho ngaahi uiui'i faka-Siasi kotoa pē, tautefito ki ho fatongia ko e faiako faka'api mo e faiako 'a'ahí. 'Oua na'á ke hoko ko ha faiako faka'api pe faiako 'a'ahi miniti 'e 15 pē he māhina. Ka ke tokoni'i e mēmipa fakafo'ituitui 'o e fāmilí. 'Ai ke ke maheni fakatāutaha mo kinautolu. Hoko ko ha kaungāme'a mo'oni. Fakahaa'i

kiate kinautolu 'i he ngaahi ngāue anga'ofá 'a e lahi ho'o tokanga fakatāutaha kiate kinautolú.

- Kae mahu'inga tahá, tokoni'i e kau mēmipa ho fāmilí tonu. 'Ai ke fakamu'omu'a e tupulaki fakalaumālie ho malí mo e fānau. Tokanga makehe ki he ngaahi me'a te ke fai ke tokoni'i tahataha ai kinautolú. Foaki tau'atāina ho taimí mo e tokangá.

'Oku 'i ai ha tefito angamaheni 'i he ngaahi fokotu'u takitaha ko 'ení: fakafemo'uekina'i ho'o mo'uí 'i he tokoni'i e ní'ihī kehé. 'I hono tukutaha ho'o mo'uí ke tokoni'i e fānau 'a e Tamai Hēvaní,²³ 'oku mole leva e mālohi 'o e 'ahi'ahi 'a Sētane mei ho'o mo'uí.

Koe'uhí he 'oku 'ofa mo'oni 'iate koe ho'o Tamai Hēvaní, 'oku malava ai 'e he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'o 'omi e mālohi ko iá. 'Ikai 'oku fakafo ia? Kuo ongo'i 'e hamou tokolahi e mafasia 'o hono fai 'o ha fili ta'e fakapotopotó, ka 'e lava ke mou ongo'i kotoa e mālohi fakalaumālie 'o e fakamolemolé, 'alo'ofá, mo e mālohi 'o e 'Eikí. Kuó u ongo'i ia, pea 'oku ou fakamo'oni atu 'oku lava ke mou ma'u kotoa ia, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'Alamā 17:14; vakai foki, 'Alamā 17–27.
2. Vakai, 'Alamā 23:4–7; 24:5–19.
3. Vakai, 'Alamā 24:20–27.
4. Vakai, 'Alamā 27.
5. Vakai, 'Alamā 53:8–9; 56:10–17.
6. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
7. Vakai, 'Alamā 53:10–13.
8. Vakai, 'Alamā 53:14–16.
9. Vakai, 'Alamā 56:48.
10. Vakai, 'Alamā 53:17–22; 56:3–10, 30–57.
11. Vakai, *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
12. 'Alamā 53:15.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
14. 'Alamā 53:4.
15. Vakai, 'Eta 12:27.
16. Vakai, 1 Samuela 12:15; 'Īsaia 1:20; 1 Nifai 2:23; Mosaia 15:26; 'Alamā 9:24; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:25; Mōse 4:3.
17. Vakai, Lea Fakatātā 28:13; 1 Kolinitó 2:3; 15:43; 2 Kolinitó 13:4; Sēmisi 3:17; 2 Nifai 3:13; Sēkope 4:7; 'Alamā 34:17; 3 Nifai 22:8; 'Eta 12:26–28; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 24:11; 35:17; 38:14; 62:1.
18. 2 Nifai 28:21.
19. 'Eta 12:27.
20. Vakai, 'Alamā 57:25; 58:39.
21. Vakai, 'Alamā 58:40.
22. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:31.
23. Vakai, Mātiu 16:25; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:125.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

“E 'Ikai Te u Fakatukutuku' i Koe, pe Li'aki Koe”

*'Oku 'afio 'i foki he'etau Tamai Hēvaní . . . 'oku tau ako mo
tupulaki pea mo mālohi ange 'i he'etau fehanganagai mo
ikuna 'i 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'a ia kuo pau ke tau lava 'i.*

Te u hiki 'i he'eku tohinoá he pooni, “Ko e taha 'eni 'o e fakataha'anga fakalaumālie taha 'o ha konifelenisi lahi kuó u kau atu ki ai. Ne lelei e me'a kotoa pea natula fakalaumālie.”

Kāinga, 'i he'etau fakataha he māhina 'e ono kuo hilí 'i he'etau konifelenisi lahí, ne tokoto si'oku uaifi 'ofeina ko Falanisesí 'i falemahaki, 'i ha'ane tō 'i ha ngaahi 'aho si' i ki mu'a. 'I Meé, hili si'ane fekuki mo hono fokoutuá, na'á ne si' i hiki atu ki 'itāniti. Ne mafatukituki si'ene molé. Na'á ma mali 'i he Temipale Sōlekí 'i he 'aho 7 'o 'Okatopa 1948. Ne mei kakato 'a pongipongi e ta'u 65 'ema nofomalí. Ko e 'ofa'anga ia 'eku mo'uí, ko hoku hoa falala'anga, mo hoku kaume'a mamaé. 'Oku 'ikai lava 'e he'eku pehē 'oku ou 'ofa ai 'o fakamatala 'i e ngaahi ongo hoku lotó.

'Oku faka'ilonga 'i 'e he konifelenisi ni e ta'u 50 hono ui au ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'e Palesiteni Tēvita O.

Makeí. 'I he ngaahi ta'u kotoa ko 'ení, kuo te'eki tu'o taha ha'aku ongo' i ha me'a ka ko e poupu kakato pē si'oku hoa 'ofeiná. Ta'e-fa'alaua e ngaahi feilaulau na'á ne fai kau lava 'o fakahoko hoku uui'í. Kuo te'eki ke u fanongo tu'o taha ki ha'ane hanu 'i hono fa'a fie ma'u au ke u mavahe mei ai mo 'ema fānau 'o lau'aho kae pehē ki ha ngaahi faka'osinga uike 'e ni'ihí. Na'á ne hoko mo'oni ko ha 'āngelo.

'Oku fie fakahoko atu 'eku fakamālō kae pehē kiate kinautolu 'i hoku fāmilí, ki he 'ofa lahi fau kuo fakahoko kiate kinautolu talu mei he si' i mālōlō 'a Falanisesí. Kuo laungeau ha ngaahi kaati mo ha ngaahi tohi kuo 'omi mei he funga 'o e māmaní ko e fakahaa' i 'enau 'ofa kiate iá mo e fiekaungā-mamahi ki homau fāmilí. Ne ma'u ha ngaahi matala 'i-'akau faka'ofa'ofa lahi. 'Oku mau hounga'ia 'i he ngaahi tokoni kehekehe kuo fai 'i hono hingoa ki he Pa'anga Tokoni Fakafai-fekau Fakalūkufua 'o e Siasí. 'Oku ou fakafofonga' i atu kinautolu 'oku kei

mo'uí, 'i he fakamālō loto hounga'ia mo'oni 'i ho'omou anga'ofa mo e fakahaa' i ho'omou 'ofa.

Ko e fakafiemālie taupotu taha kiate au he lolotonga 'o e taimi fakamamahi ko 'eni 'o e māvaé ko 'eku fakamo'oni ki he ongoongolei 'o Sisū Kalaisí pea mo e 'ilo 'oku kei mo'ui pē hoku 'ofa'anga ko Falanisesí. 'Oku 'ou 'ilo ko 'ema māvaé 'oku fakataimi pē. Na'e sila' i kimaua 'i he fale 'o e 'Otuá 'e ha taha 'okú ne ma'u 'a e mafai ke sila' i 'i he māmaní pea 'i he langí. 'Oku ou 'ilo te ma toe fakataha 'i ha 'aho pea 'ikai ke toe fakamāvahevahe' i kimaua. Ko e 'ilo 'eni 'okú ne pouaki aú.

Kāinga, mahalo 'e tonu ka pehē kuo te'eki ai ha taha 'e mo'ui 'o hao kakato mei he faingata'a'ia mo e mamahí, pe 'e 'i ai ha taimi 'i he hisitōlia 'o e tangatá na'e ta'e hoko kakato ai hono 'inasi 'o e faingata'a' mo e mamahí.

Ko e taimi 'oku fakamamahi ai e liliu he mo'uí, 'oku fa'a 'ahi'ahi' i kinautolu ke tau fehu' i “Ko e hā 'oku hoko ai 'eni kiate aú?” 'Oku hangē he taimi 'e ni'ihí 'oku 'ikai ha toe 'amanakí, pe ha fakatau'atāina mei hotau faingata'a'ia. 'Oku tau ongo' i 'ufikaua 'i he ngaahi faka'ānaua ta'e-hokó mo e loto-fo' i 'o e mole 'o e 'amanakí. 'Oku tau kau fakataha he lea'aki e tautapa 'a e tohi tapú, “'Ikai 'oku ai 'a e lolo faito' o 'i Kiliati?”¹ 'Oku tau ongo' i li'ekina, loto mamahi, mo ta'e-lata. 'Oku tau fakahema ke vakai ki hotau ngaahi faingata'a'ia fakafaituituí 'aki e fakakaukau ta'e-kakato 'o e fakatu'atamakí. 'Oku 'ikai ke tau fa'a tatali ki ha fakalelei ki he'etau ngaahi palopalemá, pea ngalo ia 'oku fie ma'u 'a e natula fakalangi 'o e fa'a kātakí.

'Oku sivi' i mo'oni 'e he ngaahi faingata'a 'oku tau fehanganagai mo iá 'etau malava ke kātakí. 'Oku 'i ai ha fehu' i mahu'inga 'oku toe ke tau takitaha tali: Te u fo' i, pe te u ikuna' i? 'Oku fo' i ha ni'ihí 'i he 'enau ta'e-malava ke ikuna' i honau ngaahi faingata'a'ia. 'Oku kau 'i he ikuná 'a e kātaki mo'oni ki he ngata'anga 'o e mo'uí.

'I he'etau fakakaukau ki he ngaahi me'a 'e lava 'o hoko kiate kinautolu, te tau lava ai ke lea fakataha mo Siopé 'o e kuonga mu'á, “Kuo fanau' i 'a e tangatá ki he mamahi.”² Ko Siopé ko ha tangata “haohaoa mo angatonu”

na'e "manavahē ki he 'Otuá pea afe mei he koví."³ Na'e mā'oni'oni hono 'ulungāngá, tu'umālie 'i he koloá, pea 'amanaki ke fehangahangai 'a Siope mo ha sivi na'á ne mei lava ke faka'auha ha taha pē. Na'e to'o 'ene koloá, luma'i 'e hono ngaahi kaume'á, fakamamahi'i 'e he'ene faingata'a'ia, loto mamahi he mole hono fāmilí, pea fale'i ke "leakovi ki he 'Otuá, [kae] mate."⁴ Na'á ne teke'i 'a e 'ahi'ahi ni mo fakahā mei hono loto faka'e'i'eikí:

"Vakai, 'oku 'i he langí hoku faka-mo'oni, pea ko ia 'okú ne 'ilo'i aú, 'oku 'i 'olunga."⁵

"He 'oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a hoku huhu'í."⁶

Na'e tu'u ma'u 'a Siope 'i he tuí. Te tau fai pehē nai ka tau ka fehangahangai mo e ngaahi faingata'a ko ia 'e hoko kiate kitautolú?

Ko e taimi pē 'oku tau fakahēhema ai ke mafasia 'i he ngaahi me'a 'o e mo'uí, tau manatu'i mu'a kuo 'osi foua 'eni 'e ha ni'ihī kehe, kuo nau 'osi kātaki'i, pea kuo nau ikuna'i.

'Oku fonu e hisitōlia 'o e Siasí 'i he kuonga fakakosipeli ko 'eni 'o e kakato e ngaahi kuongá, 'i ha ngaahi a'usia 'a kinautolu ne faingata'a'ia ka ne nau kei tu'u ma'u pē mo fiefia. Ko e hā hono 'uhingá? He na'a nau 'ai e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ko e uho ia 'o 'enau mo'uí. Ko e me'a 'eni te ne tokoni'i kitautolu 'i ha me'a pē 'e hoko he'etau fonongá. Te tau kei foua

pē ha ngaahi palopalema faingata'a, ka te tau lava 'o fehangahangai mo kinautolu, ke fetaulaki hangatonu mo kinautolu, pea ikuna'i.

'Oku hiki hake kitautolu mei he mohenga 'o e mamahí, mei he pilo 'o e lo'imatá, 'e he 'ilo fakalangi mahino mo e tala'ofa mahu'inga ko ia: "E 'ikai te u fakatukutuku'i koe, pe li'aki koe."⁷ 'Oku ta'e-hano-tatau e fakafie-mālie ko iá.

'I he'eku fefononga'aki mama'o mo lahi he funga 'o e māmaní 'o fakahoko e ngaahi fatongia hoku uiui'í, kuó u 'ilo ai ha ngaahi me'a lahi—kau ai e fo'i mo'oni 'oku tofanga e taha kotoa 'i he mamahí mo e faingata'a'ia. He 'ikai ke u lava 'o fakalau e ngaahi loto mamahi mo e mamahi kuó u siononu ai 'iate kinautolu 'oku fekuki mo e loto mamahí, ' puké, vete malí, pe tofanga 'i he ngaahi nunu'a 'o e angahalá. 'E lava ke hoko atu e lisí ni, he 'oku ta'e-fa'alaua e ngaahi palopalema 'e lava 'o hoko kiate kitautolú. 'Oku faingata'a ke to'o mai ha sipinga pē taha, ka ko e taimi kotoa pē 'oku ou fakakaukau ai ki he ngaahi faingata'a, 'oku 'alu 'eku fakakaukau kia Misa Palama ko e taha 'eku kau faiako Lautohi Faka-Sapate he'eku kei sí'í. Ko ha mēmipa faivelenga ia 'o e Siasí, ko ha tangata 'ofa haohaoa. Na'e 'i ai ha'ane fānau 'e toko valu mo hono uaifi ko Saití, ko hanau tokolahi 'oku ta'u tatau mo e ni'ihī homau fāmilí.

Hili 'eku mali mo Falanisesí peá ma hiki mei he uotí, ne ma fetaulaki mo Misa mo Misisi Palama mo e kau mēmipa honau fāmilí 'i ha ngaahi mali mo e me'a-faka'eiki, pea pehē ki ha ngaahi fakataha 'a e uotí.

Na'e mālōlō sí'i Saití, 'a e uaifi 'o Misa Palamá he 1968. Na'e mālōlō mo ha toko ua 'o 'ene fānau 'i he fakalau atu e ngaahi ta'ú.

'I ha 'aho 'e taha 'i he ta'u nai 'e 13 kuo hilí, ne telefoni mai kiate au e mokopuna fefine lahi taha 'o Misa Palamá. Na'á ne pehē kuo a'u 'ene kui tangatá ki he ta'u 105. Na'á ne pehē mai, "Oku nofo 'i ha kí'i senitā tauhi'anga toulekeleka ka 'oku talanoa mo e fāmilí kotoa 'i he Sāpate kotoa pē, 'o ne fai ai ha lēsoni 'o e ongoongolelei." Na'á ne hoko atu 'o pehē, "Ne talamai 'e he Kui Tangatá he Sāpate kuo 'osí kiate kimautolu, "E hoku ngaahi 'ofa'anga, te u mate 'i he uiké ni. Kātaki 'o telefoni kia Tomi Monisoni. Te ne 'ilo e me'a ke fai'."

Na'á ku 'a'ahi kia Misa Palama 'i he efiafi pē hono hokó. Kuo fuofuolua 'eku ta'e sio ki aí. Na'e 'ikai ke u lava 'o talanoa mo ia, he kuo 'ikai ke ne lava 'o toe ongo'i ha me'a. 'ikai ke u lava 'o tohi ha pōpoaki ke ne lau, he kuo po'uli sí'ono fofongá. Na'e talamai 'oku fetu'utaki e fāmilí mo ia 'aki 'enau 'ai e fo'i tuhu 'i hono nima to'omata'ú 'o tohi'aki e hingoa 'o e taha 'a'ahí 'i hono 'aofinima to'ohemá. Ko e pōpoaki kotoa pē kuo pau ke fakahoko ia 'i he founga tatau. Na'á ku muimui he fongá 'o tohi 'aki e sipela 'o e T-O-M-I M-O-N-I-S-O-N-Í, 'a e hingoa na'á ne 'ilo'i ai aú. Na'e fiefia 'a Misa Palama peá ne puke hoku nimá, 'o 'ai ki hono 'ulú. Na'á ku 'ilo ko hono lotó ke ma'u ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí. Na'á ku hanga mo e faka'uli na'á ne 'ave au ki he senitā tauhí, 'o hilifaki homa ongo nimá ki he 'ulu 'o Misa Pālema peá ma foaki e tāpuaki na'e fie ma'ú. Hili iá, ne tafe pē sí'ono lo'imatá mei hono fofonga kuo po'ulí. Na'á ne puke homa nimá 'i he loto hounga'ia. Neongo na'e 'ikai ke ne ongo'i e tāpuaki na'á ma fai ki aí, ka na'e mālōhí 'a e Laumālié, pea 'oku ou tui na'e ue'i fakalaumālie ia ke ne 'ilo na'á ma fakahoko e tāpuaki

na'á ne fie ma'ú. Na'e 'ikai toe lava 'o sio 'a e tangata lelei ni. Na'e 'ikai toe lava 'o fanongo. Na'e tuku pē ia 'i he 'aho mo e pō kotoa 'i ha ki'i loki 'i he senitā tauhi'angá. Ka na'e ongo ki hoku lotó 'a e malimali si'ono fofongá mo e ngaahi lea na'á ne faí. Na'á ne pehē, "Mālō, kuo anga'ofa 'eku Tamai Hēvaní kiate au."

Hangē ko e fakafuofua 'a Misa Palamá, na'á ne si'i mālōlō 'i ha uike pē taha mei ai. Na'e 'ikai teitei lāunga 'i he me'a na'e 'ikai ke ne ma'ú; ka, na'á ne hounga'ia ma'u pē 'i hono ngaahi tāpuaki lahí.

'Oku toe 'afio'i foki he'etau Tamai Hēvaní, 'a ia 'okú ne foaki lahi ke tau fiefia aí, 'oku tau ako mo tupulaki pea mo mālohi ange 'i he'etau fehanga-hangai mo ikuna'i 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'a ia kuo pau ke tau lava'í. 'Oku tau 'ilo'i 'oku 'i ai ha ngaahi taimi te tau foua ai 'a e mamahi 'o e lotó, ha taimi te tau loto mamahi ai, mo ha taimi 'e 'ahi'ahi'i ai kitautolu 'o a'u ki he ngata'anga 'o 'etau kātaki. Ka, 'oku hanga 'e he ngaahi faingata'a ko iá 'o 'ai ke tau liliu 'o lelei ange, ke toe fakalelei'i 'etau mo'uí 'i he founga 'oku ako'i ai kitautolu he'etau Tamai Hēvaní, pea hoko ko ha fa'ahinga me'a kehe mei hotau tu'unga ki mu'á—o lelei ange mei he kuo hilí, mahino lahi ange mei he kuo hilí, 'ofa lahi ange mei he kuo hilí, mo fakamo'oni mālohi ange 'i ha toe taimi.

'Oku totonu ko 'etau taumu'á 'eni—ke vilitaki atu mo fa'a kātaki, 'io, kae toe fakalaumālie ange 'i he'etau fononga 'i he taimi fakafiefiá mo e taimi mamahí. Ka ne ta'e 'oua e ngaahi faingata'a ke ikuna'í mo e ngaahi palopalema ke solová, ne tau mei tu'u ma'u ai pē, 'o 'ikai ha kihii' fakalakalaka ki he'etau taumu'a 'o e mo'ui ta'engata. Na'e fakafakamatala 'i 'e he punaké 'i he founga tatau e fo'i fakakaukaú ni 'aki e ngaahi leá ni:

*'Oku 'ikai tupu faingofua 'a e 'akau papá,
Ka mālohi ange matangí, ko e sai
ange ia honau natulá.
Ka mama'o ange langí, ko e lahi
ange ia 'enau loloá.
Ka lahi ange afaá, ko e lahi ange ia
'enau fefeká.*

*'I he la'aá mo e momokó, 'i he sinou
pea mo e 'uhá,
'Oku pehē 'ene tupú 'i he 'akau' pea mo
e tangatá.⁸*

Ko e 'Eikí pē taha 'okú Ne 'afio'i e lahi 'etau faingata'a'ia, 'etau mamahí, mo 'etau kafó. Ko Ia tokotaha pē 'okú Ne foaki 'a e nongá 'i he taimi 'o e faingata'a'ia. Ko Ia tokotaha pē 'okú Ne tokoni'i hotau laumālie 'aki 'Ene ngaahi folofola fakafiemālie:

"Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiamālie kiate kimoutolu.

"To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu, pea mou ako 'iate au; he 'oku ou angavaivai mo angamalū: pea te mou 'ilo ai 'a e fiamālie ki homou laumālie.

"He 'oku faingofua pē 'eku ha'amongá, pea 'oku ma'ama'a 'eku kavengá."⁹

Tatau ai pē ko e taimi fakafiefia taha pe kovi tahá, 'okú Ne 'iate kitautolu. Kuó Ne tala'ofa he 'ikai teitei liliu 'eni.

Kāinga, 'ofa te tau tukupá ki he'etau Tamai Hēvaní pea 'oua na'a liliu ia 'i he fakalau atu e ta'ú mo e ngaahi palopalema 'o 'etau mo'uí. 'Oku 'ikai fie ma'u ke tau foua e ngaahi faingata'a ka tau toki manatu 'i Ia, pea 'oku 'ikai totonu ke hoko ha me'a ka tau

toki anga fakatōkilalo 'o tau tui mo falala ai kiate Ia.

'Ofa te tau feinga ma'u pē ke ofi ki he'etau Tamai Hēvaní. Ke fakahoko 'ení, kuo pau ke tau lotu kiate Ia mo fakafanongo kiate Ia he 'aho kotoa pē. 'Oku tau fie ma'u mo'oni Ia 'i he houa kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko ha houa 'o e fiefia pe houa 'o e mamahi. 'Ofa te tau manatu 'i ma'u pē 'Ene tala'ofa: "E 'ikai te u fakatukutuku 'i koe, pe li'aki koe."¹⁰

'I he ivi kotoa 'oku ou ma'ú, 'oku ou fakamo'oni atu 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu, pea na'e mo'ui mo pekia Hono 'Alo pē Taha na'e Fakatupú ma'atautolu, pea ko e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'a e maama ngingila 'oku ulo 'i he fakapo'uli 'o 'etau mo'uí. 'Ofa ke pehē ma'u ai pē, pea 'oku ou fai 'eni 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Selemaia 8:22.
2. Siope 5:7.
3. Siope 1:1.
4. Siope 2:9.
5. Siope 16:19.
6. Siope 19:25.
7. Sosiu 1:5.
8. Douglas Malloch, "Good Timber," quoted in Sterling W. Sill, *Making the Most of Yourself* (1971), 23.
9. Mātiu 11:28–30.
10. Sosiu 1:5.

Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Tangilaulau 'a Selemaiá: Tokanga Telia e Nofo Pōpulá

Ko 'etau polé, ke faka'ehi'ehi mei ha fa'ahinga ha'isia, tokoni ki he 'Eikí ke tānaki 'Ene kakai filí, pea feilaulau ma'á e to'u tangata kei tupu haké.

I he kamata 'ema nofo malí, ne u fakakaukau mo hoku uaifi ko Melé ke ma fili e ngaahi 'ekitiviti te ma lava 'o kau fakataha ki aí. Na'á ma fie ma'u foki ke ma tokanga ki he 'ema patisetí. 'Oku sai'ia 'a Mele he hivá pea 'ikai ha veiveiua ne hoha'a 'e tō 'eku fakamamafá ki he sipotí, ko ia na'á ne fokotu'u mai ko e polokalama totongi kotoa pē, 'e 'i ai ha polokalama hiva 'e ua, faiva hiva (opera), pe me'a fakafonua ki he va'inga kotoa pē 'oku totongi.

Ne 'ikai ke u fie 'alu ki he faiva hiva, ka na'e faifai pea liliu 'eku fakakaukau. Ne u kamata sai'ia 'i he ngaahi faiva hiva 'a Kisepi Veté.¹ 'E hoko he uiké ni hono ta'u 200.

'I he'ene kei talavou, ne tokanga 'a Vete ki he palōfita ko Selemaiá, pea 'i he 1842, 'i hono ta'u 28, ne 'iloa ai ia 'i he'ene faiva hiva (opera) ko e *Nabucco*, ko hano fakanounou faka-'Itali 'o e hingoa 'o Nepukanesa ko

e tu'i 'o Papiloné. 'Oku 'i he faiva hiva ko 'ení e ngaahi fakakaukau ne to'o meia Selemaia, Tangilaulau 'a Selemaiá mo e Sāmé 'i he Fuakava Motu'á. 'Oku kau 'i he faiva hiva hono ikuna 'i 'o Selusalemá pea mo e puke pōpula e kau Siú. Ko e Saame 137 na'á ne kamata 'i e fakakaukau ki he talanoa ongo mo fakalaumālie 'a Vete ko e "Chorus of the Hebrew Slaves (Hiva 'a e Kau Pōpula Hepeluu)." 'Oku ongo mālohi e 'ulu'i fakamatala 'o e sāmé ni 'i he'etau folofolá: "[Lolotonga e nofo pōpula 'a e kau Siú ne tangi e kau Siú he ve'e vaitafe 'o Papiloné—Koe'uhí ko 'enua mamahí, ne 'ikai ke nau toe fie hiva 'i e ngaahi hiva 'o Saioné]."

Ko 'eku taumu'á ke vakai 'i 'a e ngaahi founa lahi 'o e nofo pōpulá mo e mo'ulaloá. Te u fakafehoanaki e ní'ihí 'o e ngaahi tūkunga hotau 'ahó ki he kuonga 'o Selemaiá kimu'a pea tō 'a Selusalemá. 'I he'eku 'oatu e le'o ko 'eni 'o e fakatokangá, 'oku

ou fakamālō 'oku faka'ehi'ehi 'i he angatonu 'o e tokolahi e kāingalotu 'o e Siasí mei hono fai e me'a ne fakatupu houhau ki he 'Eikí he kuonga 'o Selemaiá.

'Oku mahu'inga e ngaahi kikite mo e tangilaulau 'a Selemaiá ki he Kāingalotú. 'Oku hoko 'a Selemaia mo e tūkunga hono taimí ko e puipuitu'a ki he kamata'anga 'o e ngaahi 'ulu-aki vahe 'o e Tohi 'a Molomoná. Ko Selemaiá mei he kuonga 'o e palōfita ko Lihai.² Ne fakahā 'e he 'Eikí 'i ha founa fakaofa kia Selemaia 'a hono tomu'a fakanofa iá: "Na'á ku 'ilo koe 'i he he'eki ai te u fakatupu koe 'i he fatú; pea na'á ku fakatapui koe, pea tu'utu'uni koe, ko e palōfita ki he ngaahi pule'angá, 'i he te'eki ai te ke ha'u mei he manavá."³

Ne kehe e uiui'i, misiona mo e ngāue 'a Lihai mei he 'Eikí. Ne 'ikai ui ia he'ene kei talavou ka 'i he'ene matu'otu'á. 'I he kamatá, na'á ne hoko ko e le'o 'o e fakatokangá, ka 'i he 'osi 'ene fakahā 'i faivelenga e pōpoaki tatau mo Selemaiá, ne fekau 'e he 'Eikí 'a Lihai ke 'ave hono fāmili ki he maomaonganoá.⁴ 'I he'ene fai iá, ne 'ikai ngata pē 'i hono faitāpuekina 'e Lihai 'a hono fāmili ka na'e pehē ki he kakai kotoa.

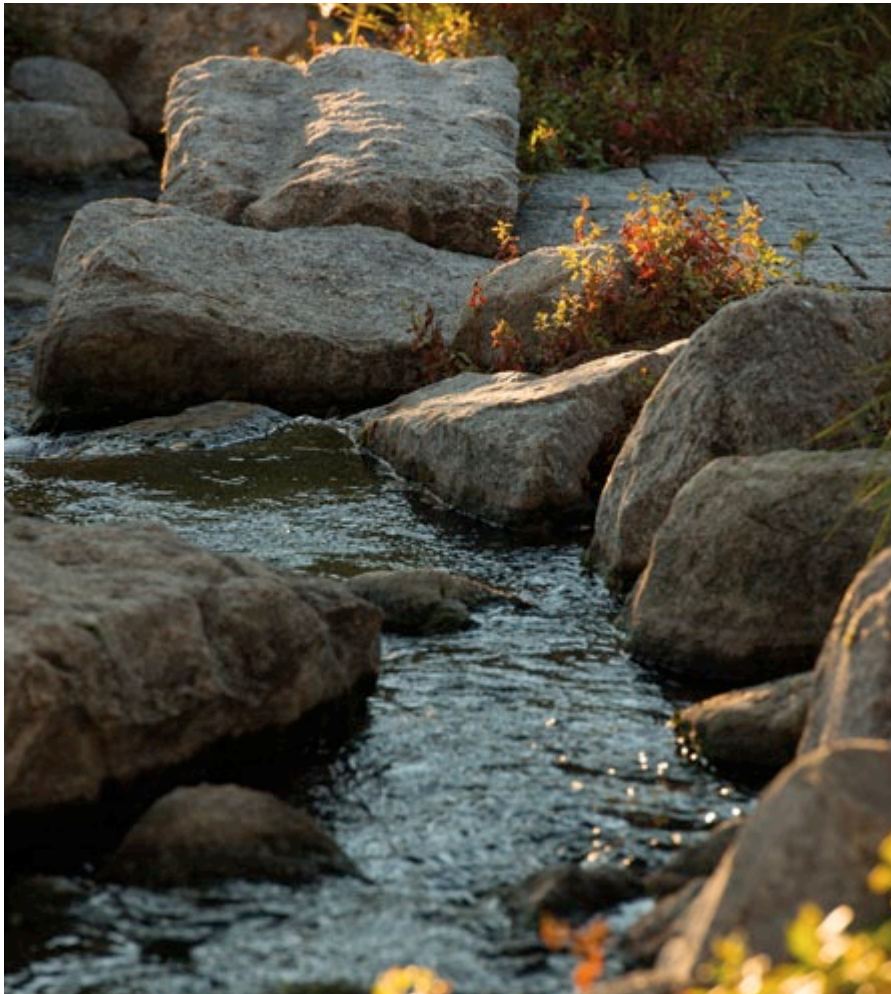
'I he ngaahi ta'u kimu'a hono faka-'auha 'o Selusalemá,⁵ 'oku fakangalolangata 'a e ngaahi pōpoaki ne fai 'e he 'Eikí kia Selemaiá. Na'á Ne folofola:

"Kuo fetongi 'a hoku kakai honau nāunaú ki he me'a ta'e'onga. . . .

". . . Kuo nau li'aki au ko e matavai mo'uí, pea kuo nau tā . . . ha . . . ngaahi 'ai 'anga vai mafōfoa, 'a ia 'oku 'ikai fa'a ma'u ai ha vai."⁶

'I He'ene lea 'o kau ki he ngaahi fakamamahi 'e hoko ki he kakai 'o Selusalemá, ne loto mamahi e 'Eikí 'o folofola, "Kuo 'osi e ututa'ú [kiate kinautolu], kuo hili 'a e fa'ahita'u māfaná, pea 'oku he'eki ai fakamo'ui 'a [kinautolu]."⁷

Ne fakataumu'a 'a e 'Otuá ke tau-'atāina 'a e tangatá mo e fefiné ke fili 'i he lelei pe koví. 'I he hoko 'a e ngaahi fili koví ko ha 'ulungaanga pau 'o ha anga fakafonua pe pule'angá, 'oku 'i ai ha ngaahi nunu'a mamafa 'i he mo'uí ni mo e mo'uí kaha'ú fakatou'osi. He

'ikai ngata 'i he malava ke pōpula pe ha'isia e kakai ki ha ngaahi me'a fakatu'utamaki mo ma'unimaá ka ki ha ngaahi fakakaukau 'oku fakatu'utamaki mo ma'unimā 'oku nau tohoaki'i atu mei he mo'ui angatonú.

'Oku iku e tafoki mei he hū ki he 'Otua mo'oni mo mo'ui 'o hū ki he ngaahi 'otua loi hangē ko e koloá mo e ongoongoá pea fai e ngaahi tō'onga anga'uli mo ta'e angatonú, ki he pōpula mo hono nānunga koví kotoa. 'Oku kau heni e pōpula fakalaumālié, fakaesinó, mo faka'atamaí pea 'oku nau fa'a 'omi e faka'auhá. Ne toe ako'i foki 'e Selemaia mo Lihai kuo pau ke tokoni 'a kinautolu 'oku mo'ui angatonu ki he 'Eikí ke fokotu'u Hono Siasi mo e pule'angá pea tānaki 'a 'Isileli kuo fakamovetevete'í.⁸

Kuo toutou ongona mo fakamamafa'i e ngaahi pōpoaki ko 'ení 'i he kuonga fakakosipeli kotoa pē. 'Oku nau 'i he uhouhonga 'o e

ongoongolelei 'a Sīsū Kalaisi Kuo Toe Fakafoki Maí 'i he kuonga fakakosipeli faka'osi ko 'ení.

'Oku kau 'a hono puke pōpula 'o e kau Siú mo hono fakamovetevete 'o e fa'ahinga 'o 'Isilelí, kau ai e fa'ahinga 'e hongofulú, 'i he ngaahi me'a fakatokāteline 'oku fai ki ai e tokanga 'i he ongoongolelei Kuo Toe Fakafoki Maí. Ne kau 'i he Pule'anga Fakatokelau 'o 'Isilelí e fa'ahinga 'e hongofulu kuo pulí pea na'e 'ave pōpula kinautolu ki 'Asilia 'i he 721 B.C. Na'a nau 'alu ki he ngaahi fonua fakatokelau.⁹ 'Oku pehē 'e he'etau tefito 'o e tui hono hongofulú, "Oku mau tui ki hono tānaki fakataha mo'oni 'o 'Isilelí pea ki hono fakafoki mai 'o e Fa'ahinga 'e Hongofulú."¹⁰ 'Oku tau tui foki ko e kongá 'o e fuakava ne fai 'e he 'Eikí mo 'Ēpalahamé, ne 'ikai ngata 'i hono faitāpuekina e hako 'o 'Ēpalahamé ka 'e tāpuekina e kakai kotoa 'o e māmaní. Hangē ko e lea 'a 'Eletā Lāsolo

M. Nalesoní, ko e tānaki "Oku 'ikai ko ha feitu'u pē; ka ko ha tukupā fakafō'ituitui. 'E lava ke "omi 'a kinautolu ki he 'ilo 'o e 'Eikí' [3 Nifai 20:13] 'o 'ikai ke nau mavahe mei honau fonua tupu'angá."¹¹

'Oku mahino 'etau tokāteline: "Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o fakamovetevete' i mo fakamamahi' i 'a e fa'ahinga 'e hongofulu mā ua 'o 'Isilelí koe'uhí ko 'enu ta'e angatonú mo e angatu'ú. Ka neongo iá, na'e [faka'aonga'i] 'e he 'Eikí 'a hono fakamovetevete' i ko 'eni 'o Hono kakai kuo filí 'i he pule'anga 'o e māmaní ke tāpuaki' i ai 'a e ngaahi pule'anga ko iá."¹²

'Oku tau ako ha lēsoni mahu'inga mei he vaha'ataimi fakamamahi ko 'ení. 'Oku totonu ke tau fai e me'a kotoa te tau ala lavá ke faka'ehi'ehi mei he angahalá mo e angatu'ú 'oku iku ki he pōpulá.¹³ 'Oku tau 'ilo foki 'oku fie ma'u e mo'ui angatonú ke tokoni ki he 'Eikí 'i hono tānaki 'a 'Ene kakai filí pea 'i hono tānaki mo'oni 'o 'Isilelí.

'Oku hoko mai e pōpulá, mo'ulaloá, ma'unimaá, mo e ngāue fakatamaio-'eikí 'i ha ngaahi fakafōtunga kehekehe. 'E lava ke nau hoko ko ha me'a fakapōpula fakaesino mo'oni ka 'e toe lava foki ke hoko ko ha mole pe fakavaivai' i e tau'atāina fakaeangama'á pea ta'ofi 'etau fakalakalaká. 'Oku fakamahino 'e Selemaia ko e anga ta'etotonú mo e angatu'ú 'a e ongo 'uhinga tefito ne faka'auha ai 'a Selusalemá pea puke pōpula 'i Papiloné.¹⁴

'Oku faka'auha tatau pē mo e ngaahi fakapōpula kehé ki he laumālie 'o e ta-ngata. 'E lava ke ngaohikovia e tau'atāina fakaeangama'á 'i ha ngaahi founa lahi.¹⁵ Te u lea ki ha fā 'oku kovi fau 'i he anga fakafonua 'o e 'aho ní.

'Uluaki, 'oku hanga 'e he ma'unimā 'okú ne fakavaivai' i e tau'atāina ke filí, fakafepaki' i e tui fakaeangama'á, pea faka'auha e mo'ui lelé 'o fakatupu e pōpulá. 'Oku 'ikai mafakamatala' i e lahi e fakamafasia 'o e ola e faito'ona tapú mo e 'olokaholó, ta'e angama'á, ponokalafí, va'inga kumi monū'ia, mo'ulaloa fakapa'angá, mo e ngaahi faingata'á'ia kehe 'oku hoko kiate kinautolu 'oku pōpulá pea mo e sosaietí.

Uá, neongo 'oku 'ikai kovi ha ngaahi ma'unimā mo e fakahehema

ki he koví 'iate kinautolu pē, ka 'e lava ke ne to'o e taimi mahu'inga ne mei lava ke faka'aonga'i ke fakahoko 'aki e ngaahi taumu'a lelei. 'E lava ke kau ai e lahi hono ngāue 'aki e mitia fakasōsialé, vitioó mo e keimi faka'ilekitulōniká, sipotí, fakafiefiá, mo ha ngaahi me'a lahi kehe.¹⁶

Ko e taha e me'a mahu'inga 'oku tau fehanga'angai mo ia he ngaahi anga fakafonua lahi ko e founa hono tuku ha taimi ma'á e fāmilí. 'I he'eku kei hoko ko e mēmipa pē 'e toko taha 'o e Siasí 'i he'emaui ngāue'anga fakalaó, ne fakamatala'i mai 'e ha fefine loa 'a 'ene ongo'i 'oku hangē ha tokotaha hiko 'oku feinga ke hiko 'aki ha fo'i pulu 'e tolu he taimi pē 'e tahá. Ko e fo'i pulu 'e taha ko 'ene ngāue fakalaó, ko 'ene nofomalí 'a e taha, pea ko e tahá ko 'ene fānaú. Ne hangē ne 'ikai ke toe 'i ai ha taimi ia ma'aná. Na'á ne hoha'a he ne 'i ai ma'u pē ha taha 'o kinautolu ne 'ikai te ne tokanga'i lelei. Ne u fokotu'u ange ke mau fakataha 'o alea'i e me'a 'oku mau fakamu'omu'á. Ne mau pehē ko e 'uhinga lahi 'o 'emaui ngāue' ke tokoni'i homau fāmilí. Ne mau tui ne 'ikai mahu'inga ange e pa'angá 'i homau fāmilí, ka ne mau 'ilo'i ne mahu'inga ke mau tokoni'i 'emaui kau kasitomaá 'i he lelei taha te mau lavá. Ne hoko atu e alēleá ki he me'a ne mau fai he ngāue' ne 'ikai mahu'ingá mo e ta'e-pau 'o e taimi feohi mo e fāmilí. 'Oku 'i ai nai ha teke mālohi ke tau 'i he ngāue'angá ka 'oku 'ikai mahu'inga?¹⁷ Ne mau pehē ko 'emaui taumu'á ke 'ai ha 'ātakai 'e lelei ki he fāmilí mo e kaungāme'á, ki he tangata mo e fefine fakatou'osi. Tau taumu'a 'i hono tuku ha taimi ma'á e fāmilí.

Tolú, ko e me'a fakamo'ulalao fakamāmani lahi 'i hotau kuongá, 'o hangē kuo hoko he hisitōliá, ko e fakakaukau pe tui fakapolitikale 'oku 'ikai fenāpasi mo e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. 'E lava ke taki kitautolu mei he pōpoaki faingofua 'a e Fakamo'uí 'i he'etau fakafetongi e mo'oni 'o e ongoongolelei 'aki e fakakaukau 'a e tangatá. 'I he 'a'ahi e 'Aposetolo ko Paulá ki 'Atenisí, na'á ne feinga ke ako'i e Toetu'u 'a Sīsū Kalaisí. 'Oku tau lau 'i he tohi 'a Ngāue' ki he ngāue' ni, "He ko

e kau 'Atenisí kotoa pē, mo e 'āunofo 'i ai, na'a nau matu'aki nofo pē ke lau, mo fakafanongo ki he me'a fo'ou." ¹⁸ 'I hono 'ilo 'e he kakaí 'a e natula fakalotu faingofua 'o e pōpoaki 'a Paulá, 'a ia ne 'ikai fo'ou, ne 'ikai ke nau tali ia.

'Oku hoko tatau pē 'i hotau kuongá, 'o fa'a fakafisinga'i pe fakakehe'i e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei ke hā matamatalelei fakapoto pe fenāpasi mo e ākenga fakafonua lolotonga mo e fgakakaukau fakapotó. Ka 'ikai ke tau tokanga, 'e lava ke ma'u kitautolu 'e he ngaahi ākengá ni pea tau pōpula ki he fakakaukau fakapotó. Kapau he 'ikai ke tau tokanga te tau pōpula ki he ngaahi ākengá ni pea tau pōpula faka'atamai ai. 'Oku lahi e ngaahi le'o 'oku nau talaange ki he hou'eiki fafiné 'a e founa ke nau mo'ui ai.¹⁹ 'Oku nau fa'a tu'u fehanga'angai. 'Oku fai e hoha'a ki he fakakaukau 'okú ne fakaanga'i pe fakasi'isi'i hono faka'apa'apa'i e hou'eiki fafine 'oku fili ke feilaulau ke hoko ko ha fa'ē, faiako, tauhi, pe kaungāme'a ki he fānaú.

'I he ngaahi māhina si'i kuo 'osí, ne 'a'ahi mai homa makapuna fefine iiki tahá kiate kimaua—ko e tokotaha he uike. Ne u 'i 'api 'o fakaava e mata-paá. Ne 'i ha loki 'e taha hoku uaifi ko Melé. 'I he taimi takitaha, hili e fe'iloaki, na'á na talamai e meimeime'a tatau. Na'á na sio takai pea pehē mai, "Oku ou sai'ia he fale 'o Kulenimāá. Ko e fē 'a Kulenimā?" Ne 'ikai ke u lea

'aki kiate kinaua, ka ne u fakakaukau, "Ikai ko e fale mo 'eni 'o Kulenipā?" Ka ne u 'ilo ko e taimi ne u kei si'i ai, ne ō homau fāmilí ki he 'api 'o Kulenimāá. Ne u fakakaukau ki he lea 'o ha hiva 'iloa: "Tau fou atu he vaitafé mo e vaotātaá ki he 'api 'o e Kuifefiné."

'Oku ou matu'aki fiefia 'i he ngaahi faingamālie fakaako mo e faingamālie kehe 'oku ma'u 'e he hou'eiki fafiné. 'Oku ou mata'ikolooa 'aki e mo'oni'i me'a kuo fakasi'isi'i e ngāue fakaesino mo fakatauhi 'api 'oku fakahoko 'e he hou'eiki fafiné he māmaní 'e he fakalalakaka fakaonopōni pea 'oku fakahoko 'e he hou'eiki fafiné ha tokoni lahi 'i he tafa'aki kotoa pē. Ka 'o ka tau faka'atā hotau anga fakafonua ke fakasi'isi'i e vā fetu'utaki makehe 'o e fānaú mo e fa'eé, kuifefiné mo e ni'ihiki kehe 'oku nau lehilehi'i kinautolú, te tau faka'ise'isa ai.

Faá, 'e iku fakapōpula e ngaahi mālohi 'okú ne maumau'i e ngaahi tefito'i mo'oni fakalotú. Ko e taha e me'a fakatupu loto mamahi tahá 'a e taimi 'oku fakamālohi'i ai e kakai angamā'oni'oni 'oku nau taliui ki he 'Otuá 'i he me'a 'oku nau faí ke fai ha me'a 'okú ne maumau'i honau konisēnisí—hangē ko 'ení, 'oku fakamālohi'i e kautaha tokoni ki he mo'ui lelei ke nau fili 'i hono tokoni'i e fakatōtamá 'a ia 'oku 'ikai ke nau tui ki ai pe ko e mole 'enau ngāue.

'Oku tokosi'i 'aupito e Siasí neongo hono fakafehokotaki kinautolu mo

e kakai 'oku nau tui tatau. 'E faingata'a ke liliu e sosaieti fakalukufua, ka kuo pau ke tau ngaue ke fakalelei'i e anga fakafonua fakaeangama'a 'oku ne 'ataakai'i kitautolu. 'Oku totonu ke hoko e Kaingalotu he fonua kotoa ko ha tangata'ifonualelei, kau ki he ngaahi me'a fakapule'anga, 'ilo ki he ngaahi me'a 'oku hoko pea fili.

Ka ko 'etau tefito'i fakamamafa, 'oku totonu ma'u pe ke fai e ngaahi feilaulau 'oku fie ma'u ke malu'i hotau famili mo e to'u tangata kei tupu hake.²⁰ Ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku 'ikai ke nau popula ki ha ngaahi ma'unimā mamafa pe ngaahi fakakaukau hala. Kuo pau ke tau tokoni ke malu'i kinautolu mei ha mamani 'oku hangē ko Selusalemā 'a ia ne a'usia 'e Lihai mo Selemaiā. Makehe mei ai, 'oku fie ma'u ke tau teuteu'i kinautolu ke fakahoko pea tauhi e ngaahi fuakava toputapu pea hoko ko e kau fakafongga ke tokoni ki he 'Eiki ke fokotu'u Hono Siasī pea tñaki 'a 'Isileli kuo fakamovetevete'i mo e kakai fili 'a e 'Eiki he feitu'u kotoa.²¹ Hangē ko e lau faka'ofa'ofa 'i he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava, "Pea 'e hoko 'o pehē 'e tñaki fakataha mai 'a e kau mā'oni'oni mei he lotolotonga 'o e ngaahi pule'anga kotoa pē, pea te nau ha'u ki Saione, 'oku nau hiva 'aki 'a e ngaahi hiva 'o e fiefia ta'engata."²²

Ko 'etau polē, ke faka'ehi'ehi mei ha fa'ahinga fakapopula, tokoni ki he 'Eiki ke tñaki 'Ene kakai fili, pea feilaulau ma'ā e to'u tangata kei tupu hake. Kuo pau ke tau manatu'i ma'u pē 'oku 'ikai ke tau fakahaofi pē 'e kitautolu 'a kitautolu. 'Oku fakatau'atāina'i kitautolu 'e he 'ofa, 'alo'ofa mo e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'ui. 'I he taimi ne hola ai e famili 'o Lihai, ne taki kinautolu 'e he maama 'a e 'Eiki. Kapau te teu tauhi ki He'ene māmā, muimui ki He'ene ngaahi fekaū, pea falala ki He'ene ngaue lelei, te tau faka'ehi'ehi ai mei he popula fakalau-maliē, fakaesino mo e faka'atama'i pea pehē ki he tangilaulau 'o e hē fano 'i hotau maomaonganoā, he 'oku Ne māfima'i ke fakamo'ui.

Tau faka'ehi'ehi mei he siva e 'amanaki mo e lotu mamahi 'a kinautolu

'oku popula pea 'ikai lava ke hiva'i e ngaahi hiva 'o Saionē. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. 'Oku kau e ngaahi faiva hiva 'a Vete hangē ko e *Aida, La traviata*, mo e *Il trovatore*, 'i hono manakoa fakafaiva 'i he māmani he 'ahō ni.
2. Vakai, 1 Nifai 5:13; 7:14.
3. Selemaiā 1:5.
4. Vakai, 1 Nifai 2:2-3.
5. Ne hoko hono faka'auha 'o e tempale 'o Solomonē, tō 'a Selusalemā, pea mo hono puke popula 'o e hako 'o Siutā 'i he ta'u 586 K.M. nai.
6. Selemaiā 2:11, 13.
7. Selemaiā 8:20. Ne hiki kimu'a 'e Selemaiā 'a e kalanga 'a e 'Eiki ke fakatomalā, "Oku ou mamahi 'o a'u ki hoku lotō" (Selemaiā 4:19) pea kōlenga, "Ilo 'i ha tangata . . . 'oku fakamaau totonū, 'a ia 'oku kumi ki he mo'oni; pea te u fakamolemole'i ia (Selemaiā 5:1).
8. Vakai, Selemaiā 31; 1 Nifai 10:14.
9. Vakai, 2 Ngaahi Tu'i 17:6; Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 110:11.
10. Tefito 'o e Tui 1:10; vakai foki, 2 Nifai 10:22.
11. Russell M. Nelson, "The Book of Mormon and the Gathering of Israel," lea ne fai 'i ha seminā ma'ā e kau palesiteni fakamisiona footū, June 26, 2013.
12. Ko e Fakahinohino Ki he Ngaahi Folofolā, "Isileli," scriptures.lds.org.
13. Ne folofola e 'Eiki 'i hotau kuongā, "Pea 'oku nofo 'a e māmani kotoa pē 'i he angahala, mo to'e 'i he fakapou'uli pea 'i he nofo popula ki he angahalā . . . koe'uhī he 'oku 'ikai te nau ha'u ki te au" (Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 84:49-50).
14. 'E lava foki ke ha 'isia mo e kakai ta'ehalaia.
15. 'Oku 'ikai liliu e ngaahi tokateline tefitō, ka kuo fakautuutu e fonga fakapopulā, fakamo'ulaloā, mo e faka'auhā 'i ha fonga 'oku 'ikai hano tatau.
16. Ne ngali fakaoli hono fakamatala 'i he takafi 'o e *New York Times Magazine* 'o e ta'u kuo 'osī (8 'Epeleli 2012) 'o kau ki he natula ma'unimā 'o e ngaahi keimi faka'ilekitulōnikā. Na'e pehē, "Ko e Me'a Fakatupu Ma'unimā, Fakamole-Taimi,

Maumau-Famili, Mālohi ke Faka'auha Faka'atama'i pea mo e manakoa 'o e Keimi Faka'ilekitulōnika ." Pea 'i ha mata'itohi iiki: "(Ka 'oku 'ikai 'uhinga ia 'oku 'ikai ke mau sai'ia 'iate kinautolu foki.)" 'Oku hanga 'e he me'ā ni 'i ha fonga ngali fakaoli 'o fakamamafa 'i e fie ma'u ko ia ke fakapotopo hono ngaue 'aki e ngaahi fa'u fakatekinikale fakafo hotau kuongā.

17. 'I he ngaahi ngaue'anga lahi, ko e lea 'eni 'oku fa'a fai "Oku mau ngaue mālohi, pea 'oku mau va'inga mālohi." Neongo 'oku mahu'inga e ngaue fakataha 'a e kau ngaue, ka ko e taimi 'oku to'o ai e he "ngaue mo e va'inga" 'a e taimi fakafamili, 'oku 'ikai ke ne fakalelei 'e palopalemā.
18. Ngaue 17:21; ko e toki tñaki atu e fakamamafa.
19. Vakai, Keli Goff, "Female Ivy League Graduates Have a Duty to Stay in the Workforce," *Guardian*, Apr. 21, 2013, www.theguardian.com/commentisfree/2013/apr/21/female-ivy-league-graduates-stay-home-moms; Sheryl Sandberg, *Lean In: Women, Work, and the Will to Lead* (2013); Anne-Marie Slaughter, "Why Women Still Can't Have It All," *The Atlantic*, June 13, 2012, www.theatlantic.com/magazine/print/2012/07/why-women-still-cant-have-it-all/309020; Lois M. Collins, "Can Women 'Have It All' When It Comes to Work and Family Life?" *Deseret News*, June 28, 2012, A3; Judith Warner, "The Midcareer Timeout (Is Over)," *New York Times Magazine*, Aug. 11, 2013, 24-29, 38; Scott Schieman, Markus Schafer, and Mitchell McIvor, "When Leaning In Doesn't Pay Off," *New York Times*, Aug. 11, 2013, 12.
20. Kuo pou'ou 'i e he Siasī 'a e kau pisopelikī ke tokoni ki he famili 'aki ha feohi lahi ange mo e kau talavou, kau finemu'i mo e kau tāutaha kei talavou. Kuo pou'ou 'i e kau pisopelikī ke nau vahe ha fatongia lahi ange 'i he fakataha alelea fakauoti ki he kolomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekiseteiki, ngaahi houalotu, pea ki he kaingalotu 'oku 'i ai ha'anau taukei makehē ke tokoni ki he ni'ihī kehē.
21. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 29:7.
22. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 45:71.

'Elett Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Mālohi 'i he Lakanga Fakataula'eikí

'E lava 'e ha tangata 'o fakaava e pui'pui ke hū mai e la'aá ki he lokí, ka 'oku 'ikai ma'u 'e he tangatá 'a e la'ā, maama mo e māfana 'okú ne 'omí.

'Oku ma'á e Taha Kotoa e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí

I hono hiva'i fiefia 'e he fānaú he houalotu sākalamēnití e hiva Palaimeli "Lea'aki Heni e 'Ofá," ne malimali kotoa e kāingalotú. Ne fakafanongo tokanga ha fa'ē loto-to'a ki ha fānau 'e toko nima ki he veesi uá: "Ko hoku 'apí 'oku tāpuaki'i 'aki e mālohi 'o e [lakanga fakataula'eikí]."¹ Na'á ne fakakaukau pē mo e loto-mamahí, "Ne te'eki a'usia 'e he'eku fānaú ha fa'ahinga 'api pehē."²

Ko 'eku pōpoaki ki he fefine fai-velenga ko 'ení mo e taha kotoa pē, te tau lava 'o mo'ui he houa kotoa 'o "tāpuaki'i 'aki e mālohi 'o e [lakanga fakataula'eikí]," 'o tatau ai pē ko e hā hotau tūkungá.

'Oku tau fa'a fakafehokotaki he taimi lahi e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí mo e hou'eiki tangata 'o e Siasí. Ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi mo e mafai ia 'o e 'Otuá na'e 'omi ke fakamo'ui mo tāpuekina 'aki e taha kotoa—'a e tangata, fefine, mo e fānau.

'E lava 'e ha tangata 'o fakaava e pui'pui ke hū mai e la'aá ki he lokí, ka 'oku 'ikai 'a e tangatá 'a e la'ā, maama

mo e māfana 'okú ne 'omí. 'Oku lahi ange e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he tangata 'oku kole ange ke ne ngāue 'aki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko e taha e ngaahi faingamālie mo e fatongia ma'ongo'onga taha 'o e mo'ui fakamatelié ko hono ma'u e ngaahi tāpuaki, mālohi, mo e tala'ofa 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he mo'ui ni pea mo e mo'ui ka hokó. 'I he'etau mo'ui tāu, 'oku fakalahi 'e he lakanga fakataula'eikí 'etau mo'ui 'i he māmaní pea teuteu'i kitautolu ki he ngaahi tala'ofa nāunau'ia 'o e maama ka hokó. Na'e folofola e 'Eikí, "'Oku fakahā 'i hono ngaahi ouaú 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá."³

'Oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki ma-kehe mei he 'Otuá ma'á e taha mo'ui tau kotoa pē 'oku papitaiso, ma'u e Laumālie Mā'oni'oní, mo ma'u ma'u pē e sākalamēnití. 'Oku 'omi 'e he tempalé ha toe mahino mo ha mālohi lahi ange, fakataha mo e tala'ofa 'o e mo'ui ta'engatá.⁴

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he ngaahi ouaú kotoa ke tau fakatupulaki 'etau tui kia Sīsū Kalaisí pea fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava mo e

'Otuá. 'I he'etau tauhi e ngaahi fuakava toputapú ni, 'oku tau ma'u leva e mālohi mo e tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Ikai 'oku tau ongo'i e mālohi ko 'eni 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he'etau mo'ui mo vakai ki ai he kāingalotu tauhi fuakava 'o e Siasí? 'Oku tau mamata ai 'i he kau ului fo'ou' 'i he'enau 'alu hake mei he vai papitaiso mo ongo'i kuo fakamolemole'i mo fakama'a kinautolu. 'Oku tau vakai ki he ongo'ingofua 'e he'etau fānaú mo e to'u tupú e ngaahi ue'i mo e tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku tau vakai ki he hoko e ngaahi ouau 'o e tempalé ko ha ma'u'anga mālohi mo e maama ma'á e kau tangata mo fefine angatonu he māmaní.

Ne u mamata he māhina kuo 'osí 'i hano ma'u 'e ha mātu'a kei talavou ha mālohi lahi mei he ngaahi tala'ofa 'o e sila he tempalé 'i hono fā'ele'i 'ena ki'i pēpē tangata faka'ofa'ofa ka ne mo'ui pē 'i ha uike 'e taha. 'Oku ma'u 'e he ongome'a mali kei talavou ni pea mo kitautolu kotoa ha fakafiemālie, mālohi, malu'i, nonga, mo e ngaahi tala'ofa ta'engatá 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí.⁵

Ko e Me'a 'Oku Tau 'ilo 'o kau ki he Lakanga Fakataula'eikí

Mahalo 'e fehu'i fakamātoato 'e ha ni'ihi, "Kapau 'oku lava ke ma'u 'e he taha kotoa e mālohi mo e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, ko e hā 'oku fakahoko ai pē 'e he kakai tangatá e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí?"

'I hono 'eke 'e ha 'āngelo kia Nifai, "'Okú ke 'ilo'i 'a e āfeitaualalo 'a e 'Otuá?" Ne tali totonu ange 'e Nifai, "'Oku ou 'ilo 'okú ne 'ofa ki he'ene fānaú; ka neongo iá, 'oku 'ikai te u 'ilo'i hono 'uhinga 'o e me'a kotoa pē."⁶

'I he'etau lau ki he lakanga fakataula'eikí, 'oku lahi ha ngaahi me'a 'oku tau 'ilo.

'Oku Faitatau 'a e Tokotaha Kotoa

'Oku tau 'ilo 'oku 'ofa e 'Otuá 'i He'ene fānaú kotoa pea 'oku 'ikai te Ne filifilimānako. "'Oku 'ikai te ne ta'ofi ha tokotaha 'oku ha'u kiate ia, . . . tangata pe fefine; . . . pea

‘oku tatau ‘a e kakai fulipē ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá.”⁷

Hangē ko ‘etau ‘ilo pau ‘oku “tatau pē” e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ki Hono ngaahi fohá mo Hono ngaahi ‘ofefiné, ‘oku tau ‘ilo foki na’e ‘ikai te Ne fakatupu ke tatau tofu pē e tangatá mo e fefiné. ‘Oku tau ‘ilo ko e tu’unga tangatá mo e fefiné ko ha ‘ulungaanga ‘oku mahu’inga ki hotau iku’anga mo e taumu’a fakamatelié mo ta’engatá. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi fatongia toputapu ne foaki ki he tangatá mo e fefiné.⁸

Mei he Kamata’angá

‘Oku tau ‘ilo ne fokotu’u ‘e he ‘Eikí mei he kamata’angá e founa ki hono ngāue ‘aki Hono lakanga fakataula-eikí. “Na’e ‘uluaki foaki ‘a e Lakanga Fakataula’eikí kia ‘Ātama.”⁹ Ne ngāue ‘aki kotoa ‘e Noa, ‘Ēpalahame, mo Mōsese e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eikí. Na’e hoko pea ‘oku kei hoko ‘a Sisū Kalaisi ko e Taula’eiki Lahi Pulé. Na’á Ne ui e kau ‘Aposetoló. Na’á ne folofola, “Na’e ‘ikai te mou fili au, ka kuó u fili, [mo fakanofu] ‘a kimoutolu.”¹⁰ Ne fekau’i mai ‘e he ‘Otuá ‘i hotau kuongá ha kau talafekau fakalangi. Ne toe fakafoki mai ‘e Sione Papitaiso, Pita, Sēmisi, mo Sione e lakanga fakataula’eikí ki he māmaní ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá.¹¹ Ko e founa eni ne faka’aonga ‘i ai ‘e he ‘etau Tamai ‘Hēvaní Hono lakanga fakataula’eikí.¹²

Ngaahi Me’afooki Lahi Mei he ‘Otuá

‘Oku tau ‘ilo ‘oku ‘ikai ngāue e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eiki mā’oni’oni ‘iate ia pē ‘o ‘ikai kau ai e tuí, Laumālie Mā’oni’oni, mo e ngaahi me’afooki fakalaumālie. ‘Oku fakatokanga mai e folofolá, “Oua na’a mou faka’ikai’i e ngaahi me’a-foaki ‘a e ‘Otuá, he ‘oku nau lahi. . . . Pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi founa kehekehe ‘oku foaki mai ai ‘a e ngaahi me’a-foakí ni; ka ko e ‘Otuá tatau pē ‘okú ne foaki ‘a e ngaahi me’a-foaki kotoa pē [kiate kinautolú].”¹³

Mo’ui Tāu

‘Oku tau ‘ilo ‘oku mahu’inga e mo’ui tāu ki hono fakahoko mo ma’u e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eikí. Kuo pehē ‘e Sisitā Linitā K. Peatoni, ko e palesiteni lahi ‘o e Fine’ofá, “Ko e angatonú ‘a e me’a ‘oku fie ma’u . . . ke fakaafe’i mai e mālohi ‘o e lakanga fakataula’eikí ki he ‘etau mo’ui.”¹⁴

Hangē ko ‘ení, fakakaukau ki he mafola vave ‘a e mahaki faka’auha ‘o e ponokalafí ‘i he māmaní. ‘Oku ‘ikai faka’atā ‘e he tu’unga mo’ui taau ‘a e ‘Eikí ke ngāue ‘i he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘a kinautolu ‘oku nau faka’aonga’i e ponokalafí. Na’e folofola e Fakamo’ui:

“Fakatomala mei ho’omou . . . ngaahi anga-fakalielia fufuú.”¹⁵

“Ko e maama ‘o e sinó ko e matá. . . . Kapau ‘oku kovi ho matá, ‘e fakapo’uli ho sinó kotoa.”¹⁶

“[He] ko ia ‘oku fakasio ki ha fefine ke holi ki aí, ‘oku tonoi ia ‘e ia ‘i hono lotó.”¹⁷

Hangē ko e lea ‘a ‘Eletā Tēvita A. Petinaá, ko hono tāpuaki’i pe tufa e sākalamēnití, tāpuaki’i e mahakí, pe kau ‘i ha ngaahi ouau lakanga fakataula’eiki kehe ‘oku ‘ikai ke mo’ui tāu, ko hono takuanoa ia e huafa ‘o e ‘Otuá.¹⁸ Kapau ‘oku ‘ikai ke mo’ui taau ha taha, ‘oku totonu ke ‘oua na’a kau ia ‘i hono fakahoko e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula’eiki pea fa’a lotu mo sio ki he’ene pīsopé he ko e ‘uluaki sitepu ia ki he fakatomalá pea toe mo’ui ‘o fakatatau mo e ngaahi fekau’i.

Loto Fakatōkilaló

Ko e me’a ‘e taha ‘oku tau ‘iló ‘oku lahi e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula’eikí ‘i he fāmili ‘oku faaitaha ai ha fa’ē mo ha tamai angatonu ‘i hono tatakí ‘ena fānaú. Ka ‘oku tau toe ‘ilo ‘oku hōifua e ‘Otuá ke ‘oatu mo e ngaahi tāpuaki tatau ko ‘ení kiate kinautolu ‘i he ngaahi tūkunga kehé.¹⁹

Na’e fakamatala’i ongo ‘e ha fa’ē mafasia ‘okú ne fakatou fuesia e kavenga hono tokonaki fakalaumālie mo fakatu’asino ma’a hono fāmili, ‘a e fie ma’u ke loto-fakatōkilaló ‘o kole ki he’ene faiako faka’apí ke tāpuaki’i ha taha ‘o ‘ene fānaú. Ka na’á ne toe tānaki mai ha fakakaukau lelei, ‘o pehē ‘oku tatau pē ia mo e fie ma’u ‘e he’ene ongo faiako faka’apí ‘a e loto-fakatōkilaló ‘i he’ena teuteu ke tāpuaki’i ‘ene fānaú.²⁰

Ko e Ngaahi Kí ‘o e Lakanga Fakataula’eiki

‘Oku tau ‘ilo ‘oku tatakí e ngāue ‘a e ‘Eikí ‘i he māmaní ‘e he ngaahi kí ‘o e lakanga fakataula’eiki ‘oku ma’u ‘e he kau mēmipa ‘o e Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi kí pau ‘o e lakanga fakataula’eiki ‘oku foaki ki he kau palesiteni fakasiteikí mo e kau pīsopé ki honau ngaahi fatongia ‘i honau

'a e to'u tupú 'i he'enu teuteu ke ngāue fakafaifekaú. Ne mamali pē 'a Sisitā 'Ileini Siaki mo ne pehē, "Okú ke 'ilo 'Eletā Pālāti, 'e 'i ai ha ngaahi fokotu'u lelei 'a e [hou'eki fafine] 'o e Siasí . . . kapau ['e] 'eke kiate kinautolu. Ko hono 'uhingá, . . . he ko 'enu fa'eé kimautilu!"²⁵

'Okú 'i ai ha hisitōlia tu'uloa 'o Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he'ene kole mo tali e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e hou'eiki fafiné. Ko e fefine kuó ne tākiekina lahi taha 'ene mo'uí ko Sisitā Falanisesi Monisoni. 'Okú tau 'ofa lahi kiate ia. Ne toe fakamanatau ange foki 'e Palesiteni Monisoni ki he Kau Taki Mā'olungá he Tu'apulelulu ne toki 'osí, e me'a lahi na'á ne ako'i he'ene hoko ko e pīsopé mei he kau uitou 'e toko 84 'i hono uōtí. Ne nau tākiekina lahi mo'oni 'ene ngāué mo 'ene mo'uí kotoa.

'Okú 'ikai ha ofo, kimu'a pea fai 'i he fa'a lotu 'e Palesiteni Monisoni 'a e fili ki hono liliu e ta'u ngāue fakafaifekaú, ne lahi ha ngaahi fealea'aki mo e kau palesitenisí lahi 'o e Fine'ofá, Kau Finemuí mo e Palaimelí.

Kau pīsope, 'i ho'o mou muimui ki he sīpinga 'a Palesiteni Monisoni, te mou ongo'i lahi ange hono tāpuaki'i 'e he to'ukupu 'o e 'Eiki ho'omou ngāue toputapú.

Ne mau nofo 'i Palāsila 'i ha ngaahi ta'u. Hili 'eku tū'uta atú ne u fe'iloaki mo 'Atelisoni Paea ko ha Fitungofulu pea mo hono tokoua ko 'Atilasoni na'á ne 'i he'ema kau palesitenisí fakasiteiki. Ne u fe'iloaki kimui mo hona tokoua ko 'Atalatoní, 'okú ne hoko ko ha palesiteni fakasiteiki 'i Fololianopolisi pea mo honau tokoua 'e taha ko 'Atelimo 'okú ne hoko ko ha pīsope. Ne ongo kiate au e tui 'a e kau tautehiná ni peá u 'eke 'o kau ki he'enu ongomātu'á.

Na'e papitaiso e fāmilí 'i Sanitosi 'i Palāsila he ta'u 'e 42 kuohilí. Na'e pehē 'e 'Atilasoni Paea, "I he kamata maí ne fu'u fiefia e Tangata'eiki ke kau ki he Siasí. Neongo ia, [ne 'ikai fuoloa] kuó ne māmālohi pē peá ne talaange ki he'ema fine'eiki ke 'oua 'e toe 'alu ki he lotú."

Ne talamai 'e 'Atilasoni kiate au ne tuitui vala 'ene fine'eiki ma'á e

'ēliá. Pea 'oku nau ui ha kau tangata mo fafine 'i he fakahā pea hikinima'i mo vahe'i ke nau ngāue 'aki 'a e mafai 'oku vahe atu ke nau faiako mo fakahoko 'aki e ngāué.²¹

Neongo 'oku lahi e ngaahi me'a 'oku tau 'ilo ki he lakanga fakataula'eiki, ka 'oku 'ikai ke 'omi ma'u pē 'e he'etau a'usia fakamatalié ha mahino kakato ki he ngāue 'a e 'Otuá. Ka na'á Ne fakamanatu fakalelei mai, "Okú 'ikai ko ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku mahaló, pea 'oku 'ikai ko homou ngaahi halá 'a hoku ngaahi halá,"²² 'o fakapapau'i mai te tau sio tonu 'i he 'alu 'a e taimí mo e fakakaukau 'oku ta'engatá ki he "ngaahi me'á 'o hangē ko honau angamo'oni"²³ mo ma'u ha mahino kakato ange ki He'ene 'ofa haohaoá.

'Okú tau loto fiamālie kotoa ke tokoni. 'Okú 'i ai e taimi 'oku tau ongo'i 'oku 'ikai lomekina kitautolu 'e hotau uuiuí pea faka'amu ne kole mai ke tau fai ha me'a lahi ange. Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku tau hounga'ia 'i hono tukuange kitautolú. 'Okú 'ikai ke tau fili e uuiuí 'oku tau ma'ú.²⁴ Ne u ako 'eni he kamata mai 'eku nofomalí. 'I he'ema hoko ko e ongome'a mali kei talavouí, ne u nofo mo hoku uaifi ko Kefi 'i Folōlita. Ne fakamatala'i mai kiate au 'e ha tokoni 'i he kau palesitenisí fakasiteiki 'i ha Sāpate 'e taha 'a 'enu ongo'i ke ui 'a Kefi

ko ha faiako seminelí pongipongi.

Ne u 'eke ange, "Te ma fakahoko fēfē ia? 'Okú kei iiki 'ema fānaú, 'oku kamata e seminelí he 5:00 a.m., pea ko e palesiteni au e Kau Talavouí 'o e uōtí."

Ne malimali pē e tokoní peá ne pehē mai, "E sai pē ia, Misa 'Enitaseni. Te mau ui ia, pea te mau tukuange koe."

Ko e me'a pē ia ne hokó.

Ko e Tokoni 'a e Hou'eiki Fafiné

'Okú mahu'inga ki he mo'uí, nofomalí, mo hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá 'a hono 'eke fakamātoato mo fakafanongo ki he ngaahi fakakaukau mo e me'a 'oku tokanga ki ai e hou'eiki fafiné.

'I he konifelenisi lahi 'o e ta'u 'e uofulu kuohilí, ne fakamatala 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālāti ha pōtalanóa na'á ne fakahoko mo e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá. Ne 'i ai ha fehu'i fekau'aki mo hono fakamālohia e mo'ui taau

Vani Paea

kaungā'apí ke ma'u e totongi pasi 'ene fānaú ki he lotú. Ne lue fakataha e tamaiki tangata 'e toko faá 'i ha maile 'e taha nai ki ha kolo 'e taha, heka pasi 'i ha miniti 'e 45, pea toe lue he miniti 'e 20 ki he falelotú.

Neongo ne 'ikai lava 'a Sisitā Paea 'o 'alu ki he lotú mo 'ene fānaú, ka na'á ne lau fakataha e folofolá mo 'ene fānau tangatá mo e fānau fēfiné, ako'i kiate kinautolu e ongoongolelefi pea lotu fakataha mo kinautolu. Ne fakafonu honau 'apí 'aki e ngaahi tāpuaki mahu'inga 'o e lakanga fakataula'eikí. Ne tupu hake e fānau tangatá 'o ngāue fakafaipekau, ako, pea mali he temipalé. Ne fakafonu honau 'apí 'e he ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, ne hū 'a Vani Paea he temipalé 'o ma'u hono 'enitaumení, pea kimui a'í na'á ne ngāue fakafaipekau tu'o tolu 'i Palāsila. 'Okú ne ta'u 84 he taimí ni, pea kei hokohoko atu pē hono tāpuekina 'e he'ene tuí e ngaahi to'utangata kuo nau muimui mai 'iate iá.

Fakamo'oni mo e Tala'ofá

'Oku ma'u e mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oni 'o e 'Otuá 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ou fakamo'oni 'i ho'o mo'ui taau 'o kau ki he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí, 'e foaki atu 'e he 'Eikí kiate koe ha mālohi lahi ange, nonga, mo e fakakaukau 'oku ta'engatá. Ko

e hā pē ho tūkungá, 'e "tāpuekina 'aki ha ivi 'o e mālohi e lakanga fakataula'eikí" ho 'apí pea ko kinautolu 'oku 'ofa 'iate koé te nau fie ma'u lahi ange e ngaahi tāpuaki ni ma'anautolu.

'Oku tau 'unu fakataha kimu'a ko ha kakai tangata mo fafine, tuofāfine mo e tokoua, ko e ngaahi foha mo e 'ofefine 'o e 'Otuá. Ko hotau faingamālie, fatongia, mo hotau tāpuaki. Ko hotau iku'angá 'eni—ke teuteu 'i e pule'anga 'o e 'Otuá ki he liuaki mai 'a e Fakamo'uí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Lea'aki Heni e 'Ofá," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 102–3.
2. 'Imeili fakatāutaha, 5 'o 'Aokosi 2013.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:37, 51.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:35; 109:22.
6. 1 Nifai 11:16, 17.
7. 2 Nifai 26:33.
8. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
9. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 119; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:16; :40–53; 128:18, 21; Russell M. Nelson, "Lessons from Eve," *Ensign*, Nov. 1987, 86–89.
10. Sione 15:16.
11. Vakai, Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:72; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 13:27.
12. Vakai, M. Russell Ballard, "Let Us Think Straight," BYU Campus Education Week devotional, Aug. 20, 2013; speeches.byu.edu. Na'e pehē 'e 'Eletā Pālaati: "Ko e hā 'oku fakanofa ai e kakai tangatá ki he lakanga fakataula'eikí kae 'ikai ko e hou'eiki fafiné? Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli ko e 'Eikí kae 'ikai ko e tangatá, 'na'á ne tu'utu'uni 'oku totonu ke ma'u e lakanga

fakataula'eikí 'e he hou'eiki tangata 'i Hono Siasí, 'pea ko e 'Eikí pē na'á ne fakakolola 'i e hou'eiki fafiné 'aki 'e malava ke fakakakato e kautaha ma'ongo'onga mo fakaofo ko 'eni, 'a ia ko e Siasí mo e pule'anga 'o e 'Otuá' ("Women of the Church," *Ensign*, Nov. 1996, 70). 'I he hili hono lea 'aki mo fakahoko e ngaahi me'a kotoa pē, 'oku te'eki pē ke fakahā mai 'e he 'Eikí ia e 'uhinga na'á Ne fokotu'u ai Hono Siasí 'i he founa na'á Ne fakahokó."

13. Molonai 10:8.
14. Linda K. Burton, "Priesthood: 'A Sacred Trust to Be Used for the Benefit of Men, Women, and Children'" (Brigham Young University Women's Conference address, May 3, 2013); ce.byu.edu/cw/womensconference/pdf/archive/2013/lindaBurtonTalk.pdf.
15. 3 Nifai 30:2.
16. Mātiu 6:22–23.
17. Mātiu 5:28; vakai foki, 'Alamā 39:9. Ne pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Oku matu'aki fakatu'utāmaki mo lava ke pukenimā kita 'e he ponokalafí. 'E lava ke hoko 'a e fie'ilo ki he ponokalafí ko ha 'ulungaanga ke ne pule'i koe, pea hoko atu ai ki ha me'a 'oku toe kovi ange pea ki he maumaufono fakasekisualé. Fakamama' o 'aupito mei he ponokalafí' ("Oku 'Omi 'e he Teuteu' 'a e Ngaahi Tāpuaki," *Liahona*, Mē 2010, 66).
"Oku fakalilifu mo'oni—'a hono lipooti mai e tokolahi 'o e kakai 'oku nau faka'aonga 'i e 'Initaneti ki ha ngaahi taumu'a kovi mo holoki mo'uí, pea ko e lahi tahá hono faka'aonga 'i ia ke mamata 'i ai e ngaahi 'ata fakalieleiá. 'E hoku kāinga 'ofeina, 'oku hanga 'e he kau ki he me'a ko ia 'o faka'auha mo'oni 'a e laumālie. Ke mou mālohi. Ke mou ma'a. Faka'ehi'ehi mei he fa'ahinga fakamatala 'oku holoki mo'ui pe fakatupu 'auha 'o tatau ai pē pe ko e hā e me'a 'e hokó—pea tatau ai pē pe ko e fē feitu'u 'oku nau 'i ai'" ("Kae 'Oua ke 'Tau Toe Fakataha Mai," *Liahona*, Mē 2009, 113).
"Fakamama' o mei ha fa'ahinga me'a pē 'oku tatau mo e ponokalafí. Te ne tamate 'i e laumālie mo faka'auha e 'atamai lelei. 'Oku talamai kiate kitautolu 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'Pea ko e me'a 'oku 'ikai ke fakamāma' 'i 'oku 'ikai mei he 'Otuá ia, pea ko e fakapo'ulí ia' [Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:23]" ("True to the Faith," *Liahona*, May 2006, 18–19).
18. Vakai, David A. Bednar, *Act in Doctrine* (2012), 53.
19. Vakai, Dallin H. Oaks, "Priesthood Authority in the Family and the Church," *Liahona*, Nov. 2005, 24–27.
20. 'Imeili fakatāutaha, 5 'Aokosi 2013; vakai, Sēmisi 5:14.
21. Vakai, Hepelū 5:4.
22. 'Isaia 55:8.
23. Sēkope 4:13.
24. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:4. Ne pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli: "Oku mamafa tatau pē ho tufakangá pea mo ho fatongia, 'o hangē ko au 'i hoku tufakangá. 'Oku 'ikai ha uiui 'i he siasí ni 'e si'isi 'i pe ta'emahu'inga' ("This Is the Work of the Master," *Ensign*, May 1995, 71).
25. M. Russell Ballard, "Strength in Counsel," *Ensign*, Nov. 1993, 76.

Fai 'e David M. McConkie

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Lautohi Fakasāpaté

Ko e Faiako 'aki e Mālohi mo e Mafai 'o e 'Otuá

Kuo 'omi 'e he 'Eikí e founa ki he mēmipa kotoa pē 'o e Siasí ke ne faiako ai he founa 'a e Fakamo'uí.

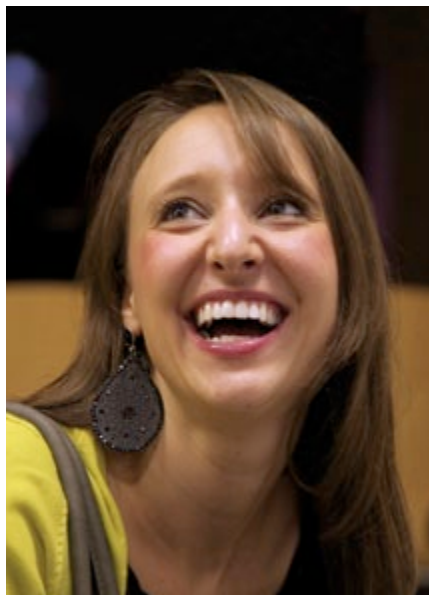
Oku ta'e fakatataua 'etau hounga'ia ki he kau faiako kotoa 'i he Siasí he funga 'o e māmaní. 'Oku mau 'ofa mo lotu falala atu kiate kimoutolu. Ko e taha kimoutolu 'o e mana fisifisimu'a 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí.

Ko e mo'oni 'oku 'i ai ha fakapulipuli ki he hoko ko ha faiako lavame'a 'o e ongoongolelei, ke faiako 'aki e mālohi mo e mafai 'o e 'Otuá. 'Oku ou faka'aonga'i e fo'i lea *fakapulipuli* koe'uhí ko e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakava'e 'aki e lavame'a 'a e faiakó 'oku toki lava mahino pē ia kiate kinautolu 'oku 'i ai 'enu fakamo'oni ki he me'a na'e hoko 'i he pongipongi faka'ofa'ofa mo tafitonga 'i he fa'ahita'u failau 'o e 1820.

Ne fakaava mai e langí ko e tali ki ha lotu fakatōkilalo 'a ha ki'i talavou ta'u 14. Ne hā mai 'a e 'Otua ko e Tamai Ta'engatá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Ne kamata leva 'a hono toe fakafoki mai 'o e ngaahi me'a kotoa pē ne fuoloa hono fakatatalí

pea fokotu'u 'o ta'engata 'a e tefito'i mo'oni 'o e fakahaá 'i hotau kuonga fakakosipelí ni. 'E lava 'o fakanou-nou'i e pōpoaki 'a Siosefá mo 'etau pōpoaki ki he māmaní 'e he ngaahi fo'i leá ni: "Oku folofola mai e 'Otuá." Na'á Ne folofola 'i ono'aho, na'á Ne folofola kia Siosefa pea te Ne folofola kiate koe. Ko e me'a 'eni 'okú ne fakafaikehekehe'i koe mei he kau faiako kehe kotoa 'i he māmaní.

Loma, 'Itali

Ko e 'uhinga 'eni he 'ikai ke ke ta'e lavame'a aí.

Kuo uiui'i koe 'i he laumālie 'o e kikité mo e fakahā pea vahe'i 'e he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku 'uhinga 'ení ki he hā?

'Uluakí, ko hono 'uhingá 'okú ke 'i he ngāue 'a e 'Eikí. 'Okú ke hoko ko Hono fakafongā kuo fakamafai'i mo fekau'i ke ngāue fakafongā'i Ia. 'I ho'o hoko ko Hono fakafongā, 'oku 'i ai ho'o totonu ke ma'u 'Ene tokoní. Kuo pau ke ke fehu'i lotu pē kiate koe, "Ko hā ne mei folofola 'aki 'e he Fakamo'uí kapau na'á Ne ako'i 'eku kalasí he 'ahó ni, pea te Ne fakahoko fēfē ia?" Kuo pau leva ke ke fai pehē.

Mahalo 'e ongo'i ta'e mateuteu pe ilifia ha ni'ihi 'i he fatongia ni. 'Oku 'ikai faingata'a e halá. Kuo 'omi he 'Eikí e founa ki he Kāingalotu taau kotoa ke faiako 'i he founa 'a e Fakamo'uí.

Uá, kuo uiui'i kimoutolu ke malanga 'aki e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Kuo pau ke 'oua na'a mou ako'i ho'o-mou 'iló pe fakakaukau pē 'amoutolú, pe fio ia mo e folofolá. Ko e ongoongolelei "ko e mālohi ia 'o e 'Otuá ki he fakamo'uí,"¹ pea 'i he ongoongolelei 'oku fakahaofi ai kitautolú.

Tolú, 'oku fekau'i kimoutolu ke mou ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o hangē ko ia 'oku hā 'i he folofola 'a e Siasí, pea ako'i 'a e lea 'a e kau 'aposestolo mo e palōfita 'o onopōnī, mo ia 'oku ako'i kiate koe 'e he Laumālie Mā'oni'oní.

Te tau kamata 'i fē?

Ko hotau fatongia ma'ongo'onga tahá ke mo'ui ke tau lava 'o ma'u e Laumālie Mā'oni'oní ko hotau fai fakahinohino mo e takaua. 'I he feinga ko ia 'a Hailame Sāmita ke kau ki he ngāue 'o e ngaahi 'aho kimui ní, ne folofola ange e 'Eikí: "Vakai, ko ho'o ngāue 'eni, ke tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'io, 'aki ho iví, 'atamaí, mo e mālohí kotoa."² Ko e kamata'angá 'eni. 'Oku tatau pē e fale'i ne fai 'e he 'Eikí kia Hailamé, mo ia kuó Ne 'omi ki he Kāingalotu 'i he kuonga kotoa pē.

'I he'enu lea ki he kau faiako 'o e 'aho ní, ne pehē 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí: "Ko e kongā mahu'inga taha 'o ho'o tokoní, 'a ho'o teuteu fakalaumālie faka'ahó, 'o kau ai 'a e lotú,

'Alaisiane, Panamā

ako 'e folofolá, pea mo e talangofua ki he ngaahi fekaú. 'Oku mau poupu'u atu koe ke ke fakatapui ho'o mo'u'i ki hono mo'u'i fakamātoato ange 'aki 'o e ongoongolelei 'i ha founa kuo te'eki ke ke fai kimu'a."³

'Oku mahu'inga ne 'ikai pehē 'e he Kau Palesitenisī 'Uluaki ko e kongā mahu'inga taha ho'o ngāuē ko hono teuteu 'i fakalelei ho'o lēsoni pe fakahoko lelei ha founa fakafaiako kehekehe. Ko e mo'oni kuo pau ke ke teuteu faivelenga 'a e lēsoni takitaha pea feinga ke ako e founa te ke lava 'o ako 'i ai ia ke tokoni 'i ho'o kau akó ke nau faka'aonga 'i 'enau tau'atāina ke filí pea faka'atā e ongoongolelei ke hū ki honau lotó, ka ko e 'uluaki kongā mahu'inga taha ho'o tokoni ko ho'o teuteu fakalaumālie fakatāutahā. 'I ho'o muimui ki he fale 'i ko 'enī, kuo tala'ofa mai e Kau Palesitenisī 'Uluaki: "E tokoni 'i koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke ke 'ilo'i e me'a ke faí. 'E tupulaki ho'o fakamo'oni, toe loloto ange ho'o ulu'i pea 'e fakamālohia koe 'i ho'o fehāngahāngai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'u'i."⁴

Ko e hā ha toe tāpuaki 'e lava ke faka'amua 'e ha faiako?

Hokó, kuo fekau mai 'e he 'Eiki ke tau tomu'a feinga ke ma'u 'ene leá kimu'a pea tau toki feinga ke ako 'i ia.⁵ Kuo pau ke mou hoko ko ha kakai tangata mo fafine loto mahino 'i ho'o fekumi faivelenga 'i he folofolá, pea mata'ikoloa 'aki kinautolu 'i homou lotó. Pea 'i ho'o kolea e tokoni 'a e 'Eiki, te Ne faitāpuekina koe 'aki Hono Laumālie mo 'Ene folofolá. Te ke ma'u e mālohi 'o e 'Otuá ki hono fakaloto 'i e kakai.

'Oku talamai 'e Paula 'oku 'omi e ongoongolelei ki he tangatá 'i ha founa 'e ua, 'i he lea pea 'i he mālohi.⁶ 'Oku tohi 'i he folofolá e lea 'o e ongoongolelei, pea 'e lava ke tau ma'u e folofolá 'i he fekumi faivelengā. 'Oku ma'u e mālohi 'o e ongoongolelei 'i he mo'u'i ke lava 'o hoko e Laumālie Mā'oni'oni ko honau takaua pea muimui ki he ngaahi ue 'i 'oku nau ma'ú. 'Oku tokanga pē ha ni'ihī ki hono ma'u 'o e folofolá pea nau taukei 'i hono fakamatala'í. 'Oku 'ikai

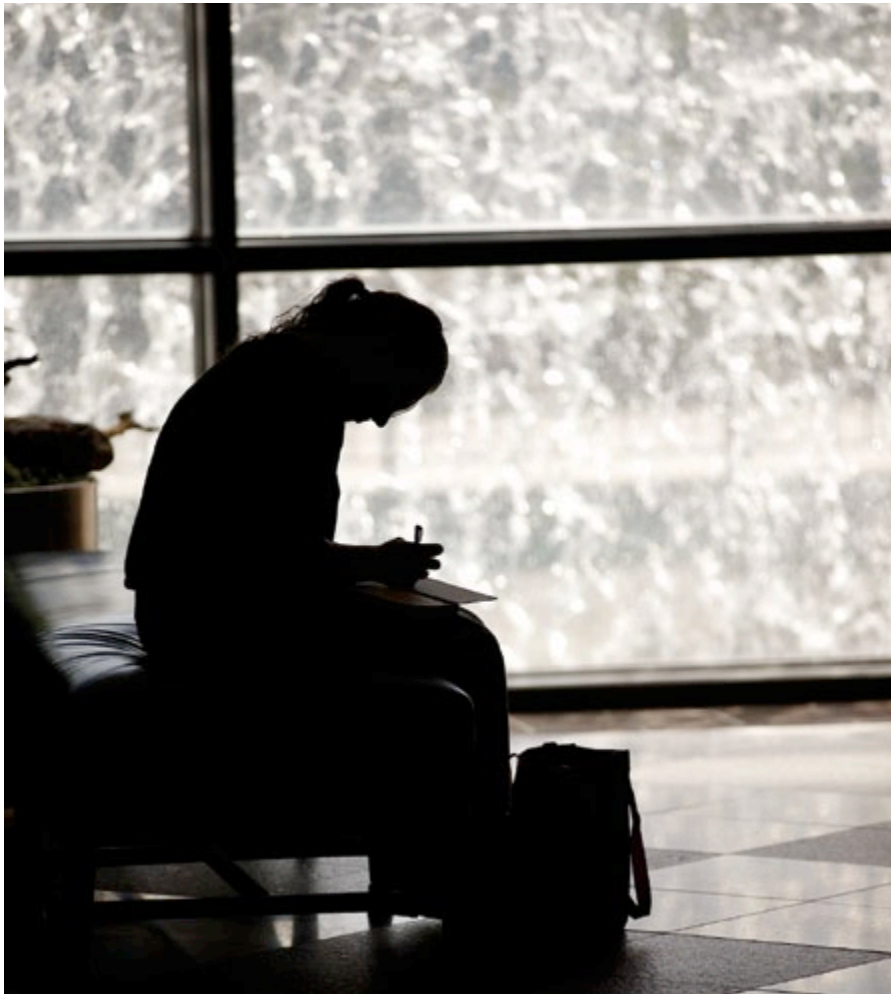
tokanga e ni'ihī ia ki he 'enau teuteu pea nau 'amanaki 'e tokoni 'i kinautolu 'e he 'Eiki 'i He'ene anga'ofá ke lava e kalasí. He 'ikai ke ke 'amanaki atu 'e tokoni 'i koe 'e he Laumālie ke manatu 'i e folofola mo e ngaahi tefito 'i mo'oni ne 'ikai ke ke akó pe fakakaukau ki aí. Ke lavame'a 'i hono ako 'i e ongoongolelei, kuo pau ke mou fakatou ma'u e folofolá pea mo e mālohi 'o e ongoongolelei 'i ho'omou mo'u'i.

Ne mahino kia 'Alamā e ngaahi tefito 'i mo'oni ko 'enī 'i he'ene fiefia 'i he ngaahi foha 'o Mōsaiá mo e founa ne nau faiako 'i he mālohi mo e mafai 'o e 'Otuá. 'Oku tau lau:

"Ko e kau tangata fa'a fakakaukau lelei 'a kinautolu pea kuo nau fakatotolo faivelenga 'i he ngaahi folofolá, koe'uhī ke nau 'ilo'i 'a e folofola 'a e 'Otuá.

"Ka 'oku 'ikai ko ia pē; ka kuo nau fa'a lotu, mo 'aukai lahi; ko ia na'a nau ma'u . . . e laumālie 'o e fakahaá."⁷

Hokó, kuo pau ke ke ako ke fakafanongo. Na'e ako 'i 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani e tefito 'i mo'oni ko 'enī ki

he kau faifekaú. Te u lau atu e lea ‘a ‘Eletā Hōlaní ka kuó u fakafetongi e ngaahi fo‘i lea *kau faifekaú* mo e *kau fiefanongó* ‘aki e ongo fo‘i lea ko e *faiakó* mo e *kau akó*: “Ko e fika ua hake ki he fatongia ‘o e faiakó ke fakafanongo ki he Laumālié, ko hono fatongia ko ia ke fakafanongo ki he kau akó. . . . Kapau te tau fakafanongo ‘aki e telinga fakalaumālié, . . . ‘e *talamai* ‘e [he ‘etau kau akó] e lēsoni ‘oku nau fie fanongo ki aí.”

Ne hoko atu ‘a ‘Eletā Hōlaní: “Ko hono mo‘oní, ‘oku kei tokanga taha pē [kau faiakó] ia ke toutou fakahoko fiamālie ka ‘ikai ke tokanga kinautolu ki he‘enau [kau akó] ko ha ni‘ihi fakafaituú.”⁸

Hili ho‘o teuteu‘i koe mo ho‘o lēsoní ki he lelei taha te ke malavá, kuo pau ke ke loto fiamālie ke tataki koe ‘e he Laumālié. ‘I ho‘o ma‘u ko ia e ngaahi ue‘i fakalongolongo ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní, kuo pau ke

ke lototo‘a ke tukuange ho‘o ngaahi fokotu‘utu‘ú mo ho‘o fakamatalá ka ke muimui ki he ngaahi ue‘i ko iá. ‘I ho‘omou fai ‘ení, ‘oku ‘ikai leva kei hoko e lēsoni ‘okú ke fakahokó ko ho‘o lēsoni, ka ‘oku hoko ia ko e lēsoni ‘a e Fakamo‘uí.

‘I ho‘omou faivelenga ke mo‘ui ‘aki e ongoongoleléi ‘i ha taumu‘a ma‘ongo‘onga ange ‘o mahulu ange ‘i ha toe taimi kimu‘a pea fekumi ‘i he folofolá pea mata‘ikoloa ‘aki ia ‘i ho‘omou lotó, ‘e hanga ‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní tatau ko ia na‘á ne fakahā e ngaahi leá ni ki he kau ‘apasetolo mo e kau palōfita ‘o e kuonga mu‘á, ‘o fakamo‘oní‘i atu e mo‘oní ‘o e ngaahi me‘á ni. Ko hono mo‘oní, ‘e toe fakahā fo‘ou atu ia ‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní kiate kimoutolu. ‘I he hokó, ‘oku ‘ikai leva ke kei hoko e ngaahi lea ‘okú ke laú ko ha lea pē ‘a Nifai, Paula pe ‘Alamā, ka ‘oku nau hoko ko ho‘o ngaahi lea. Pea ‘i ho‘o faiakó, ‘e lava

‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní fakamanatu atu‘a e me‘a kotoa pē. Ko e mo‘oní “‘e foaki kiate [kimoutolu] ‘i he houa ko iá, ‘io, ‘i he momeniti ko iá, ‘a e me‘a ke [mou] lea ‘akí.”⁹ ‘I he hoko ‘a e me‘á ni, te mou lea ‘aki ha me‘a ne ‘ikai te mou palani ki ai. Pea kapau te ke tokanga, te ke ako ha me‘a mei he me‘a ‘okú ke lea ‘akí. Ne pehē ‘e Palesiteni Melioni G. Lomení, “‘Oku ou ‘ilo‘i ma‘u pē e taimi ‘oku ou lea ai ‘i he ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní he ‘oku ou ako ma‘u pē ha me‘a mei he me‘a ne u lea ‘akí.”¹⁰ Manatu‘i, ‘oku toe hoko pē ‘a e faiakó ko ha tokotaha ako.

Faka‘osí, kuo pau ke mou hoko ko ha fakamo‘oní tau‘atāina ‘o e ngaahi me‘a kuo mou ako‘i kae ‘ikai ke fakafanongo atu pē e ngaahi lea ‘i he tohi lēsoní pe fakakaukau ‘a e ni‘ihi kehé. ‘I ho‘o keinanga ‘i he folofola ‘a Kalaisí mo feinga ke mo‘ui ‘aki ‘a e ongoongoleléi ‘i ha taumu‘a ‘oku ma‘ongo‘onga ange ‘i ha toe taimí, ‘e fakahā‘i atu ‘e he Laumālie Mā‘oní‘oní kiate koe ‘oku mo‘oní e me‘a ‘okú ke ako‘i. Ko e laumālie ‘eni ‘o e fakahā‘i pea ‘e hanga ‘e he laumālie ko ‘eni ‘o ‘ave ho‘o pōpoakí ki he loto ‘o kinautolu ‘oku holi mo vekeveke ke tali iá.

Tau faka‘osi mu‘a ki he feitu‘u ne tau kamata aí—‘a e Vao‘akau Tapú. Tu‘unga ‘i he me‘a ne hoko he pongipongi failau faka‘ofofa ko iá, ‘oku ‘i ai ai ho‘omou totonu ke faiako ‘i he mālohi mo e mafai ‘o e ‘Otuá. ‘Oku ou fakamo‘oní molumalu mo tau‘atāina ki he me‘á ni, ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Loma 1:16.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:20.
3. Kau Palesitenisí ‘Uluakí, ‘i he *Ako‘i ‘o e Ongongoleléi ‘i he Founga ‘a e Fakamo‘uí: Ko ha Fakahinohino ki he Ha‘u*, ‘O Muimui ‘Iate Aú: Ko ha Ma‘u‘anga Tokoni Fakafaiako ma‘a e To‘u Tupú (2012), 2.
4. Kau Palesitenisí ‘Uluakí, ‘i he *Ako‘i ‘o e Ongongoleléi ‘i he Founga ‘a e Fakamo‘uí*, 2.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 11:21.
6. Vakai, 1 Tesalonaika 1:5.
7. ‘Alamā 17:2–3.
8. Jeffrey R. Holland, “The Divine Companionship” (lea ne fai ‘i he seminā ma‘á e kau palesiteni fakamisiona fo‘ou, June 26, 2009), 7, 8, Church History Library, Salt Lake City; fakamamafá ‘i he tatau totonú.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 100:6.
10. Marion G. Romney, ‘i he Boyd K. Packer, *Teach Ye Diligently* (1975), 304.

Fai 'e 'Eletā Kevin S. Hamilton
'O e Kau Fitungofulú

Kei Pikitai Pē

'Ofa ke hokohoko atu 'etau pikitai ki he va'a ukameá 'oku fakatau ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní.

Oku manatu'i lelei 'e he'eku tangata'eikí e 'aho, 'o a'u ki he houa totonu ne mavahe ai 'a hono fāmilí—'a e tangata'eikí, fine'eikí, mo e fānau 'e toko fā—mei he Siasí, pea ko e tokolahi ne 'ikai ke nau toe foki mai he mo'uí ni. Na'á ne ta'u 13, ko ha tīkoni ia, pea 'i he taimi ko iá ne kau atu e fāmilí ki he Lautohi Faka-Sāpaté he pongipongí pea houalotu sākalamēniti he ho'ataá. 'I ha 'aho failau faka'ofa'ofa 'e taha, hili e foki ki 'api mei he moihū 'o e pongipongi Sāpaté pea ma'u me'atokoni fakataha e fāmilí he ho'ataá, ne tafoki hake 'ene fine'eikí ki he'ene tangata'eikí 'o 'eke ange, "Ofa'anga 'okú ke pehē 'oku totonu ke tau ō he ho'ataá ni ki he houalotu sākalamēniti pe 'oku totonu ke tau ō mo e fāmilí 'o 'eva?"

Ne te'eki fakakaukau 'eku tamaí 'oku 'i ai ha fili kehe mei he 'alu ki he houalotu sākalamēniti, ka na'á ne tangutu hake mo e loto tokanga mo hono ngaahi tokoua ta'u hongofulu tupu 'e toko tolú. Mahalo ne fakafiefia e 'eva fakafāmilí he ho'atā Sāpate ko iá, ka ne hoko e fili si'isi'i ko iá ko ha kamata'anga 'o ha hala fo'ou, ne taki ai hono fāmilí mei he Siasí mo 'ene malú, malu'í, mo e ngaahi tāpuakí ki ha hala kehe.

Ke hoko ko ha lēsoni kiate kinautolu 'i hotau kuongá 'e ala 'ahi'ahi'i ke

fili ha hala kehé, ne vahevahe 'e Lihai ko e palōfita 'i he Tohi 'a Molomoná ha vīšione mo hono fāmilí 'o pehē na'á ne "mamata ki ha ngaahi ha'oha'onga kakai ta'efa'alaua, 'a ia na'e vivili atu hanau tokolahi, ke nau a'u atu ki he hala ko ia 'oku fakatau ki he fu'u 'akau, 'a ia na'á [ne] tu'u 'o ofi ki aí.

"Pea . . . na'a nau ō mai, 'o kamata 'alu 'i he hala 'a ia na'e fakatau ki he fu'u 'akau.

"Pea . . . na'e 'alu hake ha 'ao fakapo'uli 'aupito 'o; . . . puli 'iate kinautolu kuo kamata 'i he halá 'a honau 'alu'angá, 'o nau hē atu 'o puli."¹

Ne mamata leva 'a Lihai ki he kulupu hono uá 'oku nau "vivili mai, pea na'a nau ō mai 'o piki ki he mui'i va'a ukameá; pea na'a nau vivili mai 'i he 'ao fakapo'ulí, mo pikitai pē ki he va'a ukameá, kae'oua kuo nau ō mai 'o kai 'i he fua 'o e fu'u 'akau." Me'apangó he "hili 'enau kai 'i he fua 'o e fu'u 'akau, na'e siosio holo honau matá 'o hangē 'oku nau maá" koe'uhí ko kinautolu ne 'i "ha fu'u fale lahi mo 'ata'atā" 'oku nau "tu'u 'i he founa 'o e manuki mo tuhu 'aki honau louhi'i nimá kiate kinautolu kuo nau a'u mai 'o . . . kai 'i he fuá." Ne "tō atu [a e kakai ni] ki ha ngaahi hala tapu 'o puli."² Ne 'ikai ke nau malava pe 'ikai loto fiemālie ke kātaki ki he ngata'angá.

Ka na'e 'i ai ha kulupu hono tolu

ne 'ikai ngata 'i he'enau lavame'a 'o a'u ki he 'akau 'o e mo'uí, ka na'e 'ikai ke nau hē hili 'ení. 'Oku pehē 'e he folofolá, ko e ni'ihī ko 'ení ne nau "vivili atu i honau hala, 'o piki ma'u ma'u ai pē ki he va'a ukameá, kae'oua kuo nau ō mai 'o tō ki lalo 'o kai mei he fua 'o e fu'u 'akau."³ Na'e fakafongā 'i 'e he va'a ukameá ki he falukunga kakai ni 'a e malu mo e malu'i 'e lava ke nau ma'ú, pea nau piki ma'u ai pē; na'a nau fakafisi ke tukuange ia 'o a'u pē ki ha me'a faingofua 'o hangē ko ha 'eve'eva he 'aho Sāpaté.

Ne ako'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o kau ki he kakai ko 'ení 'o pehē: "Ko e kupu'i lea mahu'inga 'i he vēsī ni ko e 'piki ma'u ai pē' ki he va'a ukameá. . . . Mahalo ko e falukunga kakai ko 'eni hono tolú ne nau lau ma'u pē mo ako pea fakatotolo 'i he folofola 'a Kalaisí. . . . Ko e kulupu 'eni 'oku totonu ke tau feinga ke kau ki aí."⁴

Kuo fai 'e kitautolu ko e kāingalotu 'o e Siasí 'o e 'Otuá he kuonga ní ha fuakava ke muimui kia Sīsū Kalaisi pea ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'I he papitaisó, ne tau fuakava ai ke

tu'u ko ha fakamo'oni 'o e Fakamo'uí,⁵ ke tokoni'i 'a e vaivaí mo e faingata'a-ia,⁶ ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea fakatomala 'o ka fie ma'ú, he 'oku hangē ko e akonaki 'a Paulá, "He kuo faiangahala kotoa pē, pea [tō nounou] 'i he fakamālo mei he 'Otuá."⁷

'Oku tau ma'u he uike kotoa ha faingamālie ke kau atu ki ha houalotu sākalamēniti 'e lava ai ke tau fakafō'ou e ngaahi fuakavá ni 'i hono ma'u e maá mo e vai 'o e ouau sākalamēniti. 'Oku faka'atā kitautolu 'e he ngāue faingofua ko 'ení ke tau toe palōmesi ke muimui kia Sisū Kalaisi pea ke fakatomala 'i he taimi 'oku tau tō nounou aí. 'Oku tala'ofa mai leva e 'Otuá te Ne 'omi 'a Hono Laumālié ko ha fai fakahinohino mo ha malu'i.

'Oku ako'i 'e he'etau kau faifekau mei he *Malanga'aki Eku Ongoleleí*, 'oku ma'u e fakahaá mo e fakamo'oní 'i he'etau ma'u e ngaahi fakataha'anga 'o e Sāpaté: "Oku tau fefakamālohia'aki 'i he'etau 'alu ki he ngaahi houalotú 'o lotu fakatahá. 'Oku fakafō'ou kitautolu 'i he'etau feohi mo e ngaahi kaume'á pea mo e fāmilí. 'Oku fakamālohia 'a 'etau tuí 'i

he'etau ako 'a e folofolá mo ako lahi ange ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí."⁸

'E lava fehu'i 'e ha taha pe ko e hā 'oku 'i ai ai 'etau fakataha kehekehe 'e tolu he Sāpaté pea mo e 'uhinga 'oku fie ma'u ai 'a kinautolú. Tau vakai nounou ki he fakataha ko 'ení 'e tolu:

- 'Oku 'omi 'e he houalotu sākalamēniti ha faingamālie ke kau 'i he ouau sākalamēniti. 'Oku tau fakafō'ou 'etau ngaahi fuakavá, ma'u lahi ange e Laumālié, pea ma'u e tāpuaki ke fakahinohino 'i pea fakamāma'i 'e he Laumālie Mā'oni'oní.
- 'Oku faka'atā 'e he Lautohi Faka-Sāpaté ke "feako'aki 'iate kimoutolu 'a e tokāteline 'o e pule'angá,"⁹ kae lava ke "fakamāma'i . . . peá na fiefia fakataha."¹⁰ 'Oku ma'u ha mālohi lahi mo ha nonga fakatāutaha 'i he mahino kiate kitautolu 'a e tokāteline 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí.
- Ko e fakataha 'o e lakanga fakataula'eikí ko ha taimi ia ki he kakai tangatá mo e kau talavou ke "ako [honau] fatongia"¹¹ pea "akonekina

. . . kakato ange,"¹² kinautolu ka 'oku 'omi 'e he houalotu Fine'ofá ha faingamālie ki he hou'eiki fafine 'o e Siasí ke "fakatupulaki 'enau tuí . . . , fakamālohia [honau] fāmilí mo e 'apí, mo tokoni'i ['a] kinautolu 'oku faingata'a'ia."¹³

'Oku pehē foki, 'oku 'i ai ha houalotu mo e kalasi 'a 'etau kau finemuí mo e fānaú 'a ia 'oku ako'i ai kinautolu 'a e ongoongoleleí 'i he'etau teuteu ki he ngaahi fatongia mahu'inga te nau ma'ú. 'I he ngaahi fakataha makehe kae fehokotaki ko 'ení, 'oku tau ako e tokāteliné, ongo 'i e Laumālié, pea fetokoni'aki. Neongo 'oku 'i ai ha faka'atā makehe koe'uhí ko e vā mama'ó, totongi e fefononga'akí, pe mo'ui leleí, 'oku totonu ke tau feinga ke kau atu ki he ngaahi fakataha kotoa 'o e Sāpaté. 'Oku ou palōmesi atu 'e ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e fiefia lahi mo e fiamālie mei he moihū lolotonga 'etau ngaahi fakataha houa tolu 'o e Sāpaté.

Kuo tukupā homau fāmilí ke kau ki he ngaahi fakataha'anga kotoa 'o e Sāpaté. Kuo mau 'ilo 'oku ne fakamālohia 'emau tuí pea fakaloloto 'emau

mahino ki he ongoongolelei. Kuo mau 'ilo 'a e lelei 'o 'emau fili ke kau ki he ngaahi fakataha faka-Siasí, kae tautautefito ki he taimi 'oku mau foki ai ki 'api pea hoko atu hono tauhi 'o e Sāpaté. 'Oku mau 'alu foki ki he 'emau ngaahi fakataha kotoa 'o e Sāpaté 'i he taimi 'oku mau 'eve'eva mālōlō aí pe folaú. Ne tohi mai ha taha 'o 'ema fānau fefiné ne 'alu 'o lotu 'i ha kolo ne folau ki ai peá ne tānaki mai 'o pehē, "Io Teti, ne u 'alu ki he ngaahi fakataha kotoa 'e tolu 'o e Sāpaté." 'Okú ma 'ilo ne faitāpuekina ia 'i he fili angatonu ko 'ení.

'Oku lahi e fili ke tau takitaha fai ki he founga hono tauhi e Sāpaté. 'E 'i ai ma'u pē ha ngaahi 'ekitiviti "lelei" 'e lava pe 'oku totonu ke feilaulau 'i koe'uhí ko ha fili lelei ange ke ma'u e fakataha 'a e Siasí. Ko e taha 'eni 'o e founga 'oku hanga ai 'e he filí 'o "kākāa 'i pehe 'i [hotau] laumālié, pea tataki fakaooloo hifo 'a [kitautolu]." ¹⁴ 'Okú ne ngāue 'aki e 'ekitiviti "lelei" ko ha fetongi 'aki ha 'ekitiviti "lelei ange" pe a'u pē ki he "lelei tahá."¹⁵

'Oku 'uhinga e piki ma'u ki he va'a ukameá ke tau kau atu 'i he faingamālie kotoa pē 'e lava aí ki he 'etau ngaahi fakataha 'o e Sāpaté: 'a e fakataha sākalamēnití, Lautohi Faka-Sāpaté pea mo e fakataha lakanga fakataula'eikí pe Fine'ofá. 'Oku ō 'etau fānau mo e to'u tupú ki he 'enau takitaha kalasi 'o e Palaimelí, Kau Talavou mo e Kau Finemuí. 'Oku 'ikai totonu ke tau filifili pe ko e fē e fakataha te tau kau atu ki aí. 'Oku tau piki ma'u ki he folofola 'a e 'Otuá 'i he 'etau moihū mo kau atu ki he 'etau ngaahi fakataha 'o e Sāpaté.

'Oku 'uhinga e piki ma'u ki he va'a ukameá ke tau feinga ke tauhi e ngaahi fekau kotoa 'a e 'Otuá, ke fai e lotu fakatāutaha mo fakafāmilí, pea ke ako faka'aho e folofolá.

'Oku kau e piki ma'ú 'i he kongá 'o e tokāteline 'o Kalaisi 'oku ako 'i 'i he Tohi 'a Molomoná. 'Oku tau fakahaa 'i e tui kia Sīsū Kalaisí, fakatomala 'i 'etau angahalá, liliu hotau lotó, pea muimui leva 'iate Ia ki he vai 'o e papitaisó pea ma'u e me'afuaki fakapapau ko ia 'o e Laumālie Mā'onioní, 'a ia 'oku hoko ko ha tataki mo ha fakafiemālie. Pea hangē ko ia ne ako 'i 'e Nifai, 'oku

tau "vilitaki atu, pea keinanga 'i he folofola 'a Kalaisí," ki he ngata'anga 'o 'etau mo'ú.¹⁶

'E kāinga, ko e kakai kitautolu 'o e fuakavá. 'Oku tau lotu fiemālie ke fakahoko pea tauhi e ngaahi fuakavá, pea ko e tāpuaki kuo tala'ofá te tau ma'u "'a e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e [he] Tamai."¹⁷ 'I he 'etau piki ma'u ki he va'a ukameá 'i hono tauhi 'etau fuakavá, 'e fakamālohia kitautolu ke tau matu'uaki e 'ahi'ahi mo e fakatu'u-tāmaki 'o e māmaní. Te tau malava 'o fononga 'i he mo'ui matelié ni mo hono ngaahi polé kae'oua kuo tau a'u ki he 'akau "'oku fungani mahu'inga 'a hono fuá mo fungani lelei hake 'i he ngaahi fua kehe kotoa pē."¹⁸

Ne monū ia 'eku tangata'eikí ke mali mo ha fefine lelei na'á ne pou-pou 'i ia ke foki mai ki he Siasí 'o 'ene kei 'i he to'u tupú pea kamata ke fakalalakala. Kuo faitāpuekina 'e he'ena mo'ui faivelengá 'a 'ena fānau kotoa, to'u tangata hoko 'o e makapuná, pea a'u 'eni ki he makapuna á.

Hangē ko e fakahoko 'e he fili faingofua ko ia ke ma'u e ngaahi fakataha'anga moihū 'o e Sāpaté pe 'ikai ha liliu lahi 'i he mo'ui 'a e fāmilí 'o 'eku ongo kuí, 'e 'i ai e mālohi lahi 'o 'etau fili faka'ahó 'i ha ngaahi founga

mahu'inga. 'E lava 'e ha fili ngali si'isi'i hangē ko 'eni ke ma'u e fakataha sākalamēnití pe 'ikai 'o 'omi ha ola tu'uloa pea a'u pē 'o ta'engata.

'Ofa ke tau fili ke faivelenga pea ma'u e tāpuaki ma'ongo'ongá mo e malu 'i 'oku ma'u mei he fa'a fakatahá mo e tauhi 'o e fuakavá. 'Ofa ke tau piki ma'u ki he va'a ukame'a 'oku taki ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní, ko 'eku lotú ia 'i he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 1 Nifai 8:21–23.
2. 1 Nifai 8:24–28.
3. 1 Nifai 8:30; toki tānaki atu e fakamamafá.
4. David A. Bednar, "A Reservoir of Living Water" (faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí, Feb. 4, 2007), 8–9; speeches.byu.edu.
5. Vakai, Mosaia 18:9.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5.
7. Loma 3:23.
8. *Malangá'aki Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafai'fekaá* (2004), 74.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:77.
10. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:22.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:99.
12. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:78.
13. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule 'i 'o e Siasí* (2010), 9.1.1.
14. 2 Nifai 28:21.
15. Vakai, Dallin H. Oaks, "Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahá," *Liahona*, Nōvema 2007, 104–8.
16. 2 Nifai 31:20.
17. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
18. 1 Nifai 15:36.

Fai 'e 'Eletā Adrián Ochoa
'O e Kau Fitungofulú

Hanga Hake

Ko e taimi 'eni ke tau hanga hake ai ki he Tupu'anga 'o e mo'oni' pea fakapapau 'i 'oku mālohi 'etau fakamo'oni'.

I hoku ta'u valú, ne fekau'i au mo ha ongo tamaiki ne u tokoua 'aki ke mau 'alu ki ha kolo ofi mai ke fakatau mai ha me'akai ki he 'aho 'e 15 ka hokó. 'I he'eku manatu ki ai, 'oku ou ofo 'i he lahi 'o e loto falala mai 'a 'eku kuifefiné, mehikitangá mo hono malí (uncle) kiate kimautolú. Ne faka'ofa mo langima'a e langí 'i he'emaui mavahe atu 'i he'emaui hoosi 'e toko tolú.

'I he lotolotonga 'o e feitu'u tokamālie, ne mau pehē ko ha fakakaukau lelei ke mau hifo 'o mapu. Ko ia ne mai fai ia—'i ha taimi fuoloa. 'I he'emaui fu'u tokanga ki he va'ingá ne 'ikai ke mau sio ki he "ngaahi faka'ilonga 'o e [taimí]" 'i 'olunga homau 'ulú 'i hono kāpui e langí 'e he ngaahi 'ao fakapou'ulí. 'I he taimi ne mau fakatokanga 'i ai e me'a 'oku hokó, ne 'ikai ke 'i ai ha taimi ia ke mau heka ki he'emaui hōsí. Ne mālohi e tō 'a e 'uhá pea tō mo e 'uha maká 'i homau matá, ko ia ne 'ikai ke mau lava 'o fakakaukau ki ha me'a ke fai ka ke vete e nofo'a 'o e fanga hōsí 'o fakamalumu 'aki.

Ne hoko atu 'emaui fonongá kuo 'ikai ha hoosi, kuo mau viviku pea mokosia, pea feinga ke vave 'emaui laká. 'I he'emaui fakaofi atu ki he feitu'u ne ma'u fakataumu'a ki aí, ne mau vakai atu kuo tāfea e hala hū'anga ki he koló pea hangē ha

vaitafé 'ene tafe maí. Ko 'emaui filí pē ke laku e me'a ne mau fakamalumu aí pea kaka he 'ā uaea talatala na'ā ne 'atā kai e koló. Ne fuoloa e pou'ulí, kuo mau hela'ia, ongosia pea pīponu 'i he'emaui kumi ha malu'anga 'i he 'uluaki 'api ne mau sio ki ai he'emaui hū ki he koló. Ne tokoni e fāmilī lelei kei talavou' ni ke mau mōmoa, 'omi ha polito piini ifo ke mau kai, pea 'omi mo ha loki ke mau mohe ai. Ne taimi nounou kuo mau 'ilo ko e loki ne faliki kekeleke pē, ne mau toe ma'u ha fakakaukau lelei 'e taha. Ne mau tā ha siakale he faliki' pea hoko atu 'emaui mapú kae'oua kuo mau tō 'o mohe he faliki 'i he'emaui hela'ia.

'I he'emaui kei hoko ko ha fānaú, ne mau fakakaukau pē kiate kimautolu. Ne 'ikai ke mau fakakaukau ki he ni'ihī 'ofa 'i 'api ne nau fekumi fakamātoato kiate kimautolú—kapau ne mai fai ia, ne 'ikai te mau fakatoloi 'emaui fonongá koe'uhí ko ha me'a ta'e'aonga. Pea kapau ne mau fakapotopoto ange, ne mau hanga hake ki he langí, 'o sio ki he ngaahi kongá 'ao 'oku kamata ke fa'ufa'ú, pea fakavavevave ke 'oua na'a ma'u kimautolu 'e he matangí. 'I he'eku taukei ange he taimi ní, 'oku ou manatu 'i ma'u pē ke, "Oua na'a ngalo ke u hanga hake."

Ne ako 'i au 'e he me'a ne u a'usia mo e ongo tamaiki 'oku ou tokoua 'aki

ke u tokanga ki he ngaahi faka'ilonga 'o hotau kuongá. 'Oku tau mo'ui 'i ha ngaahi 'aho faingata'a mo fakatu'utamaki ne fakamatala 'i 'e Paula 'o pehē: "e 'ofa 'a e kau tangatá kiate kinautolu pē, . . . mo talangata'a ki he mātu'á, mo ta'e fakafeta'i, mo ta'emā'oni'oni . . . koe kau lohiaki ko e kau anga mālohi, . . . ko e kau 'ofa lahi hake ki he ngaahi mālie fakamāmā 'i he'enaui 'ofa ki he 'Otuá" (2 Tīmote 3:2–4).

Ne lea 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o kau ki he kuonga ko 'enī 'o pehē: "Oku fie ma'u ke tau fai ha teuteu fakatu'asino mo fakalaumālie fakatou'osi. . . . Pea mahalo ko e teuteu 'e lahi taha 'etau li'aki 'a e me'a he 'ikai fa'a "mamata ki aí kae mahalo 'oku faingata'a tahá—'a e fakalaumālie" ("Preparation for the Second Coming," *Liahona*, May 2004, 9). Ko hono toe fakalea 'e tahá, ke 'oua na'a ngalo ke tau hanga hake.

'I he mahu'inga ko ia 'a e fie ma'u ke mateuteu fakalaumālie 'i ha taimi 'o e faingata'á, 'oku ou fie 'oatu ha fakatokanga 'o kau ki ha faka'ilonga mālohi 'o e taimí. Koe'uhí ko 'eku ngāue ma'u'anga mo'ui, 'oku lahi 'eku 'ilo ki he ngaahi me'a fakatekinolosía, ne u'ilo hono mahu'ingá, kae tautautefito 'i he fetu'utaki. Kuo faingofua he taimí ni 'etau ma'u e fakamatala 'a e tangatá. Ka 'oku fonu foki 'a e Initanetí 'i he koví mo e me'a 'oku takihalá. Kuo fakalahi 'e he tekinolosía 'a 'etau tau'atāina ke leá, ka 'okú ne toe fakamo'oni ta'etotonu ki ha kakai blogger ta'efalala'anga tu'unga 'i he tokolahi 'o e ni'ihī 'oku nau lau iá. Ko hono 'uhinga ia 'oku mahu'inga ai 'a e kuongá ni' ha toe taimi, ke tau manatu 'i e tefito 'i mo'oni ta'engata ko 'enī: "Te mou 'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi fuá" (Mātiu 7:20).

Kae tautautefitó, 'oku ou na'ina' i atu ke 'oua 'e mamata 'i ha ngaahi 'ata fakalielia pe tokanga ki he kau tukuaki 'i loi 'o Kalaisí mo e Palófitá ko Siosefa Sāmitá. 'Oku fakatupu 'e he ongo me'á ni 'a e ola tatau: 'a e mole 'o e Laumālie Mā'oni'oni' pea mo 'Ene malu'í mo e mālohi ke poupou'í. 'E muiaki mai ma'u ai pē 'a e faiangahalá mo e loto mamahí.

Si'oku kāinga 'ofeina, kapau te ke fehanga'angai mo ha me'a te ne

Palāsilia, Palāsila

fakatupe ha'ō fakafehu'ia ho'ō fakamo'oni ki he ongoongolelei, 'oku ou kole atu ke ke hanga hake. Hanga ki he Tupu'anga 'o e poto mo e mo'oni kotoa pē. Fakatupulaki ho'ō tuí mo e fakamo'oni 'aki e folofola 'a e 'Otuá. 'Oku 'i ai e ni'ihī he māmani 'oku nau feinga ke tukuhifo ho'ō tuí 'aki hono fio e loí mo e fakamatala ta'e kakató. Ko e 'uhinga ia 'oku mahu'inga ai ke ke mo'ui taau ma'u pē mo e Laumālié. 'Oku 'ikai ko ha me'a lelei pē 'a e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni—'oku mahu'inga ia ki ho'ō hao fakalaumālié. Kapau he 'ikai te ke mata'ikoloa'aki e folofola 'a Kalaisí pea fakafanongo lelei ki he ue'i 'a e Laumālié, 'e kākaa' i koe (vakai, Joseph Smith—Matthew 1:37). Kuo pau ke tau fai e ngaahi me'á ni.

Ne fakapoongi fakatou'osi 'a Sīsū Kalaisi, 'a ia ne haohaoá, pea mo Siosefa Sāmita, 'a ia na'á ne tala tonu 'oku 'ikai te ne haohaoá, 'e ha kau tukuaki' i loī ne 'ikai ke nau tali 'ena fakamo'oni. 'E lava fēfē ke tau 'ilo 'oku mo'oni 'a 'ena fakamo'oni—ko Sīsū Kalaisí ko e 'Alo 'o e 'Otuá pea ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita mo'oni?

“Te mou 'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi fuá.” 'E lava nai ke ma'u ha fua lelei mei ha fu'u 'akau 'oku kovi? 'Oku ou 'ilo' i kuo fakamolemole' i 'e hoku Huhu'í 'a 'eku angahalá pea fakatau'atāina' i au mei hoku mafasia

fakatāutahá, 'o 'omi au ki ha tu'unga fiefia ne 'ikai ke u 'ilo ki ai. Pea 'oku ou 'ilo ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita he kuó u fakahoko e tala'ofa faingofua 'i he Tohi 'a Molomoná: “Kole ki he 'Otuá, ko e Tamai Ta'engatá, 'i he huafa 'o Kalaisí” (Moloni 10:4). 'I hono fakalea 'e tahá: hanga hake.

'Oku 'i ai ha ni'ihī te nau fokotu'u atu kuo pau ke ke ma'u ha fakamo'oni te ke lava 'o mamata mo ala ki ai kae lava ke tui ki he Toetu'u 'a Kalaisí pe ko e mo'oni 'o 'Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. 'Oku ou lau atu kiate kinautolu e lea 'a 'Alamā kia Koliholá 'a ia na'á ne feinga ke fakaloto' i e ni'ihī kehé ke 'oua 'e tuí: “Kuó ke ma'u ha ngaahi faka'ilonga fe'unga; te ke 'ahi-ahi' i ho 'Otuá? Te ke pehē koā, Fakahā mai kiate au ha faka'ilonga, ka kuó ke ma'u ha fakamo'oni 'a e fa'ahingá ni kotoa pē ko ho kāingá, kae 'uma'ā foki mo e kau palōfita mā'oni'oni kotoa pē? Kuo tuku 'a e ngaahi folofolá 'i ho 'áo ('Alamā 30:44).

'Oku tau mo'ui ko e fakamo'oni ki he mālohi 'o e huhu' i 'a e Fakamo'uí. 'Oku tau hoko ko e fakamo'oni 'o e ngāue 'a e Palōfita ko Siosefá mo e faivelenga 'a e Kāingalotu kimu'á 'a ia na'á nau tu'u mālohi 'i he' enau fakamo'oni. Kuo mafola e Siasi 'o Sīsū Kalaisí 'i māmani pea kuo tupu tokolahi 'i ha toe taimi kimu'a—'o tali

ia, 'o hangē ko e taimi 'o Kalaisí, 'e ha kakai loto fakatōkilalo 'oku 'ikai ke nau fie ma'u ke nau sio pea ala ki ki ha me'a ka nau tui.

'Oku 'ikai 'ilo ha taha e taimi 'e toe hā'ele mai ai 'a e 'Eikí. Ka kuo hoko mai e taimi faingata'á kiate kinautolu. Ko e taimi 'eni ke tau hanga hake ai ki he Tupu'anga 'o e mo'oni pea fakapapau' i 'oku mālohi 'etau fakamo'oni.

Te u foki ki he'eku talanoá, ne u 'ā hake mo e ongo tamaiki 'oku ou tokoua 'akí ki ha pongipongi faka'ofa'ofa mo langi ma'a. Ne tukituki mai ha tangata he matapaá ko hono kumi e tamaiki tangata mole 'e toko tolu. Na'á ne fakaheka kinautolu 'i ha fanga hoosi pea mau foki ki 'api 'o fou atu 'i he feitu'u tokalelei tatau pē. He 'ikai ngalo 'iate au 'a e me'a ne mau mamata ki ai he' emau foki ki 'api—ko ha fu'u kakai tokolahi ne nau kumi kinautolu lolotonga e poó pea kuo fihia 'enau tulekitoá mo e lolí 'i he loto pelepelá. Ne nau ma'u heni ha nofo'a mo ha hoosi pea 'i he' enau vakai ki he' emau foki atú, ne lava ke u ongo' i 'a 'enau fiemālié mo 'enau 'ofá. Ne tokolahi e kakai ne nau talitali mai kiate kinautolu 'i he hū'anga ki he koló, pea ne mu'omu'a mai ai 'a 'emau kuifefine 'ofá mo e mehikitangá mo hono malí. Ne nau fā'ofua mai mo e tangí, 'o fiefia kuo ma'u 'enau fānau ne molé. Ko ha fakamanatu mā'ongo'onga ia kiate au 'oku tokanga' i kinautolu 'e he'etau Tamai Hēvani 'ofá. 'Okú Ne tali loto vēkeveke mai ke tau foki ange.

'Io, 'oku 'ataakai' i kinautolu 'e he ngaahi faka'ilonga 'o e kuongá. Tau hanga hake pea teuteu' i kinautolu. 'Oku 'i ai e malu'anga 'i ha fakamo'oni 'oku mālohí. Tau mata'ikoloa 'aki pea fakamālohia 'etau fakamo'oni he 'aho kotoa pē.

'Oku ou ilo 'e lava ke tau nofo fakataha ko ha fāmili 'o ta'engata, 'oku talitali mai 'a 'etau Tamai Hēvani 'ofá kiate kinautolu, ko 'Ene fānau, pea mafola mai Hono to'ukupú. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a Sīsū Kalaisi ko hotau Fakahaofi. Pea hangē ko Pitá, ne 'ikai fakahā mai ia kiate au 'e he kakanó mo e totó, ka ko 'eku Tamai 'i Hēvani (vakai, Mātiu 16:15–19). 'I he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletū Terence M. Vinson
'O e Kau Fitungofulú

'Unu ke Ofi Ange ki he 'Otuá

'Oku fie ma'u 'e hotau Fakamo'uí ke tau 'ofa mo'oni 'iate Ia 'o a'u ki ha tu'unga te tau fie ma'u ke fakafenāpasi hotau lotó mo Hono finangaló.

Na'e fie ma'u ke 'alu homa mokopuna tangata ko 'Olí, 'a ia 'okú ne ui au 'i he loto 'ofa ko "Popí," 'o 'omi ha me'a mei he kaá. Ne tu'u pē 'ene tamaí 'i fale 'o lomi 'i fakaava e kaá 'i he fakaofi atu 'a 'Olí pea loka 'i he'ene 'osí 'o 'ikai 'ilo ki ai 'a 'Oli. Ne lele fiefia mai leva 'a 'Oli ki fale!

Ne fehu'i ange 'e he fāmīlī kotoa, "Na'e founa fēfē ho'o fakaava pea toe loka e kaá?" Na'á ne malimali pē.

Ne pehē ange 'e he'ema tama fe-finé, ko 'ene fa'éé, "Mahalo 'oku hangē pē ko hono fai ia 'e Popí—mahalo 'okú ke faimana hangē ko iá!"

'I he'ene hoko tu'o uá 'i ha taimi si'i mei aí, ko 'ene tali 'eni ki hono faka-fehu'ia e me'a fo'ou kuó ne malavá: "Tika atu! 'Oku ou tui ko hono 'uhingá he 'oku 'ofa 'a Popi 'iate au, ko e taha ia hoku kaungāme'a leleí pea 'okú ne tokanga 'i au!"

Kuo tāpuekina au ke 'ilo e ngaahi me'a fakafo ne hoko 'i he mo'ui 'a ha kāingalotu faivelenga 'i 'Afilika, Pāpua Niu Kini, 'Aositelēlia, Nu'u Sila mo e ngaahi motu 'o e Pasifikí. 'Oku ou tui tatau mo 'Oli—ko hono 'uhingá he 'oku ma'u 'e he kakai faivelenga ko

iá 'a e ongo tatau ki he Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí mo ia 'oku ma'u 'e 'Oli kiate aú. 'Oku nau 'ofa ki he 'Otuá 'o hangē ko ha kaungāme'a mamaé pea 'okú Ne tokanga 'i kinautolu.

'Oku 'i ai e totonu 'a e kāingalotu 'o e Siasí, pea 'oku ma'u 'e ha tokolahi ha fakamo'oni fakalaumālie pea fai ha ngaahi fuakava toputapu ke muimui ki he 'Eikí. Neongo iá, 'oku 'unu ha ni'ihī ke ofi kiate Ia kae 'ikai pehē 'a e ni'ihī. 'Okú ke 'i he fa'ahinga fē?

'Oku totonu ke mahu'inga taha pē 'a e 'Otuá kiate kinautolu—'o tau tokanga taha ki Ai. 'Oku pehē nai? Pe 'okú Ne fa'a mama'o mei he'etau faka-kaukaú mo hotau lotó? (vakai, Mosaia 5:13). Fakatokanga 'i ange 'oku 'ikai ko e ngaahi me'a pē 'i hotau lotó 'oku mahu'ingá ka ko e "taumu'á." 'Oku fakahaa 'i fēfē 'e he'etau tō'ongá mo e ngāué 'a e angatonu 'etau taumu'á?

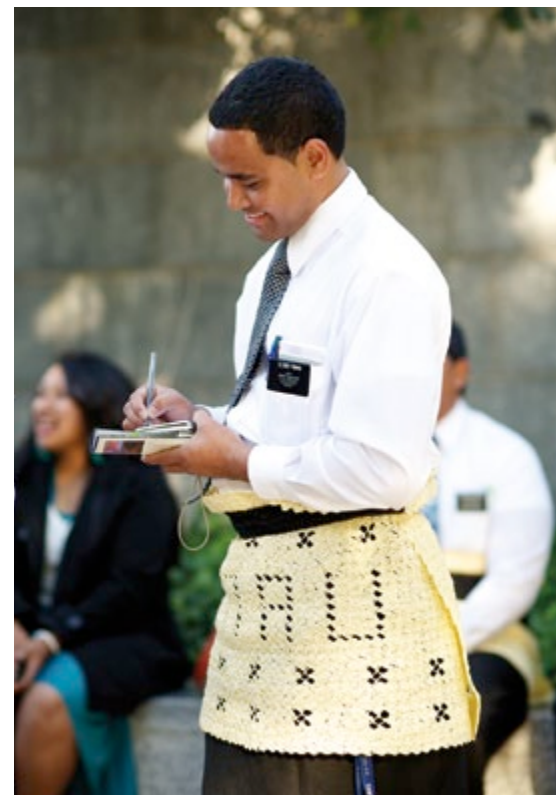
'I hono ta'u 16, ne fehu'i 'e homa foha ko Pení, 'i ha'ane lea 'i ha koni-felenisi fakasiteiki 'o pehē, "Te ke ongo 'i fēfē kapau 'e palōmesi atu ha taha he uiké kotoa te ne fai ha me'a pea 'ikai pē fai ia?" Na'á ne toe pehē, "'Oku tau tauhi fakamātoato nai 'etau palōmesí 'i he'etau to'o e sākalamēnití

pea fuakava ke tauhi 'Ene ngaahi fuakavá pea manatu ma'u ai pē kiate Iá?"

'Oku 'omi 'e he 'Eikí ha ngaahi founa ke tokoni ke tau manatu 'i Ia mo Hono ngaahi mālohi ke tokoní. Ko e founa 'e taha 'oku fakafou ia 'i he me'a ko ia 'oku tau tofuhia aí—'a e 'ahi'ahí (vakai, 'Alamā 32:6). 'I he'eku toe vakai ki he ngaahi faingata'a kuó u a'usiá, 'oku hā mahino ia 'i he'eku tupulakí, mahinó mo e ongo 'i 'ofá. 'Oku nau 'ai ke u ofi ange ki he'eku Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló 'aki e ngaahi a'usia mo e fakalelei kuo tohi-tongi 'i hoku lotó.

'Oku mahu'inga e tataki mo e fakahinohino 'a e 'Eikí. Na'á Ne tokoni ki he tokoua faivelenga 'o Sēletí 'i hono solova e taha 'o e ongo faingata'a ne fehangahangai mo iá 'i He'ene fakahā ange e founa ke 'i ai ha 'ea 'i he vaka ko ia ne ngaohi fakamātoato'i (vakai, 'Eta 2:20). Ka na'e hā mahino ne tuku fakataimi 'e he 'Eikí ke nau faingata'a 'i he feinga ke 'ilo pe 'e ma'u e māmá mei fē, peá Ne toe fakamahino ko Ia ko e 'Eikí te Ne tuku ke nau a'usia e ngaahi faingata'a mo e 'ahi'ahi ne pau ke nau feinga ke ikuna'í. Ko Ia 'okú Ne 'omai 'a e matangí, 'uhá mo e ngaahi tāfeá (vakai, 'Eta 2:23–24).

Ko hā ka Ne fai ai iá? Ko e hā 'okú Ne fakatokanga mai ki ha taha 'o kinautolu ke tau mavahe mei ha me'a 'oku fakatu'utāmaki neongo te Ne lava

pē he ta'ofi 'ene hokó? Ne fai 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi ha talanoa kau ki he fakatokanga fakalaumálié ke 'unuaki'i e saliothe ne mohe ai mo hono malí mo 'ena tamá, pea toki 'ilo hano ta'aki 'e ha 'ahiohio ha fu'u 'akau 'o lí he feitu'u ne tu'u ai e saliothe (vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Ulifooti Utalafi* [2004], 53).

'I he ongo me'a ne hokó na'e mei lava pē 'o liliu e 'eá ke 'oua na'a hoko ha fakatu'utāmaki. Ka ko e 'uhingá 'eni—ne 'ikai ke Ne fakalelei'i e palopalemá, 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke fakatupulaki e tui 'e tokoni ke tau fakafalala kiate Ia ke fakalelei'i e ngaahi palopalemá pea falala kiate Ia. 'E lava leva ke tau ongo'i lahi, mālohi, mahino mo fakatāutaha ange 'Ene 'ofá. 'Oku tau fāitaha mo ia, pea lava ke hoko 'o tatau ange mo Ia. Ko 'Ene taumu'á ke tau hangē ko Iá. Ko e mo'oni ko Hono nāunaú mo 'Ene ngāué ia (vakai, Mōsese 1:39).

Ne feinga ha ki'i tamasi'i ke fakatokalelei e kelekele makamaka 'i mui 'i hono 'apí ke va'inga ai mo 'ene fanga ki'i kaá. Ne 'i ai ha fo'i maka lahi na'á ne fakafe'atungia 'i 'ene ngāué. Ne teke mo fusi 'e he ki'i tamasi'i e fo'i maká 'aki hono iví kotoa ka na'e 'ikai pē ngaue e fo'i maká ia.

Ne sio pē 'ene tamaí peá ne pehē ange ki hono fohá, "Oku fie ma'u ho iví kotoa ke 'unuaki'i ha fo'i maka lahi peheni."

Ne tali e ki'i tamasi'i, "Kuó u fakaaonga'i hoku iví kotoa!"

Ne fakatonutonu ia 'e he'ene tamaí: "Ikai. Kuo te'eki ke u tokoni atu!"

Na'á na punou fakataha peá ne faingofua hono 'unuaki'i e fo'i maká.

Ne toe ako'i mo e tamai 'a hoku kaungāme'a ko Vaipa Loma, ko e fuofua palesiteni siteiki 'o Papua Niu Kini, te ne lava 'o lotu ki he Tamai Hēvaní 'i he taimi faingata'á. Na'á ne mo'ui mo e kakai 'i hono koló 'i he me'akai ne nau toó. Na'á ne tutu he 'aho 'e taha 'ene kongá 'o e ngoue'anga e koló ke ngoue'i. Ko e taimi vela 'eni pea ne fu'u mōmoa e vaó kimu'a e velá. Ne hangē ia ko e vela ne fakamatala 'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahi kuo'osí (vakai, "Oku 'Omi 'e he Talangofuá

Kolivila, Tekisisi

'a e Ngaahi Tāpuakí," *Liahona*, Mē 2013, 89–90). Ne kamata ke mafola ia ki he vao sáfá mo e 'ulu'akau íkí, pea 'i he fakamatala hono fohá ne hoko ai, "ha vela fakalilifu." Na'á ne manavasi'i koe'uhí ko hono kaungā koló mo e mole 'e ala hoko ki he ngoué. Kapau ne faka'auha kinautolu, kuo pau leva ke tautea 'i ia 'e he koló. 'I he 'ikai ke ne lava 'o tamate 'i e afí, na'á ne manatu 'i ai e 'Eikí.

Ko e lea 'eni hono fohá ka ko hoku kaungāme'á: "Na'á ne tū'ulutui 'i he tafungofungá 'i he vaó pea kamata lotu ki he Tamai Hēvaní ke ta'ofi e velá. Fakafokifá kuo 'asi ha 'ao fakapo'uli 'i 'olunga he me'a ne lotu aí, pea ne 'uha lōvai—ka 'i he feitu'u pē ne hoko ai e velá. 'I he'ene vakavakai holó ne tafitonga e langí tukukehe pē feitu'u na'e velá. Na'e ke ne 'ikai tui 'e tali he 'Eikí ha lotu 'a ha tangata hangē ko Iá, na'á ne toe tū'ulutui 'o tangi hangē ha tamasi'i. Na'á ne pehē ko

ha ongo faka'ofa'ofa mo'oni ia" (vakai, 'Alamá 36:3).

'Oku fie ma'u 'e hotau Fakamo'uí ke tau 'ofa mo'oni 'iate Ia 'o a'u ki ha tu'unga te tau fie ma'u ke fakafenāpasi hotau lotó mo Hono finangaló. Te tau lava leva 'o ongo'i 'Ene 'ofá mo 'ilo hono nāunaú. Pea te Ne tāpuekina kিতautolu 'o fakatatau ki Hono finangaló. Ne hoko 'eni kia Nifai ko e foha 'o Hilamaní, 'a ia ne a'u ki ha tu'unga ne matu'aki falala ki ai e 'Eikí, pea tupu ai hono tāpuekina ia he 'Eikí 'aki e me'a kotoa na'á ne kolé (vakai, Hilamani 10:4–5).

'I he tohi talanoa fa'u ko ia 'a 'Iani Māteli (Yaan Martel) ko e *Life of Pi*, ne fakahaa 'i 'e he mo'unga 'i tangatá 'a 'ene ongo kau kia Kalaisí: "Ne 'ikai lava 'o tuku 'eku fakakaukau kiate Ia. 'Oku te'eki pē ke lava. Ne lava ha 'aho 'e tolu kakato 'eku fakakaukau kiate Iá. Ko e lahi ange 'eku fakakaukau kiate Iá ko e si'i ange ia e malava ke

u fakangalo'i Iá. Pea ko e lahi ange 'eku ako kiate Ia, ko e sí'i ange ia 'eku fie tukuange Ia" ([2001], 57).

Ko e ongo mo'oni ia 'oku ou ma'u ki he Fakamo'uí. 'Okú Ne ofi ma'u pē, tautautefito 'i he ngaahi potu toputapú pea 'i he taimi faingata'á; pea ko e taimi 'e ní'ihí ne 'ikai ke u 'amanaki ki ai, hangē pē 'okú Ne kī'i tātaa'i hoku umá ke u 'ilo 'okú Ne 'ofa 'iate au. Te u lava 'o fakafoki e 'ofa ko iá 'i ha founga pē 'a'aku 'aki hono foaki kiate Ia hoku lotó (vakai, T&F 64:22, 34).

'I he ngaahi māhina sí'i kuo 'osí ne u tangutu ai mo 'Eletā Sefilí R. Hōlani 'i he'ene vahe e kau faifekau ki honau ngaahi misioná. 'I he'ene 'alú, na'á ne tatali mai kiate au, pea 'i he'ema lue atú na'á ne hili mai hono nimá 'i hoku tu'á. Ne u talaange na'á ne fai e me'a tatau kimu'a 'i 'Aositelēlia. Na'á ne pehē mai, "Ko hono 'uhingá he 'oku ou 'ofa 'iate koe!" Ne u 'ilo 'oku mo'oni ia.

'Oku ou tui kapau ne tau ma'u e faingamālie ke fononga mo e Fakamo'uí, te tau ongo'i e hili mai Hono to'ukupu 'i hotau umá 'o pehē pē. Hangē ko e fononga e kau ākongá ki 'Emeasí, 'e "vela [hotau] lotó" (Luke 24:32). Ko 'Ene pōpoakí 'eni: "Ha'u 'o mamata" (Sione 1:39). 'Oku fakatā-taha, fakalata, pea tali lelei e fakaafe ke 'a'eva 'okú Ne hili mai Hono to'ukupú ki hotau umá.

'Ofa ke tau ongo'i loto falala hangē ko 'Inosí, 'i he'ene hā he veesi faka'osi 'o 'ene tohi nounou kae mahu'ingá: "Oku ou fiefia 'i he 'aho 'o ka 'ai ai 'e hoku sino 'au'auhá ni 'a e ta'e-fa'a-'au'auhá, peá u tu'u 'i hono 'aó: te u toki mamata ki hono fofongá 'i he fiefia, pea te ne folofola mai kiate au: Ha'u kiate au, 'a koe 'oku monū 'ia, 'oku 'i ai ha potu kuo teuteu mo'ou 'i he ngaahi fnofo'anga 'o 'eku Tamaí" ('Inosi 1:27).

Koe'uhí ko e lahi 'o e ngaahi me'a kuó u a'usiá mo e mālohi kuo fakamo'oni'i mai 'aki 'e he Laumālie, 'oku ou fakamo'oni 'i he 'ilo'ilo pau 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. 'Oku ou ongo'i 'Ene 'ofá. Ko e ongo faka'ofa'ofa tahá ia. 'Ofa ke fai e me'a 'oku fie ma'u ke fenāpasi hotau lotó mo Hono finangaló pea 'ofa 'iate Ia. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Fili ki 'Itānití

'Oku mahu'inga ki ho'o tupulaki fakalaumālie he taimí ni mo 'itānití hono faka'aonga'i fakapotopoto ho'o tau'atāina ke filí.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku tau fai ha fili 'i he 'aho kotoa pē. Kuo ako'i kitautilu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'oku "makatu'unga hotau iku'angá mei he ngaahi fili 'oku tau fai."¹ 'Oku mahu'inga ki ho'o tupulaki fakalaumālie he taimí ni mo 'itānití hono faka'aonga'i fakapotopoto ho'o tau'atāina ke filí. 'Oku 'ikai te ke fu'u kei sí'i ke ako, pea 'ikai fu'u motu'a ke lava 'o liliu. Ko ho'o holi ke ako mo liliú 'oku ma'u ia mei ha faka'amu ne 'omi fakalangi ke feinga ki ha fakalalakaka 'oku ta'engatá.² 'Oku 'omi 'e he 'aho takitaha ha faingamālie ke fakahoko ai ha fili 'e tākiekina ki 'itāniti.

Ko ha kakai ta'engata kitautilu—ko e fānau fakalaumālie 'a ha mātu'a fakalangi. 'Oku lekooti 'e he Tohi Tapú "Na'e ngaohi 'a e tangatá 'e he 'Otuá 'i hono tataú, . . . na'á ne ngaohi 'a kinaua ko e tangata mo e fefine."³ Ne u toki fanongo ki hano hiva 'i 'e ha fānau e hiva manakoa ko e "Fānau Au 'a e 'Otuá."⁴ Ne u fakakaukau, "Ko e hā 'oku 'ikai ke u fa'a fanongo ai ki hano hiva 'i e fo'i hiva ko iá 'e he ngaahi fa'eé pe ngaahi tamai faive-lengá?" 'Ikai ko e fānau kotoa kitautilu 'a e 'Otuá? Ko hono mo'oni, he 'ikai teitei lava 'e ha taha 'iate kitautilu ke fakangata 'a 'etau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá!

'I he'etau hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, 'oku totonu ke tau 'ofa kiate Ia 'aki hotau lotó mo e laumālie kotoa, 'o lahi ange he'etau 'ofa 'i he'etau mātu'a fakamāmani.⁵ 'Oku totonu ke tau 'ofa 'i hotau kaungá'apí 'o hangē pē ko ha-tau tokoua mo ha tuofāfiné. 'Oku 'ikai ha fekau 'e toe lahi ange 'i he ngaahi fekau ko 'ení.⁶ Pea 'oku totonu ke tau faka'apa'apa 'i ma'u pē e mahu'inga 'o e mo'ui 'a e tangatá, 'i hono ngaahi tu'unga kotoa pē.

'Oku ako 'i 'e he folofolá ko e laumālie mo e sinó ko e mo'oni'i laumālie ia 'o e tangatá.⁷ Koe'uhí he 'oku fa'u kitautilu 'aki ha kongá 'e ua, te mou lava kotoa 'o fakamālō ki he 'Otuá He'ene me'a'ofa ma'ongo'ongá 'a ia ko ho'omou sinó mo e laumālie.

Ko e Sino 'o e Tangatá

'I he ngaahi ta'u ne u ngāue fakatoketā aí, ne u ma'u ai ha toka 'i lahi mo'oni ki he sino 'o e tangatá. Ne fakatupu ia 'e he 'Otuá ko ha me'a-'ofa ma'au pea 'oku fakafo mo'oni! Fakakaukau ki ho matá 'ene lava ke sió, telinga 'oku fanongó, mo e louhi'i nimá 'ene ongo'i e ngaahi me'a fakafo kotoa 'i ho 'ātaká. 'Okú ke ako, fakakaukau, mo faka'uhingá koe'uhí ko ho 'atamaí. 'Oku pamu ta'e mālōlō ho mafú he 'aho mo e pō, pea hangē 'oku 'ikai ke ke fa'a fakatokanga'i.⁸

- Te ke fili fēfē e founa ke tokanga 'i mo faka'aonga 'i ai ho sinó?
- Ko e hā e ngaahi 'ulungaanga fakalaumālie te ke fili ke fakatupulaki?

Ko e Laumālie 'o e Tangatá

Ko ho laumālie ko ha me'a 'oku ta'engata. Na'e folofola e 'Eikí ki He'ene palófitá ko 'Ēpalahamé: "Na'e fili koe 'i he te'eki ai ke fanau 'i koé."¹⁵ Na'e folofola 'aki 'e he 'Eikí mo ha me'a meimeí tatau kia Selemaia¹⁶ mo ha ní'ihí kehe tokolahi.¹⁷ Na'á Ne fakahā foki mo ha me'a tatau 'o kau kiate koe.¹⁸

Kuo 'afio 'i koe 'e ho'o Tamai Hēvaní 'i ha taimi fuoloa. Ko Hono foha mo e 'ofefiné, na'á Ne fili ke ke ha'u ki he māmaní 'i he taimi ko 'eni, ke hoko ko ha taki 'i He'ene ngāue ma'ongo-onga 'i he māmaní.¹⁹ Na'e 'ikai ke fili koé koe'uhí ko ho tu'unga fakaesinó ka ko ho ngaahi 'ulungaanga *fakalaumālie*, hangē ko e loto-to'á, mālohí, angatonu 'o e lotó, holi ki he mo'oní, holi ke ma'u e potó, mo ha holi ke tokoni 'i e ní'ihí kehé.

Na'á ke 'osi fakatupulaki ha ní'ihí 'o e ngaahi 'ulungaangá ni 'i he maama fakalaumālie. Te ke lava 'o fakatupulaki e ngaahi 'ulungaanga kehé 'i māmani²⁰ 'i ho'o vilitaki ke fekumi kiate kinautolú.²¹

Ko ha 'ulungaanga fakalaumālie mahu'inga 'aupito 'a hono mapule'i kitá—ko ha mālohi ke fai e filí 'o makatu'unga 'i ha 'uhinga lelei kae 'ikai ko e u'á. 'Oku fakatupulaki 'e he mapule'i kitá ha konisēnisi mālohi. 'Oku makatu'unga mei ho konisēnisi e anga ho'o fakafeangai faka'ulungaanga ki he ngaahi tūkunga faingata'á, fakatauelé, mo fakatupuloto fo'í. 'Oku tokoni 'i 'e he 'aukaí ho laumālie ke ne matu'uaki hono pule'i ho u'a fakae-sinó. 'Oku toe fakalahi foki 'e he 'aukaí ho'o ma'u e tokoni fakalangí, koe'uhí he te ne fakamālohia ho'o lotú. Ko e hā 'oku fie ma'u ai ke mapule'i kitá? Na'e tuku 'e he 'Otuá ha holi lahi 'iate kitautolu ki hono fakatupulaki 'o e 'ofá, 'a ia 'oku mahu'inga ki hono fakatolonga e fāmili.²² 'I he'etau mapule'i 'etau holí ke fakangatanga pē 'i he ngaahi fono 'a e 'Otuá, te tau lava ke

'Oku hanga pē 'e homou sinó 'o malu 'i ia. Ko e mamahí ko ha fakatokanga 'oku 'i ai e me'a 'oku fehalaaki pea 'oku fie ma'u ke fai ha tokanga ki ai. 'Oku 'i ai ha ngaahi malu 'i ki he sinó he taimi 'oku fa'a hoko ai e mahaki pipihí, ke ne fakafepaki 'i e siemú.

'Oku hanga pē 'e ho'omou sinó 'o fakalelei 'i ia. 'Oku mo'ui e laveá mo e mamulumulú 'iate ia pē. 'E lava ke toe mo'ui e ngaahi hui ne fasí. Kuó u faka-matala 'i ha kongá si 'i pē 'o e ngaahi me'a fakafo lahi ne 'ai 'e he 'Otuá ki ho'omou sinó.

Neongo ia, hangē 'oku 'i he fāmili kotoa, kapau 'oku 'ikai ko e taha kotoa ha ngaahi tūkunga fakaesino 'e fie ma'u ha tokanga makehe ki ai.⁹ Ne 'omi 'e he 'Eikí ha sīpinga ki hono tokanga 'i ha fa'ahinga faingata'a pehē. Na'á Ne folofola, "Oku ou foaki ki he tangatá 'a e vaivaí koe'uhí ke nau loto-fakatōkilalo; . . . he kapau te nau fakavaivai 'i 'a kinautolu . . . pea tui kiate au, te u lilu 'a e ngaahi me'a vaivaí ko e mālohi kiate kinautolu."¹⁰

'Oku fa'a 'omi e ngaahi laumālie makehé 'i ha ngaahi sino ta'e hao-hao.¹¹ 'Oku lava 'e ha me'a-foaki 'o ha fa'ahinga sino pehē 'o fakamālohia ha fāmili 'i he loto fiemālie 'a e mātu'á

mo e ngaahi tokouá mo e tuofāfiné ke fakatatau 'enau mo'uí ki he fanau 'oku 'i ai ha'anau fie ma'u makehé.

Ko e holo 'o motu'á mo e maté ko ha me'a'ofa mo ia mei he 'Otuá. 'Oku mahu'inga ki he palani lahi 'o e fiefia 'a e 'Otuá e mate ho sino fakamatelié.¹² Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he 'oku faka'atā 'e he maté ho laumālie ke foki ki 'api kiate Ia.¹³ Mei he vakai 'oku ta'engatá, ko kinautolu pē 'oku 'ikai mateuteu ke fe'iloaki mo e 'Otuá 'oku nau lau 'oku fu'u vave e hoko mai 'a e maté.

'Oku 'ikai ke fai ha ofo 'i hono fakamatala 'i 'e he 'Aposetolo ko Paulá ko ho sinó ko ha "tempale 'o e 'Otuá."¹⁴ Koe'uhí he ko ha kongá mahu'inga ia 'i he palani ta'engata 'a e 'Otuá. Ko e taimi kotoa pē te ke sio ai he sio'atá, fakakaukau ko ho tempalé ho sinó. 'E lava he'etau houna'ia—he mo'oní ko iá he 'aho kotoa pē—'o tākiekina lelei ho'o ngaahi fili kau ki he anga ho'o tokanga 'i ho sinó mo ho'o faka'aonga 'i iá. Pea 'e makatu'unga ho iku'angá mei he ngaahi fili ko iá. 'Oku anga fēfē 'eni? Koe'uhí he ko ho sinó ko e tempale ia ho laumālie. 'Oku uesia ho laumālie mei he anga ho'o faka'aonga 'i ho sinó. 'oku kau 'i he ní'ihí 'o e ngaahi fili 'e makatu'unga mei ai ho iku'anga ta'engatá 'a e:

fiefia 'i ha mo'ui 'oku fuoloa ange, 'ofa lahi ange, pea kakato 'etau fiefiá.²³

'Oku 'ikai fai ha ofo, he ko e 'ahi-'ahi lahi taha ke hē mei he palani 'a e 'Otuá ki he fiefiá, 'oku tupu ia mei hono ngāue hala 'aki e ngaahi holi mahu'inga mei he 'Otuá. 'Oku 'ikai ke faingofua ma'u pē hono pule'i hotau u'á. 'Oku 'ikai hataua taha te ne lava 'o pule'i faka'aufuli ia.²⁴ 'Oku hoko e ngaahi fehalaaki. 'Oku hoko e tōnou-nou. Fakahoko mo e faiangahala. Ko e hā leva te tau fa'i? 'E lava ke tau ako meiate kinautolu. Pea te tau lava 'o fakatomala mo'oni.²⁵

Te tau lava 'o liliu 'etau tō'onga mo-'uí. 'E lava ke liliu 'etau holí. 'E founga fēfē? 'Oku taha pē e foungá. 'Oku toki lava pē 'a e liliu mo'oni—liliu faka'aufuli—'i he ivi faifakamo'ui, fakama'a, mo malava 'o e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.²⁶ 'Okú Ne 'ofa 'iate koe—'iate kimoutolu kotoa!²⁷ 'Okú Ne faka'atā ke ke ma'u Hono mālohí 'i ho'o tauhi vēkeveke, fakamātoato, mo totonu 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku faingofua *pehē pea mo pau*. Ko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí ko ha ongoongolelei ia 'o e liliu!²⁸

Ko e laumālie mālohi 'o e tangatá, 'a ia 'okú ne pule'i e ngaahi holi kovi 'o e kakanó, te ne pule'i 'e ia e ongó mo e u'á pea he 'ikai pōpula ia kiate kinautolu. Ko e fa'ahinga tau'atāina ia 'oku

mahu'inga ki he laumālié 'o hangē ko e mahu'inga 'a e 'okisikená ki he sinó! Ko e tau'atāina mo'oni 'a e tau'atāina ko ia mei hono pule'i kinautolu 'e he'e-tau ngaahi holi fakakakanó!²⁹

'Oku tau "tau'atāina ke fili 'a e tau'atāina mo e mo'ui ta'engatá . . . pe fili 'a e pōpulá mo e maté."³⁰ 'I he'etau fili ha hala mā'olunga ange ki he tau'atāina mo e mo'ui ta'engatá, 'oku kau e malí he hala ko iá.³¹ 'Oku tala 'e he Kāingalotú ko e "mali 'i he vā 'o ha tangata mo ha fefiné na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá pea ko e fāmilí 'a e uho e palani 'a e Tokotaha Fakatupú ki he iku'anga ta'engata 'o 'Ene fānaú." 'Oku tau toe 'ilo foki ko e "tu'unga tangatá pē fefiné ko e 'ulungaanga mahu'inga ia 'oku 'ilo' ai 'a e tu'unga mo e taumu'a 'o e tokotaha fakafo'ituituí, 'i he maama fakalaumālié, mo e mo'ui fakamatelié, pea mo e ta'engatá."³²

'Oku mahu'inga e mali 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefiné he ko ha kongata tefito ia 'o e tokāteline 'a e 'Eikí pea 'oku mahu'inga ia ki he palani ta'engata 'a e 'Otuá. Ko e mali 'i he vaha'a 'o ha tangata mo ha fefiné ko e sīpinga ia 'a e 'Otuá ki he kakato 'o e mo'ui 'i he māmaní pea 'i he langí. He 'ikai lava ke ngaohikovia, ta'e mahino, pe taki hala 'a e sīpinga 'a e 'Otuá ki he nofomali.³³ Kapau 'okú ke fie ma'u 'a e fiefia mo'oni. 'Oku malu'i 'e he sīpinga

ki he nofomali 'a e 'Otuá e mālohi toputapu 'o e fakatupú mo e fiefia 'i he feohi mo'oni 'o e malí.³⁴ 'Oku tau 'ilo ne mali 'a 'Ātama mo 'Ivi 'i he 'Otuá ki mu'a peá na a'usia e fiefia 'o e fakataha ko ha husepāniti mo ha uaiifí.³⁵

'I hotau kuongá, 'oku tokanga makehe mo fakatāutaha e ngaahi potungāue fakapule'angá ki hono malu'i 'o e nofomali koe'uhí he 'oku fokotu'u 'e he ngaahi fāmilī mālohí e founga lelei taha ki he mo'ui lelei, akó, uelofeá, mo e tu'umālie 'a e to'u tangata kei tupu haké.³⁶ Ka 'oku fu'u mālohi hono tāki-ekina e ngaahi potungāue fakapule'angá 'e he ngaahi ākenga fakasōsiálé mo e ngaahi fakakaukau fakaetangatá 'i he'enua fa'u, mo toe fa'u, mo feinga ke fakamālohia e ngaahi laó. 'Oku tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi lao mo e tu'utu'uni 'e fokotu'ú, *he 'ikai lava ke liliu* e tokāteline 'a e 'Eikí kau ki he malí mo e mo'ui ma'á.³⁷ Manatu'i: neongo ka fakalao'i 'e he tangatá e faiangahalá, 'e kei lau pē ia ko e angahala 'i he 'ao 'o e 'Otuá!

Lolotonga 'etau fa'ifa'itaki ki he anga'ofa mo e mava'ofa 'a hotau Fakamo'uí, mo fakamahu'inga 'i e totonu mo e ongo 'a e fānau kotoa 'a e 'Otuá, he 'ikai ke tau lava 'o liliu 'Ene tokāteliné. 'Oku 'ikai 'atautolu ke liliu ia. 'Oku 'omi 'Ene tokāteliné ke tau ako, mahino, mo tauhi ki ai.

'Oku lelei e tō'onga mo'ui 'a e Fakamo'uí. 'Oku kau 'i He'ene foungá e angama'a kimu'a he malí mo e anganofo kakato lolotonga e nofomali.³⁸ Ko e founga pē 'a e 'Eikí te tau a'usia ai e fiefia 'oku tolongá. 'Oku 'omi He'ene foungá ha fiemālie 'e tolongá ki hotau laumālié mo ha nonga e tu'u-loá ki hotau 'apí. Ka ko e lelei tahá, ko hono tataki kinautolu 'e He'ene foungá ki 'api kiate Ia mo 'etau Tamai Hēvaní, ki he mo'ui ta'engatá mo e hākeaki'i.³⁹ Ko e uho mo'oni 'eni 'o e ngāue mo e nāunau 'o e 'Otuá.⁴⁰

Si'oku kāinga 'ofeina, ko e 'aho takitaha ko ha 'aho ke fai ai ha fili, pea 'e makatu'unga hotau iku'angá mei he'e-tau ngaahi filí. 'E 'i ai ha 'aho te tau tu'u ai he 'ao 'o e 'Eikí ke fakamāu'i.⁴¹ Te tau fakahoko ha 'initaviu fakatāutaha mo Sisū Kalaisí.⁴² Te tau fakamatala ki he ngaahi fili ne tau fai fekau'aki mo

hotau sinó, 'ulungaanga fakalaumālié, mo e anga 'etau faka'apa'apa' i e sipinga 'a e 'Otuá ki he nofomalí mo e fāmílí. Ko 'eku lotu fakamātoató ke tau fai ha fili fakapotopoto he 'aho takitaha 'e a' u ki 'itāniti, 'i he huafa topupapu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Decisions Determine Destiny" (Church Educational System fireside, Nov. 6, 2005), 3; speeches.byu.edu.
2. Na'e fakamatala i lelei e fakakaukau ki he fakalalaka ta'engata 'e W. W. Phelps 'i he'ene fakalea 'o e himi ko e "Ka Ne ke 'Alu Ki Kolapa" (*Ngaahi Himi*, fika 177). 'Oku pehē 'e he veesi: ["'Oku 'ikai ke ngata e angama'á; / 'Oku 'ikai ke ngata e mālohí; / 'Oku 'ikai ke ngata e potó; / 'Oku 'ikai ke ngata e māmá. / 'Oku 'ikai ke ngata e uoungatahá; / 'Oku 'ikai ke ngata e talavou; / 'Oku 'ikai ke ngata e lakanga fakataula'eiki; / 'Oku 'ikai ke ngata e mo'oni.] 'Oku pehē 'e he faka'osinga 'o e veesi 5: "'Oku 'ikai ke ngata e nāunau; / 'Oku 'ikai ke ngata e ofá; / 'Oku 'ikai ke ngata e mo'ui; / 'Oku 'ikai ha mate 'i langi."
3. Sēnesi 1:27; vakai foki, Kolose 3:10; 'Alamā 18:34; 'Eta 3:15; Mōsese 6:9.
4. "Fānau Au 'a e 'Otuá," *Ngaahi Himi*, fika 193.
5. Vakai, Mātiu 10:37.
6. Vakai, Ma'ake 12:30–31.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:15.
8. 'Oku 'i ai foki ha ngaahi me'a kehe 'oku foaki mai 'e he 'Otuá ke ngāue 'i ho sinó. 'A ia ko e 'elemēniti hangē ko e sotiumé, potāsiūmé mo e kalasiūmé pea mo e konga hangē ko e vaí, suká mo e polotini 'oku mahu'inga kinautolu ki he mo'ui. 'Oku fengāue'aki e sinó mo e ngaahi kasa hangē ko e 'osikená mo e kāponi tai'okisaiti. 'Okú ne fa'u ha ngaahi hōmouni hangē ko e 'inisulini, 'atulenalini mo e tailokisini. 'Oku toe 'otomēti pē foki hono ngāue 'o e ngaahi me'a ni mo ha ngaahi konga kehe pē 'i ho sinó 'i ha ngaahi kupu tukupau. 'Oku 'i ai foki mo ha ngaahi konga kehe-kehe ho sinó 'oku nau fengāue'aki. Hangē ko 'eni, ko e konga ko ia ko e pituitary gland he konga ki lalo 'o e 'utó, 'okú ne tuku mai 'e ia ha hōmouni ke ne fakatupu 'a e cortex 'o e adrenal glands ke fa'u ai ha hōmouni adrenal cortical. 'Oku hanga leva 'e he fakautuutu ko ia 'a e lēvolo 'o e cortical hormones 'o ta'ota'ofi 'a e hū kitu'a mei he pituitary 'o e hōmouni stimulating hormone pea toe fakafoki. 'Oku ta'ota'ofi e māfana ho sinó 'i he vaha'a angamaheni ko e 98.6°F pe 37°C, 'o tatau ai pē pe 'okú ke 'i he 'ekuetá pe ko e Pole Noatē.
9. 'Oku 'asi ngofua ha ngaahi tūkunga; 'oku 'ikai 'asi ha ni'ihī. 'Oku tukufakaholo 'a e ni'ihī; kae 'ikai pehē ha ni'ihī. 'Oku 'i ai ha ni'ihī 'oku nau tu'u laveangaofua ki he kanisaa, 'i ai ha ni'ihī 'oku kovi ki ai ha me'a mo e alā me'a pehē. 'E lava ke tau takitaha 'ilo' i pē me'a 'oku kovi ki te kinautolu. pea tau ako ai he loto fakatōkilalo e me'a 'e ako'i mai 'e he 'Eiki, 'e lava ke hoko 'a e vaivaí ko ha mālohinga.
10. 'Eta 12:27.
11. 'Oku 'i ai ha ngaahi tūkunga ia he 'ikai pē lava ke fakalelei' i kakato kae 'oua ke toki

- a' u ki he Toetu'ú, 'a ia "'e fakafoki ai e me'a kotoa pē ki ho hono angatotonu mo haohaoá" ('Alamā 40:23).
12. Vakai, 'Alamā 42:8.
 13. Na'e tohi 'e he tangata fa'u Sāmē, "'Oku mahu'inga 'i he 'ao 'o le 'Eiki' 'a e pekia 'ene kakai mā'oni'oni" (Saame 116:15). 'Oku mahu'inga 'a e matē he ko hano talitai ia 'e he 'Eiki 'ki'api' 'a e kau mā'oni'oni.
 14. 1 Kolinitō 3:16; vakai foki, 6:19.
 15. 'Ēpalahame 3:23.
 16. Vakai, Selegaia 1:5.
 17. Vakai, 'Alamā 13:2–3.
 18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:55–56.
 19. Vakai, 'Alamā 13:2–3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:38–57.
 20. Ko e ngaahi 'ulungaanga ko e "tuí, angama'á, 'iló, anga fakama'uma'ú, fa'a kātaki, fe'ofofani fakakāingá, anga faka-'Otuá, manava'ofá, loto fakatōkilaló, mo e fa'a ngāue" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:6), 'oku kau kinautolu he ngaahi me'a-foaki fakalaumālie 'e lava ke tau fakatupulaki mo ma'ú. 'Oku kau 'a e loto hounga'ia 'i he 'ulungaanga fakalaumālie 'e lava ke fakatupulaki. 'Oku hanga 'e he loto hounga'ia 'o fakafōtunga mai e lotó mo e ola e ngāue. Pea 'i he taimi kuo "fanau' i fakalaumālie koā 'i he 'Otuá" 'e lava ke mou tali he loto hounga'ia 'a Hono tatau 'i homou fofongá (vakai, 'Alamā 5:14).
 21. Vakai, 1 Kolinitō 12; 14:1–12; Molonai 10:8–19; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:10–29.
 22. 'Oku fakatauele' i ha ni'ihī he nau fa'a kai. "Kuo a'u 'a e sino nge'enge'ē ia ki he tu'unga fakatu'uatāmaki he funga 'o e māmaní, pea 'oku mālohó ha kakai 'e toko 2.8 miliona he ta'u ko e tupu mei he sino nge'enge'ē" ("10 Facts on Obesity," World Health Organization, Mar. 2013, www.who.int/features/factfiles/obesity/en. 'Oku fakatauele' i ha ni'ihī ia ke nau kai si'isi' i. 'Oku uesia 'e he ta'e fiefiekai ia mo e ilifia he kai, ha mo'ui, nofomali mo ha ngaahi fāmili tokolahi. Pea 'oku fakatauele' i ha ni'ihī ia 'e he holi fakasekisuale, 'a ia 'oku ta'ofi 'e he Tupu-angá. 'Oku 'oatu ha fakamahino 'i he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule' i 'o e Siasí*, 'a ia 'oku pehē ai: "Ko e fono 'a e 'Eiki ki he angama'á ko e faka'ehi'ehi mei he fetu'utaki fakasekisuale 'oku te'eki fai ha mali fakalaó pea mo anganofó 'i he nofomalí. . . . Ko ha angahala lahí 'a e tonó, fe'auakí, nonofokovi fakahomosekisuale pe nonofokovi fakafefiné, pea mo e ngaahi tō'onga ta'emā'oni'oni, ta'efakanatula pe ta'ema'a kotoa pē." Toe hoko atu pē mei he tohi tu'utu'uni: "'Oku maumau 'i 'e he tō'onga fakahomosekisuale 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá, pea 'oku fehanganagai ia mo e ngaahi taumu'a 'o e tu'unga tangata pe fefine 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, mo ta'ofi 'a e kakai mei he ngaahi tāpuaki 'e lava ke ma'u 'i he mo'ui fakafāmili mo e ngaahi ouau fakamo'ui 'o e ongo-ongolelei. . . . Neongo 'oku fakafepaki' 'e he Siasí 'a e tō'onga fakahomosekisuale, ka 'oku ala atu 'o tokoni 'i he loto mahino mo e faka'apa'apa ki he ni'ihī fakafōtuitui 'oku fetokanga'aki pē 'a e tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné" ([2010], 21.4.5, 6).
 23. Vakai, 1 Kolinitō 6:9–20; Sēmisi 1:25–27; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava

- 130:20–21. Pea 'oku totonu ke tau manatu' i ma'u pē ko e "'oku 'i ai 'a e tangatá ke nau ma'u 'a e fiefiá" (2 Nifai 2:25).
24. Ko e mo'ui fakamatelié ko ha taimi 'ahi'ahi'anga ia, 'o hangē ko 'ene hā he folofolá: "Pea te tau sivi' i 'a kinautolu 'i he me'a ni, ke vakai pe te nau fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eiki ko honau 'Otuá ki te kinautolu" ('Ēpalahame 3:25).
25. Vakai, Mōsaia 4:10; 'Alamā 39:9; Hilamani 15:7. 'Oku kau 'i he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2* e pōpōaki ko 'eni: "'E lava ke fakamolemole' i 'a e ngaahi 'ulungaanga fakahomosekisuale 'i he fakatomala fakamātoato" (21.4.6).
26. 'Oku fakafou 'i he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi pea mo e talangofua ki he ngaahi teftito 'i mo'oni 'o e ongoongolelei, 'a e malava ke fakahaofi e fa'ahnga kotoa pē 'o e tangatá (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:4; Ngaahi Teftito 'o e Tuí 1:3).
27. Vakai, 'Eta 12:33–34; Molonai 8:17.
28. Vakai, Mōsaia 5:2; 'Alamā 5:12–14.
29. Vakai, Loma 8:13–17; Kalētia 5:13–25; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:86.
30. 2 Nifai 2:27.
31. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:1–4.
32. "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
33. Vakai, Mātiu 19:4–6; Mōsaia 29:26–27; Hilamani 5:2.
34. 'Oku fā'ele' i mai e tokotaha kotoa pē mo hono 'ulungaanga makehe, chromosomes, mo e DNA (deoxyribonucleic acid). Ko e DNA ko ha molecule ia 'okú ne fa'ufu'a fakakouti 'a e ngaahi fa'unga fakasenetiki 'oku faka'aonga 'i ki hono fakatupulaki mo ngāue' i 'o e fanga ki' i selo mo'ui. 'Oku fa'u e DNA 'o e tokotaha takitaha 'i he taimi 'oku fakataha' i ai 'a e DNA mei he tamaí mo e fa'e'e ke fa'u 'a e DNA 'o ha sino fo'ou—'a ia ko ha ngāue fetakinima ia 'a e tamaí, fa'e'e mo e fānau.
35. Vakai, Sēnesi 2:24–25; 3:20–21; 4:1–2, 25.
36. Na'e tohi 'e Dr. Patrick F. Fagan 'o pehē: "Ko e fa'unga langa tu'uloa ko ia 'oku fakafalala ai 'a e kaha'u 'o e tu'unga faka-ekonōmika, [ko e] 'api 'o e mātu'a malí—tautefito ki he fāmili 'oku 'i ai e fānau 'oku nau lotu fakauiké. . . . 'Oku fa'u 'e he nofomali kotoa pē ha 'api fo'ou, ko ha 'iunite faka'ekonōmika tau'atāina 'okú ne vilohi 'a e pa'anga hūmái, fakamolé, fakahū silini mo e 'inivesimen" ("The Family GDP: How Marriage and Fertility Drive the Economy," *The Family in America*, vol. 24, no. 2 [Spring 2010], 136).
37. Vakai, 'Ekesōtosi 20:14; Levitiko 18:22; 20:13; Teutalōnome 5:18; Mātiu 5:27–28; Ma'ake 10:19; Luke 18:20; Loma 1:26–27; 13:9; Mōsaia 13:22; 3 Nifai 12:27–28; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:24; 59:6.
38. Vakai, Gordon B. Hinckley, "This Thing Was Not Done in a Corner," *Ensign*, Nov. 1996, 49.
39. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
40. Vakai, Mōsese 1:39.
41. Vakai, 2 Nifai 9:41, 46; Mōsaia 16:10.
42. 'E fakamāu' i kaitautolu 'o fakatatau mo 'etau ngāue mo e holi hotau lotó (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:9; vakai foki, Hepelú 4:12; 'Alamā 18:32; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:16; 88:109).

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai

'Ofa ke tau fakahaa'i ha anga'ofa lahi angé ki he ni'ihī kehé pea ke tau femo'uekina ma'u pē 'i hono fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí.

Si'i kāinga 'ofeina, 'oku fonu hoku lotó 'i he'etau a'u mai ki he faka'osinga 'o e konifelenisi

lahi faka'ofa'ofa ko 'eni 'o e Siasí. Kuo fafanga fakalaumālie kitautolu 'i he'etau fakafanongo ki he fale'i mo e

fakamo'oni 'a kinautolu kuo nau kau mai ki he fakataha taki taha.

Kuo tau monū'ia ke fakataha mai ki he Senitā Konifelenisi faka'ofa'ofā ni 'i he melino mo e malu. Kuo fakamafola atu e konifelenisi ki he ngaahi konitēniti mo e kakai 'i he feitu'u kotoa pē. Neongo 'oku mau nofo mama'o mei hamou tokolahi ka 'oku mau ongo'i homou laumālié.

Ki homau Ngaahi Tokoua kuo tukuange 'i he konifelenisi ni, tuku mu'a ke u fakahaa'i atu ha fakamālō loto hounga'ia mei he Siasí kotoa koe'uhí ko e ngaahi ta'u lahi 'o ho'omou ngāue mateakí. Kuo ta'efa'alaua ha kakai kuo lavemonū 'i ho'omou ngaahi tokoni ki he ngāue 'a e 'Eikí.

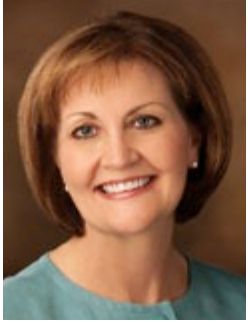
'Oku ou fakamālō loto hounga'ia ki he Kuaea Tāpanekalé mo e ngaahi kuaea kehe ne kau mai ki he konifelenisi ni. Kuo faka'ofa'ofa 'a e hivá pea na'á ne tānaki mai e Laumālie makehe kuo tau ongo'i he fakataha'anga takitaha.

'Oku ou fakamālō atu 'i ho'omou lotua kinautolu mo e Kau Taki Mā'olungá kotoa pea mo e kau 'ōfisa mā'olunga 'o e Siasí. 'Oku fakamālohia ai kinautolu.

'Ofa ke nofo'ia kimoutolu 'e he ngaahi tāpuaki 'o e langí. 'Ofa ke fakafonu homou 'apí 'aki 'a e 'ofa mo e faka'apa'apa pea mo e Laumālie 'o e 'Eikí. 'Ofa ke mou tanumaki ma'u ai pē ho'omou fakamo'oni ki he ongoongoleléi pea ke hoko ia ko ha malu 'i kiate kimoutolu mei he ngaahi fakatauele 'a e filí.

Kuo 'osi 'a e konifelenisi. 'I he'etau foki ki hotau 'apí, 'ofa ke tau foki malu atu ki ai. 'Ofa ke nofo'ia kitautolu 'e he Laumālie kuo tau ongo'i hení 'i he'etau fakahoko 'etau ngaahi ngāue faka'ahó. 'Ofa ke tau fakahaa'i ha anga'ofa 'oku lahi angé ki he ni'ihī kehé pea ke tau femo'uekina ma'u pē 'i hono fakahoko e ngāue 'a e 'Eikí.

Sí'oku kāinga, 'ofa ke tāpuaki'i kimoutolu 'e he 'Eikí. 'Ofa ke nofo'ia kimoutolu 'e he melino kuó Ne tala'ofa maí 'i he 'ahó ni pea ma'u ai pē. 'Oku ou tatau atu kae 'oua ke tau toe fakataha mai 'i ha māhina 'e ono mei heni. 'I he huafa hotau Fakamo'ui mo e 'Eiki ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

Fai 'e Linda K. Burton
Palesitēni Lahi 'o e Fine'ofá

Ko e Mālohi, Fiefia, mo e 'Ofa 'i hono Tauhi 'o e Fuakavá

'Oku ou fakaafe'i kitautolu takitaha ke tau vakavakai 'i e lahi 'etau 'ofa he Fakamo'uí, 'o fua 'aki ia e founa 'oku tau tauhi fiefia ai 'etau ngaahi fuakavá.

Oku ou fie kamata 'aki ha talanoa 'oku ongo ki hoku lotó.

Ne ui 'e ha tangata 'i ha efiafi 'e taha 'ene fanga sipi 'e toko nimá ke nau hū ki he palepalé 'o malu ai 'i he po'ulí. Na'e mamata hono fāmilí mo e loto fiefia lahi 'i he'ene uí, "Mou omi," pea 'i he taimi pē ko iá, ne tafoki kotoa e fo'i 'ulu 'e nimá ki he feitu'u na'á ne 'i aí. Ne kamata lele leva e fanga sipi 'e toko fā kiate ia. Na'á ne milimili honau 'ulú takitaha 'o e toko faá 'i he 'ofa mo e manava'ofa. Na'e 'ilo 'e he fanga sipi hono le'ó pea nau 'ofa 'iate ia.

Ka na'e 'ikai ke lele mai 'a e sipi hono nimá. Ko e sipi fefine lahi 'eni pea ko e hili pē 'eni ha ngaahi uike si'i hono foaki mai 'e hono tauhi, mo ne talaange ko e sipi hehengi, talangata'a, pea 'okú ne takihala'i ma'u pē 'a e fanga sipi kehé. Na'e tali 'e hono tauhi fo'ou 'a e sipi peá ne ha'i ia ki ha fu'u pou 'i he loto 'ata'ataá ke nofo ma'u.

Na'á ne fa'a kātaki 'i hono ako'i e sipí ke 'ofa 'iate ia mo e fanga sipi kehé pea a'u 'o 'ai pē ha ki'i maea nounou 'i hono kiá kae 'ikai ke toe ha'i.

'I he mamata hono fāmilí 'i he efiafi ko iá, na'e fakaofi atu 'a e tangatá ki he sipí, 'i he ngata'anga 'o e loto 'ata'ataá peá ne lea angavaivai atu, "Ha'u foki. He 'ikai ke toe ha'i koe. 'Okú ke tau'atāina." Na'á ne toki ala atu 'i he loto 'ofa, hili hono nimá 'i hono 'ulú, peá na lue fakataha mai mo e fanga sipi kehé ki he palepalé.¹

'I he laumālie 'o e talanoa ko iá, 'oku ou lotua ke tokoni'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oní'oní ke tau ako fakataha he pooni kau ki hono tauhi 'o e fuakavá. 'Oku 'uhinga e fakahoko mo tauhi 'o e ngaahi fuakavá ki he'etau fili ke ha'i kitautolu ki he'etau Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi. Ko e tukupā ia ke muimui ki he Fakamo'uí. Ko e falala ia kiate Iá mo e holi ke fakahaa'i 'etau hounga'ia 'i He'ene

feilaulau ke fakatau'atāina'i kitautolu 'o fakafou 'i he me'a'ofa ta'e fakangatangata 'o e Fakaleléi.

Na'e fakamatala'i 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani "ko e fuakavá ko ha aleapau fakalaumālie, ko ha palōmesi topu-tapu ki he 'Otua ko 'etau Tamaí te tau mo'ui pea fakakaukau mo ngāue 'i ha founa pau—'a e founa 'a Hono 'Alo ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisi. 'I he'etau fai iá, 'oku palōmesi mai e Tamaí, 'Aló mo e Laumālie Mā'oní'oní te tau ma'u 'a e nāunau kotoa 'o e mo'ui ta'engatá."² 'I he aleapau ko iá, 'oku fokotu'u ai 'e he 'Eiki 'a e ngaahi makatu'ungá pea tau loto fiefiālie ke tauhi kinautolu. Ko hono fakahoko mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá ko hano fakahaa'i ia 'o 'etau tukupā ke tau hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí.³ Ko hono mo'oní ko e fāifeinga ia ki he 'ulungaanga 'oku fakamatala'i lelei taha 'i ha kupu'i lea 'o ha himi manakoa: "[Te u 'alu ki he feitu'u 'okú ke finangalo ke u 'alu ki aí. . . . Te u lea 'aki e me'a 'okú ke finangalo ke u lea 'akí. . . . Te u hoko ki he me'a 'okú ke finangalo ke u hoko ki aí.]"⁴

Ko e Hā 'Oku Tau Fakahoko mo Tauhi ai e Ngaahi Fuakavá?

1. 'Oku fakamālohia, fakaivia, mo malu 'i kitautolu 'i hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá.

Na'e mamata 'a Nīfai 'i ha me'a-hā-mai ki he ngaahi tāpuaki mahu'inga 'oku foaki 'e he 'Eiki ki he kau tauhi fuakavá: "Pea na'e hoko 'o pehē ko au, Nīfai, na'á ku vakai ki he mālohi 'o e Lami 'a e 'Otuá, pea na'e tō ia . . . ki he kakai 'o e fuakava 'o e 'Eiki, . . . pea na'e fakamahafu 'a kinautolu 'aki 'a e mā'oní'oní pea mo e mālohi 'o e 'Otuá 'i he fu'u nāunau lahi."⁵

Ne u toki fe'iloaki mo haku kame'a mamae fo'ou. Ko ha fefine kei talavou na'á ne fakamo'oni ko e hili 'ene ma'u hono 'enitaumeni fakatemi-palé, na'á ne ongo'i kuo fakamālohia ia 'aki e mālohi ke ne faka'ehi'ehi mei he ngaahi 'ahi'ahi na'á ne fa'a fefa'uhi mo ia he kuohilí.

'I he'etau tauhi 'etau ngaahi fuakavá, 'oku tau ma'u ai foki e lototo'a mo e mālohi ke tokoni 'i he'etau fefua'aki 'a 'etau ngaahi kavengá. Ne a'usia

'e ha tamasi'i 'a ha fefine loto mamahi ha 'ahi'ahi faingata'a 'o e mo'ui. Koe'uhí ko 'ene falala ki hono ngaahi tokoua he Fine'ofá 'oku nau tauhi 'enau fuakavá, na'á ne lototo'a ai ke fakaafe'i kinautolu ke nau 'aukai mo lotua 'ene tamasi'i. Na'e fakahaa'i 'e ha fefine 'e taha peheange mai na'á ne kole ke lotua tataua ia 'e hono ngaahi tokouá. 'I he ngaahi ta'u kimu'á, na'e faingata'a'ia 'ene tamasi'i. Peheange mai na'á ne fakaafe'i kinautolu ke nau tokoni'i hono fāmilí 'i hono fuesia e kavengá ni. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, "I he me'á ni 'e 'ilo ai 'e he kakai kotoa pē ko 'eku kau ākongā 'a kimoutolu kotoa pē 'o kapau te mou fe'ofa'aki kiate kimoutolu."⁶

'E kau fefine, 'oku tau ma'u kotoa ha ngaahi kavenga ke fuesia mo vahevahe atu. Ko e fakaafe ke fefua'aki 'etau ngaahi kavengá ko ha fakaafe ia ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá. 'Oku mahu'ingamālie ange he 'ahó ni 'i ha toe taimi kimu'a 'a e fale'i 'a Lusi Meki Sāmita ki he fuofua kau Fine'ofá: "Kuo pau ke tau fefakahoungā'i'aki, fetokanga'i'aki, fefakafiemālie'aki pea ma'u mo e ngaahi fakahinohino ko ē te tau

lava 'o nofo fakataha ai 'i he langí."⁷ Ko e tumutumu 'eni 'o e tauhi fuakavá mo e faiako 'a'ahi!

'Oku fakamanatu mai 'e he Tohi 'a Molomoná mo e palōfita ko 'Alamaá na'e pau ke ne mafasia 'i hono foha angatu'ú. Ka na'e monū'ia 'a 'Alamā ke faitāpuekina ia 'aki ha kāinga tauhi fuakava 'i he ongoongoleléi 'a ia na'a nau ului mo'oni ki he 'Eikí pea kuo nau 'ilo 'a e 'uhinga 'o e fefua'aki 'o e ngaahi kavengá. 'Oku tau maheni mo e veesi 'i he tohi 'a Mōsaiá 'oku fakamatala ki he fu'u tui lahi 'i hono lotua 'e 'Alamā hono fohá. Ka 'oku pehē 'e he fakamatalá na'e "afio'i 'e he 'Eikí 'a e ngaahi lotu 'a hono kakai, kae 'uma'ā foki 'a e ngaahi lotu 'a 'ene taimaio'eiki ko 'Alamaá."⁸

'Oku tau 'ilo 'oku fiefia ma'u pē 'a e 'Eikí "i he laumālie 'e toko taha 'oku fakatomalá,"⁹ ka 'oku mahulu ange 'etau holi ke muimui 'etau fānaú ki he fale'i 'a Palesiteni Heneli B. 'Aealingí ke "kamata kei taimi pea mo tala-ngofua ma'u pē" 'i hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá.¹⁰ Ne 'ikai fu'u fuoloa mei heni hano 'ohake ha fehu'i fakatupu fakakaukau mo fakamātoato

mo'oni 'i ha fakataha alēlea 'a e kau taki lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houalotú: 'oku tau 'amanaki mo'oni koā 'e tauhi 'e he fānau ta'u valú 'enau ngaahi fuakavá? 'I he'emaui fealēlea'aki fakatahá, na'e fokotu'u ai ko e founga 'e taha ke teuteu'i ai e fānaú ke fakahoko mo tauhi 'enau ngaahi fuakava 'i he papitaisó, ko hono tokoni'i kinautolu ke nau ako ke fakahoko mo tauhi ha palōmesi faingofua.

'Oku 'atā ki he mātu'a faivelengá ke 'ilo 'a e founga lelei taha ke ako'i ai ke feau e ngaahi fie ma'u 'a 'enau fānaú. 'I he fekumi 'a e mātu'á mo ngāue'i e fakahā fakatāutahá, fealēlea'aki fakatahá, pea tokanga'i mo ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni faingofua 'o e ongoongoleléi, te nau ma'u ai 'a e mālohi ke fakamālohia mo malu'i honau ngaahi fāmilí. 'E lava ke tokoni foki 'a e kau mēmipa kehe 'o e fāmilí. Na'e ako'i kiate kinautolu 'e he'emaui kui matātangatá 'a e mahu'inga 'o hono tauhi 'o e ngaahi palōmesi 'o fakafou 'i ha hiva faingofua na'e peheni: "Kimu'a ke ke fai ha palōmesi, fakakaukau lelei ki hono mahu'ingá. Pea 'i ho'o fai iá, tohi tongi ia 'i ho lotó. Tohi tongi ia 'i ho lotó." Na'e ako'i e ki'i hiva ko iá 'i he 'ofa, loto tui, mo e mālohi koe'uhí he na'e tohi tongi 'e he'emaui Kuitangatá 'ene ngaahi palōmesi 'i hono lotó.

'Oku ou 'ilo ha fa'ē poto 'okú ne fakakau mai 'ene fānaú 'i he'ene fāifeinga ke tauhi 'ene ngaahi fuakavá. 'Okú ne fiefia ke fua e ngaahi kavenga 'a e kaungā'apí, kaungāme'á, mo e kāingalotu 'o e uōtí—mo fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku fie ma'u fakafiemālie. Na'e 'ikai ko ha me'a faka'ohovale ia 'a e toki ha'ú ni 'ene tama fefine kei talavou' 'o kole tokoni ke ne 'ilo ha founga ke fakafiemālie'i lelei taha ai hono kaungāme'a ne toki mālōlō 'ene tamaí. Ko ha taimi lelei ia ke ako'i ange ko 'ene holi ke fakafiemālie'i hono kaungāme'á ko e founga ia 'e taha ki hono tauhi 'ene fuakava 'i he papitaisó. Te tau 'amanaki fēfē ke fakahoko mo tauhi 'e he fānaú e ngaahi fuakava fakatemi-palé kapau 'oku 'ikai ke tau 'amanaki atu ke nau tauhi 'enau 'uluaki

fuakavá— 'enu fuakava 'i he papitaisó?

Na'e fakatokanga'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti, "Ko e taha 'o e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga taha 'e lava ke tau foaki ki he māmaní, ko e mālohi ko ia 'o ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisí, 'a ia 'oku ako'i ai 'a e ongo-ongolelé, tauhi ai e ngaahi fuakavá pea mahutafea ai e 'ofá."¹¹ Ko e hā ha ngaahi founa te tau lava 'o 'ai ha 'api pehē ke teuteu'i ai 'etau fānaú ke nau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava fakatemipalé?

- Te tau lava 'o 'ilo fakataha ki he 'uhinga ke mo'ui taau ke ma'u ha lekomeni temipalé.
- Te tau lava 'o 'ilo fakataha e founa ke fakafanongo ai ki he Laumālie Mā'oni'oní. Koe'uhí 'oku ma'u 'a e 'enitaumeni temipalé 'i he fakahā, 'oku fie ma'u ke tau ako 'a e taukei mahu'inga ko iá.
- Te tau lava 'o 'ilo fakataha e founa ke ako ai 'o fakafou 'i hono faka'aonga'i e ngaahi fakataipe, 'o kamata 'aki e ngaahi fakataipe toputapu 'o e papitaisó mo e sākalamēnití.
- Te tau lava 'o 'ilo fakataha e 'uhinga 'oku toputapu ai e sinó, 'uhinga 'oku fa'a ui ai ia ko ha temipalé, pea mo e founa 'oku fekau'aki ai e vala tāú mo e teuteu lelé ki he natula toputapu 'o e teunga temipalé.
- Te tau lava 'o 'ilo 'a e palani 'o e fiefiá 'i he folofolá. Ko 'etau maheni ange ko ia mo e palani 'a e Tamai Hēvaní mo e Fakalelé 'i he folofolá, ko 'ene toe mahu'ingamālie ange ia 'a e moihū he temipalé.
- Te tau lava 'o ako fakataha ki he ngaahi talanoa 'o 'etau ngaahi kuí, fakatotolo e hisitōlia fakafāmilí, hokohoko fakamotu'aleá, pea mo fakahoko e ngāue fakatemipale fakafofonga ma'á e ngaahi 'ofa'anga kuo pekiá.
- Te tau lava 'o 'ilo fakataha 'a e 'uhinga 'o e ngaahi fo'i lea hangē ko e 'enitaumeni, ouau, sila, lakanga fakataula'eikí, ngaahi kī, mo e ngaahi fo'i lea kehe 'oku fekau'aki mo e moihū he temipalé.
- Te tau lava 'o ako'i 'oku tau ō ki he

temipalé ke fakahoko e ngaahi fuakava mo e Tamai Hēvaní—pea 'oku tau foki ki 'api 'o tauhi kinautolu!¹²

Tau manatu'i mu'a 'a e fakakaukau 'o e "lelé, lelé angé, mo e lelé tahá" 'i he taimi 'oku tau faiako aí.¹³ 'Oku lelé ke ako'i 'etau fānaú kau ki he temipalé. 'Oku lelé ange ke teuteu'i mo 'amanaki atu te nau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá. Ko e lelé tahá ke fakahā kiate kinautolu 'i he fa'ifa'itaki'anga 'oku tau pīkitai fiefia ki he'etau ngaahi fuakava he papitaisó mo e temipalé! Kau fafine 'oku tau fakatokanga'i nai hotau fatongia mahu'inga 'i he ngāue 'o e fakamo'uí 'i he'etau lehilehi'i, ako'i, mo teuteu'i 'etau fānaú ke nau fakalalakaka atu 'i he hala 'o e fuakavá? 'E hoko mai e mālohi ke fai pehē 'i he'etau faka'apa'apa'i mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá.

2. 'Oku mahu'inga hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá ki he fiefia mo'oni.

Na'e akonaki 'a Palesiteni Tōmasi S.Monisoni 'o pehē, "Kuo pau ke tau faka'apa'apa'i 'a e ngaahi fuakava toputapú, pea ko hono tauhi faivelenga kinautolú, ko e hala ia ki he fiefiá."¹⁴ 'Oku tau lau 'i he 2 Nifái, "Pea na'e hoko 'o pehē na'a mau nofo 'i he fiefia."¹⁵ Kimu'a ange 'i he vahe tatau pē 'oku tau 'ilo ai na'e toki langa 'e Nifai mo hono kakaí ha temipale. Ko e mo'oni ko e kakai tauhi fuakava fiefia kinautolu! Pea 'oku tau lau 'i he tohi 'a 'Alamaá, "Kae vakai na'e te'eki ke 'i ai ha taimi fakafiefia ange 'i he kakai 'o Nifái, talu mei he ngaahi 'aho 'o Nifái, 'o hangē ko e ngaahi 'aho 'o Molo-naí."¹⁶ Ko e hā hono 'uhingá? 'Oku tau toe 'ilo ai 'i ha veesi kimu'a na'a nau "tui faivelenga 'i hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikí."¹⁷ Ko e kakai tauhi fuakavá ko ha kakai tauhi fekau kinautolu!

'Oku ou manako 'i he folofola 'oku pehē: "Pea ko 'eni 'i he fanongo 'a e kakai ki he ngaahi leá ni ['uhinga ia ki he ngaahi lea 'oku nau fakamatala 'i 'a e fuakava 'o e papitaisó], na'a nau pasipasi honau nimá 'i he fiefia, 'o nau kaila: Ko e faka'amu ia 'a homau lotó."¹⁸ 'Oku ou sai'ia 'i he holi honau lotó. Na'a nau holi fiefia ke fakahoko

mo tauhi 'enu ngaahi fuakavá!

'I he Sāpate 'e taha na'e fakamatala fiefia 'e ha fefine kei talavou, "Te u kai sākalamēnití he 'ahó ni!" Ko e fē taimi fakamuimuitaha ne tau fiefia ai 'i he faingamālie ko iá? Pea 'oku tau fakahaa'i fēfē ia? 'Oku tau fai 'eni 'aki 'etau manatu *ma'u ai pē* ki he Fakamo'uí mo tauhi *ma'u ai pē* 'Ene ngaahi fekaú, 'a ia 'oku kau ai hono tauhi Hono 'aho Sāpaté ke mā'oni'oní. 'Oku tau fai ia 'aki 'etau *manatu ma'u ai pē* kiate ia 'i he'etau fakahoko *ma'u pē* 'etau ngaahi lotu fakatāutaha mo fakafāmilí, ako folofola faka'ahó, mo e efiafi fakafāmilí fakauiké. Pea ko e taimi pē 'oku tau puputu'u pe ta'e mahu'inga'ia ai 'i he ngaahi me'a mahu'ingá ni, 'oku tau fakatomala leva pea toe kamata fo'ou.

'Oku hanga 'e hono fakahoko mo tauhi fiefia 'etau ngaahi fuakavá 'o 'omi ha fakamo'oni mo ha 'uhinga ki he ngaahi ouau toputapu mahu'inga mo fakahaofi 'oku tau fie ma'ú ke tau lava ai 'o ma'u "'a e me'a kotoa pē 'oku ma'u 'e [he] Tamai."¹⁹ Na'e lea 'a Palesiteni Heneli B. 'Aealingi ko e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakavá ko e "ngaahi makamaile fakalaumālie'ia he taimi na'á ne akonaki ai: "Ko e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko ha kakai 'o e fuakava. Mei he 'aho 'o hotau papitaisó 'o a'u ki he ngaahi makamaile fakalaumālie 'o 'etau

mo'uí, 'oku tau fakahoko ai ha ngaahi palōmesi ki he 'Otuá pea 'okú Ne fakahoko mai ha ngaahi tala'ofa kiate kitautolu. 'Okú Ne tauhi *ma'u pē* 'Ene ngaahi tala'ofá 'o fakafou mai He'ene kau tamaio'eiki kuo fakamafai'i, ka ko e sivi mahu'inga ia 'o 'etau mo'uí ke vakai pe *te tau* fakahoko mo tauhi 'etau ngaahi fuakava mo Iá."²⁰

3. 'Oku hanga 'e hono tauhi 'etau ngaahi fuakavá 'o fakahaa' i 'etau 'ofa ki he Fakamo'uí mo 'etau Tamai Hēvaní.

I he ngaahi 'uhinga kotoa 'oku totonu ke tau tōtōivi ai 'i hono tauhi 'etau fuakavá, ko e 'uhinga 'eni 'oku mālohi ange ia he toengá kotoa—ko e 'ofá. 'Oku ongo mo'oni ki hoku lotó ha veesi 'i he Fuakava Motu'á 'i he'etau fakakaukau ki he tefito'i mo'oni 'o e 'ofá. Ko hai 'iate kitautolu 'oku 'ikai ke ongo ki ai 'a e talanoa fakafolofola ki he fe'ofa'aki 'a Sēkope mo Lesieli. "Pea na'e ngāue 'a Sēkope 'i he ta'u 'e fitu, ke ne ma'u 'a Lesieli; pea na'e tatau ia kiate ia mo e 'aho si'i pē, koe'uhí ko 'ene 'ofa lahi kiate iá?"²¹ Ngaahi tokoua, 'oku tau tauhi nai 'etau ngaahi fuakavá 'aki e fa'ahinga 'ofa lí'oa mo mateaki pehē?

Ko e hā na'e finangalo lelei ai 'a e Fakamo'uí ke Ne tauhi 'Ene fuakava mo e Tamai' pea fakahoko Hono misiona fakalangi ke fakalelei ma'á e ngaahi angahala 'a e māmani? Ko 'Ene 'ofa ia ki He'ene Tamai Hēvaní mo 'Ene 'ofa kiate kitautolú. Ko e hā e 'uhinga na'e finangalo lelei ai 'a e Tamai' ke faka'atā Hono 'Alo pē 'e Taha Na'e Fakatupu mo haohaoá ke mamahi 'o mahulu ia he me'a 'oku lava ke fakamatala'í, ke Ne fua e ngaahi angahalá, loto mamahi, mahamahakí, mo e ngaahi vaivai 'a e māmani' mo e me'a kotoa pē 'oku 'ikai tuha mo e mo'uí nī? 'Oku tau ma'u e talí 'i he leá ni: "He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú."²²

"Kapau 'oku tau hounga'ia kato 'i he ngaahi tāpuaki lahi 'oku tau ma'ú 'i he huhu' i na'e fai ma'a-tautolú, 'e 'ikai ha me'a 'e kole mai 'e he 'Eiki meiate kitautolu te tau ta'e vēkeveke mo loto lelei ke fai."²³ Fakatautu ki he lea ko 'eni na'e fai 'e

Palesitēni Siosefa Filitingi Sāmitá, ko hono tauhi 'o e fuakavá ko e founga ia 'e taha ke fakahaa' i ai 'etau 'ofa ki he Fakalelei ta'e- mafakamatala' i mo ta'e-fakangatangata 'a hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í pea mo e 'ofa haohaoa 'a 'etau Tamai Hēvaní.

Na'e fokotu'u mai 'e 'Eletā Hōlani, "Oku 'ikai ke u fakapapau' i pe ko e hā e me'a te tau a'usia 'i he 'Aho 'o e Fakamāú, ka te u mātu'aki 'ohovale 'o kapau he 'ikai fai mai kiate kitautolu 'e he 'Otuá 'i he fepōtalanoa'aki ko iá 'a e fehu' i tonu ko ia ne fai 'e Kalaisi kia Pitá: 'Na'á ke 'ofa 'iate au?"²⁴ I he pōnī 'oku ou fakaafe' i kitautolu takitaha ke tau vakavakai' i e lahi 'etau 'ofa he Fakamo'uí, 'o fua 'aki ia e founga 'oku tau tauhi fiefia ai 'etau ngaahi fuakavá. Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, "Ko ia 'okú ne ma'u 'eku ngaahi fekaú 'o fai ki a'í, ko ia ia 'oku 'ofa kiate aú: pea ko ia 'oku 'ofa kiate aú, 'e 'ofa 'a 'eku Tamai' kiate ia, pea te u 'ofa mo au kiate ia, pea te u fakahā au kiate ia."²⁵ Hono 'ikai lahi 'etau fie ma'u kotoa ke hā ma'u pē 'a e Fakamo'uí 'i he'etau mo'uí faka'ahó!

Fakatauange ke tau manatu' i na'a mo kinautolu kuo talangata' a 'i he kuohilí pe lolotonga faingata' a' iá, 'e lava ke nau ongo' i 'a e ala mai 'a e to'ukupu 'o e Tauhisipi Lelei ki honau

'ulú pea nau fanongo ki Hono le'ó 'okú Ne folofola mai: "Ha'u foki. 'Oku 'ikai ke toe ha' i koe. 'Okú ke tau'atāina." Na'e folofola 'a e Fakamo'uí 'o pehē, "Ko au ko e tauhi lelei: 'oku foaki 'e he tauhi lelei 'a 'ene mo'uí koe'uhí ko e fanga sipí."²⁶ 'Oku lava ke Ne folofola 'aki ia he na'á Ne tauhi 'Ene ngaahi fuakavá 'i he 'ofa. Ko e fehu' i leva, te tau fai nai ia? Fakatauange ke tau laka atu 'i he tui, loto fiefia, mo ha holi lahi ke tau hoko ko e kakai tauhi fuakava. Ko e founga 'eni 'oku tau fakahaa' i ai 'etau 'ofa ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'uí, pea 'oku ou fakamo'oni fakatou'osi kiate Kinaua 'i he loto 'ofa lahi, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, D. Todd Christofferson, "Oku Mou Tau'atāina," *Liahona*, Mā'asi 2013, 16–18
2. Jeffrey R. Holland, "Ko Hono Tauhi e Ngaahi Fuakavá: Ko ha Pōpoaki Ma'anautolu 'e Ngāue Fakafaifekau," *Liahona*, Sānuai 2012, 49.
3. Vakai, "Ko e Mahino 'o 'Etau Ngaahi Fuakava mo e 'Otuá," *Liahona*, Siulai 2012, 23.
4. "Te u Fai Ho Finangaló," *Ngaahi Himí*, fika 171.
5. 1 Nifai 14:14.
6. Sione 13:35.
7. Lucy Mack Smith, 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Histiōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 29.
8. Mōsaia 27:14; toki tēnaki atu e fakamamafá.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:13.
10. Vakai, Henry B. Eyring, "Spiritual Preparedness: Start Early and Be Steady," *Liahona*, Nov. 2005, 37–40.
11. Richard G. Scott, "Ke Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 30.
12. Vakai, D. Todd Christofferson, "Oku Tali 'e he Ongoongolelei 'a e Ngaahi Palopalema mo e Faingata' a 'o e Mo'uí" (fakataha ako fakatakimu' a fakaemāmani lahi, Fēpueli 2012); lds.org/broadcasts.
13. Vakai, Dallin H. Oaks, "Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahá," *Liahona*, Nōvema 2007, 104.
14. Thomas S. Monson, "Happiness—the Universal Quest," *Liahona*, Mar. 1996, 5.
15. 2 Nifai 5:27.
16. 'Alamā 50:23.
17. 'Alamā 50:22.
18. Mōsaia 18:11.
19. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38.
20. Henry B. Eyring, "Witnesses for God," *Ensign*, Nov. 1996, 30; toki tēnaki atu e fakamamafá.
21. Sēnesi 29:20.
22. Sione 3:16.
23. Joseph Fielding Smith, "Importance of the Sacrament Meeting," *Relief Society Magazine*, Oct. 1943, 592.
24. Jeffrey R. Holland, "Ko e Fekau Lahi 'Uluaki," *Liahona*, Nōvema 2012, 84.
25. Sione 14:21.
26. Sione 10:11.

Fai 'e Carole M. Stephens
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī Lahi 'o e Fine'ofā

'Oku 'i ai Ha 'UHINGA Ma'ongō'onga ke Tau Fiefia Ai

*I he taimi 'oku mou 'ofa, malu'i, mo tokoni'i ai e ni'ihī
kehé 'i he ngaahi founa iiki mo faingofuá, 'oku mou kau
longomo'ui atu ai 'i he ngāue 'o e fakamo'uí.*

I he taimi na'e mālōlō ai 'eku tamai
'i he fonó, na'e fakataha homau
fāmilí ke talitali e ni'ihī kehe ne
omi ko e fie kaungā mamahí. 'I he'eku
feohi mo e fāmilí mo e kaungāme'á 'i
he efiāí kotoa, ne u fa'a fakatokanga'i
homa mokopuna ta'u 10 ko Polota,
na'á ne tu'u he ve'e tafa'aki 'eku fa'ē 'i
he fonó—ko 'ene "kuí." Taimi 'e ni'ihī

na'á ne tu'u 'i mui 'iate ia, 'o sio pē.
Ne tu'o taha ha'aku fakatokanga'i 'ena
fepikinimá. Ne u sio ki he'ene milimili
hono nimá, fā'ofua ki ai, mo tu'u 'i
hono tafa'akí.

Hili ha ngaahi 'aho mei he a'usia ko
iá, ne 'ikai lava ke to'o e 'ata ko iá mei
hoku 'atamaí. Ne ue'i au ke 'ave ha
ki'i tohi kia Polota, 'o fakahā kiate ia

e me'a ne u mamata ki aí. Ne u 'imeili
ki ai mo fakahā ange 'a e me'a ne u sio
ki ai mo ongo'í. Ne u fakamanatu kia
Polota 'a e ngaahi fuakava kuó ne fai
he taimi ne papitaiso ai iá, 'o 'oange e
lea 'a 'Alamaá 'i he Mōsaia vahe 18:

"Pea ko 'eni ko e me'a 'i ho'omou
holi ke hū ki he loto'ā sipi 'o e 'Otuá,
pea ui 'a kimoutolu ko hono kakaí,
pea 'oku mou loto ke fefua'aki 'a
ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí
ke nau ma'ama'a;

"Io, pea 'oku mou loto ke tangi
fakataha mo kinautolu 'oku tangí; 'io,
pea fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku
'aonga ki ai 'a e fakafiemālié, pea tu'u
ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he
taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa
pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te mou
'i aí, 'o a'u ki he mate, . . . koe'uhí ke
mou ma'u 'a e mo'ui ta'engata—

". . . Kapau ko e faka'amu 'eni 'o
homou lotó, ko e hā ha'amou 'uhinga
ke 'oua na'a papitaiso 'a kimoutolu 'i
he huafa 'o e 'Eikí, ko e fakamo'oni
kiate ia kuo mou fai ha fuakava mo
ia te mou tauhi kiate ia mo tauhi 'ene
ngaahi fekaú, koe'uhí ke ne hua'i hifo
'a hono Laumālié 'o lahi 'aupito kiate
kimoutolu?¹

Ne u fakamatala kia Polota na'e
ako'i 'e 'Alamā 'oku fie ma'u 'a
kinautolu 'oku fie papitaisó ke nau
loto fiemālie ke ngāue ma'á e 'Eikí
'i hono tokoni'i e ni'ihī kehé—'i he
kotoa ho'o mo'uí! Ne u pehēange:
"Oku 'ikai ke u 'ilo'i pe 'okú ke
fakatokanga'i ia, ka ko e founa
na'á ke fakahaa'i 'aki ho'o 'ofa mo
ho'o tokanga ho'o Kuifefiné, ko ho'o
tauhi ia ho'o ngaahi fuakavá. 'Oku
tau tauhi 'etau fuakavá he 'aho kotoa
pē 'i he'etau manava'ofá, fakahaa'i e
'ofá, mo e fetokanga'i'akí. 'Oku ou fie
ma'u ke ke 'ilo'i 'oku ou laukau 'aki
koe 'i ho'o hoko ko ha tokotaha tauhi
fuakavá! 'I ho'o tauhi e fuakava ne
ke fai 'i he taimi ne papitaiso ai koé,
te ke mateuteu ai ke fakanofu ki he
lakanga fakataula'eikí. 'E 'oatu 'e he
fuakava ko 'ení ha ngaahi faingamālie
lahi ange ke ke tāpuekina mo toko-
ni'i e ni'ihī kehé pea tokoni'i koe ke
ke teuteu ki he ngaahi fuakava te ke
fakahoko he tempalé. Fakamālō atu
'i ho'o hoko ko e fa'ifa'itaki'anga lelei

Ko Polota (to'omata'ú) mo 'ene kui ua fefiné.

kiate aú! Fakamālō atu ho’o fakahā mai kiate au e anga ‘o e hoko ko ha tokotaha tauhi fuakavá!”

Na’e tali mai ‘e Polota: “Kulenimā, mālō e ma’u pōpoakí. Na’e ‘ikai ke u ‘ilo na’á ku tauhi ‘eku ngaahi fuakavá, ‘i he taimi ne u fā’ofua ma’u pē ki he’eku Kui uá, ka ne māfana hoku lotó mo ongo’i lelei mo’oni. ‘Oku ou ‘ilo ne u ongo’i e Laumālie Mā’oni’oni.”

Ne māfana hoku lotó ‘i he’eku fakatokanga’i kuo fakafehokotaki ‘e Polota ‘a hono tauhi ‘ene ngaahi fuakavá mo e tala’ofa ko ia ke “‘iate [kitautolu] ma’u ai pē ‘a hono laumālie”²—ko ha tala’ofa ‘oku malava ke hoko ‘i hono ma’u e me’afuaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni.

Ngaahi tokoua, ‘i he’eku ‘a’ahi takai kiate kimoutolu ‘i he funga ‘o e māmaní, kuó u fakatokanga’i ‘oku ‘i ai hamou tokolahi ‘oku hangē ko Polotá. ‘Oku mou tu’u fakalongo-longo pē ko e kau fakamo’oni ‘o e ‘Otuá, tangi mo kinautolu ‘oku tangí, pea fakafiemālie’i ‘a kinautolu ‘oku ‘aonga ki ai ‘a e fakafiemālie’i ‘o ‘ikai te mou fakatokanga’i ‘oku mou tauhi ai ho’omou ngaahi fuakavá—‘a e ngaahi fuakava kuo mou fai ‘i he vai ‘o e papitaisó pea ‘i he tempalé. ‘I he taimi ‘oku mou ‘ofa, malu’i, mo tokoni’i e ni’ihi kehé ‘i he ngaahi founa iiki mo faingofuá, ‘oku mou kau longomo’ui atu ai ‘i he ngāue ‘o e fakamo’uí, ‘a e ngāue ‘a e ‘Otuá “ke fakahoko ‘a e mo’ui ta’e-fa’a-mate mo e mo’ui ta’engata ‘a e tangatá.”³

‘I he’etau hoko ko e “ngaahi ‘ofefine ‘i he pule’anga [‘o e ‘Eikí],”⁴ kuo tau fai ha ngaahi fuakava toputapu. ‘Oku tau ‘a’eva ai ‘i he me’a na’e ui ‘e Nífaí ko e “hala fāsi’i mo lausi’i ‘a ia ‘oku fakatau ki he mo’ui ta’engatá.”⁵ ‘Oku tau ‘i he ngaahi feitu’u kehekehe ‘i he halá. Ka te tau lava ‘o ngāue fakataha ke tau fetokoni’aki ke “vivili atu ki mu’a ‘i he tui mālohi kia Kalaisi, pea ma’u ‘a e ‘amanaki haohaoa, mo ha ‘ofa ki he ‘Otuá mo e kakai fulipē.”⁶

‘Oku hoko ‘a Sini ko ha ‘etivaisa ‘o e Kau Finemuí. ‘I he ngaahi māhina lahi kuo hilí na’á ne ‘ilo ki ha ‘ekitiviti na’e teu ke fai ma’á e to’u tupu ‘i he uōtí: ko e kaka ki he tumutumu ‘o e

Mo’unga Malaní (Malan’s Peak). Na’á ne fiefia koe’uhí kuó ne toki fokotu’u ha taumu’a ke fakahoko e kaka ko iá.

‘I he taimi na’á ne a’u ai ki he kamata’anga ‘o e ki’i halá, na’e fakaofoi atu hono kaungāme’a lelei ko ‘Esilií. Na’á ne pikinima mo Sini, na’á ne loto ke na kaka fakataha, ‘o ne pehēange, “Te u ‘alu mo koe.” Na’e ta’u 16 ‘a ‘Esilí he taimi ko iá, pea ‘i ai hono ngaahi faingata’a’ia fakasino pea faingata’a ai ke ne kaka ke vave ‘aupito. Ko ia na’á ne lue māmālie pē mo Sini, ‘o na fakatokanga’i e ngaahi fakatupu ‘a e Tamai Hēvaní: ‘a e maka ‘i he tumutumu ‘o e mo’ungá mo e matala’i’akau ‘oku nau ‘ātakai’i kinauá. Na’e pehē ‘e Sini kimui ai, “Na’e ‘ikai ke fuoloa kuo ngalo ‘iate au ‘eku tau-mu’a ke kaka ki he tumutumu, he ne vave ‘ene hoko ko ha fa’ahinga me’a fakaofo ‘e taha—ko ha me’a fakaofo ke fakahaa’i e faka’ofa’ofa he halá, ne ‘ikai ke u mei sio ki ai kapau na’á ku kaka fakavave pē ke a’u ki he tumutumu ‘o e Mo’unga ko Malaní.”

‘I he hoko atu e kaka mo’unga ‘a Sini mo ‘Esilí, ‘i mui ‘aupito ia ‘i he toenga ‘o e kulupú, ne kau atu ki ai ‘a ‘Ema, ko ha finemuí ‘i he uōtí, kuó ne fili ke talitali ke lue fakataha mo kinaua. Ne kau atu ‘a ‘Ema ki he’ena fiefiá. Na’á ne ako’i ha hiva kiate kinaua pea toe fai ange mo ha poupu mo ha fakalotolahi. Na’e manatu’i ‘e Sini: “Na’a mau tangutu ‘o mālōlō, ne mau hiva, talanoa, pea mau kakata. Ne lava ke u feohi mo ‘Esilí mo ‘Ema ‘i ha founa na’e ‘ikai ke u mei lava ‘o fakahoko. Na’e ‘ikai ko e mo’ungá pē ‘i he pō ko iá—na’e toe mahulu atu ia ai. Na’e fekau’aki ia mo e fetokoni’aki ‘i he halá, ‘i he fo’i laka kotoa pē.”

‘I he kaka ‘a Sini, ‘Esilí, mo ‘Emá pea nau hiva mo mālōlō mo kakata fakatahá, mahalo pē na’e ‘ikai ke nau fakakaukau, “Oku tau tauhi ‘etau fuakavá he taimí ni.” Ka na’a nau tauhi ‘enau fuakavá. Na’a nau fetokoni’aki ‘i he ‘ofa, manava’ofa, mo e tukupā. Na’a nau fefakamālohia-’aki ‘enau tuí ‘i he’enua fepoupou’aki mo fetokanga’i’aki.

Na’e akonaki ‘a ‘Eletā Lāsolo M. Nalesoni: “‘I he’etau ‘ilo ko e fānau kitautolu ‘o e fuakavá ‘oku tau ‘ilo’i

ai ko hai kitautolu mo e me’a ‘oku fie ma’u ‘e he ‘Otuá meiate kitautolú. ‘Oku tohitongi ‘Ene fonó ‘i hotau lotó.”⁷

Ko Malia Kasina ko ha ‘ofefine fuakava ia ‘o e ‘Otuá ‘okú ne ‘ilo ko hai ia pea ko e hā e me’a ‘oku ‘amanaki mai ‘a e ‘Otuá meiate iá. ‘I he taimi na’á ne talitali lelei ai au ki hono ‘apí ‘i ‘Omisikā, Lūsiá, ne u fakakaukau na’á ku ‘i aí ke tokoni’i ia, ka na’e vave ‘eku fakatokanga’i na’á ku ‘i aí ke ako meiate ia. Ko ha taha papi ului ‘a Malia ki he Siasí pea ‘okú ne mo’ui ‘aki e fakahinohino ‘i he Luke 22: “Pea ‘o ka ke ka toe liliu ke ke tokoni [ki ho] kāingá.”⁸ ‘Okú ne tui ki he lea ‘a e palōfita mo’ui ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, na’á ne pehē:

“Ko e taimi ‘eni ke ngāue fakataha ai e kāingalotú mo e kau faifekau, ke nau ngāue ‘i he ngoue vaine ‘a e ‘Eikí ke ‘omi e ngaahi laumālie kiate Ia. . . .

“ . . . ‘I he’etau ngāue ‘i he tuí, ‘e fakahā mai ‘e he ‘Eikí e founa ke tau fakamālohia ai Hono Siasí ‘i he uōtí mo e kolo ‘oku tau nofo aí. Te Ne kau mo kitautolu pea te Ne hoko ko ha kaungā-ngāue longomo’ui ‘i hono fai e ngāue fakafaipekau.

“ . . . Fakahaa’i ho’omou tuí . . . ‘i ho’omou fakakaukau’i ‘i he fa’a lotu pe ko hai ‘i homou fāmilí, kaungāme’á, kaungā’apí pe mahení te mou fie fakaafe’i mai ke fe’iloaki mo e kau faifekau ‘i homou ‘apí ke nau fanongo ki he pōpoaki ‘o e Ongongolelei Kuo Toe Fakafoki Maí.”⁹

‘Oku muimui ‘a Malia ki he fale’i ko ‘ení ‘aki ‘ene malu’i mo tokanga ki hono ngaahi tokoua kuo kole ange ke ne faiako ‘a’ahi ki aí pea tokoni ‘o mahulu atu foki ‘i he ngāue kuo vahe ange ko ‘ení. ‘Oku tokolahi hono ngaahi kaungāme’a ‘oku māmālohi pea kuo te’eki ai ke nau fanongo he pōpoaki ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí. ‘Okú ne ngāue’i ‘ene tuí he ‘aho takitaha mo lotua ke ne ‘ilo ko hai ‘oku fie ma’u ‘ene tokoní, pea ‘okú ne ngāue leva ‘i he ue’i fakalaumālie ‘okú ne ma’ú. ‘Okú ne telefoni, fakahaa’i ‘ene ‘ofá, mo fakahaa’i ange ki hono kaungāme’á, “Oku mau fie ma’u koe.” ‘Oku fakahoko ‘ene efiāfi fakafāmilí ‘i ‘apí ‘i hono fale nofo totongi he uike kotoa pē peá

ne fakaafe'i e kaunga'apí, kāingalotú, mo e kau faifekau ke nau omi—peá ne fafanga kinautolu. 'Okú ne fakaafe'i kinautolu ke omi ki he lotú, tokanga'i kinautolu, pea tangutu honau tafa'akí 'i he taimi 'oku nau a'u ange aí.

'Oku mahino kia Malia 'a e fakamanatu na'e toki fai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani "he 'ikai teitei fakatupu 'ita pe loto fakamaau ha fakaafe 'oku fai 'aki 'etau 'ofa ki he ni'ihí kehé pea ki he 'Eiki ko Sísū Kalaisí."¹⁰ 'Okú ne tauhi ha lisi 'o e kakai 'oku nau pehē kuo faka'ita'i kinautolu, pea 'oku hoko-hoko atu 'ene tokanga'i kinautolú. Koe'uhí 'oku nau 'ilo 'okú ne 'ofa 'iate kinautolu, 'okú ne lava 'o fakahaa'i ange kiate kinautolu, "Oua 'e 'ita. Ko e me'a laulaunoa ia!"

'Oku hoko 'a Malia ko ha ākongā tauhi fuakava 'a Sísū Kalaisí. Neongo 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki 'i hono 'apí, ka 'okú ne ongo'i 'a e mālohi 'o e 'Otuá 'i he 'aho takitaha 'i hono fakahoko 'o 'ene ngaahi fuakava fakatemipalé 'i he'ene vivili atu ki mu'a 'i he halá, kātaki ki he ngata'angá mo tokoni'i e ni'ihí kehé ke kau 'i he ngāue 'o e fakamo'uí.

'I he'eku vahevahe mo kimoutolu e ngaahi a'usiá ni, na'á ke vakai ki ho'o kau ki he ngāue 'o e fakamo'uí? Tuku ha taimi ke ke fakakaukau ai ki ha 'ofefine 'e taha 'o e 'Otuá 'okú ne fie ma'u ha fakalotolahi ke ne foki ki he hala 'o e fuakavá pe fie ma'u ha ki'i tokoni ke kei nofo he halá. Kole ki ho'o Tamai 'i Hēvaní fekau'aki mo ia. Ko Hono 'ofefine ia. 'Okú Ne 'afio'i hono hingoá. 'Okú Ne 'afio'i foki koe, pea te Ne fakahā atu kiate koe 'a e me'a 'okú ne fie ma'ú. Ke ke fá'a kātaki pea hokohoko atu 'i he tui mo e lotú koe'uhí ko ia, pea ngāue'i e ue'i fakalaumālie 'okú ke ma'ú. 'I ho'o ngāue'i e ngaahi ue'i ko 'eni, 'e fakapapau'i atu 'e he Laumālie 'oku tali ho'o feilaulaú 'e he 'Eiki.

Ne fakahaa'i 'e Sisitā 'Ilisa R. Sinou 'i he loto hounga'ia e feinga 'a e kau fafiné ke fakamālohia'akí. Na'á ne talaange neongo 'oku 'ikai tauhi 'e he Siasí ha lekooti 'o e foaki kotoa 'oku nau fai ke tokoni'i e faingata'a'ia, ne tauhi 'e he 'Eiki ha lekooti haohaoa 'o 'enau ngāue 'o e fakamo'uí:

Ne pehē 'e Siosefa Sāmita ne foku-tu'u e kautahá ni ke fakahaofi e laumālie. Ko e hā 'oku tau fai "ke fakafoki mai 'a kinautolu kuo heé? Ke fakamāfana'i e loto 'o kinautolu kuo momoko 'enau tuí 'i he ongoongolele? — 'Oku 'i ai ha tohi 'e taha 'oku tauhi tauhi ai ho'omou tuí, angalelé, ngaahi ngāue lelé mo ho'omou ngaahi leá. 'Oku tauhi mo ha lekooti kehe. 'Oku 'ikai ha me'a ia 'e mole."¹¹

'I he Tohi 'a Molomoná, 'oku lea 'a 'Āmoni ki he 'uhinga ma'ongo'onga 'oku totonu ke tau fiefia aí. 'Okú ne pehē: "Pea ko 'eni 'oku ou fehu'i atu, ko e hā ha ngaahi tāpuaki kuo foaki mai ['e he 'Otuá]? Te mou lava 'o talamai ia?"

'I he fiefia 'a 'Āmoní, 'oku 'ikai ke ne tatali ki ha tali. 'Okú ne pehē, "Vakai, 'oku ou tali ma'amoutolu; . . . ko e tāpuaki 'eni kuo foaki kiate kitautolú, kuo ngaohi kitautolu ke tau hoko ko e ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ki hono fakahoko 'o e ngāue ma'ongo'ongá ni."¹²

Ko e ngaahi 'ofefine tauhi fuakava kitautolu 'i he pule'anga 'o e 'Eiki, pea 'oku tau ma'u 'a e faingamālie ke tau hoko ko e ngaahi me'angāue 'i Hono to'ukupú. 'I he'etau kau atu ki he ngāue 'o e fakamo'uí 'i he 'aho takitaha 'i ha ngaahi founga iiki mo

faingofuá—tokanga'i, fakamālohia, mo feako'i'akí—te tau lava ke kau fakataha mo 'Āmoni, 'a ia na'á ne fakahā:

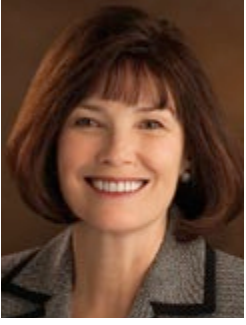
"Vakai, 'oku kakato 'a 'eku fiefiá, 'io, 'oku fonu mahuohua 'a hoku lotó 'i he fiefia, pea te u fiefia 'i hoku 'Otuá.

"Io, 'oku ou 'ilo'i ko e me'a noa pē au, pea ko e me'a ki hoku mālohí 'oku ou vaivai; ko ia 'e 'ikai te u pōlepole 'iate au, ka te u pōlepole pē 'i hoku 'Otuá, he te u lava ke fai 'a e me'a kotoa pē 'i hono māfima'fi."¹³

'Oku ou fakamo'oni ki he me'á ni 'i he huafa 'o Sísū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsaia 18:8–10.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
3. Mōse 1:39.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:1.
5. 2 Nifai 31:18.
6. 2 Nifai 31:20.
7. Russell M. Nelson, "Ngaahi Fuakavá," *Liahona*, Nōvema 2011, 88.
8. Luke 22:32.
9. Thomas S. Monson, "Tui ki he Ngāue 'o e Fakamo'uí" (fakamafola 'o e ako fakatakimu'a fakamāmani lahí, Sune 2013), [lds.org/broadcasts](https://www.lds.org/broadcasts).
10. Jeffrey R. Holland, "Ko Hotau Fatongia ke Fakaafe'i" (fakamafola 'o e ako fakatakimu'a fakamāmani lahí, Sune 2013), [lds.org/broadcasts](https://www.lds.org/broadcasts).
11. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 97–98.
12. 'Alamā 26:2–3.
13. 'Alamā 26:11–12.

Linda S. Reeves

Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni' Lahi 'o e Fine'ofá

Ma'u e Ngaahi Tāpuaki Ho'o Fuakavá

I he 'etau fakafou mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá, 'e lava ke fakama'ama'a ai 'etau ngaahi kavengá pea lava ke hokohoko atu ai hono fakama'a mo fakamālohia kitautolú.

Ngaahi tokoua, me'a faka'ofa'ofa mo'oni ke toe kau fakataha mo kimoutolú.

Ne u toki fe'iloaki mo ha fefine na'e teu papitaiso. Na'á ne a'u ange ki he lotú he 'aho Sāpate ko 'ení hili ha'ane lue lalo 'i ha maile 'e ua (km 'e 3) 'i he pelepela fatú. Na'á ne 'alu leva ki he falekaukau 'o to'o hono vala pelepelá, kaukau pea ne tui hono teunga ma'a 'o e Sāpaté. Na'á ne lea he fakataha Fine'ofá 'o kau ki he'ene uluí. Ne ongo kiate au 'ene fie ma'a 'o fakafou 'i he fakatomalá pea mo e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí pea ongo foki kiate au 'ene loto fiemālie ke tukuange 'ene "mo'ui motu'á" kae lava ke ne fai ha ngaahi fuakava toputapu mo 'etau Tamai Hēvaní. Na'á ne mavahe mei hono kaume'á, ikuna 'i e mo'ui ma'unimāá 'aki 'ene mo'ui'aki e Lea 'o e Potó, tukuange 'ene ngāue Sāpaté kae ha'u ki he lotú, pea li'aki ia 'e hono ngaahi 'ofa'angá ko 'ene talaange 'e papi ki he Siasí. Na'á ne loto vēkeveke ke tukuange 'ene ngaahi angahala kotoa pē kae lava ke fakama'a mo ongo'i e 'ofa huhu'i 'a e Fakamo'uí. Ne ongo kiate au he pongipongi ko iá 'ene

faka'amu ke ne ma'a fakaesino mo fakalaumālié.

'Oku mau 'ilo'i kuo fai 'e ha tokolahi 'o kimoutolu 'a e feilaulau tatau 'i ho'omou ongo'i e fakamo'oni 'a e Lau-mālie Mā'oni'oní pea mou faka'amu ke fakatomala, papitaiso pea hoko 'o ma'á. Mahalo 'oku 'ikai mo ha toe taimi ia te tau ongo'i lahi ange ai e 'ofa faka'otua 'a e Fakamo'uí ka ko e taimi ko ia 'oku tau fakatomala mo ongo'i ai e ala mai Hono to'ukupú 'o puke atu kitautolú mo Ne fakapapau'i mai 'Ene 'ofá mo e hōifuá.

'I ha ngaahi Sāpate he kuohilí, he'eku fakafanongo ki he lotu sākalamēnití, ne ongo kiate au e founa na'e pu'aki ai 'e he taula'eikí e fo'i lea takitaha 'i he loto ongo'i mo'oni. Ne u telefoni ki he taula'eiki ko iá kimui ai ke fakamālo ange he'ene tokoni ke hoko e sākalamēnití ko ha a'usia fakalaumālie mālohi kiate au mo e kāingalotú. Na'e 'ikai ke ne 'i 'api ka na'e tali mai he'ene fa'eé, "E fiefia ho'o tā maí! Ko e fuofua taimi ia ke ne tāpuaki'i ai e sākalamēnití pea ne mau teuteu fakataha, 'o talanoa ki he mahu'inga 'o e sākalamēnití mo hono fakafou he mo'ui taau 'etau fuakava ne fai mo e Fakamo'uí 'i hotau papitaisó." 'Oku ou 'ofa lahi ki he fa'é ko 'ení 'i he'ene ako'i ki he'ene tama tangatá 'a e mālohi 'o e ngaahi fuakava 'i he papitaisó pea mo e founa 'e lava ke tokoni ai ke ongo'i e mālohi ko iá 'e he kāingalotu 'o e uōtí.

Ne 'i ai ha fa'é ne u 'ilo'i na'e ta'u lahi 'ene tangutu toko taha pē mo 'ene fānau iiki 'e toko faá. Ne tātātaha ke lava 'o tukutaha 'ene tokangá he Fakamo'uí lolotonga e sākalamēnití ko ia na'á ne fa'u ai ha palani. 'Okú ne feinga he taimí ni he 'aho Tokonaki kotoa pē ke ne vakai'i e me'a ne hoko he uiké mo ne fakakaukau ki he'ene ngaahi fuakavá mo e me'a 'oku fie ma'u ke fakatomala mei aí. 'Okú ne pehē, "Pea neongo ai pē pe ko e hā e me'a 'e hoko he'eku fānau 'i he Sāpaté, 'oku ou 'osi mateuteu pē ke ma'u e sākalamēnití, fakafou 'e'eku ngaahi fuakavá pea mo ongo'i e mālohi faifakama'a 'o e Fakaleleí."

'E ngaahi tokoua, ko e hā 'oku fakamamafa'i lahi pehē ai 'e he Fakamo'uí 'a hono mahu'inga 'o e sākalamēnití? Ko e hā hono mahu'inga ke fakafou fakauike 'etau fuakava 'o e papitaisó? 'Oku tau fakatokanga'i nai e ivi 'o e Fakamo'uí ke ne fakama'a kakato kitautolu he uike takitaha 'i he'etau kai he mo'ui taau mo e loto fa'a fakakaukau e sākalamēnití? Kuo fakamo'oni 'a Palesiteni Poiti K. Peeka, "Ko e tala'ofa ia 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí mo e Fakaleleí: . . . ki he ngata'anga [etau mo'uí, 'e lava ke tau] fou atu he veilí kuo [tau] 'osi fakatomala mei [he'etau] ngaahi angahalá

pea kuo fō [hotau] kofú 'o ma'a 'i he ta'ata'a 'o Kalaisí."¹

'Oku fiefia 'emau kau palesitenisí 'i hono fakahoko mo tauhi 'e he 'etau kau fafiné 'a e ngaahi fuakavá pea 'oku uhu homau mafú he 'ofa atu kiate kimoutolu 'oku mou foua ha faingata'a lahi 'i ho'omou mo'uí ko e tupu 'i hano maumau 'i 'o e fuakavá 'e ha taha homou ngaahi 'ofa'angá. Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o fakatukupaa 'i e palōfita ko Sēkopé, 'a ia ko e tokoua 'o Nifái ke ne lea ki hono kāingá 'o fekau'aki pea mo e kau fafine mo e fānau angatonu 'o hono kuongá. 'Oku ou fakamo'oni na'e fakatolonga mai 'ene ngaahi leá ma'a hotau kuongá. 'Okú ne lea kiate kitautolu 'o hangē tofú pē ko e Fakamo'uí 'oku folo-fola maí. Na'e "mafasia lahi 'i he . . . hoha'a" 'i he'ene fakamo'oni ki he ngaahi husepānití mo e ngaahi tamaí:

"Oku fakamamahi foki kiate au 'a e pau ke u fai ha lea . . . 'i he 'ao homou ngaahi uaií mo homou fānau, 'a ia ko hanau tokolahi 'oku fu'u ongongofua mo ma'a mo pelepelengesi 'aupito honau lotó. . . .

". . . 'Oku 'alu hake ki he 'Otuá 'a e tangi 'a honau lotó. . . . Kuo mate ai 'a e loto 'o e tokolahi, kuo hoka 'i 'aki 'a e ngaahi fu'u lavea lalahi."²

'Oku tala'ofa mai 'a Sēkope ki he kau fafine mo e fānau tauhi fuakava 'o hono kuongá mo hotau kuongá:

"Sio ki he 'Otuá 'i he 'atamai 'oku tu'u ma'u, pea lotu kiate ia 'i he fu'u tui lahi, pea te ne fakafiemālie 'i 'a kimoutolu 'i homou ngaahi faingata'a iá. . . .

". . . Hiki hake homou 'ulú pea tali 'a e folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, pea keinanga 'i he'ene 'ofá."³

Ngaahi tokoua, 'oku ou fakamo'oni ki he ivi mo e mālohi o e lotú 'i he 'etau fakahaa 'i 'etau ngaahi mamahi mo e holi taupotu tahá ki he 'etau Tamai Hēvani kae pehē ki he ngaahi tali 'oku tau ma'ú, 'i he 'etau "keinanga" 'i he folofolá mo e lea 'a e kau palōfita mo'uí.

Meimei 'i he ta'u 'e tolu kuohilí, na'e hoko ai ha vela lahi 'i loto 'i he tāpanekale fakahisitōlia ko ia 'i Polovo, 'Iutaá. Na'e hoko ai e mole ko 'ení ko ha me'a fakamamahi mo'oni ki he koló mo e kāingalotu 'o e Siasí. Na'e fifili ha tokolahi, "Ko e hā na'e

tuku ai 'e he 'Eikí ke hoko 'ení? Ko e mo'oni na'a ne mei malava pē ke ta'ofi 'a e afí mo e faka'auhá."

Hili ha māhina 'e hongofulu mei ai 'i he lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2011, na'e ofo ha tokolahi 'i hono fanongonongo 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'e hoko 'a e tāpanekale ne mei 'auhá ko ha tempale mā'oni'oni—ko ha fale 'o e 'Eikí! Fokifā pē kuo tau mātā e me'a ne 'afio 'i 'e he 'Eikí! Na'e 'ikai ke Ne fakatupu 'a e afí, ka na'a Ne tuku ke keina 'e he afí 'a loto. Na'a Ne 'afio ki he tāpanekalé ko ha tempale faka'ofa'ofa—ko ha fale tu'uloa ki hono fakahoko 'o e ngaahi fuakava topu-tapu mo ta'engatá."⁴

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku faka'atā 'e he 'Eikí ke 'ahi'ahi 'i mo sivi 'i kitautolu, pea taimi 'e ni'ihí 'oku fai ia ki he taupotu taha te tau malavá. Kuo tau mātā hano holoki ha mo'uí 'a ha ni'ihí 'oku tau 'ofa ai—mo kitautolu—'o holofa ki he kekelelé pea tau fifili pe ko e hā 'oku tuku ai 'e ha Tamai Hēvani 'ofa ke hoko e fa'ahinga me'a peheé. Ka 'oku 'ikai ke Ne tuku kitautolu 'i he efú; 'oku mafao mai Hono to'ukupú mo Ne fakaafe 'i loto

vekeveke kitautolu kiate Ia. 'Okú Ne langa hake 'etau mo'uí ke hoko ko ha ngaahi tempale ma'ongo'onga 'e lava ke nofo ta'engata ai 'a Hono Laumālie.

'Oku fakahā mai 'e he 'Eikí 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:3–4:

"Oku 'ikai te mou lava 'o mamata 'aki homou mata fakanatulá, 'i he taimí ni ki he finangalo 'o homou 'Otuá 'o kau ki he ngaahi me'a ko ia 'e hoko mai 'amuí, pea mo e nāunau 'e hoko mai hili 'a e faingata'a lahi.

"He 'e hoko mai 'a e ngaahi tāpuaki hili 'a e ngaahi faingata'a lahi. Ko ia 'e hokosia 'a e 'aho 'a ia 'e fakakalauni ai 'a kimoutolu 'aki 'a e nāunau lahi."

'E ngaahi tokoua, 'oku ou fakamo'oni 'oku 'i ai ha palani 'a e 'Eikí ma'a 'etau mo'uí takitaha. 'Oku 'ikai ke Ne ofo pe 'ohovale 'i ha me'a 'oku hoko. 'Okú Ne tokaima'ananga mo 'ofa ki he taha kotoa pē. 'Okú Ne vekeveke mai ke tokoni, fakafiemālie 'i mo fakama'ama'a 'etau mafasiá 'i he'etau falala ki he mālohi 'o e Fakaleleí mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá. Mahalo ko e ngaahi 'ahi'ahi mo e faingata'a 'oku tau fehangahangai mo iá, ko e ngaahi me'a tonu pē ia 'okú ne tataki

mai kitautolu kiate Ia mo tau pikitai ai ki he 'etau ngaahi fuakavá ke tau lava 'o toe foki ki Hono 'aó 'o ma'u 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'oku 'a e Tamaí.

I he ta'u kuo'osí ne u fie ma'u ke u ongo'i lahi ange ai e 'ofa 'a e 'Eikí, ma'u ha fakahā fakatāutaha ke toe mahino lelei ange 'eku ngaahi fuakava fakatemipalé pea ke fakama'ama'a 'eku ngaahi kavengá. I he'eku lotua e ngaahi tāpuaki ko íá, ne u ongo'i hono tataki au 'e he Laumālié ke u 'alu ki he tempalé 'o fakafanongo lelei ange ki he fo'i lea kotoa pē 'oku pu'aki mai kiate au 'i he tāpuakí. 'Oku ou fakamo'oni, 'i he'eku fakafanongo fakamātoato mo feinga ke fakahaa 'i 'eku tuí, na'e 'alo'ofa mai e 'Eikí kiate au pea tokoni ke fakama'ama'a 'eku kavengá. Kuó Ne tokoni'i au ke u ongo'i e nonga makehe 'i he ngaahi lotu kuo te'eki ai ke tali maí. 'Oku ha'isia 'a e 'Eikí ke tauhi 'Ene ngaahi tala'ofá he taimi 'oku tau tauhi ai 'etau ngaahi fuakavá mo fakahaa 'i 'etau tuí.⁵ Si'i ngaahi tokoua, mou omi ki he tempalé 'o ma'u atu homou ngaahi tāpuakí!

'Oku ou fie lea ki ha founga 'e taha 'o fakatōkakano 'iate kitautolu e loto falalá mo e tuí. I he'etau hoko ko e kau fafiné, 'oku tau fa'a hehema ai ke tau fakamaau 'i pē kitautolu. 'Oku fie ma'u ke tau fekumi he ngaahi taimi ko 'ení ki he Laumālie mo fehu'i, "Ko e me'a nai 'eni 'oku finangalo e 'Eikí ke u fakakaukau ai kiate aú, pe 'oku feinga 'a Sētane ia ke u tō?" Manatu 'i e natula 'etau Tamai Hēvaní, 'a ia 'oku haohaoa 'Ene 'ofá pea ta'engata.⁶ 'Okú Ne finangalo ke langaki hake kitautolu, kae 'ikai holoki 'etau mo'uí.

I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí, mahalo 'oku tau fa'a ongo'i 'oku fie ma'u ke tau hoko ko e "fāмили Siasi haohaoá" kae toki tali lelei kitautolu 'e he 'Eikí. 'Oku tau fa'a ongo'i "ma'ulalo" ange pe ta'etau mo e pule'angá 'o kapau 'oku tau ongo'i 'oku 'ikai ke tau fe'unga. Si'i ngaahi tokoua, hili hono lea'aki mo fai e me'a kotoa pē, ko e me'a 'oku mahu'inga taha ki he'etau Tamai 'i Hēvaní ko e anga ko ia 'etau tauhi lelei 'etau ngaahi

fuakavá mo e lahi 'etau feinga ke mui-mui ki he sippinga hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí.

'Oku ou fakamo'oni ko Sīsū Kalaisi hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í. 'Oku tu'unga He'ene feilaulau fakaleleí 'a e malava ke fakama'a fakauike kitautolu 'i he'etau ma'u he mo'ui taau 'a 'Ene sākalamēnití. I he'etau fakafo'ou mo tauhi 'etau ngaahi fuakavá, 'e lava ke toe ma'ama'a ange 'etau ngaahi kavengá pea tau lava ke hokohoko atu hono fakama'a mo fakamālohia kitautolu ke a'u atu ko ia ki he ngata'anga 'etau mo'uí, 'e lau 'oku tau taau ke ma'u 'a e hakeaki'í mo e mo'ui ta'engatá. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa 'o hotau Fakamo'ui 'ofeiná ko Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, "Ko e Fakaleleí," *Liahona*, Nōvema 2012, 77.
2. Sēkope 2:3, 7, 35.
3. Sēkope 3:1–2.
4. Vakai, Mosaia 23:21–22.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10.
6. Vakai, Russell M. Nelson, "Divine Love," *Liahona*, Feb. 2003, 12–17.

Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

'Oku 'Ikai 'Aupito ke Tau Tuenoa

*Te mou tu'u 'i ha 'aho 'o vakai atu ki homou ngaahi taimi
faiangata 'a iá, pea te mou 'ilo 'i na 'á Ne 'i homou tafa'aki
ma'u ai pē.*

S i'oku ngaahi tuofāfine 'ofeina, ko e laumālie 'oku tau ongo'i he efiāfi ní ko ha 'ata ia homou iví, ho'omou lí'oa mo ho'omou leleí. Na'e folofola 'a e 'Eikí: "Ko e māsima 'o māmani 'a kimoutolu. . . . Ko e maama 'o māmani 'a kimoutolu."¹

'I he'eku fakakaukau ki hoku faingamālie ke lea kiate kimoutolú, ne fakamanatu mai ai 'a e 'ofa ne ma'u 'e hoku uaifi 'ofeina ko Falanisesí ki he Fine'ofá. Na'e ngāue 'i he lolotonga 'o 'ene mo'uí 'i ha ngaahi fatongia lahi 'i he Fine'ofá. Ko e taimi na'á ma fakatou ta'u 31 aí, na'e ui au ko e palesiteni 'o e Misiona Kānatá. Lolotonga e ta'u 'e tolu ko iá, ne tokanga 'i 'e Falanisesi e Fine'ofá fakakātoa 'i he 'ēlia lahi ko iá, 'a ia na'e kau ai 'a e vahefonua 'Onitelioó mo Kūpekí. Ne ma'u ha ní'ihí hono ngaahi kaungā-me'a mamaé tu'unga he ngāue ko iá, pea mo e ngaahi uiui'i lahi na'á ne fakahoko kimui 'i he Fine'ofa homau uotí. Ko ha 'ofefine faivelenga ia 'o 'etau Tamai Hēvaní, ko hoku hoa 'ofeina, mo hoku kaume'a mamae tahá. 'Oku ou 'ofa lahi kiate ia.

'Oku ou saí'ia mo au he Fine'ofá. 'Oku ou fakamo'oni atu na'e fokotu'u

ia 'i he tataki fakalaumālie pea ko ha kongā mātu'aki mahu'inga ia 'o e Siasi 'o e 'Eikí he funga māmaní. He 'ikai malava ke lau e lelei kotoa kuo ma'u mei he houlotú ni mo e ngaahi mo'ui kotoa kuo tāpuekina tu'unga aí.

'Oku fa'u e Fine'ofá 'e ha kakai fe-fine kehekehe. 'Oku 'i ai hamou ní'ihí 'oku te'eki mali—mahalo 'oku mou kei ako, pe ngāue—ka 'oku mou fokotu'u ha mo'ui 'oku fiefia mo lelei. Ko hamou ní'ihí ko ha ngaahi fa'ē femo'u-ekina 'a e fānau 'oku tutupu haké. 'Oku 'i ai mo hamou ní'ihí kuo mole sí'omou husepānití ko ha vete pe mate pea 'oku mou fāifeinga ke ohi hake sí'omou fānau 'o 'ikai ha husepāniti pe tamai ke tokoni. 'Oku 'i ai sí'amou ní'ihí kuo mou ohi hake sí'omou fānau ka kuo mou fakatokanga 'i 'oku 'ikai tūkua 'enau fie ma'u ho'omou tokoní. 'Oku 'i ai hamou tokolahi 'oku 'i ai sí'amou mātu'a toulekeleka 'oku nau fie ma'u ha tauhi 'ofa, ko koe pē te ke lava 'o faí.

Ko e fē pē hotau tu'unga he mo'uí, 'oku 'i ai pē taimi 'oku tau fekuki kotoa ai mo ha ngaahi 'ahi'ahi mo ha ngaahi faingata'a. Neongo 'oku

kehekehe ki he fakafo'ituituí, ka 'oku angamaheni ki he taha kotoa.

Ko e lahi 'o e ngaahi 'ahi'ahi 'oku tau fehanga'anga mo iá 'oku hoko ia koe'uhí ko 'etau mo'ui he māmani fakamatelie ko 'ení, 'oku nofo'ia ia 'e ha kakai fakafo'ituitui kehekehe. 'Oku tau fehu'i he taimi 'e ní'ihí 'i he loto vivili, "E lava fēfē ke tukutaha 'eku tokangá ki he nāunau fakasilesitiale 'i he'eku folaua e māmani fakatilesitiale ko 'ení?"

'E 'i ai pē ha taimi te ke fononga-ia ai ha hala kuo fonu faingata'a mo lahi e palopalemá. Mahalo na'a 'i ai ha taimi te ke ongo'i lí'ekina ai—'o mavahe—mei he Taha Foaki 'o e me'a'ofa lelei kotoá. 'Okú ke manava-si'i 'i ho'ofononga toko tahá. 'Oku hanga 'e he ilifíá 'o fetongi 'a e tuí.

Ko e taimi te ke fakatokanga 'i ai 'okú ke 'i he tu'unga peheé, 'oku ou kole atu ke ke manatu 'i 'a e lotú. 'Oku ou saí'ia he lea 'a Palesiteni 'Eselá Tafu Penisoní fekau'aki mo e lotú. Na'á ne pehē:

"[Na'e fakamahu'inga 'i 'i he'eku mo'uí 'a e fale 'i ke falala ki he lotú 'o meimei mā'olunga ange ia 'i ha toe fale 'i kehe . . . kuó u ma'u. Kuo hoko ia ko ha kongā mahu'inga 'o 'eku mo-uí—ko ha taula, ko ha ma'u'anga ivi ta'e tūkua, mo e makatu'unga 'o 'eku 'ilo 'o e ngaahi me'a fakalangí. . . .

". . . Neongo 'oku hoko ha ngaahi me'a pango, ka 'oku tau lava 'o ma'u 'i he lotú ha fakamahino, he 'e folofola 'aki 'e he 'Otuá ha nonga ki he lau-mālié. Ko e nonga ko iá, 'a e ongo 'o e nongá, ko e tāpuaki ma'ong'onga taha ia 'o e mo'uí.]"²

Na'e na'ina 'i 'a e 'Aposetolo ko Paulá:

"Fakahā atu ho'omou holí 'i he me'a kotoa pē ki he 'Otuá.

"Pea ko e melino 'a e 'Otuá, 'a ia 'oku lahi hake 'aupito 'i he fa'a 'iloá, te ne malu 'i homou laumālié mo homou lotó 'ia Kalaisi Sīsū."³

He toki tala'ofa nāunau'ia mo'oni! Ha melino ki he me'a te tau kumiá, pea mo ia 'oku tau faka'amuá.

'Oku 'ikai tuku kitautolu 'i māmaní ke tau tuenoa. Ko ha ma'u'anga mā-lohi, ivi, pea mo e fakafiemālie fakafo mo'oni 'oku tau ala ma'u fakatāutahá.

mo e fakahaá 'oku ma'u he'etau ngaahi tohi folofola 'e faá ko ha koloa mahu'inga kiate au. 'Oku 'ikai ke u teitei ongosia 'i hono laú. 'Oku langaki fakalaumalie au 'i he taimi 'oku ou fekumi ai 'i he folofolá. 'Oku 'omi 'e he ngaahi lea mā'oni'oni ko 'eni 'o e mo'oni mo e 'ofá ha fakahinohino ki he'eku mo'uí mo fakahinohino 'a e hala ki he haohaoa ta'engata.

Te tau ma'u e fanafana vanavanaiki 'a e Laumalié ki he'etau mo'uí 'i he'etau lau mo fakalaulaulotoa e folofolá. Te tau lava 'o ma'u e tali ki he'etau ngaahi fehu'í. 'Oku tau 'ilo ai e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku tau ma'u ha fakamo'oni pau ki he'etau Tamai Hēvaní mo hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, mo 'Ena 'ofa kiate kitautolú. Ko e taimi 'oku fakataha'i ai e ako folofolá mo 'etau lotú, te tau lava 'o 'ilo pau 'oku mo'oni e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

Na'e pehē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli, "Ofa ke tāpuaki'i kitautolu takitaha 'e he 'Eiki ke tau keinanga 'i he'ene [folofola] mā'oni'oni mo ma'u mei ai 'a e ivi, nonga, mo e 'ilo 'a ia 'oku lahi hake 'aupito 'i he fa'a 'iloá.'" (Filipai. 4:7).¹⁰

Ko e taimi 'oku tau manatu'i ai ke lotu mo tuku ha taimi ke vakai ki he folofolá, 'e tāpuekina lahi ange mo'oni 'etau mo'uí pea mo fakama'ama'a 'etau ngaahi kavengá.

Tuku ke u vahevahe mo kimoutolu e fakamatala ki he anga hono tali he'etau Tamai Hēvaní e ngaahi lotu mo e kole tāuma'u si'a fefine mo 'oange 'a e nonga mo e fakamahino na'á ne kumia fakamātoato?

Ne kamata e faingata'a'ia 'a Tefiní he ta'u kuo 'osi 'i he 'i ai ha kau fakaafe 'i hono 'apí he 'Aho e Fakafeta'í (Thanksgiving) pea toe hoko he Kilisimasi. Ne 'i he 'apiako fakafaito'ó hono husepānití pea ko e ta'u 'aki ia hono ua 'ene ako he falemahakí. Koe'uhí ko e ngaahi houa lōloa ne fie ma'u ke ngāue aí, na'e 'ikai ai ke lava 'o tokoni 'o fakatau mo hona lotó, pea ko e kongā lahi leva 'o e me'a na'e fie ma'u ke fakahoko he lolotonga 'o e fa'ahita'u mālōlō, makehe mei hono tokanga 'i 'o 'ena kī'i fānau iiki 'e toko faá, ne hili ia kia Tefiní. Na'e faka'au 'o mafasia,

Kuo 'osi fakapapau'i mai 'e Ia 'okú Ne 'afio'i lelei ange kitautolú, 'e Ia 'okú Ne tokaima'ananga ange mo 'afio'i 'a e ngata'angá mei he kamata'angá, te Ne 'i ai ke tokoni kapau te tau kole. Kuo tau ma'u e tala'ofá: "Lotu ma'u ai pē, pea loto-tui, pea 'e fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a kotoa pē koe'uhí ko ho'omou lelei."⁴

'I he 'alu hake 'etau ngaahi lotú ki he langí, 'oua na'a ngalo 'iate kitautolu e ngaahi lea na'e ako'i mai 'e he Fakamo'uí. Ko e taimi na'á Ne fehangahangai ai mo e mamahi lahi fau 'o Ketisemani pea mo e kolosí, na'á Ne lotu ki he Tamai, "Oua na'a fai hoku lotó, ka ko e finangalo 'o'ou."⁵ Neongo 'e faingata'a he taimi 'e ni'ihí, ka kiate kitautolu, 'e lelei ange ke tau falala ki he'etau Tamai Hēvaní 'okú Ne 'afio'i lelei taha 'a e fougá mo e taimí pea mo e anga ke foaki ai e tokoni 'oku tau kumiá.

'Oku ou mahu'inga'ia he lea 'a e punaké:

*'Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe ko e hā e fougá,
Ka ko e me'a pē 'oku ou 'iló, ko e lotú 'oku talia 'e he 'Otuá.
'Oku ou 'ilo kuo 'osi fai 'Ene Folofolá,*

'O fakamahino mai ai 'oku onгона ma'u pē lotu tautapá,

Pe 'e vave mai pe 'amui ange hono talia.

Ka 'oku ou lotu pē mo tatali fiemālie ki ha 'alo'ofá.

'Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe ko e tāpuaki 'oku ou kumiá

Pe 'e hoko mai hangē ko 'eku faka'ānauá;

Kae tuku pē mu'a 'eku tautapá mo Ia, 'A ē 'oku poto ange Hono finangaló 'iate kitá,

'Oku ou 'ilo te Ne foaki 'eku faka'ānauá,

Pe 'omi ha tāpuaki 'oku mahulu hake hono monú'ia.⁶

'Io, 'oku 'ikai ko e lotú ia ki he taimi pē 'o e faingata'a'ia. 'Oku toutou talamai kiate kitautolu 'e he folofolá ke tau "lotu ma'u ai pē"⁷ mo lotu ma'u pē 'i hotau lotó.⁸ 'Oku 'omai 'e ha himi manakoa mo maheni ha fehu'i 'oku totonu ke tau takitaha fai fakaho kiate kitautolu: "[Na'á ke fakakaukau nai ke lotu?]"⁹

Makehe mei he tokoni 'a e lotú ke tau matu'uaki hotau māmani fonu faingata'á, 'oku 'i ai foki e ako folofolá. 'Oku hoko e ngaahi lea 'o e mo'oni

peá ne toe 'ilo na'e 'i ai si'a taha na'e 'ofa ai kuo ma'u 'e he kanisaá. Na'e kamata 'a e mafasiá mo e loto hoha'á ke ne uestia ia, pea faka'au'auhifo ai ki ha vaha'ataimi 'o e loto fo'í mo e loto mamahí. Na'á ne feinga ki ha tokoni fakafaito'o, ka na'e 'ikai liliu ai ha me'a. Mole hono u'á, pea kamata ke tutue, 'a ia na'e 'ikai ke sai ki hono ki'i sino si'isi'i. Na'e kumi fakafiemalie 'i he folo-folá mo lotua ha fakatau'ataina mei he mamahi kuó ne pulonga aí. 'I he taimi ne hangē ne 'ikai hoko ai ha nonga pe tokoní, ne kamata leva ke ne ongo'i kuo li'aki ia 'e he 'Otuá. Na'e lotua ia 'e hono fāmilí mo e ngaahi kaungā-me'á mo feinga lahi ke tokoni. Ne nau 'omi e me'atokoni ne manako aí ko ha feinga ke mo'ui lelei hono sinó, ka na'e ki'i kai si'isi'i pē pea 'ikai ke ne lava 'o faka'osi.

'I ha 'aho faingata 'a 'e taha, ne feinga holiholivale ai ha kaungāme'a ke faka'uakai 'i 'aki ia e me'atokoni na'e sai'ia ma'u pē aí. 'I he 'ikai lavá, ne pehē ange leva hono kaungāme'á, "Oku pau pē 'oku 'i ai *ha me'a* 'oku ongo lelei kiate koe."

Ne ki'i fakakaukau nounou 'a Tefiní peá ne pehē ange, "Ko e me'a pē taha 'oku ou fakakaukau 'oku ongo lelei ko ha fo'i mā ta'o pē 'i 'api."

Ka na'e hala ha fo'i mā pehē ia.

'I he ho'atā hono hokó ne tatangi e fafangu e matapā 'o Tefiní. Na'e 'i 'api hono husepānití peá ne tali. 'I he'ene foki maí, na'á ne to'o mai ha fo'i mā na'e ngaohi pē 'i 'api. Na'e 'ohovale 'a Tefiní 'i he'ene talaange ko e 'omai mei ha fefine ko Seli, na'e 'ikai ke na fu'u 'ilo'i. Ko ha kaungāme'a ia 'o e tokoua 'o Tefiní ko Nikolá, 'oku nofo 'i Tenivā 'i Kololato. Na'e fakafe'iloaki nounou 'a Seli kia Tefiní mo hono husepānití 'i ha ngaahi māhina kimu'á 'i he nofo 'a Nikola mo hono fāmilí mo Tefiní he 'Aho e Fakafeta í. Na'e ha'u 'a Seli, 'a ia na'e nofo 'i 'Omahaá, ke talanoa mo Nikola 'i he 'api 'o Tefiní.

Ko e 'osi 'eni ha ngaahi māhina mei ai, kuo telefoni atu 'a Tifeni ki hono tokoua ko Nikolá kuo ma'u e fo'i mā ifo, ke fakamālō ange 'i hono fekau mai 'a Seli 'i ha ngaue 'ofá. Ka, na'á ne 'ilo ai ta na'e 'ikai ko Nikola ia na'á ne 'aí pe 'ilo ki aí.

Ko e toenga 'o e talanoá ne toki mahino 'i he vakai 'e Nikola ki hono kaungāme'a ko Seli ke 'ilo pe ko e hā na'á ne 'ai ke ne 'ave 'a e fo'i maá. Ko e me'a na'á ne 'iló ne hoko ia ko ha me'a fakalaumalie ki ai, kia Tefiní, kia Seli—pea ko ha me'a fakalaumalie ia kiate au.

'I he pongipongi na'e 'ave ai 'a e fo'i maá, na'e ue'i ai 'a Seli ke ne ta'o ha fo'i mā 'e ua kae 'ikai ko e taha pē 'o hangē ko 'ene palaní. Na'á ne pehē na'e ue'i ia ke ne 'alu mo e fo'i mā hono uá 'i he kaá 'i he 'aho ko iá, neongo na'e 'ikai ke ne 'ilo hono 'uhingá. Hili 'ene ma'u me'atokoni ho'atā he 'api hono kaungāme'á, kuo kamata ke tangi 'ene ki'i ta'ahine ta'u tahá pea fie ma'u ke 'ave ki 'api ke ki'i mohe. Na'e ki'i momou 'a Seli 'i he taimi na'á ne ma'u ai e ongo mahino 'oku fie ma'u ke ne 'ave 'a e fo'i maá ki he tokoua 'o Nikola ko Tefiní, 'a ia 'oku lele me'alele ki ai 'i ha miniti 'e 30 'i he tafa'aki 'e taha 'o e koló pea 'oku 'ikai ke na fu'u mahení. Na'á ne feinga ke kumi 'uhinga 'i he'ene

fakakaukau, 'i he'ene loto ke 'ave 'ene ki'i ta'ahine fu'u ongo siá ki 'apí pea mo ongo'i mā 'i hono 'ave e fo'i maá ki he kakai 'oku 'ikai ke nau mahení. Neongo ia, na'e mālohi e ongo ke 'alu ki he 'api 'o Tefiní, pea talangofua leva ki he ue'í.

'I he'ene a'u atú, ne fakaava 'e he husepānití 'o Tefiní 'a e matapaá. Ne fakamanatu ange 'e Seli ko e kaungā-me'a ia 'o Nikola ne na fetaulaki taimi nounou 'i he 'Aho e Fakafeta í, 'o ne mono ange fo'i maá pea 'alu leva.

Pea ko ia, kuo hanga 'e he 'Eikí 'o fekau mai ha sola 'i he koló ke 'oua na'a ngata pē 'i hono foaki 'o e fo'i mā ne ngaohi 'i 'apí ka mo ha pō-poaki mahino foki 'o e 'ofá kia Tefiní. He 'ikai lava 'o fakamatala 'i 'i ha toe founga e me'a na'e hoko ki aí. Na'e 'i ai ha'ane fie ma'u vivili ke ne ongo'i 'oku 'ikai tuenoa—na'e 'afio'i ia 'e he 'Otuá pea kuo 'ikai ke ne li'ekina. Ko e fo'i mā ko iá—'a e me'a na'á ne fie ma'ú—na'e 'oatu ia ki ai 'e ha taha na'e 'ikai ke na maheni, 'e ha taha na'e 'ikai ke ne 'ilo 'ene fie ma'ú ka

na'e fanongo ki he ue'i 'a e Laumalié pea muimui he ue'i ko iá. Ne hoko ko ha fakamo'oni mahino kia Tefiní na'e 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'ene ngaahi fie ma'ú pea fe'unga 'Ene 'ofa aí ke fai mai ha tokoni. Na'á ne tali 'ene tautapa ki ha fakafiemalié.

Si'i tuofāfine 'ofeina, 'oku 'ofa ho'o-mou Tamai Hēvaní 'iate kimoutolu —fakafo'ituitui. Kuo te'eki ai liliu e 'ofa ko iá. 'Oku 'ikai kaunga ia ki ho fōtungá, ho'o koloá, pe ko e lahi e pa'anga 'oku 'i ho'o 'akauni he pangikeé. 'Oku 'ikai liliu ia 'i ho ngaahi talēni'i pe me'a 'okú ke lavá. 'Oku 'i ai ia. 'Oku 'i ai ma'u pē ia 'i he taimi 'okú ke loto mamahi pe fiefia aí, loto fo'i pe fakatu'amelia aí. 'Oku 'i ai e 'ofa 'a e 'Otuá ma'au 'o tatau ai pē pe 'okú ke taau ke ma'u [ia] pe 'ikai. 'Oku 'i ai ma'u ai pē ia.

'I he'etau fekumi ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he lotu tāuma'u mo fakamātoató mo e ako folofola mo'oní, 'e mālohi ange ai 'etau fakamo'oni pea loloto ange. Te tau 'ilo e 'ofa 'a e 'Otuá kiate kitautolú. 'E mahino kiate kitautolu 'oku 'ikai ke tau teitei tuenoa. 'Oku ou palōmesi atu te mou tu'u 'i ha 'aho 'o vakai atu ki homou ngaahi taimi faiangata'a'ia, pea te mou 'ilo'i na'á Ne 'i homou tafa'akí ma'u ai pē. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'eni 'i he mālōlō 'a hoku hoa ta'engata—'a Falanisesi Pevalei Sionisoni Monisoní

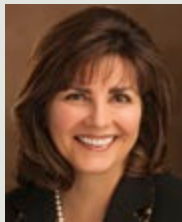
'Oku 'oatu 'eku tāpuakí. Pea 'oku 'oatu 'eku fakamālō 'i he ngaahi lelei kotoa 'oku mou fakahokó pea mo e tu'unga mo'ui 'oku mou 'i aí. 'Ofa ke tāpuakí i kimoutolu 'aki e ngaahi me'a 'ofa kotoa pē, ko 'eku faka'anauá ia 'i he huafa 'o hotau Fakamo'ui mo e Huhu 'i ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

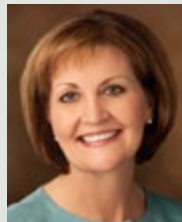
1. Mātiu 5:13–14.
2. Ezra Taft Benson, "Pray Always," *Tambuli*, June 1990, 4–5, 6.
3. Filipai 4:6–7.
4. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24.
5. Luke 22:42.
6. Eliza M. Hickok, "Prayer," 'i he James Gilchrist Lawson, ed., *The Best Loved Religious Poems* (1933), 160.
7. Luke 21:36; vakai foki, 2 Nifai 32:9; 3 Nifai 18:15; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:5; 19:38; 20:33; 31:12; 61:39; 88:126; 93:49.
8. Vakai, 3 Nifai 20:1
9. "Fai Ha'o Lotu?" *Ngaahi Himi*, fika 70.
10. Gordon B. Hinckley, "Feasting upon the Scriptures," *Tambuli*, June 1986, 4.

Kau Palesitenisī Lahi 'o e Ngaahi Houalotú

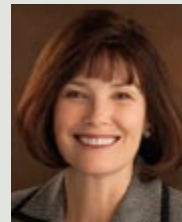
FINE'OFÁ

Carole M. Stephens
Tokoni 'Uluakí

Linda K. Burton
Palesiteni

Linda S. Reeves
Tokoni Uá

KAU FINEMUÍ

Carol F. McConkie
Tokoni 'Uluakí

Bonnie L. Oscarson
Palesiteni

Neill F. Marriott
Tokoni Uá

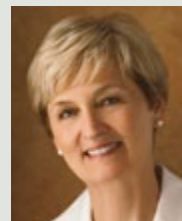
PALAIMELÍ

Jean A. Stevens
Tokoni 'Uluakí

Rosemary M. Wixom
Palesiteni

Cheryl A. Esplin
Tokoni Uá

KAU TALAVOÚ

Larry M. Gibson
Tokoni 'Uluakí

David L. Beck
Palesiteni

Randall L. Ridd
Tokoni Uá

LAUTOHI FAKA-SĀPATÉ

David M. McConkie
Tokoni 'Uluakí

Russell T. Osguthorpe
Palesiteni

Matthew O. Richardson
Tokoni Uá

Fakahokohoko Fakamotu'alea 'o e Ngaahi Talanoa 'o e Konifelenisí

'E lava ke faka'aonga'i e lisi ko 'eni 'o ha ngaahi a'usia kuo filifili mei he konifelenisi lahi, 'i he taimi ako fakatāutahá, efiāfi fakafāfāmi 'i 'apí pea mo e ako'i kehé. 'Oku fakahokohoko fakamotu'alea atu pē 'a e hingoa 'o e kau leá pea 'oku 'uhinga 'a e mata'ifiká ki he peesi 'uluaki 'oku hā ai e leá.

TOKOTAHA LEÁ TALANOÁ

Neil L. Andersen	(92) 'Oku 'ave 'e ha fa'ē Palāsila faivelenga, ne ta'ofi 'e hono husepāniti 'a 'ene 'alu ki he lotú, 'a 'ene fānau ki he lotú.
M. Russell Ballard	(43) 'Oku fiefia ha fāfāmi 'i he ola lelei 'enau ngāue fakafiefa hili 'enau tali lelei e tukupā ko ia ke fakavave 'i e ngāue 'o e fakamo'uí.
David A. Bednar	(17) 'Oku faitāpuekina e fāfāmi 'o Sūsana Petinaá ('i he 'ene kei finemuí) 'i hono mo'ui 'aki e fono 'o e vahehongofulú.
Gérald Caussé	(49) 'Oku 'ilo 'e Sēlati Kausei mo hono fāfāmi 'oku faingofua ange e nofo fo'ou 'i ha kolo 'i hono talitali lelei 'e he Kāingalotú.
D. Todd Christofferson	(29) 'Oku kau atu 'a 'Ana Teine ki ha kulupu ngāue tokoni pea tokoni ai ki hono koló ke ikuna 'i 'a e tāufehi 'a ki he Kāingalotú.
Quentin L. Cook	(88) 'Oku fakakaukau 'a Kuenitini L. Kuki mo e kau loea kehe 'i he 'ene ngāue'angá ke fakatupulaki ha 'ātakai ngāue 'oku fakafiefia ki he fāfāmi.
Edward Dube	(15) 'Oku talaange 'e ha fa'ē 'a e talavou ko 'Etuete Tupei ke vakai atu ki mu'a, kae 'oua 'e toe sio ki mui 'i he 'ena ngāue fakataha he ngoue'angá.
Timothy J. Dyches	(37) 'Oku fakamolemole 'i 'e Koli teni Pumi ha taha ko ha sōtia Nasi kimu'a na'e kau 'i he kau le'o na'a nau le'ohi ia ha 'api pōpula.
Henry B. Eyring	(58) 'Oku faitāpuekiha 'a e talavou ko Heneli B. 'Aealingi 'i he 'ene 'alu mo e pīsopé 'o 'a'ahi ki ha mēmipa ne faingata'a'ia. (69) 'Oku uouangataha 'a Milituleti mo Heneli 'Aealingi 'i he 'ena fili ke hiki ki 'lutā ke ofi ki he fāfāmi 'o Milituleti.
Randy D. Funk	(52) Hili ha 'ane fanongo ki he fakamatala kau kia Siosefa Sāmītá 'i ha lea fakafonua ne 'ikai ke mahino kiate ia, na'e kole ha fie fanongo 'i 'Initia ke papitaiso ia.
Kevin S. Hamilton	(99) 'Oku kamata e mavahe 'a ha fāfāmi mei he Siasí 'i ha fili ke nau 'eva he Sāpaté kae 'ikai mo'u e houalotu sākalamēniti.
Jeffrey R. Holland	(40) 'Oku ma'u 'e ha fefine ha taumu'a hili ha 'ane lavea lahi 'i ha pā ha vakapuna.
Richard J. Maynes	(79) 'Oku pā-kālava pea mole ai e mo'ui 'a e kui ua 'a Lisiate J. Meini lolotonga 'ene ngāue fakafiefa.
Thomas S. Monson	(61) 'Oku loto hounga'ia mo'oni ha faiko faka'api faivelenga 'i ha kau ki he Siasí ha taha ne 'a'ahi ki ai 'i ha ngaahi ta'u lahi. (85) 'Oku foaki 'e Tōmasi S. Monisoni ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki ki ha tangata toulekeleka ne kui pea toe tuli.
S. Gifford Nielsen	(33) 'Oku hanga 'e ha palesiteni fakasiteiki tauhi 'ofa ha sū motu'a 'o ha faifekau lavame'a.
Adrián Ochoa	(102) 'Oku fiefia e fāfāmi 'i he foki mai 'a 'Atiliane 'Ōsoa mo e toko ua 'okú ne tokoua 'aki hili ha afā lahi.
Bonnie L. Oscarson	(76) 'Oku 'ikai tali 'e 'Akanesi Houkeni ke ohi 'e ha fāfāmi 'oku 'ikai kau ki he Siasí 'ene tama fefine ta'u 16.
Boyd K. Packer	(26) 'Oku fale 'i 'a Poiti K. Peeki ke poupu'i e kāingalotu 'o ha siteiki ne faingata'a'ia ke lau e folofolá.
L. Tom Perry	(46) 'I he 'ene kei tamasi'i, ne kaka 'a L. Tomu Peuli mo ha fānau Palaimeli kehe mo 'enau faiakó 'i ha mo'unga manakoa.
Linda S. Reeves	(118) 'Oku lue maile ua (km 'e 3) ha fefine 'oku teu ke papitaiso 'i ha maile 'e ua 'i he pelepelá ke ma'u lotu.
Ulisses Soares	(9) 'Oku tangutu 'a Mōsesi Malungahu mo ha ni'ihiki kehe 'i tu'a 'i ha 'apisiasi 'i Saute 'Afilika ke fakafanongo 'i ha matapā sio'ata ki he ngaahi houalotú.
Carole M. Stephens	(12) 'Oku ma'u 'e ha kau fefine faivelenga 'i Honitūlasi e tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki mei he 'enau kau taki 'i he Siasí. (115) 'Oku tauhi 'e ha ki'i tamasi'i ta'u 10 'a 'ene fuakava ke kaunga-mamahi mo e ni'ihiki kehé 'i he 'ene fakafiemālie 'i 'a 'ene kui ua fefine kuo uitou.
Dieter F. Uchtdorf	(21) 'Oku misi ha tangata 'oku fakamatala'i ange 'e ha ongomātu'a Siasí 'a e ngaahi faingamālie ke ngāue tokoni 'i he Siasí. (55) 'Oku tō 'a Tieta F. 'Ukitofa lolotonga ha 'ane siki pea faingata'a ke ne tu'u hake ka na'e tokoni'ia 'e hono mokopuna tangatá.
Arnulfo Valenzuela	(35) 'Oku foki mai ha fefine māmālohi hili 'ene ongo'i e Laumālie Mā'oni'oni lolotonga ha 'ane hiva 'i ha himi mo 'ene ongo faiko 'a'ahi.
Terence M. Vinson	(104) 'Oku tali ha lotu 'a ha mēmipa faivelenga 'o e Siasí 'i Pāpua Niu Kini 'i he tō fakafokifā ha 'uha 'o tamate 'i ha vela na'e tu'u fakatu'utā-maki ki he ngoue 'a e koló.

Fakahā he Konifelenisi Lahí e Tupu Tokolahi 'a e Mēmipasipí mo e Kau Faifekau

Kuo a'u e tokolahi 'o e Siasí ki he 15 milioná, ko e fakahā ia 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he 'uluaki fakataha 'o e Konifelenisi Lahí Fakavaeuata'u Hono 183 'i he 'aho 5 'o 'Okatopa 2013. Na'á ne pehē ko e talu mei hono tukuhiho e ta'u ngāue fakafaifekau 'i 'Okatopa 2012, mo e faka'ulia e tupu e tokolahi 'o e kau faifekau taimi kakato 'oku ngāue he funga 'o e māmaní—mei he toko 58,500 ki he 80,333.

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "Oku hokohoko atu e tupulaki 'a e Siasí mo 'ene liliu e mo'ui 'a ha kakai tokolahi ange he ta'u kotoa pē. 'Oku mafola ia he funga 'o e māmaní 'i he fekumi 'etau kau faifekau kiate kinautolu 'oku kumi ki he mo'oní."

Na'á ne fakalotolahi 'i e kāingalotú mo e kau faifekau ke nau kau fakataha 'i hono vahevahe 'o e ongoongolelé. Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, 'a ia ko e ta'u 'eni 'e 50 'ene hoko ko ha 'Aposetoló, "Ko e taimi 'eni ki he kāingalotú mo e kau faifekau ke nau kau fakataha mai 'o ngāue fakataha 'i e ngoueivaine 'a e 'Eikí ke 'omi e ngaahi laumālié kiate Ia."

'I he fakataha 'o e ho'atā Tokonakí, na'e tukuange fakalāngilangi ai ha toko tolu mei he Kōlomu 'Uluaki 'o e Kau Fitungotulú—'a ia ko 'Eletā John B. Dickson, Paul E. Koelliker, mo

F. Michael Watson—pea fokotu'u kinautolu ki he tu'unga ko e fitungofulu mālōlō, pea na'e tukuange foki pea mo 'Eletā Kent D. Watson 'o e Kōlomu Hono Ua 'o e Kau Fitungofulú. Na'e fokotu'u foki ko e Fitungofulu Faka'ēlia 'a Julio A. Angulo, ta'u 45, 'o Pokotā Kolomupia; Peter F. Evans, ta'u 54, 'o Sōleki Siti, 'Iutā 'o e USA; pea mo Gennady N. Podvodov, ta'u 47, 'o Tonesikí 'Iukuleiní. Na'e fanongonongo foki ai 'a hono tukuange mei

he Fitungofulu Faka'ēlia 'a César H. Hooker mo Craig T. Wright.

Na'e mamata mo fakafanongo ha kakai 'e laui miliona he funga 'o e māmaní ki he konifelenisi 'i he televi-soné, 'Initanetí, letioó mo e satelaité. Ko e fuofua taimi foki 'eni ke fakama-fola fakahangatonu ai e fakataha la-kanga fakataula'eiki he efiāfi Tokonakí 'i he televisoné mo 'Initanetí. Ne laka hake he kakai 'e toko 100,000 tupu ne nau omi ki he ngaahi fakataha'anga 'e nimá 'i he Senitā Konifelenisi 'i Sōleki Siti, 'Iutā 'i he 'aho 5 mo e 6 'o 'Okatopá. Na'e ma'u foki 'a e konifelenisi 'i ha ngaahi mitia kehekehe 'i ha lea fakafonua 'e 95 pea fakamafola ki ha ngaahi fonua mo e vahefonua 'e 197.

Na'e fakamā'opo'opo 'e Palesiteni Monisoni 'a e konifelenisi 'aki ha'ane kole ki he kāingalotú 'o e Siasí ke nau fakahaa'i ha anga'ofa lahi ange ki he ni'ihi kehé pea ke nau femo'u-ekina ma'u pē "'i hono fai e ngāue 'a e 'Eikí." ■

KO PALESITENI MONISONI KUÓ NE HOKO KO HA 'APOSETOLO 'I HA TA'U 'E 50

Na'e faka'ilonga 'i he konifelenisi Lahí fakavaeuata'u 'i 'Okatopa 2013, 'a e lava e ta'u 'e 50 'o hono ui 'o Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā. Na'e hikinima 'i ia ko ha 'Aposetolo 'i he 'aho 4 'o 'Okatopa 1963, 'i hono ta'u 36. ■

Ko Thomas S. Monson 'i he Tāpanekalé he Temipale Sikueá he 1963, 'i ha ngaahi momeniti si'i pē kimu'a pea fokotu'u ia ke hoko ko ha Taki Mā'olungá.

Fa'ū 'o ha Peesi Mītiá ma'á e Kau Taki 'o e Siasí

Fai 'e Eric Murdock

LDS.org News and Events

Kuo fokotu'u 'e he Siasí ha peesi mītia fakasosiale ma'á e kau mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apo-setolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he Facebook mo e Google Plus. 'E hoko 'eni ko ha 'ū peesi faka'ofisiale ma'á e Takimu'a takitaha, pea te nau takitaha pule pē ki he'enau peesi kae tokanga'i 'e he Siasí ma'anautolu.

'E lava ke ma'u 'a e 'akauni faka'ofisiale 'i he Facebook mo e Google Plus 'aki ha'amou fekumi ki ai 'i he facebook.com/lds mo e plus.google.com. Ke 'ilo'i pe 'oku mo'oni ha saiti pe peesi mītia fakasōsiale, kumi pe 'oku 'asi ai e faka'ilonga (logo) 'a e Siasí.

Ko kinautolu 'oku nau muimui'i e 'ū pēsī ni te nau ma'u ai e ngaahi fakamatala fakamuimuitaha ki he ngāue

'a e Takimu'a takitaha. Na'e pehē 'e Teili Sōnasi, 'o fakafofonga'i e Siasí, "E hanga 'e he Siasí 'o fakahū ki ai ha ngaahi fehokotaki'anga ki he ngaahi lea, fakamatala, vitiō mo e ngaahi nāunau kehe 'e fie ma'u ma'anautolú."

'E hanga 'e he 'ū peesi ko 'enī 'o faka'atā ki he kakaí ke faingofua ange ai 'enau lau e lea 'a e kau palōfita mo'uí pea 'e hanga 'e he'enau "sai'ia" aí, 'o 'ai ke hā e ngaahi nāunau ko 'enī 'i he konga 'o e Facebook 'oku hā ai 'a e ngaahi fakamatala 'oku fokotu'u 'e ha taha (feed), 'a ia 'e lava ke māmata'i mo vahevahe atu 'e he ni'ihī kehē he taimi pē ko iá.

'Oku tokoni hono fokotu'u e 'ū peesi faka'ofisialé ke 'ilo'i 'e he kā-ingalotú 'a e 'ū peesi 'oku tokanga'i 'e he Siasí pea malu'i ai e fakafa'ituituí mei he 'ū peesi loí. ■

FAITAI 'E NICOLAS CARRASCO, 'I HE ANGALEI 'A E CHURCH NEWS

Ongoongo Fakatemipalé

Tanupou e Kelekele 'o e Fuofua Temipale 'i Konekitikati

Kuo kamata 'a e langa 'o e fuofua temipale 'o e Siasí 'i Konekitikati, USA, hili pē 'a e ouau tanupoú ne fakahoko 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i Haatifooti 'i he 'aho Tokonaki ko e 17 'o 'Aokosí. Ko e Temipale Haatifooti Konekitikati ko e temipale 'aki ia hono ua 'i Niu 'Ingilani (ko e tahá 'i Positoni 'i Mesasūseti) pea ko e taha ia 'o e ngaahi temipale 'e 170 'o e Siasí ke faka'aonga'í, langa pe palani ke langa 'i he funga 'o e māmaní.

Temipale Hono Ua 'i Kololató

'I he Tokonaki, ko hono 24 'o 'Aokosí, na'e tokanga'i ai 'e 'Eletā Loni A. Lasipeeni 'o e Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulúu 'a e ouau tanupou 'o e temipale hono ua 'i Kololato, USA, 'a ia ko e Temipale Footi Kōlini Kololató. Ko e temipale 'e tahá 'oku tu'u ia 'i Tenivā, 'i ha maile 'e 59 (kilomita 'e 95) mei he fakatonga 'o Footi Kōlini. ■

Fokotu'u ha Ngaahi Siteiki 'i Loma mo Pālesi

Na'e hanga 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi mo 'Eletā M. Lāsolo Pālatai 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o fokotu'u 'a e siteiki hono ua 'i he 'ēlia Loma 'Italí pea mo e siteiki hono tolu 'i Pālesi Falaniseé, lolotonga ha'ana 'a'ahi ki ai 'i Sepitema 2013 pea na'e kau ai mo ha ngaahi fakataha ne fakahoko 'i Liiti mo Menisesitā, 'Ingilaní pea mo Metuliti 'i Sipeiní. 'Oku lolotonga langa ha tempale 'i Loma pea 'e vavé ni pē hano langa ha taha 'i Pālesi.

Na'e pehē 'e 'Eletā 'Oakesi, "Oku mo'ui mo tupulaki pea fakalalakaka 'aupito e Siasí 'i 'Iulope. Na'e fakahā ange 'e 'Eletā Pālatai ki he kāingalotu 'Iulopé 'oku totonu ke fakatokanga 'i 'e he Siasí "oku fakavave 'i 'e he 'Eikí 'Ene ngāue faifakamo'uí pea kuo pau ke tau kau kotoa ki ai." ■

Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá

Mei 'Okatopa 2013 ki Mā'asi 2014, 'oku totonu ke teuteu 'i 'a e lēsoni Sāpate fā 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētékí mo e Fine'ofá mei ha lea 'e taha pe lahi ange ne fai 'i he konifelenisi lahi 'i 'Okatopa 2013. 'I 'Epeleli 2014, 'e lava ke filifili e ngaahi lea mei he konifelenisi lahi 'i 'Okatopa 2013 pe 'Epeleli 2014. 'Oku totonu ke fili 'e he palesiteni fakasiteikí mo e fakavahefonuá 'a e ngaahi lea ke faka'aonga 'i 'i honau takitaha 'ēlia, pe ko ha'anau tuku atu e fatongia ko iá ki he kau pisopé mo e kau palesiteni fakakoló.

Mou ako lahi ange ki ai 'i ha'amou lau 'a e kongá ki he "Ngaahi Akonaki Ma'a Hotau Kuongá" 'i he *Liahona* pe *Ensign* 'o Mē 2013. ■

Randall L. Ridd

Tokoni Ua Fo'ou 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Talavou

Ko Lenitale L. Lití ko e foha ia 'o ha tangata tufunga pea na'á ne ako kei si'i ki hono mahu'inga 'o e fakahoko ke tonu ha ngāue. Ne lahi ha ngaahi taimi na'e fakahoko ai 'e Lenitale ha ngāue, pea hili iá ne talaange 'e he'ene tamaí ko Lioni Liti, "Oku te'eki ai ke 'osi."

Na'e 'ikai toe ngalo e fa'ahinga fakapapau 'i ko iá 'i he tangata 'oku hoko he 'ahó ni ko e tokoni ua 'i he kau palesitenisi lahi 'o e Kau Talavou. 'Oku a'u ki he 'ahó ni 'okú ne fa'a ongo'i pē 'a e lea 'ofa mo fakapapau 'i 'ene tamaí 'i he'ene fakahoko hono ngaahi fatongia fakaengāue, fakafāmilí mo fakalotú: "Oku te'eki ai 'osi ho'o ngāue; 'ai ia ke tonu."

Na'e pehē 'e Misa Liti, kuo hoko 'a e tefito 'i mo'oni fakaengāue hono fāmilí ko ha tāpuaki 'i he'ene mo'uí. Kae pehē ki he kau faifale 'i mo e kau taki lakanga fakataula'eiki ko ia kuo nau tokoni 'i ia 'i he ongoongolelé. Neongo ne ma'u 'e ha tokolahi 'o hono kaungā ako 'i he ako mā-'olungá 'a honau uiui 'i ke ngāue fakafaipekaú 'i honau ta'u 19, na'e fili 'a Lenitale ia ke hū ki he 'univēsiti pea kau atu ki he tafa'aki fakakautau. Na'á ne ngāue ki mui ko ha tokotaha ngāue fakatekinikale ki he misini faka'atá (X-ray) pea hoko atu 'ene akó 'i he 'Univēsiti 'o 'Iutaá. Na'e 'i ai ha kau tangata poto ne nau lototo'a ke fakahā ange kiate ia ko e feitu'u totonu mo'oná ko e mala'e 'o e ngāue fakafaipekaú. Na'á ne muimui ki he'enu fakahinohinó pea ne fakahū atu ai 'ene foomu ngāue fakafaipekaú. Ne 'ikai hano taimi kuó ne vahevahe atu 'a e ongoongolelé 'i he Misiona Meki-sikou Noaté. Na'á ne pehē, "Oku 'ikai ke u 'ilo 'i pe ko e hā ne mei hoko ki he'eku mo'uí kapau na'e 'ikai ke u ngāue fakafaipekaú."

Na'á ne foki ki 'api, hoko atu 'ene akó peá ne mali mo Tamina Loake 'i he Temipale Sōlekí 'i he 1975. Na'á na 'ohake ha fānau 'e toko fā lolotonga e fakatupulaki 'e Misa Liti 'ene taukei fakangāue 'i he pisinisi fakatau 'apí mo e ngaahi kautaha pisinisi kehe pē.

'Okú ne kei 'ofa pē he ngāue fakafaipekaú. Na'á ne tokanga 'i 'a e Misiona 'Ekuatoa Kaeakuila Noaté mei he 2005 ki he 2008 peá ne mātātonu 'a e liliu 'oku fai 'e he ngāue fakafaipekaú taimi kakató 'i he mo'uí 'a ha talavou pe finemuí.

Na'e lolotonga ngāue 'a Misa Liti 'i he poate lahi 'a e Kau Talavou 'i he taimi na'e ui ai ia ki he kau palesitenisi 'o e Kau Talavou 'i Mē 'o e 2013. ■

© MICHAEL T. MALM, "I HE ANGALELEI 'A E ILLUME GALLERY OF FINE ART, 'IKAI LAVA KE 'AI HANO TATAU

Ko ha Loto Nonga, tā 'e Michael T. Malm

“Pea ‘oku foaki ‘e he Laumālié ‘a e maama ki he tangata kotoa pē ‘oku ha ‘u ki he māmaní; pea ‘oku fakamaama ‘e he Laumālié ‘a e tangata kotoa pē ‘i he māmaní, ‘a ia ‘okú ne tokanga ki he le‘o ‘o e Laumālié” (T&F 84:46).

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he fakataha 'o e pongipongi Sāpate 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 183 'o e Siasī, "'Ofa ke tau feinga ma'u pē ke ofi ki he'etau Tamai Hēvani. Kuo pau ke tau lotu kiate la mo fakafanongo kiate la he 'aho kotoa, ke fakahoko 'eni. 'Oku tau fie ma'u mo'oni la 'i he houa kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko ha houa 'o e fiefia pe houa 'o e mamahi. 'Ofa te tau manatu'i ma'u pē 'Ene tala'ofa: "E 'ikai te u fakatukutuku'i koe, pe li'aki koe.'"

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONTONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NĪ

4

0210791900

9

TONGAN

10791 Nov 13